Gerrit Rietveld Academie

Conservation Management Plan

Een levend monument voor eigentijds kunstonderwijs

Historisch onderzoek Gebouw en onderwijs

Gerrit Rietveld Academie

Conservation Management Plan

Een levend monument voor eigentijds kunstonderwijs

Historisch onderzoek
Gebouw en onderwijs

This publication is made possible with support from the Getty Foundation.

Introductie samenstellers

Dit Conservation Management Plan, kortweg CMP, is een beheersplan voor de instandhouding van het gebouw van de Rietveld Academie waarbij de betekenis van het gebouw centraal staat. Het is een integraal samenwerkingsproject, het resultaat van intern en extern uitgevoerd onderzoek rondom het gebouw van de Gerrit Rietveld Academie, een creatie van Gerrit Rietveld, gebouwd in 1966.

Het CMP komt voort uit de wens informatie en kennis vast te leggen, te documenteren en voor de komende generaties toegankelijk te maken. Dit enerzijds voor een beter begrip voor met name de directe gebruikers, anderzijds als handvat voor het beheer en het formuleren van een toekomstvisie voor dit bijzondere gebouw, een levend monument.

Directe aanleiding voor dit initiatief was de naderende pensionering van Erik Slothouber die het restauratieplan van 2004 maakte. Belangrijke drijfveer was bovendien de noodzaak na te denken over de verduurzaming van het gebouw, iets wat gaandeweg dit proces door de veranderde constellatie in de wereld een steeds grotere urgentie heeft gekregen.

Een Grant van de Getty Foundation in het kader van het 'Keeping It Modern' programma[1] maakte het opstellen van dit Conservation Management Plan financieel haalbaar.

De Getty Grant maakte het mogelijk specialisten met kennis op het gebied van conservering van moderne architectuur en verduurzaming te betrekken bij dit project, iets wat niet mogelijk geweest zou zijn met het eigen academiebudget voor gebouw onderhoud. De academiegelden en investeringen zijn vanzelfsprekend in de eerste plaats gericht op haar hoofddoelstelling, de onderwijstaken van de academie.

Het CMP project is onderverdeeld in vier hoofdstukken, verdeeld over twee delen. Het eerste deel behandelt de historische ontwikkeling en de relatie gebouw en onderwijs. Het is een onderzoek naar de achtergronden van het ontstaan en het gebruik en levert de belangrijkste input voor het tweede deel dat ingaat op mogelijkheden voor behoud en verduurzaming.

Een voorwoord voor dit eerste deel werd geschreven door Simon den Hartog, die ruim vijfentwintig jaar, van 1973 tot 1999 leiding gaf aan de academie en vanuit die functie het Rietveld erfgoed zorgvuldig waarborgde. Het tweede voorwoord is geschreven door Maaike Lauwaert, de nieuwe voorzitter van het College van bestuur, die in november van dit jaar aan haar bestuurstaak is begonnen.

Dit eerste deel is in hoofdzaak samengesteld door deskundigen van binnen de academie, docenten en leden van de staf en behandelt in twee hoofdstukken het historisch onderzoek en de relatie gebouw en onderwijs.

Het historisch onderzoek, de geschiedenis, de ontwikkeling door de jaren heen en de betekenis van het gebouw, de toegepaste materialen en kleuren, de buitenruimte en de betekenis van het Rietveld gebouw binnen de architectuur en voor de Academie als gemeenschap.

Het hoofdstuk over de relatie gebouw en onderwijs is samengesteld door gebruikers van het gebouw vanuit hun ervaring met de academieruimte als docent en soms ook als student.

De relatie tussen het gebouw en het kunstonderwijs, de functie waarvoor het gebouw specifiek is ontworpen, wordt in bredere context van academiegebouwen in binnen- en buitenland geplaatst. Deze wordt tevens tegen het licht gehouden vanuit de onderwijsvisie van de academie, het Instellingsplan 2020-2025. In de bijdragen wordt vanuit verschillende perspectieven ingegaan op het huisvesten van onderwijs dat toekomstige kunstenaars en ontwerpers moet voorbereiden op een duurzame en ecologisch gebalanceerde beroepspraktijk, een praktijk waarin juist het fysieke materiaalgebruik een belangrijke rol speelt. Het onderwijs in ook dit gebouw zal met sterk veranderende klimaatomstandigheden te maken krijgen, waar het - en de campus als geheel - op voorbereid zal moeten zijn. En ook onderwijsinhoudelijk zal er gezocht moeten worden naar een passende benadering en visie die nodig is voor een klimaatbestendige toekomst voor kunstonderwijs zonder dit inhoudelijk en kwalitatief te compromitteren. Er is

1 Getty Foundation, 'Keeping It Modern, Helping professionals and communities preserve 20th-century buildings around the world'

gepoogd de betekenis van het gebouw en de ruimtelijke kwaliteiten ervan ook in dit verduurzamings- en ecologisch hersteltraject aan te lichten vanuit de gebruikersgroep en de ontwikkelingen in de beeldende kunsten.

Naast de onderzoeksresultaten bevat het eerste deel drie katernen met afbeeldingen, een met een selectie tekeningen van Rietveld en zijn bureau en twee katernen met foto's van Ton Roelofsma en Kim Zwarts.
De tekeningen, zijn een kleine selectie van het omvangrijke archief van Rietveld, dat is ondergebracht bij het Centraal Museum en Het Nieuwe Instituut. De tekeningen geven een beeld van de ontwikkeling van het Rietveld gebouw en de consciëntieuze wijze waarop het gebouw is ontworpen.

De foto's van Ton Roelofsma zijn gemaakt in 1967, een jaar na de ingebruikname, in opdracht van Van Dillen & Van Tricht Architecten, die na de dood van Rietveld zijn bureau voortzetten. De foto's van Kim Zwarts dateren van 2008, kort na de restauratie en zijn gemaakt in opdracht van de Japanse uitgever Toto voor het Rietveld boek van Kaya Oku. Ze geven ruim veertig jaar na het gereedkomen van het gebouw nog steeds een goed beeld van het oorspronkelijke ontwerp, zoals bij de foto's van Ton Roelofsma maar nu met een extra dimensie; kleur.

De foto's zijn toegepast ter illustratie en onderbouwing van de verschillende onderzoeken maar verdienen ons inziens ook aandacht als autonome beelden en zijn een belangrijke bron van informatie.

Door dit hele eerste deel verweven zijn de bewerkte driedimensionale fotoscans van Romina Koopman, inmiddels alumna van de afdeling Fotografie van de academie. De opdracht voor dit CMP betrof een fotografische reportage van het academiegebouw vanuit een huidig studentperspectief. De toegepaste technieken voegen een nieuwe dimensie toe aan de fotografische registratie, en geven een beeld van het intensieve gebruik van het academiegebouw in de woelige praktijk van beeldend onderzoek.

Het tweede deel behandelt het behoud en de verduurzaming van het gebouw. Bij de instandhouding van het gebouw speelt het plannen van het (dagelijks) onderhoud een belangrijke rol. Met behulp van een meerjarenonderhoudsplan (MJOP) zijn de onderhoudswerkzaamheden gepland voor de komende jaren. Het is een instrument om de te verwachte onderhoudskosten inzichtelijk te maken. We staan in Nederland voor de opgave de bestaande gebouwen te verduurzamen om zo de eisen uit het Klimaatakkoord van Parijs te halen. Daarnaast heeft de Rietveld Academie ook haar eigen doelstelling en ambitie een duurzame organisatie te zien die de natuur zo min mogelijk belast en het gebruik en uitstoot van schadelijke stoffen verder te beperken en het energie verbruik te verminderen. Aangezien de vliesgevel van ongeïsoleerd staal is met enkelglas en de klimaatinstallaties traditioneel zijn ligt daar een grote uitdaging.

Daarnaast bevat dit deel onder meer een bouwhistorisch onderzoek, een kleurenonderzoek, een onderzoek naar vloerafwerkingen, een analyse van de draagconstructie, een transformatiekader, de opzet van de database met beschikbaar archiefmateriaal en een onderzoek CO^2 reductie voor de campus. Van dit tweede deel is een losse tweetalige (N+E) samenvatting gemaakt met aanbevelingen.

Het CMP zal worden verankerd in de organisatie van de academie op bestuursniveau. De aanbevelingen die eruit naar voren komen zullen sturend zijn voor de toekomstige besluitvorming die het gebouw betreft als onderkomen voor beeldend kunstonderwijs. Vanuit de kennis omtrent de architectuurhistorische betekenis van het gebouw zullen onderhouds- en vervangingsingrepen aan het CMP getoetst worden. Om dit te waarborgen is de functie van 'erfgoed bewaker' in het leven geroepen. Een nader te omschrijven functie die, bij voorkeur, wordt ingevuld door iemand van binnen de academie. Iemand met met kennis van het functioneren van de academie als instituut alsmede kennis van de architectuur en het gedachtegoed van Rietveld. Vanuit deze positie geeft zij/hij onafhankelijk advies aan het College van Bestuur en werkt nauw samen met de afdeling Facilitaire Zaken.

De Rietveld Academie hecht er aan bij het verstrekken van vormgevings-opdrachten, deze toe te wijzen aan studenten of alumni. Voor de grafische vormgeving van dit CMP koos het team voor Line Arngaard een alumna van de afdeling Grafisch Ontwerpen. Voor het lettertype werd het font Jungka geselecteerd een ontwerp dat in samenwerking tussen Karel Martens en Jungmyung Lee werd ontwikkeld. Jungmyung Lee is verbonden als docent aan de afdeling Grafisch Ontwerpen.

December 2022, Carla Boomkens, Jeroen Semeijn, Erik Slothouber

Voorwoord

Simon den Hartog

Al vroeg in mijn werkende leven leerde ik Rietveld kennen. Dat gebeurde in mijn eerste betrekking, bij Steendrukkerij de Jong & Co in Hilversum. Tijdens de tweede, bij de Gerrit Rietveld Academie, werd ik gebruiker van een van zijn belangrijkste scheppingen: het Amsterdamse academiegebouw. In mijn laatste functie als supervisor beeldende kunst voor de Amsterdamse Zuidas heb ik mij ingezet voor het behoud van Het Rietveld gebouw voor de academie.

Het eerste contact met Rietveld, bij Steendrukkerij de Jong, was ten tijde van de tentoonstelling over zijn werk in het Centraal Museum in 1958. Wij drukten het affiche voor de expositie en ik heb het ontwerp met hem doorgesproken, het was een ontwerp van Rietveld zelf. Voor het afstemmen van de kleuren op de drukpers kwam hij net als andere grafisch ontwerpers naar de drukkerij.

Daarna heb ik hem nog verschillende keren ontmoet. In 1963 werd er een 'Kwadraat-Blad', een goodwill publicatie van de Steendrukkerij, uitgebracht over het Rietveld Schröderhuis. Hierover had ik intensief contact met hem; de teksten

die hij geschreven had toen het Rietveld Schröderhuis gebouwd werd heeft hij herschreven op grote vellen papier, eigenlijk maakte hij een hele nieuwe tekst voor deze publicatie.

Als persoon was Rietveld een ongelofelijk aardige, aimabele en eenvoudige man en dat sprak mij, net als bij Sandberg, de befaamde directeur van het Stedelijk Museum, enorm aan. Er zijn natuurlijk veel mensen die van invloed zijn geweest op mijn ontwikkeling ten aanzien van de kunsten maar twee staken daar wel bovenuit en dat waren Rietveld en Sandberg. Met Sandberg heb ik nog veel meer contact gehad, over een langere periode omdat hij veel later overleden is. Die twee mensen waren voor mij van groot belang, hun visies over kunst en architectuur.

In 1973 werd ik directeur van de academie. Het was een voorecht om in het Rietveld gebouw te mogen werken, samen met docenten en studenten. De vliesgevel, de openheid, de maatvoering, de brede gangen en de vitrines tussen gangen en lesruimten, het grote trappenhuis en het contact met buiten zijn van grote invloed op het onderwijs.

Het was natuurlijk ook wel een zorg, voor de vrije Rietveld studenten is het gebouw een belangrijke creatieve werkplaats en als directie vonden wij dat het gebouw onbelemmerd gebruikt moest kunnen worden, dat studenten alles moesten kunnen doen, met dien verstande dat hun werk voorop stond. Dat alles onder voorwaarde dat na afloop van het werk het gebouw weer werd hersteld. Dat was niet altijd makkelijk, studenten bedachten soms de meest vergaande dingen, maar het kon meestal allemaal in goede harmonie.

De laatste jaren voor mijn vertrek in 1999 hebben we gewerkt aan plannen voor de restauratie. Door de moeilijke omstandigheden waarin het kunstonderwijs verkeerde lukte het niet dat project nog uit te voeren en heb ik dat aan mijn opvolger overgelaten.

Als supervisor Beeldende Kunst Zuidas ging het me aan mijn hart dat de academie zou verhuizen naar een andere locatie. Met anderen heb ik me erg ingezet om de academie op deze plek aan de Zuidas te behouden.

Aanvankelijk wilde ik me er niet meer bemoeien, stel je voor dat er een hele nieuwe academie zou ontstaan die zo anders zou zijn als de Rietveld Academie, bijvoorbeeld door nieuwe digitale technieken, dat je dat Rietveld gebouw helemaal niet meer nodig zou hebben. Ik kon me heel goed voorstellen dat het onderwijs zou veranderen dat je andere ruimten nodig zou hebben en het gebouw niet langer bruikbaar zou zijn, maar dat bleek absoluut niet het geval te zijn.

Als gevolg van de invoering van de Mammoetwet in de jaren zestig ging een aantal instituten Academie voor Beeldende Kunsten heten. De docenten kozen toen om, als hommage aan Rietveld, de naam Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs te veranderen in Gerrit Rietveld Academie. Dat was niet zonder betekenis en die verbondenheid van de academie met Rietveld geldt vandaag de dag nog steeds.

Ik ben erg blij dat het gebouw met dit Conservation Management Plan opnieuw weer duidelijk op de kaart wordt gezet en hoop dat het nog meer zal bijdragen aan een beter begrip voor Rietvelds gedachtengoed.

Simon den Hartog, Oud-voorzitter College van Bestuur (1973–1999)

Voorwoord

Maaike Lauwaert

Een gebouw is nooit alleen maar een fysieke constructie. Het is ook altijd het gebruik ervan, het hoe en wie en wat en waar. Ook wel eens het wanneer. Een gebouw wordt, dat is evident, gemaakt voor het gebruiken ervan. In dat gebruik ligt als het ware de actualisatie van het gebouwde; datgene wat een architect in gedachten kan hebben gehad, wordt door de gebruikers wel of niet overgenomen. Zo kan een gebouw een heel duidelijk programma hebben (hier lopen, daar vergaderen, zitten en privégesprekken doe je hier en met collega's praten doe je dan weer helemaal daar). Maar de mensen, de dieren, de elementen die een gebouw al dan niet tijdelijk bewonen, kunnen zo'n programma natuurlijk ook naast zich neerleggen en hun eigen programma schrijven.

Gebouwen met gelukkige bewoners en gebruikers zijn meestal gebouwen die het toelaten dat je je eigen programma maakt, die zich plooien en meebewegen met de ideeën en wensen van de gebruikers. (Van al te zeer voorgeprogrammeerde ruimtes word je niet gelukkig, tenzij misschien op een druk station, dan ben je juist blij als iedereen zich aan de looprichting houdt). Een gebouw "zingt" als

datgene waar het voor bedacht was, als de ideeën en wensen van de architect én het uiteindelijke gebruik van de bewoners in elkaar grijpen.

Het Rietveld Academie gebouw is zo'n gebouw. Het zingt en ademt, het biedt ruimte en een platform voor potentieel, het is zeker ook ontworpen met een programma maar eigenlijk is het gebouw ook wel "blij" als je voor dat programma iets anders bedenkt. Alsof het zou zeggen, 'dat is ook een goed idee, had ik nog niet aan gedacht'.

Dit gebouw leeft en groeit mee zonder zijn kern en ziel te verliezen. Het is een beetje zoals met die metafoor van het schip. Het schip zeilt vele jaren op zee en wordt door de bewoners en gebruikers van het schip tijdens de reis onderhouden, levend geconserveerd zou je kunnen zeggen, er worden delen vervangen en gerepareerd. Bij goed weer een likje verf en het zeil wordt vernieuwd. Na vele jaren is er eigenlijk geen onderdeeltje meer wat niet onder handen is genomen. In de haven komt hetzelfde schip aan, terwijl het eigenlijk volledig is vernieuwd.

Wij zijn de Getty Foundation dankbaar voor hun onmisbare steun in het mogelijk maken van het onderzoek dat leidde tot dit Conservation Management Plan. Hiermee kunnen wij een bijdrage leveren aan het denken over kwetsbaar modernistisch erfgoed van onderwijsgebouwen in Nederland. Dat is niet alleen voor ons van groot belang, maar voor een grotere groep van unieke (onderwijs) gebouwen in Nederland en daarbuiten.

Maaike Lauwaert, Voorzitter College van Bestuur

Inhoud

7 Introductie samenstellers

11 Voorwoord
Simon den Hartog

13 Voorwoord
Maaike Lauwaert

19 Gerrit Rietveld Academie foto’s 1967
Ton Roelofsma

39 Historisch onderzoek

247 Gerrit Rietveld Academie foto’s 2008
Kim Zwarts

269 Visie toekomstig onderwijs

437 Gerrit Rietveld Academie
tekeningen 1950-1967
Gerrit Rietveld
Rietveld, Van Dillen en
Van Tricht Architecten

457 Over de auteurs

463 Bijlagen

492 Colofon

Gerrit Rietveld Academie

foto's 1967

Ton Roelofsma

Historisch onderzoek

43 Rietvelds academiegebouw
Ontwikkeling en betekenis
Erik Slothouber

171 Reacties op de Gerrit Rietveld Academie, ontwerponderwijs in ‘een open kijkdoos’
Willemijn Zwikstra

183 De kleuren van de Gerrit Rietveld Academie
Goed zicht en overzicht
Mariël Polman en Santje Pander

215 Mien Ruys en de Gerrit Rietveld Academie
Anet Scholma

229 Het digitaal toegankelijk maken van het archiefmateriaal van de bouw, aanpassing en restauratie van het Gerrit Rietveldgebouw

Martine Kuipers

“Een architect is geen wereld-hervormer en onbevoegd om voorschriften voor een betere samenleving te ontwerpen, maar vanuit eigen beroep kan hij een aandeel hierbij hebben, dat misschien zelfs als voorbeeld kan dienen.

Heel de architectuurgeschiedenis toont ons schone vormen van de bouwmassa’s. Laten we eerder de nadruk leggen op de ruimte, en zo sober mogelijk zijn bij het construeren der begrenzingen ervan.

De lege ruimte en het licht bepalen de waarde van de architectuur in, om en tussen de begrenzingen, die er slechts zijn om de ruimte te bepalen.”

Rietvelds academiegebouw

Ontwikkeling en betekenis

Erik Slothouber

1 Inleiding

2 Ontwikkeling
2.1 Gerrit Rietveld
De Stijl
Industrialisatie versus handwerk en ruimte versus massa
Succes en erkenning
2.2 Gerrit Rietveld Academie
Rietveld en het IvKNO
Van Amsterdamse Kunstnijverheidsopleidingen naar Gerrit Rietveld Academie, een chronologie
2.3 Rietvelds academiegebouw
2.3.1 Ontwerp en bouw 1950-1967
Ontwerp en bouwproces
Van opdracht tot gerealiseerd gebouw, een chronologie
2.3.2 Ontwikkeling 1966-2003
Periode 1966-1994
Periode 1994-1999
Periode 1999-2004
2.3.3 Restauratie 1999-2004
Opdracht en gebruik
Casco en installaties
Interieur en inrichting
Terrein en tuin
2.3.4 Ontwikkeling 2004-2021

3 Betekenis
Rietvelds positie binnen de architectuur
Rietvelds vliesgevel
Rietvelds gebouw voor de academie

“.... Het is of Rietveld er van uitging dat iedere door hem gemaakte vorm of kleur geen competitie moest aangaan met iets waarop geen kritiek is te leveren: de ruimte zelf. Die bezit geen vorm of kleur. Van een ruimte kun je niet zeggen ‘wel aardig gedaan’ of ‘het kan beter’.

Die ruimte - je kunt ook zeggen: zuiverheid - werd door Rietveld geëerd. Hij wilde niet fraai zijn ten koste van de ruimte. Zijn meubels en gebouwen zijn ‘pauvre’ gebleven uit eerbied voor dat wat wij gemakshalve ruimte noemen, maar dat ook met licht of tijd kan worden getypeerd.

Op een trap tussen twee verdiepingen van de Rietveld academie zag ik ineens hoe Rietveld een révérence voor de ruimte maakt. Er leken een stuk of wat treden te weinig te zijn, de treden zelf waren, in mijn verbeelding, net iets te breed.
Het was of Rietveld door de trap die verhoudingen te geven liet zien dat hij zich zo hoofs mogelijk uit de ruimte wilde terugtrekken, al had hij er iets van gebruik. Rietveld drong zich niet op aan de ruimte. Hij maakte zich smal om iets te kunnen laten passeren dat hij grootser vond dan zijn stoelen of architectuur.”

Uit: ‘La chaise pauvre’, K. Schippers 1983

Gerrit Rietveld en Joan van Dillen bij de opening van de academie in Arnhem, Wereldkroniek 3 augustus 1963

Eredoctoraat Gerrit Rietveld, Technische Hogeschool Delft, 1964

Simon den Hartog voor het raam van de directiekamer, ongedateerd, archief Simon den Hartog

1 INLEIDING EN VERANTWOORDING

Krachtig maar kwetsbaar, zo klinkt zijn stem in de toespraak die hij houdt bij de opening van zijn academiegebouw in Arnhem. In het acht minuten durende geluidsfragment dat bewaard is gebleven, maakt Rietveld zijn intenties binnen zijn vak, de architectuur duidelijk. Zonder gezwollen taalgebruik, maar in een spreektaal die van nu lijkt. De bandrecorder is te laat aangezet en de voorafgaande zinnen laten zich alleen maar raden. '...architectuur, verder heb ik nergens verstand van ...'.

Krachtig maar kwetsbaar, dat kenmerkt zijn hele oeuvre, Misschien wat minder bij zijn meubels, stoelen vooral, die inmiddels steeds meer gemaakt worden zoals hij het zich voorstelde, fabrieksmatig, in bescheiden aantallen, dat wel. Zijn bouwwerken daarentegen vragen nog steeds veel zorg en aandacht, zijn vatbaar voor 'verbeteringen' zoals hij dat kwalificeert in de openingstoespraak in Arnhem.

1.1 DE OPENING

Bij deze feestelijke gelegenheid in juni zit Sandberg in New York en moet verstek laten gaan, maar spreekt van een 'meesterwerk': '.... In geen jaren heb ik een bouwwerk gezien dat mij zozeer gegrepen heeft door zijn eerlijkheid en grote zuiverheid, ...' Voor Rietveld en zijn medewerkers is het een moment om tevreden te zijn. Maar hij neemt ook een voorschot op wat komen gaat: '.... mochten er blijken op den duur nog gebreken aan zijn, ja dat hebben wij in de loop van de tijd wel meer gehad en wij zijn er altijd op uit om dan de industrie weer op te jutten om iets te maken wat die gebreken dan weer overwinnen kan, want als je nooit iets waagt dan kom je nooit een stap verder.' Al voor de opening, in het voorjaar van 1963 blijkt dat het gebouw 'de eerste regenbuien niet glansrijk doorstaan' heeft.

Nauwelijks een half jaar later wordt in een vergadering van het academiebestuur genotuleerd dat Rietveld 'voorlopig maar geen lezingen meer moet geven in het gebouw, maar eerst dit gebouw bruikbaar maken'. Een krasse uitspraak en de vraag is of ze het hem dat recht op de man af hebben gezegd, die bestuursleden van de academie in Arnhem. Hoewel begrijpelijk, is het schrijnend en tekenend voor de manier waarop Rietveld vaak wordt bejegend.

De directeur van de Arnhemse Academie Harrie Verburg, vanuit die functie vermoedelijk bouwheer, laat de ontwerpschetsen van Rietveld voor het nieuwe gebouw in 1989 bij testament na aan Simon den Hartog, directeur van de Rietveld Academie. Dit is betekenisvol. Verburg, schilder en graficus, is van 1956-1979 directeur van de Arnhemse Academie en heeft kennelijk te weinig fiducie in zijn opvolger om het Rietveld-erfgoed achter te laten op het instituut. Bij Simon den Hartog is het in goeie handen.

Als Rietveld in 1964, enkele maanden voor zijn overlijden een eredoctoraat krijgt aan de Technische hogeschool in Delft noemt hij zichzelf 'een soort piraat in het bouwvak'. 'Tientallen jaren heb ik dan ook vele verdiende afkeuringen geboekt, doch nooit hatelijk ondervonden'. Je zou het valse bescheidenheid kunnen noemen, maar Rietveld drukt hier, zoals zijn aard was, sans rancune uit wat hij als zijn plaats ziet binnen de Nederlandse architectuur, de 'opbouwende' kritiek

Job Koelewijn, Cleaning the Rietveld Paviljoen, 1992

Jeff Wall, Morning Cleaning, Mies van der Rohe Pavilion Barcelona, 1999

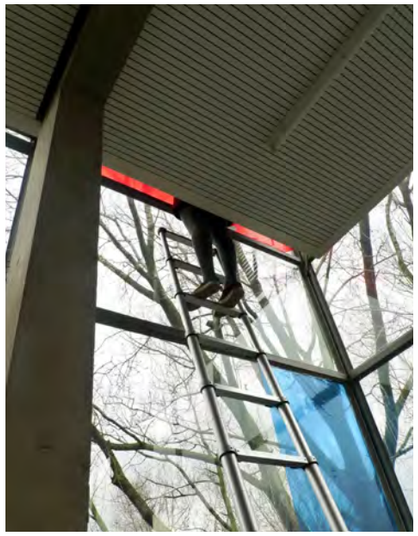

Student aan het werk, foto onbekend, foto ca 2014, Aisha Fouad

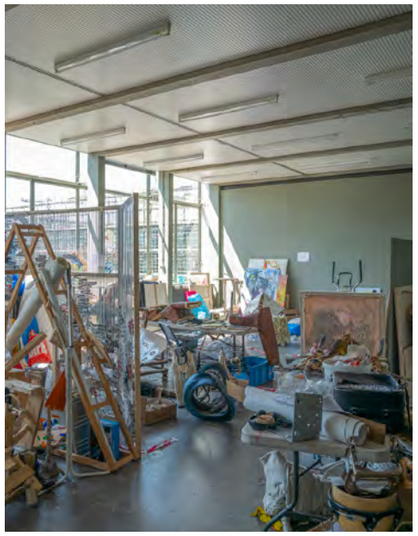

Basisjaarlokaal, foto 2021, Erik Slothouber

memorerend die helaas vaak wel hatelijk is bedoeld. Dat eredoctoraat, in wat je het hol van de leeuw zou kunnen noemen, is daarom ook zo betekenisvol.
Als ik rond 1980, net afgestudeerd aan de Rietveld Academie, samen met Gerard van de Groenekan op bezoek ga bij Truus Schröder, een negentigjarige dame, zie ik haar samen met Gerard uitvoerig het vernuft van het huis demonstreren. De schuifwanden en het beroemde hoekraam. Ondanks de grote internationale erkenning vindt ze het nog steeds nodig haar bezoek te overtuigen van de kwaliteiten en het belang van dit project.

1.2 EEN LEVEND MONUMENT

Dit onderzoek gaat over het Amsterdamse academiegebouw, vernoemd naar haar schepper. De Arnhemse academie is voor Rietveld ‘een variatie’ op het ontwerp voor Amsterdam. Drieënvijftig jaar na de opening en zestien jaar na een eerste ingrijpende restauratie is het nodig opnieuw na te denken over de toekomst. Het gebouw is een levend monument en nog altijd in gebruik bij hetzelfde instituut, nog steeds functioneel, passend als een handschoen. Nadenkend over de toekomst is het belangrijk de ontstaansgeschiedenis en context te analyseren, de betekenis vast te stellen.

Het is verbazend hoe het gebouw in Amsterdam de hectiek die een academiegemeenschap met zich meebrengt kan doorstaan. Buitenstaanders zien een geïnspireerde chaos, de gebruikers een fantastische speeltuin.
Studenten zijn zich bewust van het bijzondere van deze omgeving, maar produceren met hun creativiteit nu eenmaal de nodige ruis. Alles moet kunnen in dit gebouw, een traditie die onder het directoraat van Simon den Hartog is ingezet en nog steeds geldt. Als de ‘schade’ maar wordt hersteld, natuurlijk in de oorspronkelijke grijzen. Rietveld grijs is voor studenten een gerespecteerd begrip. Als Docomomo in 2014 het Rietveld gebouw als plek voor haar jaarlijkse symposium kiest en ik een welkom moet uitspreken doe ik dat, uit lichte gene voor de wanorde in het gebouw, met beelden van Jeff Wall en Job Koelewijn. Wall die opzettelijk het Barcelona paviljoen van Mies van der Rohe fotografeerde op een tijdstip waarop je het als bezoeker niet ziet: tijdens de ochtend-schoonmaak, de ramen nat en wazig, het vloerkleed omgeslagen, de stoelen schots en scheef in de ruimte. ‘Morning Cleaning’ is een knipoog naar datgene waar Van der Rohe’s architectuur voor staat: zakelijkheid, orde en transparantie.

Bij het project van oud-Rietveld student Job Koelewijns ‘Cleaning the Rietveld Paviljoen’ zijn de ramen ook nat en wazig, tijdens de schoonmaak door zijn moeder en vriendinnen. Spakenburgs vrouwen, die bekend staan om hun properheid en voor Koelewijns hommage aan Rietveld geheel belangeloos een dagje diens ramen komen lappen. Een zelfde activiteit als bij Wall, maar hier vooral als bewijs van respect en waardering en als ontmoeting met de cultuur van Spakenburg, Jobs achtergrond.

Rietveld zou de wanorde overigens niet erg vinden, zijn doel is een neutrale omgeving te maken voor het onderwijs dat in het gebouw moet plaatsvinden. In het woord kunstonderwijs zit in zijn beleving sowieso een contradictie, kunst is immers niet te leren vindt hij. Zijn eigen bureau aan de Oudegracht is blijkens foto’s ook geen aangeharkte toestand, maar een atelier met alle geïnspireerde chaos van dien. “Ik zorg dat mijn werk gaaf en schoon is, de rommel blijft bij mij” zegt hij in 1958 tijdens een interview tegen Bibeb.

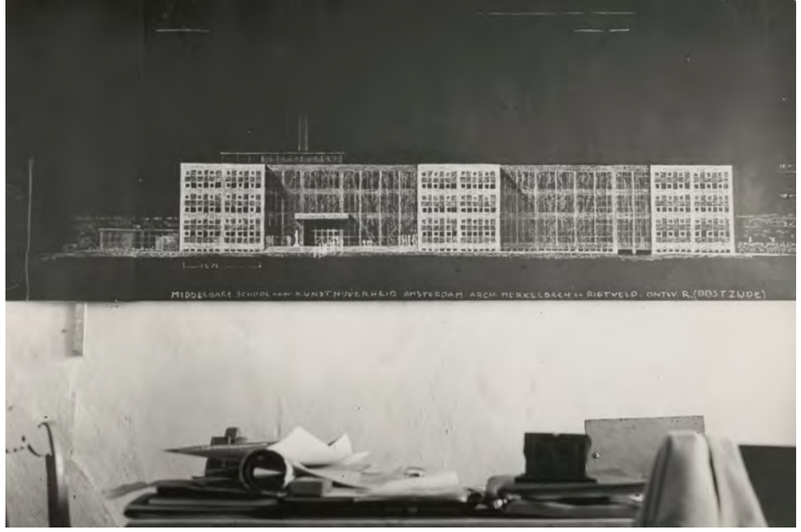

Gerrit Rietveld, ontwerptekening Amsterdamse Academiegebouw, schoolbord bureau Gerrit Rietveld, Oude Gracht 55 te Utrecht, ca 1951, RSA

Arno Hammacher, Gerrit Rietveld achter zijn werktafel aan de Oudegracht 55 te Utrecht, 1962

1.3 HET ONDERZOEK

Op de foto van Arno Hammacher uit 1962 zien we de werkplek van Rietveld aan de Oude Gracht 55, op het schoolbord is nog steeds de tekening zichtbaar met het eerste ontwerp voor de Amsterdamse academie uit 1951.

Elf jaar na dato is het bord weliswaar overwoekerd door veel andere frutsels maar de tekening is nog steeds zichtbaar, te belangrijk om uit te wissen. De foto is ook om persoonlijke redenen voor mij interessant. Bij nadere bestudering herken ik achter Rietveld de nieuwjaarskaart voor 1959 van mijn oom, Jan Slothouber. Ze hadden elkaar ontmoet bij het ontwerpen van de Nederlandse inzending voor de Wereldtentoonstelling van 1958 in Brussel. Rietveld als supervisor van de inrichting, Slothouber als ontwerper van de inzending van de Nederlandse Chemische industrie. Het zijn de bijvangsten en ontdekkingen die historisch onderzoek zo dankbaar maken. Ontwerpers kijken bij voorkeur vooruit, ik kijk ook graag terug.

Dit onderzoek, zestien jaar na de restauratie, is enerzijds een beschrijving en motivatie achteraf, een verantwoording waar het na de voltooiing niet van kwam. Maar het is ook een herijking van het beschikbare materiaal: door de digitalisering van Het Nieuwe Instituut, de collectie die bestaat uit het Rijksarchief voor de Nederlandse architectuur en stedenbouw, is weer nieuw materiaal ontsloten. Dit is voor mij de derde keer dat ik me verdiep in de geschiedenis van het Rietveld gebouw. Eerdere onderzoeken naar het academiegebouw, maar ook het woningbouwproject van Rietveld in Reeuwijk, dat overeenkomstige achtergronden heeft, zijn in aangepaste vorm opgenomen.

Dit onderzoek pretendeert niet volledig te zijn. Er blijven altijd nog vragen over, zoals wat er eind jaren vijftig gebeurde, toen besloten werd de geprojecteerde straat verder op te schuiven in zuidelijke richting. Waarom Rietveld zijn ontwerp niet wezenlijk aan die nieuwe omstandigheid aanpaste.

Rietveld vindt het project waaraan hij werkt altijd het belangrijkste. Dat schrijf ik ook ter relativering van mijn restauratieplan van 2004. Rietveld zou het best gevonden hebben, maar wellicht liever iets nieuws hebben gebouwd. De gebouwen van architecten van zijn generatie, de ‘Nieuw-Zakelijken’ zijn door hun scheppers niet voor de eeuwigheid bedoeld.

Voor ons ligt dat anders en moet dit ‘Icoon van de Modernen’ nog even bewaard blijven. Niet alleen voor de betekenis ervan voor de Nederlandse architectuur, maar ook vanwege de betekenis voor de academie. Voor een populatie die datzelfde tegendraadse zoeken naar ‘iets nieuws’ met Rietveld gemeen heeft.

Lezing door Gerrit Rietveld (vermoedelijk) ter gelegenheid van de opening van de Academie in Arnhem, op 7 juni 1963
(transcriptie geluidsfragment)

.... Ik kan natuurlijk alleen maar over architectuur praten, verder heb ik nergens verstand van maar ik noemde het jaartal 1956 maar voor die tijd hadden we met dezelfde eenheden al het gebouw in Amsterdam, de academie in Amsterdam ontworpen en die met dezelfde eenheden is toen ook dit gebouw gemaakt. Het is daarom niet zo'n heksentour geweest om een variatie te maken op het gebouw van Amsterdam om het hier in Onderlangs te projecteren was eigenlijk in zekere zin een variatie op Amsterdam, Amsterdam is meer omhoog en hier is meer horizontaal gebouwd. Ja u weet ik ben al heel wat jaren bezig, laten we zeggen zo in publiek gekomen meer dan veertig jaar dat bekend is wat ik zo gemaakt heb en het is merkwaardig hoe het gaat als je wat nieuws wilt maken, dan is er eerst natuurlijk een enorm tekort aan je eigen kennis, een enorm te kort aan wat je wilt ook, dat kun je niet uitdrukken en dan kun je ook niet vergen dat de mensen om je heen waarvoor je wat doet, dat dan wel begrijpen, want je weet het zelf dan nog niet helemaal, dus die halen hun schouders op en die zeggen nou ja weer zoiets geks nietwaar. Nou ja maar dan ga je een poosje door tot je een beetje vorm geeft aan je eigen inzichten, je weet dat er wat nieuws moet gebeuren, iets eigentijds en je probeert dat zo goed mogelijk te doen en dan zijn er eindelijk ook wel mensen die daar voor wat gaan voelen en dat zijn heel dikwijl vaklui, en heel dikwijls goeie vaklui en die zeggen nou ja er zit toch wat in maar die weten meteen een manier om het te verbeteren, begrijpt u, die gaan alle traditionele detail toepassen op het moderne werk, nou dat is natuurlijk allemaal onderaf en dat mist natuurlijk ook totaal zijn doel. Maar ja waarom maken wij geen gebruik van die traditionele details, dat komt omdat wij eigenlijk niet aan een end zijn, wij weten allemaal heel goed dat het verschil in architectuur van het verleden en nu, dat zit hem voornamelijk, vroeger was de bouwmassa hoofdzaak, de bouwmassa, u kunt elk stijl- en ornament leerboek kunt u open doen en u ziet grote bouwmassa's en daar zijn natuurlijk ook wel mooie inwendige ruimtes, dat zal ik helemaal niet ontkennen en dat is prachtig gebouwd in de loop van de eeuwen, daar heb ik ook alle respect voor, maar in onze tijd is de lege ruimte numero één en de bouwmassa is, ja de begrenzing van de lege ruimte en die komt dus op de tweede plaats, die wordt niet verwaarloosd daarmee maar die krijgt toch een ander karakter want er is nog iets gebeurd, vroeger was het handwerk was hoofdzaak nu is de machine hoofdzaak en dat is niet maar een aardigheid maar dat is een bittere noodzaak, zouden we dat nou niet accepteren dan zouden we het toch wel moeten nemen en daarom moet je die nieuwe dingen verwerken in je nieuwe architectuur. Maar het is altijd zo merkwaardig dat de mensen die eindelijk voor het moderne gaan voelen, die voelen in je werk juist dat wat er is overgebleven is van het ouwe, dat gaan ze daarin bewonderen. Neem nou bijvoorbeeld Ilpendam een huis wat genoemd is na het Schröderhuis als, nou ja, het huis wat dan voor deze tijd interessant zou zijn, even interessant als het Schröderhuis, als overgang van het monumentale op het opene, belangrijk was in Utrecht. Maar de mensen die dat huis bewonderen die bewonderen in hoofdzaak de noordzijde omdat die meer gesloten is, die heeft nog iets van dat monumentale compositie zware echt een beetje bouwmassa dat is omdat het in een open landschap staat, helemaal in weer en wind, in een drassig grasveld met sloten en dus dat is heel goed beschermd en de andere kant die is eigenlijk heel eigentijds, wordt geen woord over wordt over gesproken die is open, heeft een relatie met het landschap, daar wonen de mensen aan die kant maar dat ....

.... dat is het niet maar wat we nou hier gedaan hebben en dat is eigenlijk al ontworpen voordat dat huis in Ilpendam gemaakt was, dat is juist dat wij die ruimte en die machinale bewerking zover mogelijk hebben doorgedreven. U moet vooral niet denken dat wij vinden dat we daarmee bereikt hebben wat te bereiken is in deze tijd want we hebben sterk het gevoel, wanneer de techniek die op dit ogenblik gebruikt wordt voor de ruimtevaart bijvoorbeeld, ik neem maar iets heel veraf, als die eens losgelaten zou los gelaten worden op de architectuur dan zou wij alles wat we nu doen zou hopeloos primitief zijn. Wij werken met materialen uit de grond gehaald tot cement en beton en stenen, gebakken stenen, zelfs het glas is gesmolten zand niet waar, het is allemaal uit de grond gehaald en dat zal misschien op een aantal manieren ook wel kunnen gebeuren maar het is niet verwerkt dat het machinaal bewerkt kan worden. Onze materialen zijn allemaal nog handwerk materialen maar dat neemt niet weg dat we hier toch geprobeerd hebben om de ruimte hoofdzaak te doen zijn en dat we zoveel mogelijk hebben gewerkt met prefab onderdelen. Als u dit gebouw doorkijkt dan kunt u elk lokaal klein of groot kunt u bekijken en dan ziet u de vaste betonconstructie als kern dat zijn de gangen en dan ziet u allemaal ribben, balkjes en kolommetjes dat zijn in de fabriek voorgespannen en bewerkte onderdelen die we in matrijzen maken, in vormen maken, die ook voor Amsterdam gebruikt zullen worden. Dezelfde onderdelen worden zo ook in Amsterdam gebruikt en dan ziet u door de alle separaties, alle indelingen, die zijn van verplaatsbaar materiaal. Niet dat je zo maar eens even kan doen op een zaterdagmiddag, maar is het allemaal zonder dat de constructie daarmee in aanraking komt verplaatsbaar. En u kijkt ook overal doorheen, alle bovenlichten zijn van glas en elk lokaal, in elk lokaal ziet u de vaste constructie, de prefab constructie en de glasgevel die er eenvoudig voorgezet is. Er is geen een betonelement dat in de buitenlucht komt en dat is niet, nou ja dat is het nou, nee helemaal niet, maar dat is een veel grotere stap op de goeie weg dan dat zogenaamde beroemde huis in Ilpendam. Ik bedoel maar, dat we hopen ook dat tot uitdrukking komt hier in dit gebouw en daarom is het voor ons een succes dit gebouw. Voor ons als architecten is het een succes, we zijn blij dat het gemaakt heeft kunnen worden en dat het bestuur ook de geduldige langdurige weg, met de aannemer ook natuurlijk, die dat ook niet zo gewend was met ons dat zo allemaal te doen, dat dat tot stand gekomen is en we zijn blij dat we tot dit eind gekomen zijn. En mogen er blijken er op den duur nog gebreken aan zijn, ja dat hebben wij in de loop van de tijd wel meer gehad en wij zijn er altijd op uit om dan de industrie weer op te jutten om iets te maken wat die gebreken dan weer overwinnen kan, want als je nooit iets waagt dan kom je ook nooit een stap verder en zo wou ik nou maar laten. (applaus)

Gerrit Rietveld met personeel voor zijn meubelmakerij, Adriaen van Ostadelaan 25 Utrecht, foto 1918, RSA

Omslag tijdschift De Stijl, vijfde jaargang, nummer 4,1922

Rietveld Schröderhuis Utrecht, foto 1925, RSA

2 ONTWIKKELING

2.1 GERRIT RIETVELD

De Gerrit Rietveld Academie is het grootste gerealiseerde gebouw van Gerrit Rietveld. Hij ontwerpt het in de jaren vijftig, de meest productieve periode in zijn leven, de jaren waarin het Sonsbeek paviljoen en het Nederlandse paviljoen voor de Biënnale in Venetië ontstaan. De jaren waarin hij samen met de elite van Nederlands architecten het team vormt dat de Nederlands inzending voor de Wereldtentoonstelling in Brussel, de Expo 58 ontwerpt. Rietveld rekent het academieproject samen met dat van Arnhem, dat hij als ‘variatie’ op het Amsterdamse academiegebouw ontwerpt, tot zijn belangrijkste opdrachten. Het gebouw bevat twee essentiële thema’s uit het werk van Rietveld; ‘ruimte en prefabricage’.

De Stijl

Rietveld wordt internationaal bekend door zijn deelname aan kunstenaarsbeweging De Stijl. In 1918 ontwerpt hij zijn beroemde leunstoel, later de ‘Rood-blauwe stoel’ genoemd. Het betekent zijn entree in De Stijl groep en Rietveld verbindt daarmee zijn oeuvre met dat van kunstenaars en ontwerpers als Van Doesburg, Mondriaan, Van der Leck, Oud en zijn ontdekker Van ’t Hof. Hoogtepunt uit De Stijl periode is het Rietveld Schröderhuis, boegbeeld van de architectuur van De Stijl, icoon van de moderne architectuur en sinds 2000 geplaatst op de Unesco Werelderfgoedlijst.

Industrialisatie versus handwerk en ruimte versus massa

De Rood-blauwe stoel markeert het begin van de zoektocht naar nieuwe mogelijkheden, bedoeld om meubels goedkoper te maken, ook bereikbaar voor mensen met een kleine beurs. Als elfjarige in de meubelmakerij van zijn vader opgeleid, verstaat Rietveld het vak van meubelmaker. Hij leert er stoelen te maken uit voorbije stijlperiodes, het pure handwerk. Maar zijn droom is om meubels uit de machine te laten komen. In 1928 schrijft hij daarover in het avant-garde blad i10: “... We moeten helpen het leven te vereenvoudigen, te verlossen van overtolligheden. Het werk dat overblijft verlichten door overleg, mechanisme en machines en het bouwvak maken tot een goed georganiseerd industriebedrijf met minimum passief en dwangwerk, om plaats te geven aan den vrijen mensch, ...”[1] In 1927 doet hij een belangrijk eerste experiment met een meubelstuk dat fabrieksmatig geproduceerd kan worden, hij maakt een stoel die uit een plaat fiber is gebogen, de Birzastoel.

In de jaren vijftig ontwerpt hij ‘de Mondial’, eigenlijk de enige stoel van Rietveld die wordt geproduceerd zoals hij het voor ogen heeft; fabrieksmatig. Rietveld maakt het ontwerp samen met zijn zoon en industrieel ontwerper Wim Rietveld, voor de Wereldtentoonstelling van 1958.

1 G. Rietveld, Inzicht, Internationale Revue i10, XII, no17-18, 1928, p89-90

Birzastoel, 1927, foto RSA

Mondialstoel, 1957, brochure Gispen, archief Gispen

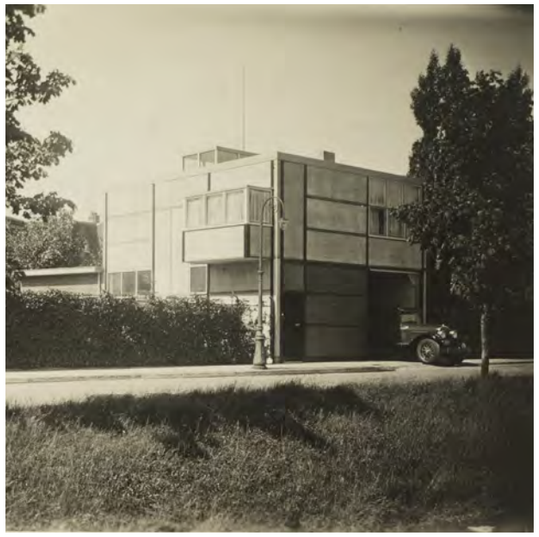

Chauffeurswoning Waldeck Pyrmontkade Utrecht, 1927/1928, foto ca 1928, RSA

Gerrit Rietveld met Kernhuis maquette, 1956, foto Ad Windig, MAI

Maar niet alleen meubels moeten fabrieksmatig geproduceerd worden, ook gebouwen, woonhuizen. Dat experimenteren met industriële bouw begint bij de garage met chauffeurswoning aan de Waldeck Pyrmontkade in Utrecht (1927-1928). 'Proeve voor industrialiseering der bouw' schrijft hij boven de tekening. Het is een eerste experiment met een industrieel, prefab vervaardigd woonhuis. Een structuur van stalen profielen, gevuld met in de fabriek vervaardigde betonnen gevelelementen. "Met deze bouw is getracht een stap nader te komen tot het fabrieksmatig vervaardigde huis" schrijft hij in het avant-garde blad i10[2]. Bij de uitvoering gaat bouwtechnisch het nodige mis, maar het ontwerp is bijzonder en in het licht van de tijd revolutionair te noemen.

Vanaf het einde van de jaren twintig ontwikkelt Rietveld geleidelijk ook een voorliefde voor de volkswoningbouw, een woning voor de massa, liefst industrieel geproduceerd. Industrialisatie als middel om het leven goedkoper en aangenamer te maken.

Een tweede, veel bekender thema in Rietvelds werk is de ruimte. Architectuur niet als massa maar als begrenzing van ruimte. Samen met Truus Schröder ontwikkelt hij in 1924 het Schröderhuis. Het project markeert zijn overgang van meubelmaker naar architect.

Er is één bouwwerk van Rietveld's hand waar die ruimtelijke kwaliteit nog meer en in optima-forma tot zijn recht komt. Het Sonsbeek paviljoen. Waar Theo van Doesburg in zijn Stijlmanifest uit 1924[3] spreekt over een nieuwe architectuur waar het voor en achter, het links en rechts en zo mogelijk ook het boven en onder gelijkwaardig is gemaakt, gaat Rietveld bij Sonsbeek nog een stap verder en voegt er iets essentieels aan toe: het vervagen van de grenzen tussen binnen en buiten.

De twee thema's, pre-fabricage en ruimte, zijn een rode draad in het werk van Rietveld en in ultieme vorm terug te vinden in de twee academiegebouwen die hij ontwierp, één voor Amsterdam en één voor Arnhem.

2 Internationale Revue i10, no13, 1 augustus 1928, p13
3 Théo van Doesburg, Tot een beeldende architectuur, De Stijl, 6e jaar no6-7, 1924, p78-83

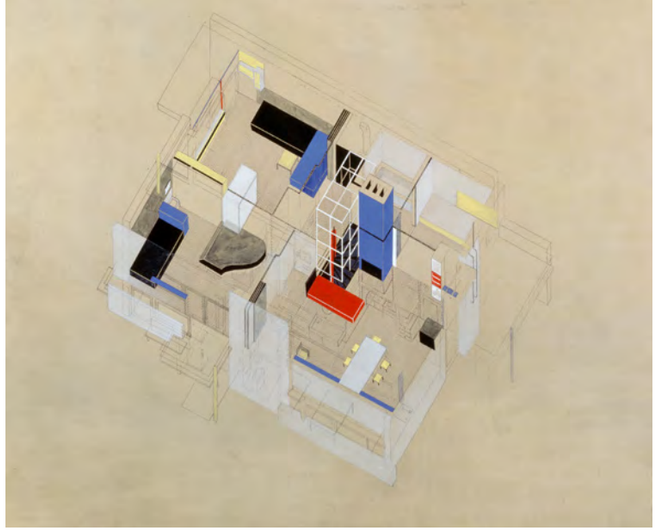

Rietveld Schröderhuis Utrecht, axonometrie, ongedateerd, RSA

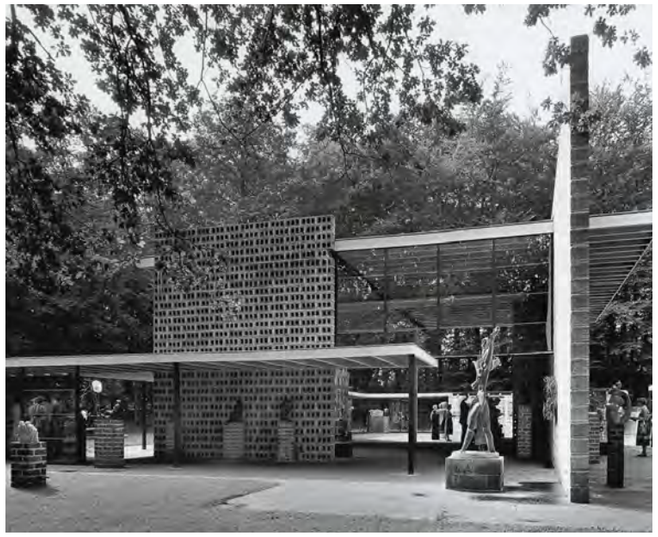

Sonsbeek Paviljoen, 1955, foto Jan Versnel, MAI

Succes en erkenning

Zijn het de jaren twintig waarin Rietveld het meest spraakmakende en avantgardistische werk maakt, de jaren vijftig zijn zeker de meest succesvolle. “Erkenning kwam laat voor Rietveld” schrijft Sandberg in een poëtisch in memoriam in het Italiaanse architectuurtijdschrift Domus.[4] In zijn openingsrede bij de Rietveld tentoonstelling van 1958 in het Centraal Museum herhaalt architect en hoogleraar J.H. van den Broek de verzuchting van Rietveld over de vele opdrachten die hij in die jaren kreeg: “Jammer dat ze twintig jaar te laat komen!”[5]

Rietvelds productie in de jaren vijftig is indrukwekkend, het zijn vruchtbare jaren waarin hij veel werk heeft en eervolle opdrachten krijgt. Zoals die voor het ontwerpen van het Nederlandse paviljoen op de Biënnale in Venetië (1953-1954) en het Sonsbeek paviljoen (1954-1955). En hij krijgt eindelijk ook zijn eerste grote woningbouwopdracht in zijn eigen stad Utrecht, in de wijk Hoograven (1954-1957), zij het op voorwaarde dat hij met architect J.J.P. Oud samenwerkt. Samen met wat je de elite van Nederlands architecten van die tijd zou kunnen noemen, J.W.C. Boks, van den Broek en Bakema en onder supervisie van J.J.P. Oud en Ben Merkelbach vormt hij de architectengroep die de Nederlands inzending voor de Wereldtentoonstelling in Brussel, de Expo 58 ontwerpt. Rietveld wordt bovendien voor diezelfde Expo door Philips gevraagd het exterieur van het Philips Paviljoen te ontwerpen. Le Corbusier wordt gevraagd voor het interieur, maar dat wordt een teleurstelling. In een interview met Bibeb vertelt Rietveld hoe het is gegaan. Als hij voor gezamenlijk overleg, gewapend met een ontwerptekening en maquette in Parijs aankomt zegt Le Corbusier: “Rietveld, ik maak een binnenkant, die heeft geen buitenkant.” Rietvelds reactie op deze botheid: “Ik had het ontwerp in m’n zak. Maar ja, ’t is een taaie donder. Hij bokst iedereen opzij”[6].

Rietveld werkt in de jaren vijftig gestaag aan wat hoogtepunten in zijn oeuvre zullen worden. Na zeven jaar praten en plannen maken voor het ontwerp van de Kunstnijverheidschool in Amsterdam, de huidige Rietveld Academie, krijgt hij in 1957 de opdracht om in Arnhem de Kunstnijverheidschool te ontwerpen. Er volgen meer opdrachten: Weverij De Ploeg in Bergeijk, Huis van den Doel in Ilpendam en misschien wel zijn allermooiste villa, Huis van Slobbe, in Heerlen. Een villa die door zijn ligging op een helling in het Limburgse landschap een stapeling van ruimten zal worden. Een architectonische stapeling waarbij, geheel conform Theo van Doesburg’s manifest, zelfs het verschil tussen onder en boven lijkt te verdwijnen.

Ook in zijn persoonlijke leven moet het in veel opzichten een enerverende tijd zijn voor Rietveld, de jaren vijftig. Op 31 maart 1957 overlijdt zijn echtgenote Vrouwgien Rietveld-Hadders, met wie hij dan ruim vijfenveertig jaar is getrouwd. Het is ook het jaar waarin de ontwerpen voor de academiegebouwen in Amsterdam en Arnhem hun definitieve vorm krijgen.

Verder zijn er vooral veel heuglijke gebeurtenissen. Hij krijgt eervolle onderscheidingen, koninklijke onderscheidingen in Nederland en België en wordt Erelid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Kunsten. Hij is voorzitter van de Commissie tot voorbereiding van de Nederlandse

4 Domus 430, settembre 1965
5 De Tijd, zaterdag 17 mei 1958
6 Bibeb, Bibeb in Holland, A.W. Bruna en zoon Utrecht 1958, p74-81

Gerrit Rietveld met zijn echtgenote Vrouwgien Rietveld-Hadders in hun huis aan het Vreeburg te Utrecht, 1956, foto Ad Windig, MAI

Gerrit Rietveld op zijn tentoonstelling in het Centraal Museum Utrecht, 1958, RSA

inzending van de XIe Triennale in Milaan in 1957. In 1959 krijgt hij de eerste Sikkensprijs, voor 'zijn gehele oeuvre in zoverre hij hiermee heeft bijgedragen tot de verwezenlijking van de synthese tussen ruimte en kleur'. Hij wordt erelid van de B.N.A. In de jaren zestig zal hij nog de zilveren penning van de stad Utrecht krijgen en een eredoctoraat aan de Technische Hogeschool Delft.

Bibeb, die in 1958 een portret maakt van Rietveld, karakteriseert de persoon: "Hij is vrij kort, stevig en breed. Zijn haar is nog donker en jong ... Zijn gezicht is gemoedelijk, vriendschappelijk, het heeft ook iets plagends, iets wat ik niet vast kan leggen. Iets wat je de tegenpool van gewichtigdoenerij zou kunnen noemen."[7]

In hetzelfde jaar wordt Rietveld 70, felicitaties alom. Het architectuur tijdschrift Forum besteedt een nummer aan Rietveld met bijdragen van ook veel buitenlands architecten: Le Corbusier, Richard Neutra, Bruno Zevi, Alison en Peter Smithson, Alfred Roth, Jacobus J.J.P. Oud, Ben Merkelbach en Aldo van Eyck. Iedereen heeft lovende woorden, Le Corbusier heeft het in zijn bijdrage vooral over zichzelf, maar dicht Rietveld wel 'een waardevolle plaats in de hedendaagse ontwikkelingsgang' toe.

De bijdrage van Ben Merkelbach is het meest treffend, hij weet Rietveld en zijn betekenis kernachtig te typeren. Merkelbach, architect en sinds 1956 stadsbouwmeester van Amsterdam, schrijft: "Rietveld is Rietveld. ... Er zijn weinig mensen bij wie de persoonlijkheid in het gewone leven van alle dag zo volledig in overeenstemming is met zijn leven als kunstenaar als bij Rietveld het geval is. ... Zijn onbevangenheid gaat gepaard met een uitzonderlijk meesterschap op het gebied van ruimtelijk vormgeving. Rietveld's plaats als architect in Nederland is lang zo belangrijk niet als zijn plaats als architect in de wereld."[8]

Ter gelegenheid van Rietvelds zeventigste verjaardag in 1958 wijdt het Centraal Museum een tentoonstelling aan zijn werk. Hij stemt toe maar is bescheiden, vindt het wellicht nog te vroeg voor een dergelijk eerbetoon. Rietveld verzorgt de inrichting zelf. Na de exposities over De Stijl, in het Amsterdamse Stedelijk Museum (1951) en het Museum of Modern Art in New York (1952), waar zijn werk ruim vertegenwoordigd is, dan nu in zijn thuishaven Utrecht een tentoonstelling geheel gewijd aan zijn werk.

Het wordt een overzicht vanaf het vroege begin. Zijn leven ingedeeld in negen zalen. De onderwerpen zijn: 'het oude vak, eerste pogingen tot vernieuwing, zoeken naar een visueel a-b-c der ruimte, invloed van de Nieuwe Zakelijkheid, soepeler vormen in het Functionalisme, landhuizen, vrijere architectuur'. De ontwerpen voor de beide academiegebouwen nemen er een belangrijke plaats in. Ter gelegenheid van de overzichtstentoonstelling geeft Rietveld in het museum een lezing die zo druk wordt bezocht dat dit evenement herhaald moet worden, om de geïnteresseerden die uit het hele land naar Utrecht komen niet teleur te stellen.

In de zomer van 1958 verschijnt een uitvoerige studie over Rietvelds werk in boekvorm. Het is geschreven door Theodore M. Brown, een Amerikaanse onderzoeker opgeleid aan Harvard University, die promoveert op het oeuvre van de

7 Zie 6
8 Ben Merkelbach, Forum, Dertiende jaargang, no3, maart 1958, p81

Gerrit Rietveld, affiche tentoonstelling Centraal Museum, 1958, RSA

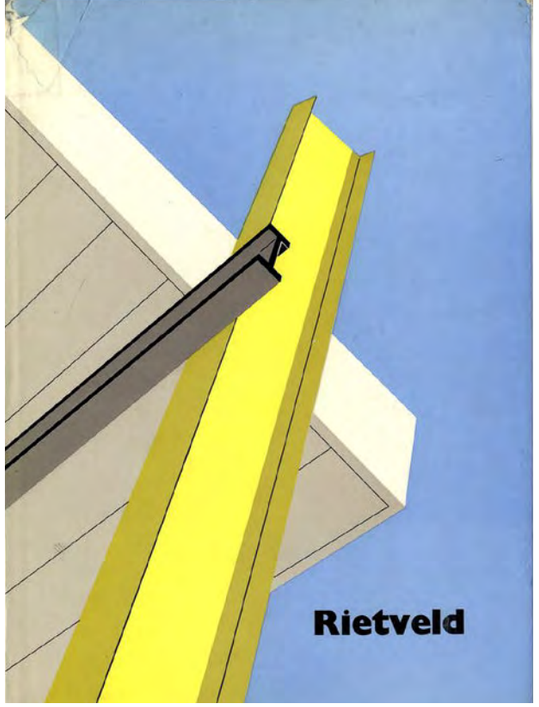

Boekomslag dissertatie Theodore M. Brown, 1958, RSA

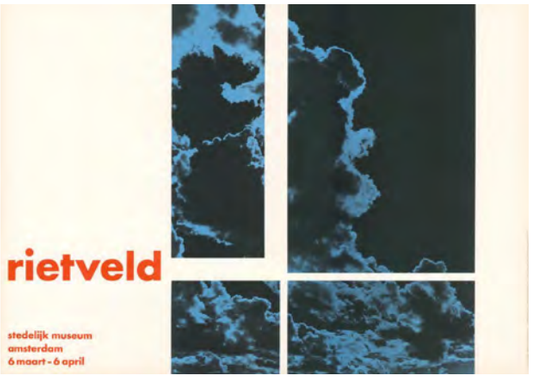

Jan Bons, Wim Crouwel, Otto Treumann, drie affiches Rietveld tentoonstelling, Stedelijk Museum Amsterdam 1959, HNI

zeventigjarige architect aan de Universiteit van Utrecht in juli 1958. Rietveld komt in deze 'critisch-historische studie' naar voren als "een onafhankelijk kunstenaar met een krachtige persoonlijkheid, behorend tot de belangrijkste in deze eeuw", aldus een bericht in dagblad De Tijd[9].

Het jaar erop zal de Rietveld tentoonstelling van het Centraal Museum in een aangepaste opstelling te zien zijn in het Stedelijk Museum te Amsterdam. Als hommage aan Rietveld maken drie ontwerpers een affiche: Jan Bons, Wim Crouwel en Otto Treumann. Het is een initiatief dat aangeeft hoe Rietveld gewaardeerd wordt in kringen van Nederlandse ontwerpers.

9 De Tijd, zaterdag 5 juli 1958

Mart Stam, foto Lotte Stam-Beese, 1929/30, Bauhausarchiv Berlin

Willem Sandberg 1955, foto Stedelijk Museum

Sandberg en Rietveld,1961, foto Hans de Boer, Nederlands Fotomuseum

2.2 Gerrit Rietveld Academie

De opdracht voor een nieuw academiegebouw komt van het Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs, de opleiding die vanaf 1967 de Gerrit Rietveld Academie heet. Een instituut met zijn wortels in de jaren tachtig van de negentiende eeuw, voortgekomen uit een fusie van drie rond 1880 gestichte Amsterdamse kunstnijverheidsopleidingen. Vanaf 1924 vormen deze opleidingen het IvKNO, dat is gehuisvest in een door Berlage ontworpen gebouw aan de Gabriel Metsustraat. Het zal al snel te klein zijn.

In het degelijke, enigszins behoudende instituut vindt een omslag plaats als in 1935 Sandberg, de latere directeur van het Stedelijk Museum, toetreedt tot het bestuur. Deze draagt in 1939 de jonge ambitieuze architect Mart Stam voor als opvolger. Stam zal ondanks de moeilijke oorlogsjaren en de interne weerstand het Instituut opnieuw vormgeven naar model van het Bauhaus. Een structuur die nog steeds zichtbaar is binnen het huidige onderwijs. Maar Stams verblijf is van korte duur. Na de oorlog lonkt de wederopbouw in Duitsland en in 1948 vertrekt hij naar Dresden.

De vernieuwing van het Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs, ingezet door Mart Stam, past in het naoorlogse denken om de succesvolle formule van het Bauhaus te herhalen. Een school voor industriële vormgeving zoals de Hochschule fur Gestaltung die in 1953 onder leiding van Max Bill in Ulm ontstaat. Het is dit ideaal en dit leerplan dat uitgangspunt zal worden voor het nieuw te ontwerpen gebouw. De grote waardering en bewondering van Sandberg voor het werk van Rietveld en zijn persoon spelen een belangrijke rol in de relatie van de laatste met de Amsterdamse academie, het Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs.

Want als Stam vertrekt komt Sandberg opnieuw met een kandidaat voor de post van directeur en deze keer is dat Gerrit Rietveld. Sandberg ziet in hem de ideale kandidaat en schrijft: “... dus blijft voor mij rietveld de candidaat, die begrip heeft voor het handwerk omdat hij het uit eigen ervaring kent en daarnaast een groot voorstander is van de veredeling van de industriele vorm. die een voortreffelijk karakter heeft, hetgeen zeker van invloed zal zijn op de menschen waarmee hij in aanraking komt. en die daarenboven als kunstenaar volledig op het niveau staat, dat wij voor deze school nodig hebben.”

Rietveld heeft na de oorlog weinig werk en wil de functie graag vervullen, mits het onderwijs in overeenkomst te brengen zal zijn met de eisen die de industriële vooruitgang stelt. Maar de minister houdt zijn benoeming tegen, vanwege zijn politieke kleur. Rietveld zal wel docent worden aan de Afdeling Binnenhuis en in 1950 geeft Sandberg hem de opdracht een nieuwe gebouw te ontwerpen voor het te krap behuisde Instituut.

De Gerrit Rietveld Academie ontstaat door de reorganisatie van het Amsterdamse kunstnijverheidsonderwijs in 1924, waarbij drie opleidingen worden samengevoegd: de ‘Dagteeken- en Kunstambachtsschool voor Meisjes’, de Kunstnijverheidsschool ‘Quellinus’ en de ‘Teekenschool voor Kunstambachten’. Een vierde opleiding die erbij betrokken is, de ‘Rijks-Kunstnijverheidsschool’, wordt opgeheven.[10]

10 verslag van het Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs te Amsterdam van 1 sept. 1924- 31 dec. 1925, archief GRA

Gebouw Dagteeken- en Kunstambachtsschool voor Meisjes, 1908, architect H.P. Berlage, GRA/RKD

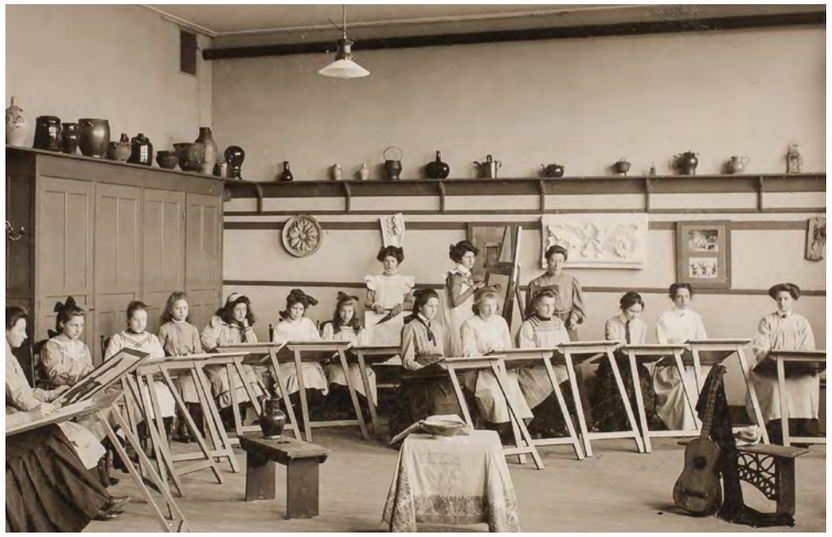

Dagteeken- en Kunstambachtsschool voor Meisjes, Leslokaal, ongedateerd, GRA/RKD

Kunstnijverheidsschool Quellinus, leslokaal, ongedateerd, GRA/RKD

De ‘Dagteeken- en Kunstambachtsschool voor Meisjes’ is een in 1908 zelfstandig geworden deel van de ‘Maatschappij voor den Werkende stand’. Architect K.P.C. de Bazel is een van de belangrijkste leden en lange tijd voorzitter van het bestuur. J.B. Smits is tot 1924 directeur. De school is vanaf 1908 gevestigd in een door Berlage ontworpen schoolgebouw aan de Gabriël Metsustraat.

De ‘Kunstnijverheid-Teekenschool Quellinus’, later de ‘Kunstnijverheidsschool Quellinus’, wordt opgericht in 1879 op initiatief van de architect P.J.H. Cuypers. Hij werkt aan de bouw van het Rijksmuseum en heeft beeldhouwers nodig om de ornamenten voor het gebouw uit te voeren.[11] De school heeft een roemrijk verleden: veel bekende kunstenaars, ontwerpers en architecten zoals de Bazel, Berlage, van Gent, en Nienhuis waren docent aan de opleiding.

Van 1916 tot aan de fusie in 1924 is de architect J.L.M. Lauweriks (1864-1932) directeur van de Quellinusschool. Hij is een leerling van Cuypers. Onder zijn leiding wordt het onderwijs er vernieuwd, waarmee de basis wordt gelegd voor het onderwijs op het latere IvKNO. Het eerste onderkomen van de school is een bouwloods bij het Rijksmuseum. Na enige tijd gehuisvest te zijn geweest in de Vondelstraat krijgt de school haar eigen, door Cuypers ontworpen gebouw in de Frans Halsstraat 14.

De Teekenschool voor Kunstambachten wordt in 1880 geopend. Het is een avondschool in de Da Costastraat, waar J. Godefroy tot aan de fusie directeur is. Uit de eerste twee scholen wordt de dagopleiding van het nieuwe instituut samengesteld, uit de laatste de avondopleiding.

Smits krijgt de leiding van het nieuwe instituut. Lauweriks is in de beginjaren tot december 1929 ‘Leider der afdeling Ruimtekunst’ en ‘leeraar Binnenarchitectuur’, Godefroy wordt ‘Leider van der Avondschool’.

De Afdeling Ruimtekunst is onderverdeeld in de hoofdvakken Binnenarchitectuur en Meubelkunst, Ceramiek, Edelsmeden en Plastiek in hout en steen. De Afdeling Sierkunst in Grafische Vakken en Boekbinden, Decoratie Schilderen en Glasschilderen, Textiel en Batikken.

Het gebouw van de ‘Dagteeken- en Kunstambachtsschool voor Meisjes’ aan de Gabriël Metsustraat wordt als nieuw onderkomen voor het instituut gekozen. Het heeft in alle lokalen goede dagverlichting en de ligging in de Museumbuurt is gunstig:

Bij de fusie in 1924 wordt al wel overwogen om een verdieping op het gebouw te plaatsen en in het jaarverslag over 1929 wordt voor het eerst de wens om een nieuwe school te laten bouwen geuit. In 1930 is de ruimtenood nijpend en wordt de zolderruimte van het Amsterdamsch Tehuis Voor (ongehuwde) Arbeiders aan de Marnixstraat in gebruik genomen, totdat in 1934 de zolder van het hoofdgebouw in de Gabriël Metsustraat efficiënt is verbouwd. In 1938 wordt ook het ‘Rijksinstituut tot Opleiding van Teekenleeraren’ opgenomen in het IvKNO. Deze opleiding blijft overigens gehuisvest in het tuingebouw van het Rijksmuseum. In 1939 gaat Smits met pensioen.

11 ‘1879-1904 De Kunstnijverheid- Teekenschool ‘Quellinus’ door A. Pit, Weekblad ‘Eigen Haard’ van 19 en 26 maart 1904, archief GRA

J.B. Smits achter zijn bureau, ca 1935, foto Collectie Stadsarchief Amsterdam

Klas Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs, ongedateerd, foto Collectie Stadsarchief Amsterdam

Klas Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs, ongedateerd, foto Collectie Stadsarchief Amsterdam

De belangrijkste kandidaten voor de opvolging van Smits zijn de architecten Johan Niegeman en Mart Stam (1899-1986), maar onder de sollicitanten is ook Johannes Itten.

Willem Sandberg (1897-1984), sinds 1935 bestuurslid van het IvKNO, speelt een belangrijke en vaak doorslaggevende rol binnen het bestuur. In de bestuursvergadering van 28 maart 1939 wordt de kwestie van het directeurschapbesproken en Sandberg houdt een warm pleidooi om Mart Stam aan te stellen.

Op de vergadering van 3 april wordt Stam gevraagd zijn ideeën uiteen te zetten. Hij verklaart, '... dat naar zijn mening het kunstnijverheidsonderwijs zich tegenwoordig niet meer moet instellen op het met de hand vervaardigen van mooie voorwerpen, doch dat er meer aandacht besteed moet worden aan de industrie. De fabrieksmatige productie moet aesthetisch worden beïnvloed en voor dit doel moet het Instituut opleiden. Voorts moet bij het onderwijs steeds van de bouwkunst als basis worden uitgegaan.'

Met ingang van 1 September 1939 wordt Stam benoemd tot directeur. De redactie van 'De 8 en Opbouw' spreekt de hoop uit dat in de enigszins versufte school 'onder Stams leiding weer werkelijk leven zal terugkeren' en dat zij 'een even bloeiend kunstcentrum zal worden als het Bauhaus'.[12]

Onder Stams leiding maakt de opleiding een ontwikkeling door die de basis vormt voor het onderwijs zoals dat nu nog wordt gegeven.

In 1939 wordt ook weer de wens tot nieuwbouw kenbaar gemaakt en op 10 april 1940 komt het onderwerp aan de orde in de bestuursvergadering. Er wordt afgesproken de gemeente te vragen welke terreinen voor de bouw van een nieuwe school beschikbaar zijn. In de eerste vergadering na de oorlog, op 24 april 1945, laat Stam zijn bestuur weten dat hij een terrein op het oog heeft.

Al in oktober 1945 kondigt Stam aan 'dat hij langzamerhand weer meer tijd beschikbaar wil hebben om zich aan bouwopdrachten te wijden'. Sandberg herinnert de overige bestuursleden eraan 'dat het bij de benoeming van den heer Stam tot directeur de bedoeling is geweest dat deze steeds voeling zou houden met de praktijk'. Stam wordt gevraagd of hij iemand weet die hem terzijde kan staan.

In 1948 deelt hij het bestuur mee per 1 juni 'een andere taak op zich te gaan nemen'. Hij wordt directeur van de Akademie fur Bildende und Angewandte Künste in Dresden en vertrekt in de zomer van 1948.

De belangrijkste kandidaten voor de opvolging van Stam zijn de architect Gerrit Rietveld (1888-1964) en de kunstenaar en architect Max Bill. Sandberg polst hen beiden en Rietveld reageert enthousiast.

Wel mist hij '...in vele vakken nog te veel het verband met de moderne industrie.' Verder stelt hij als voorwaarde dat hij zijn werk als architect gedeeltelijk kan blijven voortzetten.

12 'Mart Stam Directeur van het Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs', De 8 en Opbouw 10, 1939

Klas Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs, ongedateerd, GRA/RKD

Mart Stam achter zijn bureau in het IvKNO, ca 1940,
foto archief Werner Möller

Rietveld wordt uiteindelijk de meest geschikte kandidaat gevonden. Hij laat weten dat hij de benoeming aanvaardt en schrijft aan de Secretaris van het IvKNO: ‘ondergetekende verklaart bij deze, dat hij bij een eventueele benoeming tot directeur van het instituut deze gaarne zal aanvaarden, indien het bestuur van mening is, dat er gerekend mag worden op een redelijke kans, het onderwijs binnen niet al te langen tijd in overeenkomst te brengen met de eischen, die de industriele vooruitgang stelt. Utrecht 3 October 1948, Hoogachtend Rietveld’
Op 27 oktober 1948 draagt het bestuur Rietveld voor bij de Minister van Onderwijs Kunsten en Wetenschappen. Als er op 13 december 1948 nog geen antwoord is gekomen uit Den Haag herhaalt het bestuur haar verzoek.

Op 13 januari 1949 brengt de voorzitter ‘verslag uit van zijn bespreking tezamen met den secretaris op het departement’: ‘T.a.v. de vacature voor directeur heeft de Minister zijn bezwaren tegen onze voordracht uiteengezet: het bleek dat de Minister het gemis aan bevoegdheid van den heer Rietveld niet als het voornaamste bezwaar beschouwde, doch dat hij van mening was dat de heer R. niet over de persoonlijke kwaliteiten beschikte voor deze funktie: in het verdere gesprek kwam naar voren, dat de politieke gezindheid der heer R. een beletsel vormde’. Het bestuur besluit een brief te sturen aan de Minister ‘waarin wordt verzocht de feiten mede te delen’.

De Minister ontkent in zijn antwoord dat: ‘de politieke gezindheid van den heer R. het hoofdbezwaar zou zijn maar dat hij dezen niet geschikt acht’. De bestuursvoorzitter Van Regteren Altena schrijft het bestuur ’in de behandeling van deze kwestie door den Ministerie aanleiding te vinden om af te treden als bestuurslid’.

Sandberg en van Schaik sluiten zich hierbij aan. In overleg met de wethouder de Roos van Amsterdam wordt besloten uit tactische overwegingen eerst ‘een tweede oproep te plaatsen en daarna de zaak weder met de Minister op te nemen’.

Het bestuur besluit op 19 september 1949 ‘toch weer de keuze op Rietveld te bepalen en de voordracht bij den Minister te doen ondersteunen door een adres te tekenen door een aantal vooraanstaande Nederlanders’. Op 11 oktober 1949 gaat er een nieuw verzoek uit naar de De brief gaat vergezeld van handtekeningen van 26 vooraanstaande Nederlanders, waaronder architecten en kunstenaars als van den Broek, Buys, van Duinkerken, van Eesteren, Engelman, Eschauzier, Gispen, Holt, Krop, Oud, Penaat, Raedecker en van Ravesteyn.

Op 3 juli 1950 schrijft Sandberg, die gedelegeerde is voor de Gemeente in het bestuur van het IvKNO, een brief naar B en W van Amsterdam. Hij laat weten dat ‘ondanks schriftelijke, mondelinge en telefonische verzoeken om spoedig antwoord, tot op heden geen enkele reactie is ontvangen’ en hij verzoekt het College om het bestuur ‘te steunen door bij de Minister op omgaand antwoord aan te dringen.’ Het mag allemaal niet baten en het bestuur komt tot de conclusie dat ze toch een andere kandidaat zullen moeten zoeken.

Met ingang van 1 september wordt Rietveld benoemd tot leraar in het vak ’geschiedenis van het interieur’ eerst voor twee, later voor vier lessen per week. Per 1 juli 1952 neemt hij volgens de bestuursnotulen ‘wegens drukke werkzaamheden’ weer ontslag.

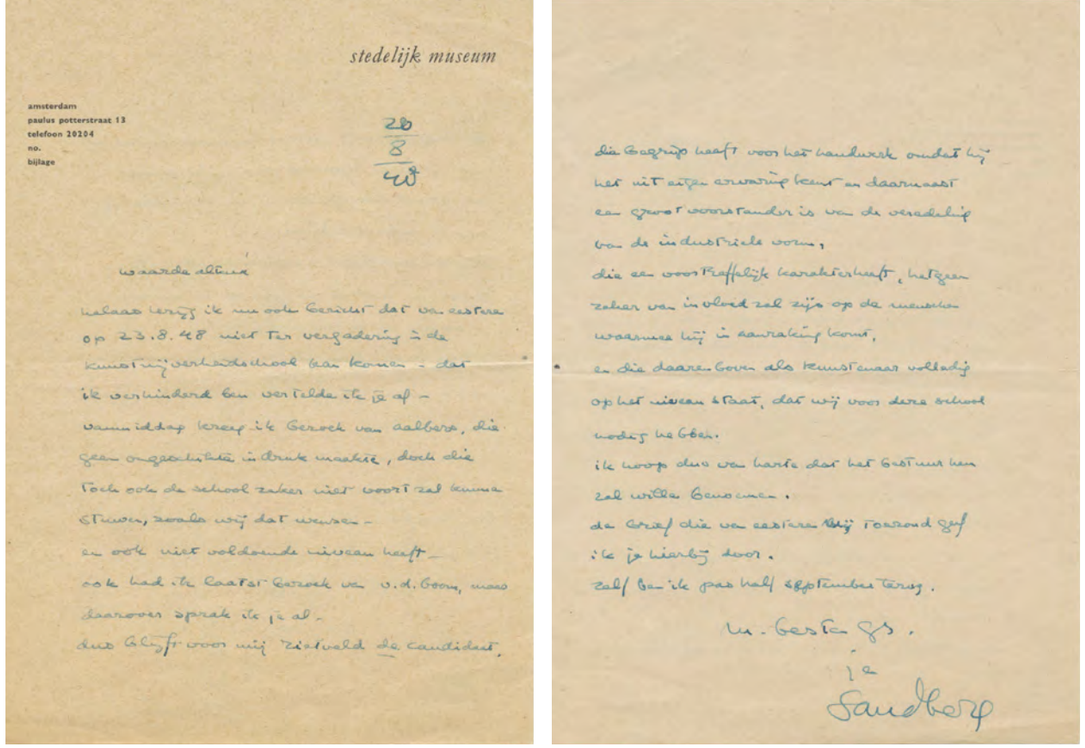

stedelijk museum

amsterdam
paulus potterstraat 13
telefoon 20204
no.
bijlage

28
8
48

Waarde Collega

Helaas heeft ik nu ook bericht dat van Eesteren op 23.8.48 niet ter vergadering in de kunstnijverheidsschool kan komen - dat ik verwonderd ben vertelde ik je al - vanmiddag kreeg ik bezoek van dalhers, die geen ongeduldigheid in brief maakte, doch die toch ook de school zeker niet voort zal kunnen sturen, zoals wij dat wensen - en ook niet voldoende niveau heeft - ook had ik laatst bezoek van v.d. Goorn, maar daarover sprak ik je al - dus blijft voor mij Rietveld de candidaat.

die begrip heeft voor het handwerk omdat hij het uit eigen ervaring kent en daarnaast een groot voorstander is van de verdediging van de industriële vorm, die een voortreffelijk karakterschrift, hetgeen zeker van invloed zal zijn op de mensen waarmee hij in aanraking komt, en die daarenboven als kunstenaar volledig op het niveau staat, dat wij voor deze school nodig hebben.
Ik hoop dus van harte dat het bestuur hem zal willen benoemen.
De brief die van Eesteren mij toezend geef ik je hierbij door.
Zelf ben ik pas half September terug.

Met Gesten Gr.,

Sandberg

Aanbevelingsbrief Sandberg aan het bestuur van het IvKNO, 1948, GRA

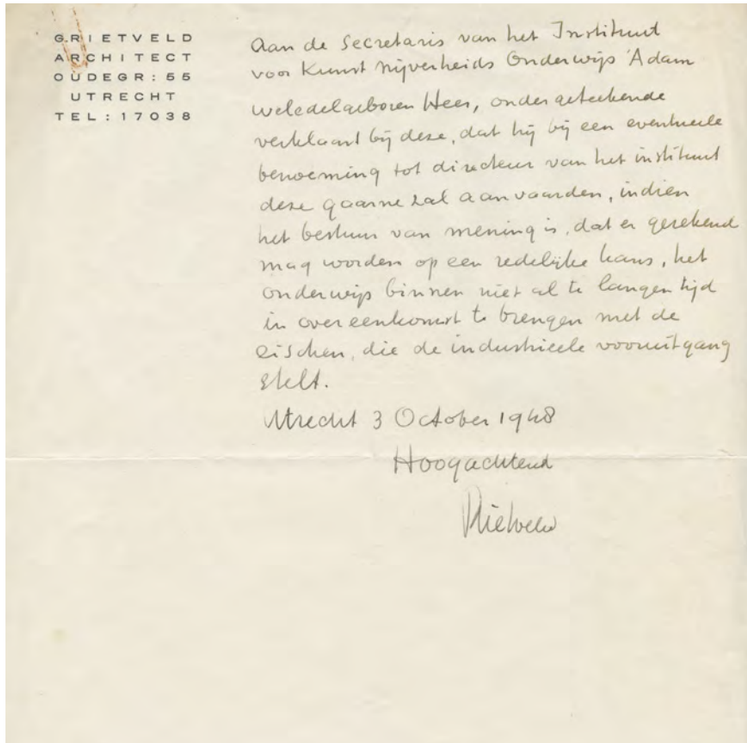

G. RIETVELD
ARCHITECT
OUDEGR: 55
UTRECHT
TEL: 17038

Aan de Secretaris van het Instituut voor Kunst Nijverheids Onderwijs Adam

Weledelgeboren Heer, ondergetekende verklaart bij deze, dat hij bij een eventueele benoeming tot directeur van het instituut deze gaarne zal aanvaarden, indien het bestuur van mening is, dat er gerekend mag worden op een redelijke kans, het onderwijs binnen niet al te langen tijd in overeenkomst te brengen met de eischen, die de industrieele vooruitgang stelt.

Utrecht 3 October 1948

Hoogachtend

Rietveld

Sollicitatiebrief Rietveld aan de secretaris van het IvKNO, 1948, GRA

Sinds het vertrek van Stam wordt het directoraat waargenomen door Sybren Valkema (1916-1996). Stam zoekt zijn nieuwe docenten met name onder pas afgestudeerden van de Haagse academie, Jaarveld en Zimmerman worden in 1942 aangesteld. Vanaf september 1943 geeft ook Valkema les aan het IvKNO. Net als Jaarsveld en Zimmerman komt hij van de Haagse Academie, waar onder andere Kiljan en Schuitema lesgeven.

Samen met de docenten Jaarveld, Neter-Kaeler, Niegeman, Oosterbaan en Tuynman vormt hij een werkgroep die in juli 1949 een rapport uitbrengt ‘waarin een grondige vernieuwing van het leerplannen werd bestudeerd’. De groep werkt in de geest van Stam verder aan de verdere ontwikkeling van het onderwijs. Augustus 1949 wordt Valkema als secretaris van de werkgroep met ‘de waarneming van het directoraat belast’.

Hij speelt uiteindelijk een belangrijke rol bij de totstandkoming van de nieuwe structuur van de opleiding. Tijdens de directieloze perioden is hij regelmatig plaatsvervangend directeur.

‘Zij (de werkgoepleden) stellen zich deze vernieuwing voor in de loop van vijf jaar, te beginnen met het voorbereidend jaar, cursus 1949-’50, en vervolgens in de vier daarop volgende jaren in de vakafdelingen.’

‘Richtlijnen voor een leerplan’ 1949

Teneinde duidelijk tot uiting te laten komen wat met de vernieuwing der opleiding beoogd wordt dient de naam ‘Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs’ veranderd te worden in:

School voor Industrieele Vormgeving.
De school leidt op tot vormgever op het gebied van: A het bouwen; B de woninginrichting (afwerking aankleding); C de meubilering; D de textiel; E de kleding; F de gebruiksvoorwerpen (inde ruimste zin); G de reclame (ruimtelijk en grafisch); H het beeldhouwen.

Uiteindelijk wordt in 1950 de glasontwerper Andries Copier benoemd. De voordracht van Copier komt van Valkema, ze werken samen in de glasfabriek van Leerdam. Copier is daar behalve directeur ook ontwerper en Valkema is als docent door Stam ‘uitgeleend’ aan de bedrijfsschool van de glasfabriek.
Copier is geen onbekende binnen het Kunstnijverheidsonderwijs: vanaf 1946 zit hij samen met Sandberg en Stam in de ‘Commissie van advies inzake het Kunstnijverheidsonderwijs 1946”.

Rond 1951 krijgt het leerplan de vorm die bepalend is voor de toekomst van de opleiding en dus ook voor de vorm van het nieuwe gebouw. In de brochure van het instituut onder het directoraat van Copier is de opleiding gescheiden in een ‘algemeen eerste jaar’ en vervolgens in ‘drie sectoren’, ‘een voor ruimteontwikkeling, een voor textiel en een voor grafische vormgeving’.

In 1950 wordt het denken over nieuwbouw weer opgepakt Het bestuurslid, de architect van Eesteren raadt de inmiddels door enkele leerkrachten gevormde “bouwcommissie” aan om een rapport samen te stellen waarin de huidige

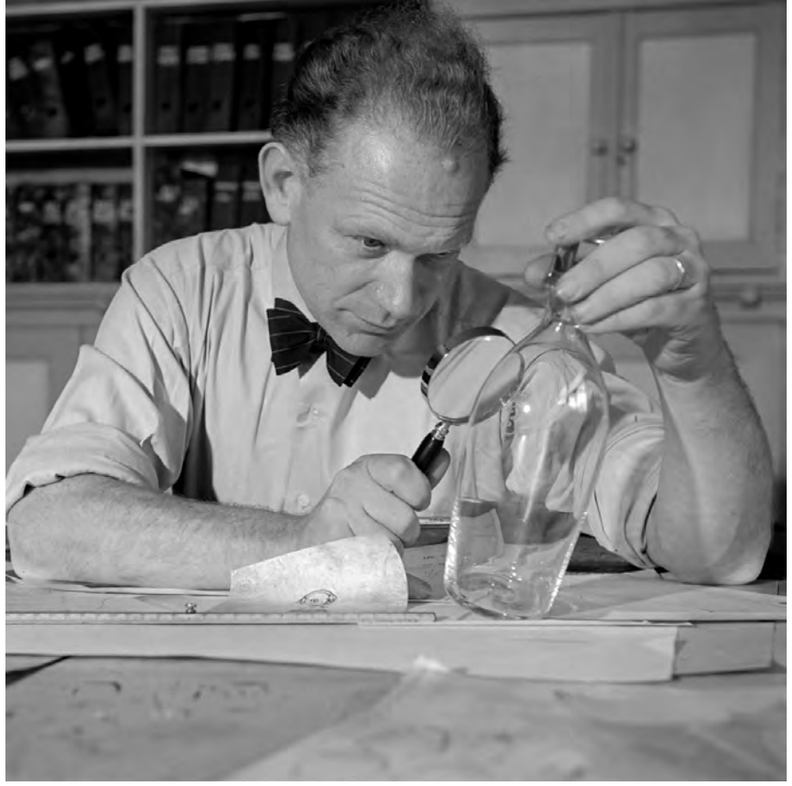

Andries Copier, glasontwerper, controleert in de Glasfabriek Leerdam een fles, 1937, Glasfabriek Leerdam

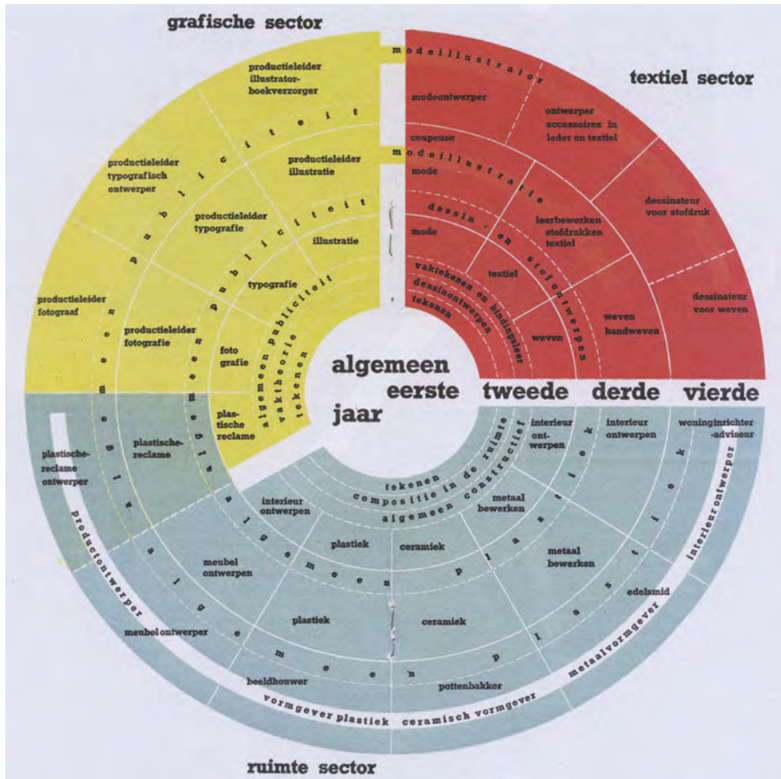

Leerplan, brochure Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs, 1952, GRA/RKD

toestand wordt gekritiseerd en met een reëel plan te komen over welke minimumeisen men aan de school moet stellen. Historische gebouwen in de stad moeten straks een nieuwe bestemming krijgen, hij acht een dergelijke locatie echter niet geschikt, gezien het karakter van de opleiding.[13]

Tot een gezamelijke bouw met de Rijksakademie en de School voor Hoger Bouw Onderwijs lijkt het niet te komen. Om succes te garanderen stelt Van Eesteren voor om bij het aanvragen van terrein, een voorproject door een architect op te laten stellen. Er wordt afgesproken uit het Quellinusfonds een bedrag van f 2.000,- te om hiermee de kosten van de architect te bestrijden.[14]

In de vergadering van 11 oktober 1950 wordt de bestuursleden Leupen en van Eesteren gevraagd een architect te kiezen om dit voorontwerp te vervaardigen. In dezelfde vergadering wordt Copier door het bestuur benoemd tot nieuwe directeur.

In het najaar van 1951 worden door het bureau van de architecten Merkelbach en Elling nog plannen ontwikkeld voor uitbreiding van het gebouw aan de Gabriël Metsustraat.

De benoeming van Copier is geen succes. Al in 1950 blijkt er onduidelijkheid te bestaan over het aantal dagen dat hij aanwezig zal zijn op het instituut en de dagen dat hij zijn vak uit kan oefenen in Leerdam. Per 1 september 1952 neemt hij ontslag als directeur.

Na een nieuwe sollicitatieronde in 1952 wordt de jurist en kunstschilder Dirk Vis benoemd tot directeur. Hij is degene die, samen met Valkema als adjunct-directeur, het schip verder loodst en het nieuwbouwproject zal begeleiden. Onder hun leiding worden de leer- en lokalenplannen gemaakt die de uiteindelijke opdracht aan Rietveld zullen bepalen.

13 notulen van de bestuursvergadering van het IVKNO - 6 februari 1950, archief GRA- ivkno

14 notulen van de bestuursvergadering van het IVKNO - 13 september 1950, archief GRA- ivkno

Dick Dooijes (l) en Dirk Vis (r) bij de opening van het Rietveld gebouw, 1967, foto onbekend, GRA

Sybren Valkema in zijn atelier, 1986. foto Ton Kastermans, De Gooi- en Eemlander

Klas Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs, ongedateerd, foto Collectie Stadsarchief Amsterdam

2.3 RIETVELDS ACADEMIEGEBOUW

2.3.1 ONTWERP EN BOUW 1950-1967

Ontwerp en bouwproces

In 1950 begon Rietveld aan zijn zoektocht naar een gebouw vorm voor het kunstonderwijs. Rietveld kreeg de opdracht voor het Amsterdamse gebouw samen met architect Ben Merkelbach.

Het eerste ontwerp tekende Rietveld op een schoolbord in zijn atelier aan de OudeGracht. Een traditioneel ogende betonconstructie, meer gedacht vanuit de massa dan uit ruimte. Het gebouw was geprojecteerd aan de Wibautstraat bij het Amstelstation. Er volgden meerdere varianten voor deze locatie, meer realistisch, minder massa, meer ruimte.

Na zoektochten voor meer geschiktere locaties, zoals het Museumplein, kwam in 1954 een terrein aan het Zuider-Amstelkanaal in beeld. Hier groeide langzaam het concept voor het nieuwe gebouw. In de zomerkrant van het Instituut van 1955 schreef Rietveld over het ontwerp:

‘... Een goed overwogen lokalenplan past nu, wat vloeroppervlak betreft in een constructieplan; d.w.z. economische kolomafstanden en afmetingen van de lokalen hebben geleid tot een zelfde maateenheid. Zo’n maateenheid, die ook verticaal kan worden toegepast, geeft aan de overigens vrije planning van een gebouw, verantwoorde en rustige verhoudingen met mathematische zuiverheid. Een goed doorgevoerde maateenheid is ook bevorderlijk voor de mogelijkheden tot het gebruik van fabrieksmatig vervaardigde bouwelementen.

De interieurs zullen neutraal moeten zijn, maar in alle eenvoud aan de wetten der binnenhuiskunst van eigen tijd moeten voldoen. Ook zal het gebouw een voorbeeld moeten zijn van duidelijk uitgesproken eenheid van binnen en buiten, zonder opgelegde representatieve vormen.

Ik zie het exterieur als een gaaf rhytmisch betonskelet, niet verder bekleed, dan voor goed onderhoud en aangenaam gebruik wenselijk is.

We stellen ons voor dat het nieuwe gebouw de verschillende vakken zullen stimuleren tot een levend geheel, dat z’n aandeel zal hebben in de internationale ontwikkeling van de vormgeving van onze tijd ...’

In 1956 werd Rietveld gevraagd ook het academiegebouw voor Arnhem te ontwerpen. De bouw van de academie in Arnhem had meer urgentie voor het Rijk en de gemeente. Het oude academiegebouw was door de herstructurering van het in de oorlog verwoeste stationsplein ernstig in de verdrukking gekomen. De oplossing werd gevonden in een nieuw gebouw op een andere locatie, het Onderlangs, een prachtige plek aan de Rijn.

Rietveld was in 1956 al zes jaar bezig met zijn ontwerpen voor Amsterdam en wist inmiddels precies wat hij wilde. Zijn eerste schetsen zijn trefzeker en wijken nauwelijks af het het gerealiseerde gebouw.

Tekenzaal bureau Rietveld, Oude Gracht 55 te Utrecht, rechts Gerrit Rietveld, ca. 1958, RSA

Joan van Dillen (r) en Johan van Tricht (m), tekenzaal bureau Rietveld Oudegracht 55, ca. 1958, RSA

De Arnhemse Academie zal eerder worden aanbesteed en gebouwd. Het gebouw is een schakel in de ontwikkeling van de Amsterdamse, een variatie op Amsterdam zoals Rietveld het zelf noemt.

Op het bureau van Rietveld werden de twee gebouwen simultaan bestekklaar gemaakt.

De aanbesteding en bouw van het gebouw aan het Onderlangs voorlopen voorspoedig maar bij het plaatsen van de vliesgevel ontstaan problemen. De leverancier van de gevel liet het afweten, leverde te laat, bovendien doorstond de gevel de eerste regelbuien niet glansrijk.

De waardering voor het gebouw bij de opening in mei 1963 was groot. Sandberg kon niet op de opening aanwezig zijn stuurde zijn felicitaties per brief, ‘in geen jaren heb ik een bouwwerk gezien dat mij zozeer gegrepen heeft door zijn eerlijkheid en grootse zuiverheid, een meesterwerk’

Alle lof van Sandberg ten spijt kampte het nieuwe gebouw met veel kinderziektes, bestuur en directie waren enigszins ontgoocheld. Het gebouw lekte en op warme dagen vielen leerlingen flauw door de warmte die de glazen gevel met zich mee bracht. In de bestuursvergadering van begin 1964 werd geopperd dat Rietveld voorlopig maar geen rondleidingen meer moest geven maar eerst het gebouw bruikbaar moest maken.

Het was het jaar waarin Rietveld overlijdt maar ook het jaar waarin hij als erkenning voor zijn werk van de Delftste universiteit een eredoctoraat kreeg.

De kinderziektes van Arnhem worden in Amsterdam ondervangen. Het gebouw krijgt een beproefd gevelsysteem. Rietveld overlijdt kort na de start van de bouw maar het gebouw is tot in details uitgewerkt.

Voor het gebouw in Amsterdam werd lering getrokken uit de problemen, voor de vliesgevel ging Rietveld naar de firma Braat en bestelde een gevel uit een beproefd systeem. Bovendien werd een eenvoudig systeem van luchtbehandeling ontworpen.

Zomer 1964 overleed Rietveld, de bouw was nog maar net begonnen maar het gebouw was mede dankzij Arnhem tot in de kleine details ontworpen. Twee jaar later het nieuwe academiejaar 1966-1967 werd het gebouw betrokken.

De academiegebouwen van Arnhem en Amsterdam behoren naar Rietvelds eigen zeggen tot zijn belangrijkste opdrachten. Rietveld slaagde er bij deze projecten geprefabriceerde elementen toe te passen. Met uitzondering van het fundament en de constructieve ruggengraat van beide gebouwen, werden de meeste bouwkundige elementen, zoals kolommen en balken en de stalen vliesgevel industrieel vervaardigd. Het gebouw is zeer zorgvuldig ontworpen op een drie dimensionaal grid van 2100 mm.

La Croix (l), Rietveld (m) en Merkelbach bij Rietvelds vijftigste verjaardag (1938), RSA

Luchtfoto bouwterrein bij het Amstelstation, 1951, foto Fototechnisch- en Cartografisch Bedrijf KLM, Collectie Stadsarchief Amsterdam

VAN OPDRACHT TOT GEREALISEERD GEBOUW, EEN CHRONOLOGIE

De aanloop

Op 10 november 1950 vergadert het bestuur van het Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs in het Stedelijk Museum. Bestuurslid Nijkerk deelt mee dat: ‘de Heer Rietveld bereid is als architect op te treden, waarbij de Heer Merkelbach de technische zijde voor zijn rekening zal nemen...Als terrein is door de Gemeente een stuk grond bij het Amstelstation aangeboden... Dit terrein zou eventueel later voor een ander terrein kunnen worden geruild.”

Het bestuur gaat akkoord met de aanwijzing van Rietveld en Merkelbach als architecten en besluit opdracht te geven tot het maken van ‘een voorlopig plan voor het schoolgebouw’.

Op 29 november 1950 vergadert de ‘bouwcommissie’ voor de eerste keer: ‘Aanwezig de Heren: M.B.B. Nijkerk, A.D. Copier, S. Valkema, G.W. Tuynman, J.C.H.Niegeman en J.F. Jansen.’

Copier, die net in functie is als directeur, opent de vergadering en zet het doel van de commissie uiteen: ‘Dit doel is tweeledig. De commissie dient:

1ste de nog bestaande toestand te verbeteren;
2de de wensen voor het nieuwe gebouw op te vangen, te coördineren en door te geven aan de architecten.

Bovendien zal de commissie worden opgedragen tijdens de bouw controle uit te oefenen en eventuele noodzakelijke wijzigingen aan te brengen.
Copier vraagt Nijkerk het voorzitterschap te willen waarnemen, Jansen wordt het secretariaat toevertrouwd. Copier begint met de mededeling dat de bestaande naam van het instituut ‘niet meer deugt’ en vertelt dat hij gesuggereerd heeft de naam te veranderen in ‘Academie voor vrije en gebonden kunst’.
Op verzoek van Copier zet Jansen zijn ideeën over de indeling van het nieuwe gebouw uiteen: ‘het gebouw dient te bestaan uit 3 delen:
1e een gemeenschappelijk gedeelte;
2e een vleugel voorde gebonden kunst;
3e een vleugel voor de vrije kunst’.

Niegeman, gesteund door Valkema en Tuynman, ‘zag liever een algemene basis met van daaruit een uitstraling naar alle zijden, waardoor een splitsing van het gebouw niet noodzakelijk was’.

Tenslotte wordt gesproken over de lokatie: ‘De grond voor het nieuwe gebouw waar thans de aandacht op valt is het perceel bij het Amstelstation tussen de spoorbaan en de trambaan van lijn 5’.

In een bijlage bij de notulen laat de secretaris, Jansen, weten dat hij het terrein heeft bezocht en schrijft: ...en ik meen te moeten opmerken, dat dit stuk grond ten enenmale ongeschikt moet worden geacht voor een instituut waar onderwijs zal moeten worden gegeven.

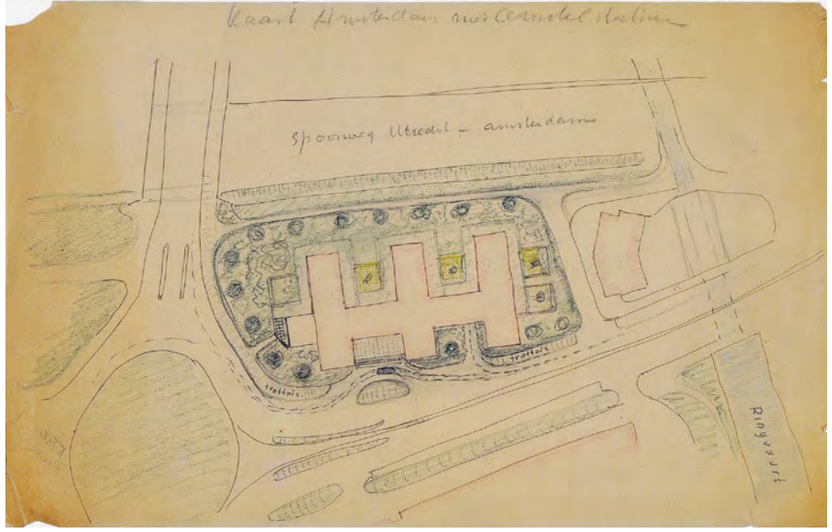

Situatietekening, eerste ontwerp bij Amstelstation, ca 1951, HNI

Perspectief aula, eerste ontwerp bij Amstelstation, ca 1951, HNI

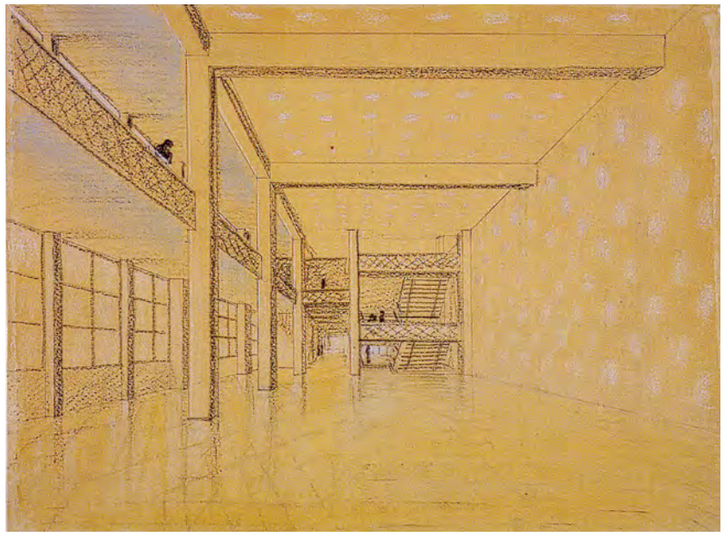
Perspectief hal, eerste ontwerp bij Amstelstation, ca 1951, HNI

Tijdens de tweede vergadering van de bouwcommissie, op 13 december 1950, wordt verder gesproken over de lokatie. De algemene indruk is dat het wel mee zal vallen met de geluidsoverlast en dat er bovendien voorzieningen tegen te treffen zijn. Copier stelt: ‘dat de structuur van de school in grote trekken reeds vaststaat’ en hij ‘acht het nu zeer gewenst om contact met de architecten te zoeken’.

Bij de derde vergadering van de bouwcommissie, op 20 december 1950, zijn ook Merkelbach, Elling en Rietveld aanwezig.

Merkelbach wil eerst bespreken hoe de opdracht zal worden gegeven: ‘Allereerst dient te worden vastgesteld óf de Heer Merkelbach óf de Heer Rietveld deze opdracht zal krijgen, of dat een combinatie van de architecten Merkelbach en Rietveld mogelijk is. De heer Merkelbach meent er verder op te moeten wijzen, dat de consequentie van de combinatie van beide architecten is, dat het honorarium van de architecten volgens voorschriften van de B.N.A. met 30% wordt verhoogd’. Rietveld verzacht dit door te zeggen: ‘dat het bouwen voor hem vóór alles een kunstzinnig vak is en dat de betaling op de 2e plaats komt. Hem zijn de voorwaarden wel bekend, doch hij is bereid daarover te spreken’. Copier stelt voor dat de architecten eerst onderling overleg voeren over de opdracht. Op verzoek van Merkelbach zal het bestuurslid van Eesteren bij dit gesprek aanwezig zijn. Aan het eind van de vergadering deelt Rietveld mee: ‘dat hij al een schetsje heeft gemaakt van het toekomstige gebouw waarin hij is gekomen tot een bepaalde verdeling van de verschillende ruimten. Eén gedeelte iwvvs uitgetrokken voor de directie, administratie, bibliotheek enz. Verder een vleugel voor de tekenvakken en een vleugel voor de theoretische vakken.

Merkelbach laat op 28 december 1950 het bestuur per brief weten dat er een ‘wijze van samenwerking’ is gevonden en herhaalt nog eens dat de architecten verplicht zijn een verhoging van 30% van het honorarium in rekening te brengen. De brief is ook ondertekend door Rietveld.

Op 4 januari 1951 vergadert het bestuur weer in het Stedelijk Museum. Copier is hierbij voor het eerst als directeur aanwezig. Nijkerk brengt verslag uit over de bouwplannen: ‘De samenwerking tussen de architecten Rietveld en Merkelbach vlotte aanvankelijk niet door het gemis van een juiste taakverdeling. Dit is nu zo geregeld, dat Rietveld bij het voorproject de leiding zal hebben, terwijl bij de uitvoering de leiding bij Merkelbach zal berusten’. Het bestuur besluit definitief voor het terrein bij het Amstelstation te kiezen.

In 1951 doet de Gemeente Amsterdam een officiële aanbieding voor het terrein bij het Amstelstation.

Museumplein 1953, foto Ben Merk, Stadsarchief Amsterdam

1e ontwerp Amstelstation (vermoedelijk 1e helft 1951)

Dit eerste ontwerp was gesitueerd bij het Amstelstation. Van dit plan zijn alleen ontwerpschetsen en tekeningen van Rietveld bekend en het is waarschijnlijk dat hij er ook alleen aan werkte. De tekening op het schoolbord in Rietvelds werkkamer is vaak gepubliceerd. De hoofdvorm, een langsschip met drie zijbeuken komt overeen met de schets die Rietveld beschrijft in de bouwcommissie van 20 december 1950: ‘een vleugel voor de directie, administratie, bibliotheek enz., een voor de tekenvakken en een voor de theoretische vakken’.

De gevel van het gebouw vormt een geheel met de hoofddraagconstructie. Dikke vierkante kolommen vormen het raamwerk waarbinnen de kozijnen zijn geplaatst. Op de schoolbordtekening en de schets van Rietveld voor de aula is de kolomafstand 6 meter, op de verder uitgewerkte plattegronden en doorsneden 6,4 meter. Deze constructie doet denken aan een ander gebouw dat Rietveld in die tijd maakte, de Julianahal van de Koninklijke Jaarbeurs in Utrecht (1953-1956). Hier is de kolomafstand 12 meter.

In de bouwcommissie bespreking van 26 november 1952 wordt de mededeling gedaan dat de Schoonheidscommissie het met het project eens is.

Dit plan is bekend van een brief van Rietveld aan Copier van 25 oktober 1951. Rietveld werkt in die tijd ook aan een woonhuis voor Copier in Bosch en Duin (1950-1951). Het plan is een uitstapje van het ontwerp voor het terrein bij het Amstelstation met als uitgangspunt om een aantal instituten bij elkaar te brengen op het Museumplein ‘als beeldende kunst centrum: Sted. Museum met uitbreiding; Rijksmuseum; Academie voor Industr. Vormg. met toonzaal van goede industriële producten en KN. voorwerpen zowel behorende bij het Sted. Mus. als bij de school’. Rietveld heeft het hier over een Academie voor Industriële Vormgeving, wat aansluit bij de gedachten die op dat moment binnen het IvKNO leven om van het instituut een opleiding voor ontwerpers te maken. De tekening waar hij het in de brief over heeft is niet gevonden, maar het gaat vermoedelijk om een stedebouwkundige schets. Voorzover dat op het perspectiefschetsje van Rietveld te beoordelen valt, vertoont het gebouw in hoofdvorm veel overeenkomst met het eerste ontwerp bij het Amstelstation.

Sandberg is vermoedelijk niet enthousiast over het idee, met het oog op de uitbreidingsplannen van het Stedelijk Museum.[15]

15 interview met Valkema, De Rietveld Academie, een akademiegebouw als model, Jeannette van Brummelen, Erik Slothouber, 1984, uitgave GRA

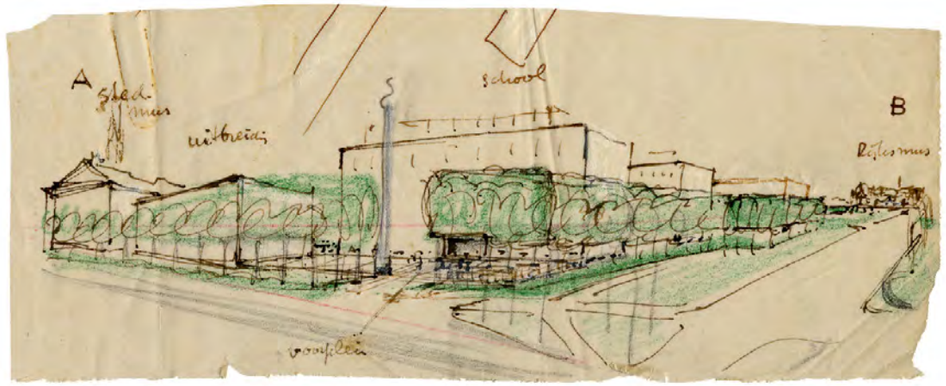

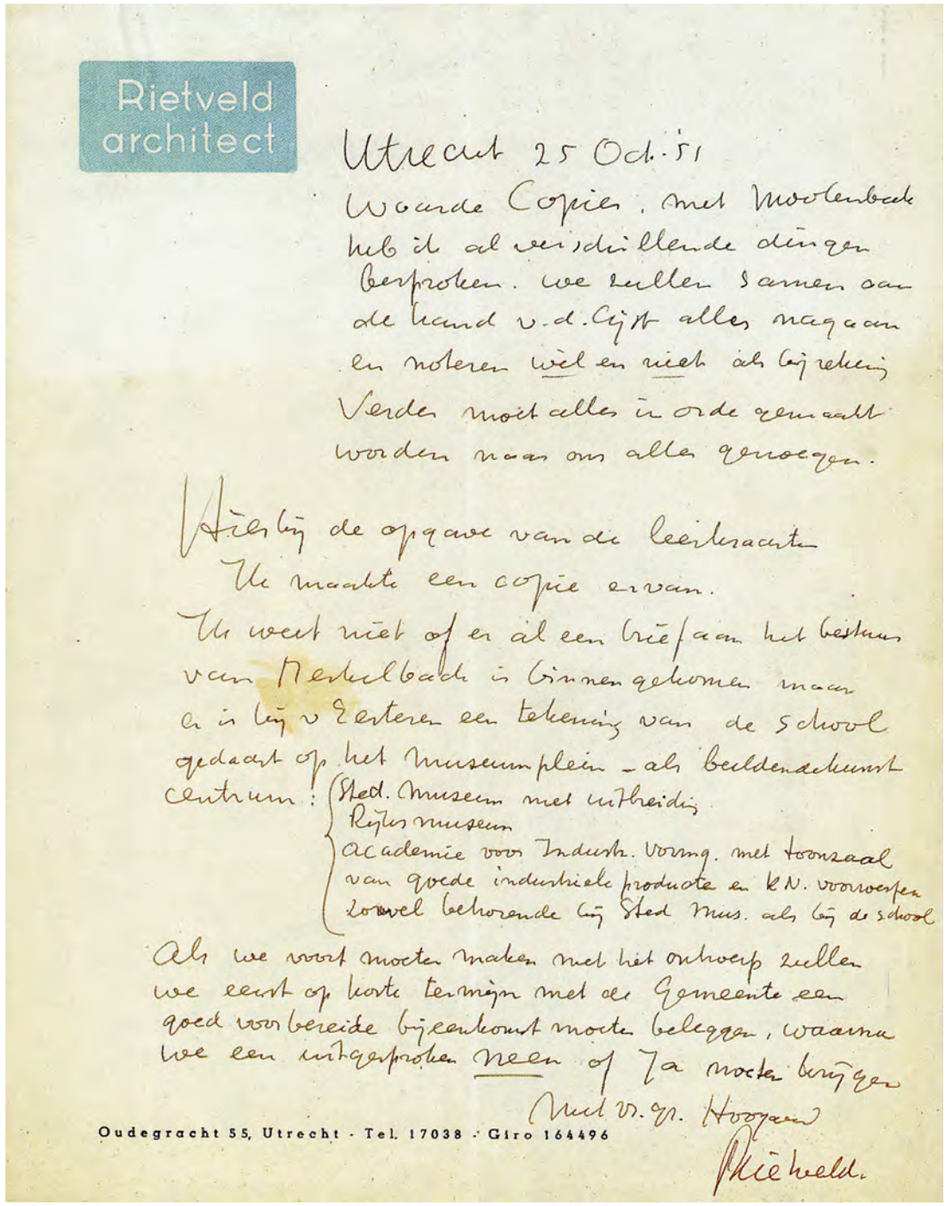

Rietveld architect

Utrecht 25 Oct. '51

Waarde Copier, met Moolenbeek heb ik al verschillende dingen besproken. We zullen samen aan de hand v.d. Cijfers alles nagaan en noteren wel en niet als bijrekening. Verder moet alles in orde gemaakt worden naar ons aller genoegen.

Hierbij de opgave van de leerkrachten. Ik maakte een copie ervan.

Ik weet niet of er al een brief aan het bestuur van Merkelbach is binnengekomen maar er is bij v Eesteren een tekening van de school gedaan op het Museumplein – als beeldendekunst centrum:
Stad. Museum met uitbreiding
Rijksmuseum
academie voor Indust. Vorm. met toonzaal
van goede industriele producten en K.N. voorwerpen
zowel behorende bij Stad. Mus. als bij de school

Als we voort moeten maken met het ontwerp zullen we eerst op korte termijn met de Gemeente een goed voorbereide bijeenkomst moeten beleggen, waarna we een uitgesproken neen of Ja moeten krijgen.

Met vr. gr. Hoogachtend
Rietveld.

Oudegracht 55, Utrecht · Tel. 17038 · Giro 164496

Brief Rietveld aan Copier met schets voor academiegebouw op Museumplein, 1951, GRA

2e ontwerp Amstelstation (medio 1953)

Dit schetsplan is duidelijk reëler en verder uitgewerkt dan het voorgaande. Er bestaan twee versies van, die onderling weinig afwijken; ze zijn beide getekend door Rietvelds medewerker van Grunsven. In een begeleidend briefje bij de tekeningen van 21 september 1953 aan Vis schrijft Rietveld: ‘Ik bespaar U maar alle voorschetsen en pl. gr. van 1e ontwerp, dat veel groter was dan dit 2e.

De hoofdopzet van het gebouw is een T-vorm. Daarnaast ligt een werkplaatsvleugel voor metaal, houtbewerking, weven, pottenbakken en plastiek. Een heldere structuur in de huisvesting van de verschillende afdelingen is nog niet te ontdekken.
De gevel vormt net als in het eerste ontwerp een geheel met de

hoofddraagconstructie maar ziet er veel minder massief uit. De kolomafstand op plattegronden is 6,4 meter. Bij dit plan lijkt het idee ontstaan om scheidingen tussen gangen en lesruimten te maken door middel van vitrine- en kastwanden.

Op 29 januari 1952 komt er een ‘schrijven van de Minister, waarbij werd verklaard dat er in beginsel geen bezwaar bestond tegen de voorgenomen nieuwbouw ten behoeve van de kunstnijverheidsschool en opleiding tot tekenleraren’.

Uit een memorandum ter voorbereiding van besprekingen over de nieuwbouw op 25 september 1953, blijkt dat er binnen het bestuur nogal wat bedenkingen bestaan tegen de lokatie. Het wordt ‘een heel gevaarlijke plek’ voor de school gevonden, ‘vooral omdat het sociaal en cultureel een oord van verbanning is’. Maar op 25 september 1953 wordt besloten er bij de gesprekken met het ministerie van uit te gaan dat de plek definitief is. In deze vergadering wordt verder besloten de Bouwcommissie op te heffen en ‘de gehele aangelegenheid te stellen in handen van het dagelijks bestuur, de architecten, de directeur, de adjunct-directeur en de heer Kloos als deskundige van het bestuur’.

Oktober 1953 vindt een gesprek plaats op het ministerie, waarin wordt vastgesteld dat aan het terrein aan de Wibautstraat te veel bezwaren kleven. In deze periode wordt intensief gezocht naar andere lokaties. Er wordt gesproken over een terrein aan de Vijzelstraat / hoek Weteringsschans en ook over de plek waar nu het Hiltonhotel staat.[16] Op 9 juli 1955 biedt de Gemeente Amsterdam een terrein ter reservering aan bij het Zuider Amstelkanaal.

16 zie 7

Situatietekening Amstelstation, ca 1953, HNI

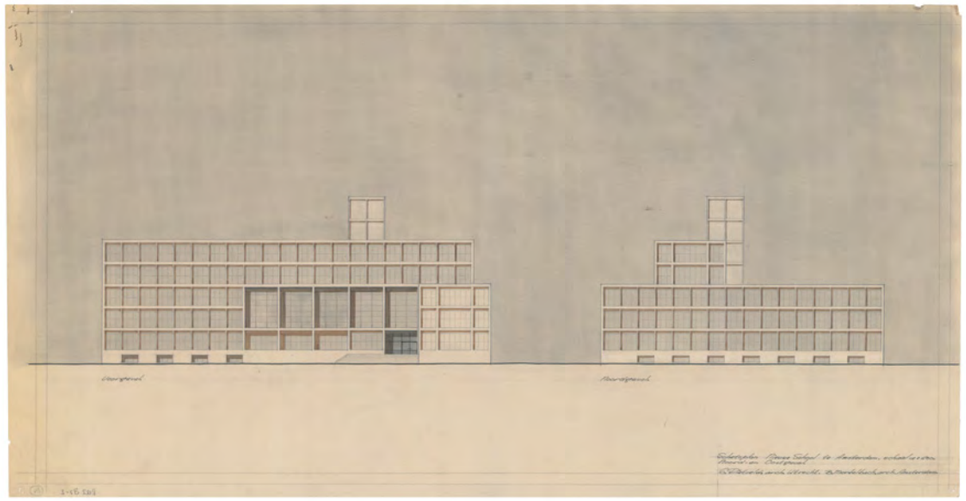

Tweede schetsontwerp bij Amstelstation, noord- en oostgevel, Rietveld en Merkelbach, ca 1953, HNI

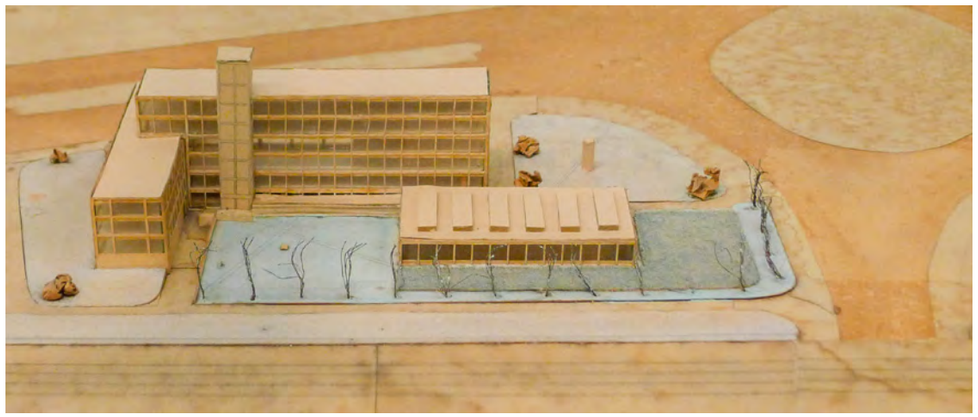

Maquette tweede ontwerp bij Amstelstation, ca 1953, Stedelijk Museum Amsterdam

1e ontwerp Zuider Amstelkanaal (vermoedelijk eind 1954- begin 1955)

Dit plan vormt de aanzet tot het gerealiseerde ontwerp. Er is een schets en een tekening van bekend. Het gebouw bestaat hier uit een blokvormige hoogbouw met daaraan vast een laagbouwvleugel met sheddaken voor de werkplaatsen. Deze hoofdopzet is duidelijk afgeleid van het tweede ontwerp bij het Amstelstation. De entree is gesitueerd aan de kant van het Zuider Amstelkanaal, de werkplaatsvleugel ligt enigszins verscholen aan de zijkant. Dit ontwerp gaat er van uit dat de straat langs het water zal liggen.

De gevel lijkt hier minder een geheel met de hoofddraagconstructie te vormen dan in de vorige ontwerpen. De schets van de achtergevel is bijna uitwisselbaar met de eerste schetsen van de Kunstnijverheidsschool van Arnhem. De kolomafstand van 6,4 meter is nog overgebleven van het ontwerp bij het Amstelstation. De schets is overigens getekend op een stramien van 6 meter. Het maatsysteem wordt hier zowel horizontaal als verticaal toegepast. Ook Rietvelds idee om het gebouw zoveel mogelijk uit te voeren in geprefabriceerde delen komt in de toelichtingen op dit ontwerp duidelijk naar voren.

Rietveld beschrijft dit ontwerp in ‘De nieuwe school’ in ‘de zomerkrant’ van het IvKNO, 1955: ‘Iets te vertellen over het nieuwe gebouw, waarin straks, hopen we, de opleiding in de vakken der oude school zoveel beter en prettiger zullen verlopen, en waarin dan ook meer gelegenheid zal zijn zich te oefenen in de vormgeving der industrieproducten, is nog steeds enigszins voorbarig.
Van het terrein bij het Amstelstation is nu definitief afgezien, maar het rustiger terrein bij het stadion is, voorzover mij bekend is, nog niet aangekocht.
Hoewel reeds vele besprekingen hierover met de stedebouwkundigen en heren van het grondbedrijf zijn gevoerd, (nu ook met een voorlopig ontwerp erbij) schijnt de prijs nog niet geheel vast te staan, en mag de eigenlijke opdracht tot het maken van een ontwerp nog niet worden gegeven, wat niet zeggen wil, dat er nog niets is gedaan.

De schetsen en architectuurstudies voor het terrein bij het Amstelstation, zullen we beschouwen als aanloopjes, om tot de juiste schaal voor zo’n gebouw te komen en een goed overzicht te krijgen van de vele eisen. Er wordt nu van twee kanten uit gewerkt: Van de zijde van Directie en leraren, en van de kant der adviserende architecten Merkelbach en ondergetekende.

Een goed overwogen lokalenplan past nu, wat vloeroppervlak betreft in een constructieplan; d.w.z. economische kolomafstanden en afmetingen van de lokalen hebben geleid tot een zelfde maateenheid. Zo’n maateenheid, die ook verticaal kan worden toegepast, geeft aan de overigens vrije planning van een gebouw, verantwoorde en rustige verhoudingen met mathematische zuiverheid. Een goed doorgevoerde maateenheid is ook bevorderlijk voor de mogelijkheden tot het gebruik van fabrieksmatig vervaardigde bouwelementen.

Het gebouw zal behalve de begane grond 2 verdiepingen krijgen en een onderverdieping voor berging van rijwielen en materialen. De werkplaatsen liggen buiten het hoofdgebouw, zij krijgen evenals de tekenzalen op de tweede verdieping, bovenlicht vanuit het noorden. De straatzijde is Noord; en aan de Zuidzijde komt een door conciergewoning en werkplaatsen beschutte hof of tuin, we zullen trachten daar de dagelijkse ingang te projecteren.

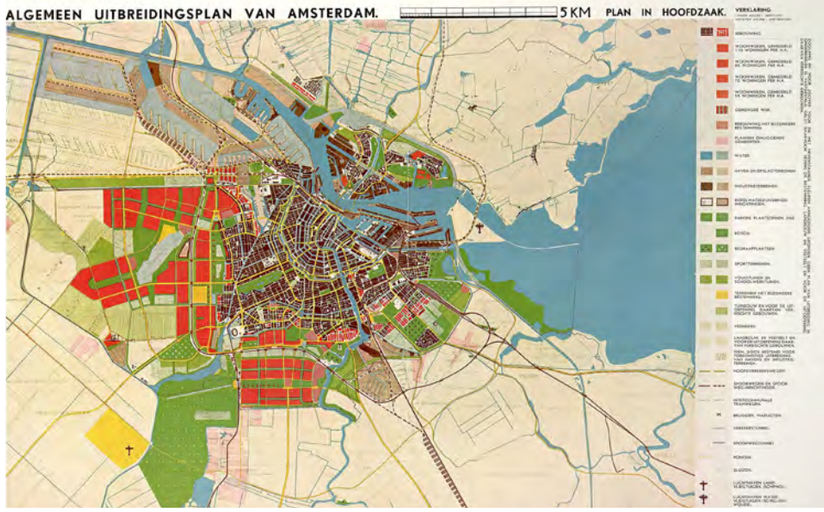

Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam, 1935, C.A. van Eesteren, Collectie Atlas Kok, Stadsarchief Amsterdam

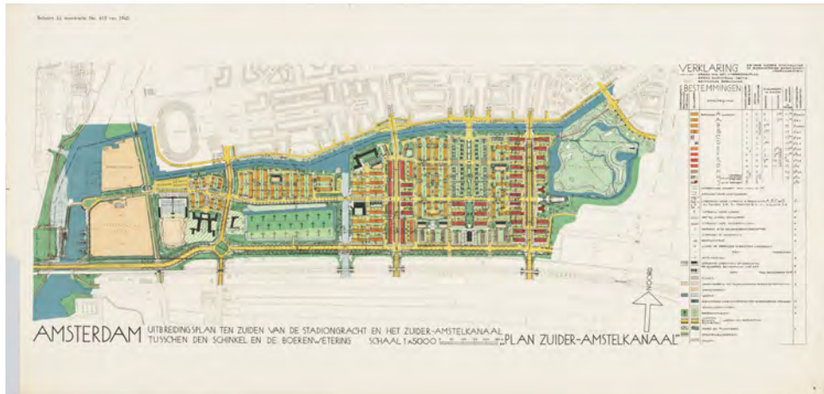

'Plan Zuider Amstelkanaal', 1940, Collectie Atlas Kok, Stadsarchief Amsterdam

Kaart Amsterdam 1954, Dienst Publieke Werken, Collectie Stadsarchief Amsterdam

Behalve bij de meer gesloten theorie-lokalen zal getracht worden naar openheid van hal, trappenhuis, gangen en werklokalen; 't gaat hier om beoefening van het visuele; goed zicht en overzicht lijkt me hierbij wenselijk; dit betekent natuurlijk geen onrust en gehorigheid, maar het overzicht ligt hier gunstiger, dan b.v. in een muziekschool, waar nooit genoeg geisoleerd kan worden; het geluid, dat daar beoefend wordt is daar storend voor de afdelingen onderling, terwijl hier de verschillende afdelingen door zichtbaarheid stimulerend voor elkaar kan zijn.
De interieurs zullen neutraal moeten zijn, maar in alle eenvoud aan de wetten der binnenhuiskunst van eigen tijd moeten voldoen. Ook zal het gebouw een voorbeeld moeten zijn van duidelijk uitgesproken eenheid van binnen en buiten, zonder opgelegde representatieve vormen.

Ik zie het exterieur als een gaaf rhytmisch betonskelet, niet verder bekleed, dan voor goed onderhoud en aangenaam gebruik wenselijk is.

Het terrein ligt voorlopig gunstig voor de uitbreiding in Zuidelijke richting. Het zal voor een groot deel van de activiteiten der studerenden afhangen of vergroting binnen afzienbare tijd nodig zal zijn. Het oude gebouw heeft de groei op knellende wijze tegengehouden; het vergde ook van de zijde der leraren veel energie de verbeelding voor het nieuwe levend te houden.

We stellen ons voor dat het nieuwe gebouw de verschillende vakken zullen stimuleren tot een levend geheel, dat z'n aandeel zal hebben in de internationale ontwikkeling van de vormgeving van onze tijd.
Rietveld, Architect'.

In 1955 liggen de plannen stil vanwege een bouwstop. Maart 1956 komt bericht van het ministerie dat de plannen door kunnen gaan en dat het akkoord gaat met de aankoop van het terrein bij het Zuider Amstelkanaal. Eind van dat jaar op 19 december 1956 wordt het lokalenplan 'eindelijk na 1 jaar terugontvangen' van het ministerie.

Luchtfoto plan Berlage, 1938, midden boven het opgespoten bouwterrein voor de academie, foto Fototechnisch- en Cartografisch Bedrijf KLM, Collectie Stadsarchief Amsterdam

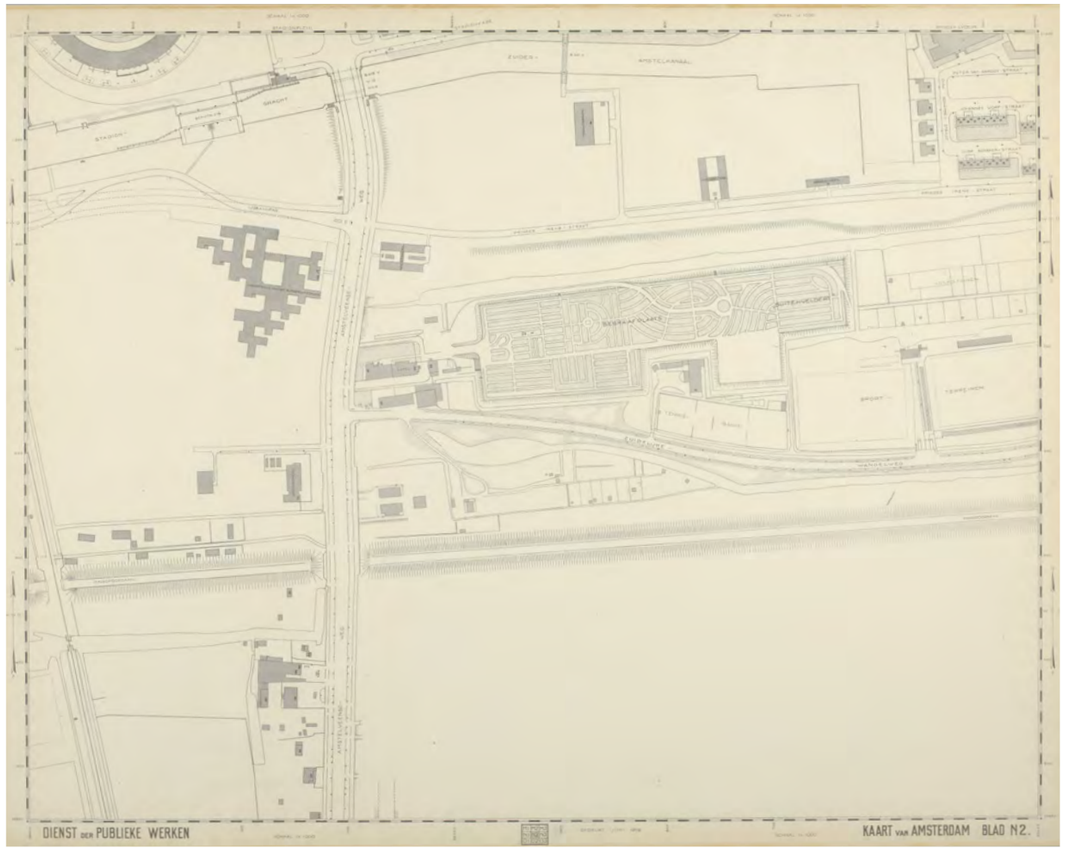

Kaart Amsterdam 1959, Dienst Publieke Werken, Collectie Stadsarchief Amsterdam

Brug 413, over het Zuider Amstelkanaal bij de Amstelveenseweg in aanbouw, 1938, foto Collectie Stadsarchief Amsterdam

Bouwterrein aan het Zuider Amstelkanaal vanaf de brug bij de Amstelveenseweg, 1958, foto M.A. Knopper, Collectie Stadsarchief Amsterdam

Bouwterrein aan het Zuider Amstelkanaal in de richting van de Amstelveenseweg, 1957, foto M.A. Knopper, Collectie Stadsarchief Amsterdam

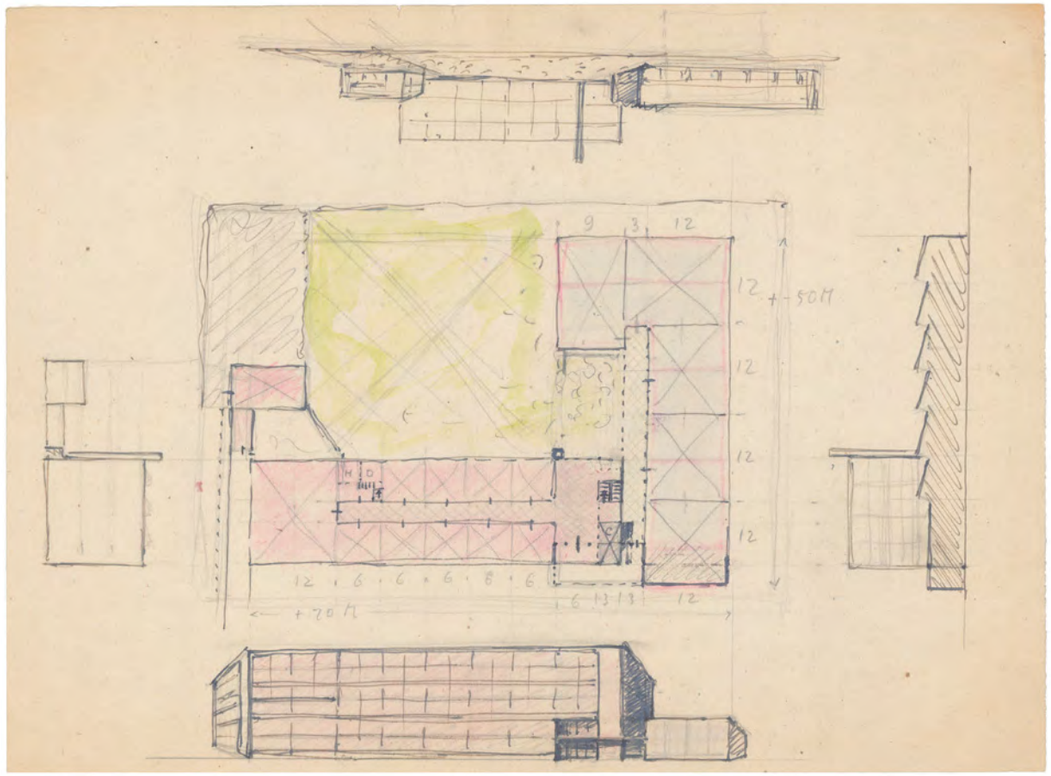

Eerste Schetsontwerp Zuider Amstelkanaal, 1954/55, HNI

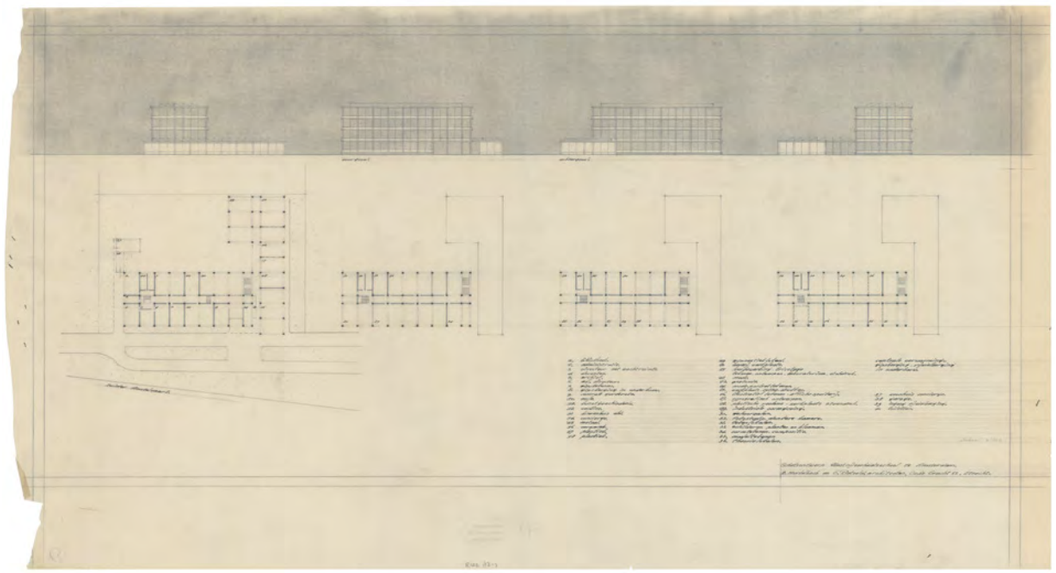

Eerste Schetsontwerp Zuider Amstelkanaal, 1954/55, Merkelbach en Rietveld, HNI

2e ontwerp Zuider Amstelkanaal- gerealiseerde ontwerp (begin1957)

De eerst getekende versie van het uiteindelijke ontwerp dateert van begin 1957 Hier heeft het gebouw zijn definitieve vorm gekregen en wijkt alleen in details af van de huidige vorm. Het lijkt een letterlijke vertaling van het lokalenplan van 30 december 1954.

Ten opzichte van het eerste ontwerp voor deze plek is er veel veranderd. Deze vernieuwingen zitten niet in de organisatie van de plattegrond maar in het bouwsysteem. Rietveld heeft de tijd gehad om verder na te denken over het systeem van prefabricage. Het heeft geleid tot een andere draagstructuur. Najaar 1957 is het schetsontwerp gereed en Rietveld verduidelijkt de tekeningen in een begeleidend schrijven bij de plannen van 10 oktober 1957 aan Sandberg als volgt:[17] ‘De hoofdconstructie is gedacht in beton; een ter plaatse ingestorte middenconstructie als ruggegraat, met schokbetonnen vloerdragende constructie aan twee zijden hiertegen. Het totaal is beschermd door een glasmantel’.

Op 2 april 1958 komt de officiële opdracht aan Rietveld, twee dagen later, op 4 april, wordt het voorlopig ontwerp opgestuurd naar het ministerie. Pas ruim een jaar later, op 21 mei 1959, komt er antwoord van het ministerie, dat zich in principe met het plan kan verenigen.

Ontwerp Kunstnijverheidsschool Arnhem (medio 1957)

De Academie voor Beeldende Kunst en Kunstnijverheid in Arnhem heeft ook nieuwbouwplannen. In de vergadering van 7 november 1955 laat het bestuur zijn keuze vallen op Rietveld als architect. Dit besluit wordt niet verder toegelicht. In de eerste vergadering na het aantreden van de nieuwe directeur, de heer Verburg, op 7 september 1956, worden verdere stappen ondernomen:‘Na kort beraad wordt opnieuw besloten de heer G. Rietveld uit te nodigen als architect voor de nieuwbouw’. Tijdens de vergadering wordt Rietveld gebeld, die enthousiast reageert.

In de bespreking van 6 februari 1957 wordt meegedeeld dat het ministerie akkoord gaat met de ‘aanwijzing’ van Rietveld als architect en op 11 maart 1957 is Rietveld zelf aanwezig in de vergadering, ‘Besproken wordt de situering en indeling van het gebouw’.

De eerste ontwerpschetsen ontstaan vermoedelijk tijdens deze bespreking. Uit deze schetsen blijkt duidelijk dat Rietveld meteen weet hoe het moet. Het gebouwde ontwerp is een vrijwel letterlijke vertaling van deze tekeningetjes. Het is Rietveld ten voeten uit. De hoofdvorm van het gebouw in Arnhem is vrijer dan in Amsterdam. Hij is de schaalproblemen bij het ontwerpen van een groot gebouw de baas.

Op 4 juli 1957 wordt in de bestuursvergadering gemeld dat het lokalenplan is goedgekeurd door het Ministerie.

17 begeleidend schrijven bij het schetsplan aan Sandberg 10 october 1957, Stedelijk Museum, Sandberg archief map ivkno

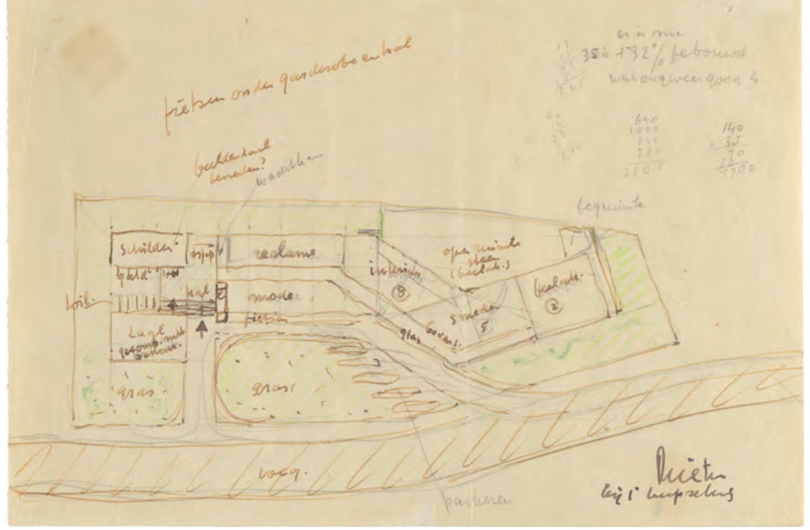

Schetsontwerp academie Arnhem, begane grond, schets Rietveld, 1957, RSA

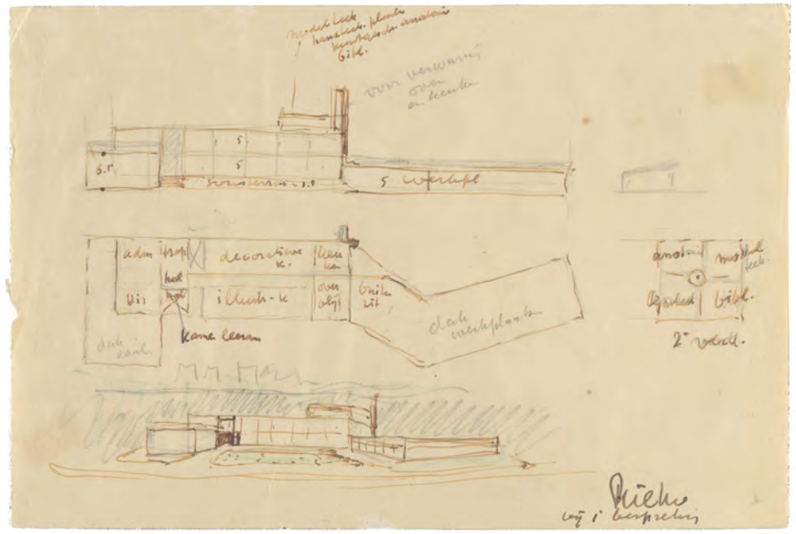

Schetsontwerp academie Arnhem, zuidgevel en eerste verdieping, schets Rietveld, 1957, RSA

In de vergadering van 7 oktober 1957 wordt ‘met grote instemming kennis van het schetsplan genomen. Hieruit blijkt dat het schetsplan voor Arnhem en het definitieve schetsplan voor Amsterdam tegelijkertijd zijn ontstaan.

Rietveld schrijft over de ontwerpen in een brief aan het bestuur van het I.v.K.N.O.van 29 mei 1959:[18] ‘Wij ontwierpen de school in Arnhem als variatie op de Amsterdamse school, om voordeel te trekken uit de grotere hoeveelheid gelijke raam- en prefab betonelementen; het toeval wilde, dat de voorbereiding in Arnhem vlotter verliep, zodat de constructie voor Amsterdam nu in Arnhem eerder gerealiseerd zal worden.’

De bestektekeningen van Arnhem dateren van augustus 1959, die van Amsterdam van november 1959. De gunning van het gebouw in Arnhem vindt plaats begin 1961.

In de bestuursvergadering van 22 maart 1961 blijkt dat met bouwen kan worden begonnen: ‘Van de heer Verhallen van O.K.W. is telefonisch bericht binnen gekomen dat de Rijksgoedkeuring voor de nieuwbouw is verleend, nadat de Rijksgebouwendienst eindelijk zijn verzet tegen de vliesgevel heeft laten varen’.
In de vergadering van 12 juni 1961 wordt gemeld dat een start is gemaakt met de nieuwbouw.

De bouw zal tot de zomer van 1963 duren. Juni 1963 wordt het nieuwe gebouw geopend. Sandberg schrijft bij deze gelegenheid

‘aan bestuur en directeur
akademie voor BK arnhem
27.V’63
door dat ik op 7 juni in new york ben kan ik die dag niet naar arnhem komen om de opening van uw nieuwe gebouw bij te wonen
daarom wil ik u schriftelijk gelukwensen met de prachtige nieuwe behuizing-
in geen jaren heb ik een bouwwerk gezien dat mij zozeer gegrepen heeft door zijn eerlijkheid en grootse zuiverheid
een meesterwerk-
ik ben te meer getroffen door het feit dat uw akademie thans in gebruik wordt genomen- omdat de amsterdamse kunstnijverheidsschool een vijftien jaar geleden onder mijn voorzitterschap aan rietveld opdracht gaf tot het ontwerpen van een overeenkomstig gebouw... waarvoor de eerste spade nog in de grond moet worden gestoken!
met beste wensen. hoogachtend sandberg’

In de bestuursvergadering van 15 oktober 1963 blijkt dat er problemen zijn met het nieuwe gebouw: ‘Besproken wordt dat de heer Rietveld, hoezeer een groot architect, thans toch wel te kort schiet en dat ook zijn jongere compagnon van Dillen niet veel doet om ons uit deze moeilijkheden te helpen’.
In de volgende vergadering op 11 december 1963 gaat het verder: ‘Het gebouw vertoont nog steeds ernstige gebreken, waardoor het enthousiasme voor de schepping van architect Rietveld vermindert.
De ruiten lekken nog steeds...

18 10 brief Rietveld aan het bestuur van het IvKNO, 29 mei 1959, Stedelijk Museum, Sandberg archief map ivkno

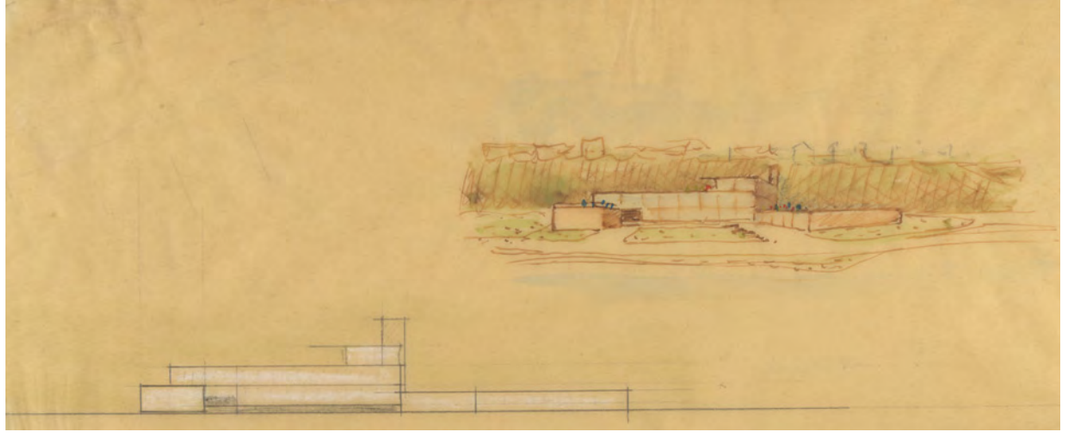

Schetsontwerp academie Arnhem, zuidgevel, schets Rietveld, 1957, RSA

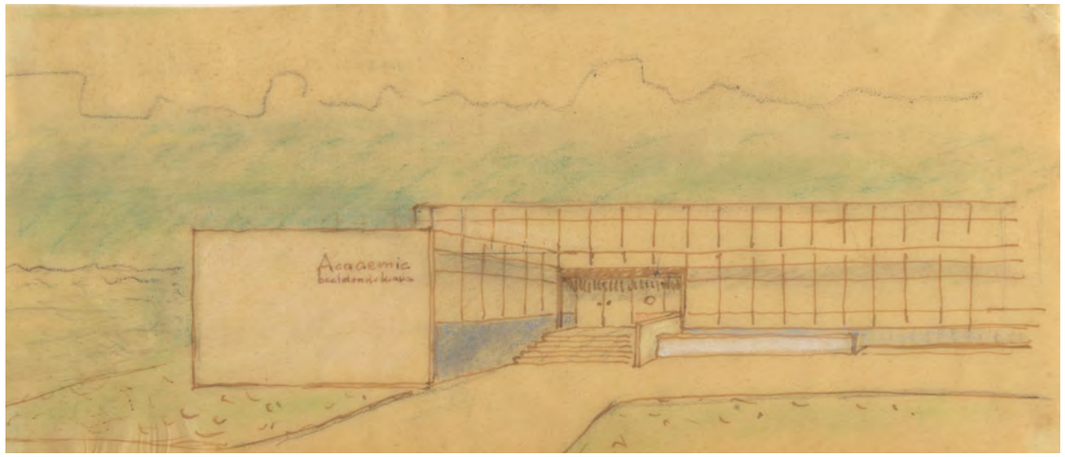

Schetsontwerp academie Arnhem, detail zuidgevel, schets Rietveld, 1957, RSA

Voorts is de ventilatie in het gebouw onvoldoende, met gevolg dat op warme dagen verschillende leerlingen zijn flauwgevallen... Tenslotte is de zonnewarmte in de lokalen veel te groot ten gevolge van de bestraling van de vliesgevel. Volgens de architect Rietveld moeten de Venetian blinds altijd gesloten zijn teneinde de warmte te weren, zelfs wanneer er geen zon is. Dit is een teleurstellend bericht, dat de aantrekkelijkheid van de vliesgevel vermindert, vooral ook omdat de architect steeds als uitgangspunt noemt dat de vliesgevel vrij contact tussen binnen en buiten mogelijk maakt. In ieder geval moet de architect voorlopig maar geen lezingen in het gebouw houden, maar eerst dit gebouw bruikbaar maken'.
Op 2 maart 1964 wordt er weer gesproken over de moeilijkheden: 'Architect Rietveld heeft thans voorstellen gedaan om een dubbele beglazing aan te brengen en daartussen Venetian blinds op te hangen.'

Op 25 juni 1964 overlijdt Rietveld en van Dillen neemt het werk over. De problemen duren voort en samen met ingenieursbureau Deerns wordt naar oplossingen gezocht.

In de bestuursvergadering van 10 maart 1967 wordt gemeld: 'Van het Ministerie van Onderwijs is telefonisch bericht ontvangen dat het plan voor het aanbrengen van airconditioning te duur blijkt te zijn'. Besproken wordt dat het 'wenselijk kan zijn om een audiëntie bij de nieuwe Minister of Staatssecretaris te vragen teneinde eindelijk tot een bruikbaar gebouw te komen met voldoende luchtverversing'.
In de vergadering van 2 mei 1968 lijkt het geduld op en men besluit een poging te doen via politieke kanalen verder te komen. Mocht dit mislukken dan zal een 'protestsluiting' worden overwogen.

In 1969 komt de goedkeuring van de Staatsseceretaris, maar pas in 1971, acht jaar na de opening, kan opdracht worden gegeven voor het aanbrengen van een 'koelinstallatie'.

De bouwvoorbereiding (1959-1964)

De eerste bestektekeningen van de Amsterdamse school worden in november 1959 gemaakt en in juli 1960 is het plan aanbestedingsklaar. Dan begint weer een nieuwe periode van wachten en hopen.

In 1962 wordt het terrein nog geruild, het gebouw komt nu dichter bij de Amstelveenseweg te liggen. 10 december 1962 worden nieuwe tekeningen en een nieuw bestek verzonden. Op 22 oktober 1963 volgt de aanbesteding.

De eerste detailtekeningen van de vliesgevel dateren van juni 1960. Het is een typische Rietveld oplossing. Hij maakt geen gebruik van bestaande gevelsystemen, maar ontwerpt zelf een constructie van elementaire staalprofielen.
Het eerste voorstel bestaat uit een constructie van stalen I-profielen met aluminium schuiframen van 2,1 m vierkant. Ook dit gevelsysteem wordt voor Amsterdam en Arnhem tegelijkertijd ontwikkeld. Er kleven vermoedelijk te veel problemen aan deze constructie en in november 1962 wordt er een variant ontwikkeld waarbij de I-profielen vervangen zijn door stalen kokerprofielen waarin het glas. met behulp van een aluminium profiel is bevestigd. Dit Systeem zal in Arnhem worden toegepast.

Slaan eerste paal academie Arnhem, ca. 1961, Gerrit Rietveld (l), RSA

Academie Arnhem ca 1963, foto Ulkoja, RSA

De vliesgevel is bij alle besprekingen een regelmatig terugkerend en steeds meer omstreden, agendapunt.

Op 26 februari 1963 is er een bouwbespreking waar het onderwerp aan de orde komt. In het ‘kort verslag bouwbespreking’ staat het volgende:
aanwezig waren:
Ir. A.G. van den Hoek (inspecteur N.O.)
Drs. W.A. Keuzekamp (inspecteur N.O.)
de Heer P. Putters (consulent v.d. lich. opvoeding)
de Heer van Dillen (namens arch. Rietveld)
Mr. D. Vis (directie)
de Heer M.B.B. Nijkerk (bouwcommissie)
Mevrouw M. Korthals Altes - s’Jacob (bouwcommissie)
de Heer S. Valkema (bouwcommissie)
(Dooijes)
Eerst wordt het hele gebouw verdieping voor verdieping besproken, daarna komt de gevel aan de orde:
‘de vliesgevel de inspectie vraagt de problemen hiervan nogmaals uitvoerig te overwegen en met architect Rietveld te bespreken .... Het schoolgebouw moet straks bruikbaar zijn.”
In de officiële notulen is niet alles wat er wordt gezegd terug te vinden maar in de handgeschreven notities van Valkema, die secretaris is, wordt duidelijk waar de schoen wringt:
‘Vis vraagt de Heer v/d Hoek de verg. voor te zitten.
v/d H. bouwplannen moeten opnieuw bekeken worden.
vorige verg. niet alles gezien.
nu n.a.v. Arnhem - wordt een twijfel uitgesproken over het toepassen van een vliesgevel’
Dan aan het einde van de vergadering:
‘grote probleem: Arnhem: vliesgevel:
last van de zon op zuiden.
luxaflex onvoldoende of buitenluxaflex?
v Dillen: wèl studie van gemaakt
verwarming is gesplitst in Noord en Zuid.
v/d Hoek: meent dat de zonnewarmte in de winter problemen geeft.
in de zomer niet bewoonbaar: te warm
air cond. wordt niet toegestaan.
de vliesgevel in Arnhem is niet dicht?
v Dillen: meent dat dit wel opgelost wordt.
v/d Hoek: overweeg goed de vliesgevel !!
de constructie goed bekijken.
een andere gevel is hier op z’n plaats!
bepraat met de arch. de vliesgevel!
overweeg de problemen hiervan!
het experiment Arnhem is er maar we hebben geen tijd om af te wachten hoe het daar werkt.
v Dillen: ven. blinds: warmte moet afgevoerd.
v/d H: gelooft niet in deze warmte afvoer.
cap. ventilatoren te klein.
beslissing moet door bestuur genomen worden.
misschien beslist OKW niet in deze.
verwarmingskosten zullen enorm hoog zijn.

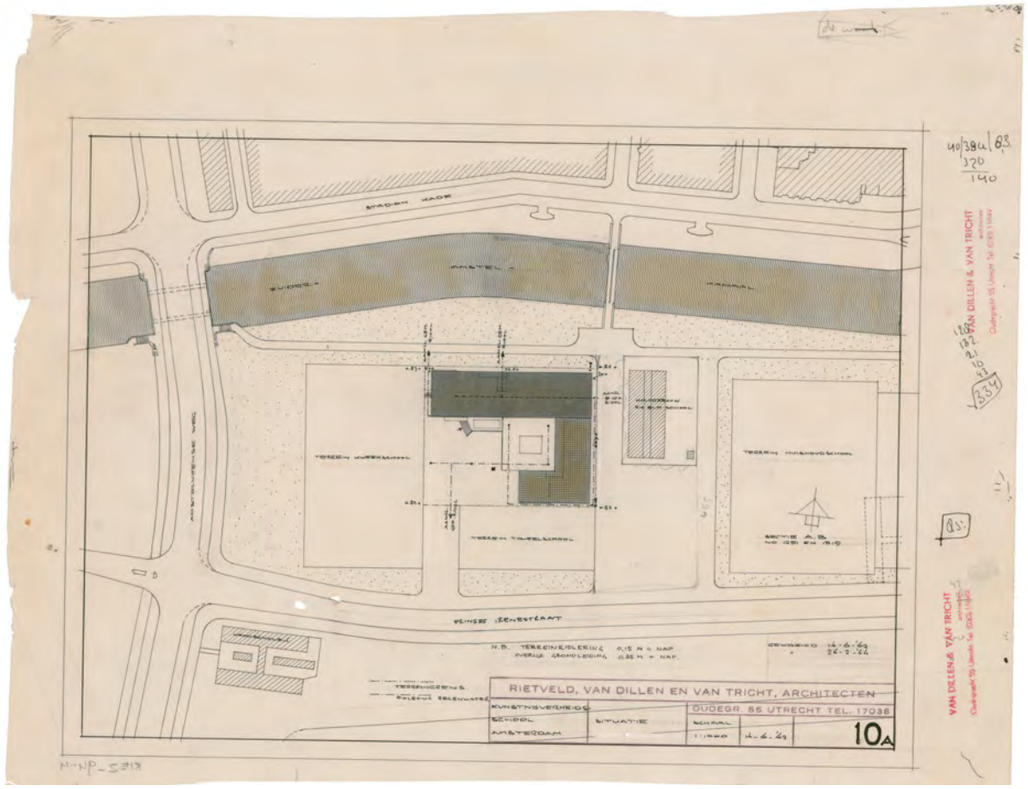

Situatie, bestektekening,1962, HNI

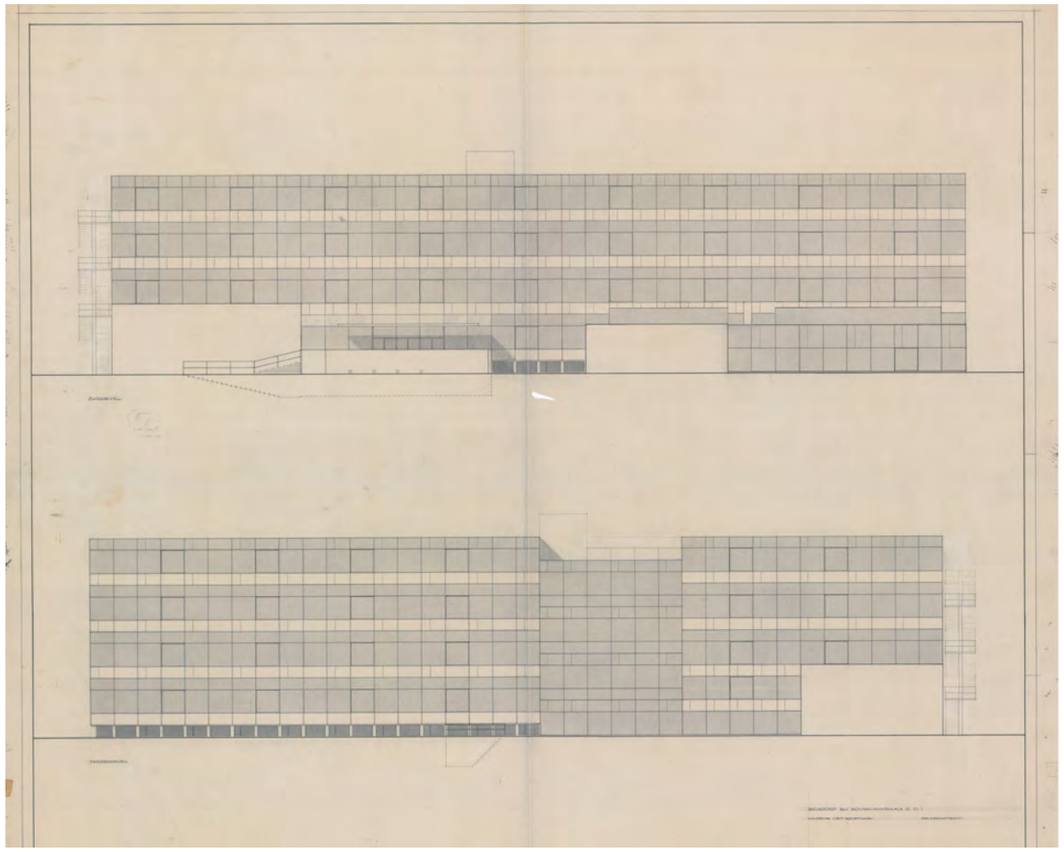

Zuid- en noordgevel, bouwaanvraag, 1960, HNI

weet niet wat RGD zal doen in deze.
doelmatigheid en bewoonbaarheid moet goed zijn.
kosten verwarming spelen zeker een rol.
vooral zomers zal het onbewoonbaar zijn.
ervaringen met andere gebouwen zijn er.
bv. Arnhem.
Vis: onzekerheid mag bij zo'n gebouw niet voorkomen.
Dooyes: vliesgevel zou vervangen kunnen worden door een andere gevel?
het beginsel van ons gebouw is al veel véél eerder vastgelegd:
het zou géén geringe ingreep zijn als de gevel veranderd zou moeten.
v Dillen: de hele conceptie (bv. 8 m diepe lokalen) is er vanuit gegaan.
v/d Hoek en Keuzekamp: wilden alléén waarschuwen
het schoolgebouw moet bruikbaar zijn.
Dooijes: zou graag exacte gegevens van gebouwen hebben die met dezelfde problemen zitten.
Vis: waterdichtheid was ook een probleem
dit probleem was niet voorzien?
v Dillen: oorzaak is bekend
fout in uitvoering was het.
v/d H: wie betaald dit ...
v Dillen: firma die de fout gemaakt heeft.
v/d hoek: in Duitsland ervaringen met dit soort gevels.
géén goede ervaringen.
stel dat RGD (OKW) er niets van zegt
heeft het bestuur de verantwoording.
vooral voor de beslissing.
zoek het vooral goed uit'

Twee dagen later, op 28 februari 1963, is er een bouwbespreking met Rietveld, van Dillen en Valkema, op het bureau van Rietveld. In het verslag staat het volgende:
'doel: werkbepreking n.a.v. de verg. op 26 febr.'63
Rietveld verzet zich tegen kritiek op vliesgevel - komt in orde in Arnhem - legt opdracht neer als over andere geveloplossing gesproken wordt.....; begrijpt niet waarom men - in afwachting van rijksgoedkeuring - op het laatste nippertje nog wijzigingen voorstelt.

R. is accoord met wijziging gymnastiekzaal, etc. ....
Over de vliesgevel: fa. Wiener was indertijd door arch. Merkelbach aanbevolen. Blijkt nu dat de firma de hele constructie eigenlijk aan bureau R. heeft gelaten - zelf niets gedaan er aan -

R. wil pertinent niet weer met Wiener in zee voor A'dam. Klaagt dat men altijd wantrouwend staat t.o.v. zijn bouwwerken: hij wil het beste resultaat voor het minste geld: heeft daar veel werk aan - anderen kiezen geijkte constructies (zó te bestellen) en laten het resultaat van hun bouwen daarvan afhangen: hebben dus minder tekenwerk, minder risico, enz'.

Op 7 maart 1963 vindt weer een gesprek plaats tussen Rietveld, van Dillen en Valkema. Het academiegebouw in Arnhem is op dat moment bijna klaar en heeft de eerste regenbuien niet glansrijk doorstaan. Ook van deze bespreking zijn geschreven aantekeningen van Valkema, waaruit blijkt hoe problematisch de gevel wordt gevonden. Eerst wordt gesproken over de plaats van de donkere kamers van

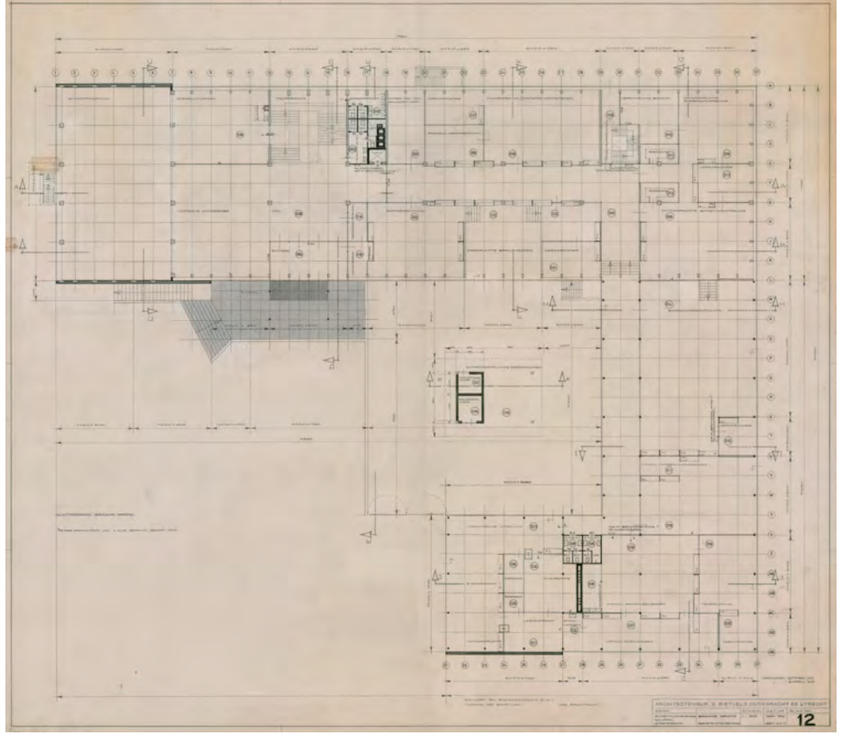

Begane grond, bestektekening, 1959, HNI

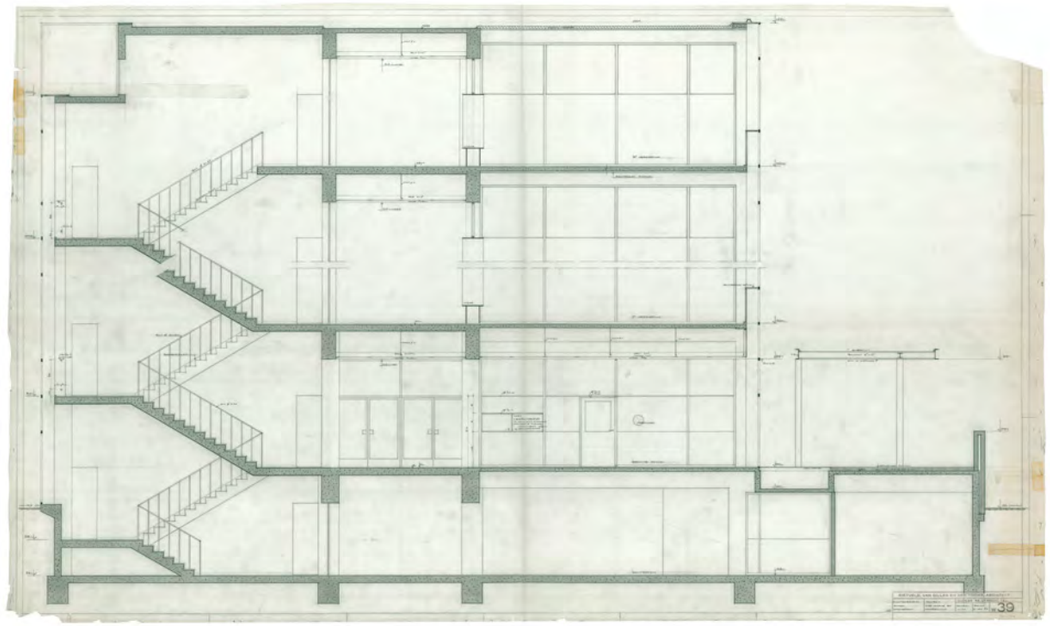

Doorsnede, werktekening, 1964, HNI

de afdeling fotografie- wel of niet vrij houden van de glasgevel- dan weer over de vliesgevel:
‘Rietveld vertelt geschiedenis vliesgevel:
aanvankelijk proef laten maken bij Nijs & de Vaal/ Nijmegen
was niet geslaagd
-contact met Nijkerk die fa Wiener noemt.
-arch. Merkelbach ‘steekt hand in ’t vuur voor
(aanv. betrokken bij bouw) fa. Wiener’
(daarna stadsarch. géén contact meer)
fa Wiener wordt Arnhems gevel gegund.
1e contact was zéér vertrouwenwekkend:
men had begrip voor wat R. wilde en
zou het prima oplossen.
dit contact bleek later een verkoop-contact
en niet een technisch/ constructief contact!
fa Wiener heeft de zaken weer onderbesteed:
staalconstructie bij fa. in de Steeg
glas+ inzetten (kit) bij fa Tettenrode
all. profilen bij?
R. had alléén met de fa Wiener te maken
de aannemer in Arnhem met de verschillende
onderbested. firma’s.
moeilijkheden vele:
-na de eerste aanbetaling kwamen de constructies van de firma pas los.
steeds te laat- steeds na aandringen R.
-kwaliteit van de leveranties niet in orde
-glas door de omstandigheden te haastig ingezet èn te slordig: daardoor lekkage.
-schuiframen: schuiven moeilijk en ‘verende’ aanslag van ondeugdelijk
schuimplastic (veert niet terug)
nu vervangen door ander materiaal.
-lekkage wordt nu hersteld door R’damse firma die van buitenaf langs de
sponningen iets spuit- waardoor gegarandeerd de zaak dicht komt en blijft.
(blijkt te bestaan van het slecht inzetten van glas in stalen ramen!!!!!)
v Dillen: de ramen waar het glas onder toezicht van hem is ingezet blijken dicht te
zijn/ niet een kwestie van de kit - maar de slordigheid is de oorzaak/
R. wil bij Kuijpers de voordracht van 3 firma’s o.a. Wiener, de Vries Robbe en ....
Braat?
herzien: Wiener schrappen.
all. stripje moet nauw op het glas sluiten vanwege de enorme druk van 2x2 m bij
storm op de gevel.
een houten gevel met stopverf lekt nooit wegens het uitzetten v/h bij vocht:
gaten dichtend.
bij metalen ramen moet de stopverf of kit dit alles opvangen.
men heeft al jaren ervaring!’

De dag er na, vrijdag 8 maart ’63, heeft Valkema nog telefonisch contact met van den Hoek om een afspraak voor een vergadering te verifiëren. Van den Hoek gebruikt deze gelegenheid nog eens om Valkema het een en ander op z’n hart te drukken:
‘v/d H. wenst werkelijk de doka’s los van de glasgevel en is niet content met onze noodzaak
ze aan de gevel te houden.....!

foto's bouw, 1964-1966, GRA

v/d H. waarschuwt nogmaals niet met deze vliesgevel in zee te gaan: 'Arnhem wordt een ramp en zal de gemeenschap veel geld kosten'.
Va. meldt dat er al contact met R. over geweest is en nog voortduurt.'

Kennelijk is Rietveld het touwtrekken moe, zoekt contact met de Firma Braat in Delft bij wie hij ongetwijfeld een goede klant is. Braat maakt in mei 1963 tekeningen van de gevel, uitgevoerd in het traditionele 'stoeltjesprofiel'. Dit systeem zal uiteindelijk in Amsterdam worden gebruikt": Het is waarschijnlijk een keuze van het zekere voor het onzekere. Bovendien wordt door ingenieursbureau Deerns een systeem van luchtbehandeling ontworpen voor het gebouw.
Eind van dat jaar, op 6 november 1963, vindt er weer een speciale bespreking plaats: 'v Dillen heeft deze bespreking gevraagd i.v.m. enkele formele zaken de bouw betreffende;

de arch. is de vertrouwensman van de opdrachtgever - die moet dat vertrouwen hebben; hij wil enkele punten bespreken i.v.m. dit vertrouwen:
1 Arnhem: n.a.v. de moeilijkheden met de gevel, werd het vertrouwen van het bestuur aldaar geschokt; hierdoor was men het totale vertrouwen kwijt;
de hele bouw van Arnhem is goed gegaan, zelfs zéér goed, behalve de vliesgevel, die zelfs zéer slecht gegaan is;
bij de bouw schrijft de architekt alles voor (het bestek);
bij een vliesgevel ligt dit anders, de constructie hiervan is een specialisme geworden ... evenals beton- en staalconstructie, electra en verwarming; maar daar heeft men adviseurs die verantwoordelijkheid dragen;
alleen een systeem van garantie maakt het mogelijk de leverancier verantwoordelijkheid te laten dragen;
dit is al gewoonte geworden bij het schilderwerk; daar is de architekt niet meer in staat de beste voorschriften voor het werk op te stellen;
Arnhems vliesgevelsysteem (aanvankelijk door Nijs en Vale ontwikkeld) was goed;
fa. Wiener garandeerde hun systeem; de keuze van dit systeem was goed;
de fout die gemaakt is, was de manier waarop de gevel tot stand kwam; het coördineren is fout gelopen;
dit moet vanuit de firma aan één man worden opgedragen: is in Arnhem niet gebeurd;
vanaf het allereerste moment na de gunning is het fout gegaan met de firma Wiener: van af de eerste bouwvergadering; ze hebben zich niet aan het tijdschema gehouden o.a.
in dit verband was het pech, dat de jonge energieke opzichter ontslag nam en opgevolgd werd door een oudere minder bekwame;'

Als Rietveld 11 januari 1964 op voordracht van architect en hoogleraar Van den Broek een eredoctoraat krijgt van de Technische Hogeschool in Delft praat hij mild over zijn critici. Zijn rede lijkt te zijn geschreven rond de hele gang van zaken bij de schoolgebouwen:
'Mijne Heren Curatoren, mijnheer de Rector Magnificus, dames en heren.
Dank U allen, die aandacht besteed hebben aan m'n werk en m'n persoon.
Ik bewonder U, dat U er zodanige waarde in hebt kunnen ontdekken, dat U meende tot deze onderscheiding te moeten overgaan.
Dank ook aan de Promotor Professor Ingenieur Van den Broek voor z'n prachtige formulering van wat ik in m'n leven heb trachten te doen.
Verder m'n oprechte dank aan allen, voor de vele zorgen en moeiten, die de uitvoering van dit plan ongetwijfeld hebben gekost.

foto's bouw, 1964-1966, GRA

Blij ben ik met deze officiële erkenning, die door mij zeker nooit verwacht is, daar ik jarenlang een soort piraat in het bouwvak geweest ben.
Met strijdlustige opzet, doch systematisch heb ik alle officieel erkende uitingen zoveel mogelijk vermeden, om open te blijven voor het nieuwe.
Het lag ook in m'n aard zo te doen.
Tientallen jaren heb ik dan ook vele verdiende afkeuringen geboekt, doch gelukkig nooit hatelijkheid ondervonden, daar alles met vaderlijke ernst opbouwend bedoeld was.

De bouw (1964-1967)

Eindelijk kan de bouw dan toch beginnen. Begin 1964 wordt de eerste paal geslagen. In het architectuurtijdschrift 'Bouw' van 18 april 1964 wordt het uit te voeren ontwerp beschreven:

'Toelichting van de architect:
De fundering wordt uitgevoerd als paalfundering, het souterrain in gestort beton.
De opbouw wordt gevormd door een stijf in het werk gestort middenskelet; kolommen zwaar 40x40, waarover balken 40x100. ,
In deze balken worden prefabbetonbalkjes gelegd op afstanden van 2.10 m hoh, welke aan gevelzijde dragen op prefabkolommen. Over de balkjes, welke als voorgespannen snarenliggers worden uitgevoerd, wordt de gewapend betonvloer gestort.
De scheidingswanden in het souterrain, de schoorstenen, de gesloten wanden en de toiletten worden in metselwerk uitgevoerd.
Alle trappen, daken van de hoogbouw enz. worden in gewapend beton uitgevoerd.
De werkplaatsen worden uitgevoerd als staalconstructie; het dak en de sheds afgedekt met betonplaten.
De buitenwanden worden uitgevoerd als glaspuien van staal met aluminiumbekleding.
Deze puien dragen in gedeelten van 2.10x4.20 aan de prefabkolommen. De ramen boven de borstweringen zijn voorzover niet vast, uitgevoerd als horizontale schuiframen; de ventilatie door middel van ventilatoren, welke ter plaatse van de borstweringen van de bovengelegen verdieping zijn aangebracht.
In de gangen wordt op 3.15 + vloer een plafond aangebracht van wegneembare elementen als shutterplafond.
De ruimte tussen dit plafond en bovengelegen vloer wordt gebruikt voor het aanbrengen van de gas-, waterleidingen, elektra en riolering.
Als afscheiding tussen de lokalen, stalen wanden met panelen van spaanderplaten, tot 2.10 m gesloten, daarboven glaswand.
De afscheidingen tussen de lokalen en de gangen worden gevormd door kastelementen afgewisseld met vitrine-elementen, hoog 2.10 m. In deze elementen wordt ook de gangverlichting aangebracht. Boven de elementen glaswanden tot aan het verlaagde plafond. De verlichting van de lokalen wordt in hoofdzaak bepaald door het gebruik van het lokaal.
De verwarming uit te voeren in warmwatersysteern met radiatoren geplaatst tussen de prefabkolommen, horizontaal éénpijpsysteem.
Adviseur voor constructie: Oosterhoff, Tjebbes, Barends, Arnhem.
Hoofdaannemer: fa. Te Pas, Enschede.
Staalconstructie: N.V. Van der Cammen, Rotterdam.
Stichtingskosten: ruim f 4 miljoen."
Als Rietveld op 25 juni 1964 overlijdt is het heiwerk voor het gebouw is nog maar

foto's bouw, 1964-1966, GRA

net begonnen. De vorm ervan ligt, mede dank zij het gebouw in Arnhem, tot in de kleinste details vast.

Joan van Dillen zet samen met Johan van Tricht het bureau van Rietveld voort. In 1961 1heeft Rietveld zich met twee van zijn belangrijkste medewerkers Joan van Dillen en Johan van Tricht geassocieerd, Rietveld is dan 73 jaar oud. Van Dillen is in 1957 bij hem komen werken en van Tricht in 1959. Bertus Mulder schrijft hier over in zijn boek Gerrit Thomas Rietveld - Leven Denken Werken:[19]
'Tijdens een van onze ritten vertelde hij (Rietveld) dat hij zich met enkele medewerkers wilde associëren omdat hij al een dagje ouder werd, nog veel grote opdrachten had en de voortgang van het werk zeker wilde stellen voor het geval hem iets zou overkomen.'

In een speciaal voor dit doel belegde bespreking op 6 november 1963 tussen van Dillen, Vis en Valkema komt deze samenwerking aan de orde:
'v Dillen heeft deze bespreking gevraagd i.v.m. enkele formele zaken de bouw betreffende; de arch. is de vertrouwensman van de opdrachtgever - die moet dat vertrouwen hebben; hij wil enkele punten bespreken i.v.m. dit vertrouwen:"
Als eerste wordt gesproken over 'Arnhem' over de problemen met de gevel, dan volgt de samenwerking:
'aandeel van v. Dillen in het werk:
Rietveld heeft de schetsontwerpen voor A'dam, later Arnhem gemaakt van af ± 1957 is v. Dillen op het bureau gekomen om het mogelijk te maken grotere werken te kunnen uitvoeren; voor die tijd was er géén administratie (brieven werden zonder copie geschreven)
v. Dillen heeft de definitieve ontwerpen uitgewerkt (parallel voor Arnhem en Amsterdam;) 1961 werd geassocieerd tot het architektenbureau Rietveld, v. Dillen en van Tricht;
bij de bouw Arnhem was dit voor v. Dillen een moeilijke situatie (na de gunning kwam dus pas zijn erkenning als architekt)
in Arnhem heeft hij zich ook meer op de achtergrond gehouden;
in Amsterdam zal de situatie geheel anders zijn: bij ons zal hij zelfstandig optreden;
Rietveld heeft hekel aan formaliteiten: R. zou dit gesprek nooit zelf gehouden hebben;
Vis vermoed dat het bestuur toch graag een verklaring van Rietveld heeft, waarin v. Dillen de verantwoordelijkheid voor onze bouw krijgt opgedragen;
v. Dillen meent dat de brief over de associatie al een voldoende verklaring is; ...'

In september 1966 wordt het nieuwe gebouw betrokken, hoewel het nog niet echt klaar is. Aan het eind van dat jaar, in december 1966, overlijdt ook Joan van Dillen. Het is van Tricht die het werk daadwerkelijk zal opleveren.
In de bouwvergadering van 28 december 1966 geeft mevrouw Korthals Altes namens het bestuur blijk van haar medeleven en haar waardering: 'Zij vindt dat de heer van Dillen de bouw bekwaam heeft overgenomen na het overlijden van de heer Rietveld'.

Op 18 mei 1967, bij de officiele ingebruikname van het gebouw wordt, als eerbetoon aan Rietveld, de naam van het Instituut veranderd in Gerrit Rietveld Academie.

19 Gerrit Thomas Rietveld - Leven Denken Werken - Bertus Mulder - Sun 1994 - blz. 43

foto's bouw, 1964-1966, foto (o) ca. 1967, Pieter Wijmans, GRA

Gerealiseerd ontwerp

In 1968, kort na de opening, schrijft van Tricht in 'Bouw' van 18 mei 1968.

'Gerrit Rietveld Academie
Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs te Amsterdam
Bij het ontwerp van deze academie werd gestreefd naar een zo consequent mogelijk doorgevoerde normalisatie. Omdat het oorspronkelijk de bedoeling was dat de academie te Amsterdam tegelijkertijd gebouwd zou worden met de academie in Arnhem, werden voor beide gebouwen gelijke eenheidsmaten en gelijke constructievormen gekozen.
In 1959 schreef Rietveld over deze beide ontwerpen: 'Zowel uiterlijk als inwendig zal dit spel van eenheidsmaten mijns inziens moeten leiden tot een klare architectuur van zuiverheid en orde'.

Op de betonnen kelderconstructie van de hoge gebouwvleugel is een ter plaatse gestorte stevige middenconstructie in gewapend beton aangebracht, die als 'ruggegraat' de stevigheid van het geheel waarborgt. Hiertegen zijn op afstanden van 210 cm 'ribben' bevestigd, bestaande uit geprefabriceerde betonnen kolommen en balken van lichte afmetingen. De hierop gestorte betonvloer verbindt de gehele constructie. De gevels zijn op 40 cm afstand van de prefabkolommen geplaatst, en zijn op iedere verdieping afzonderlijk hiertegen bevestigd door middel van stalen raamwerken.
Op de betonnen vloerconstructie van de L-vormige werkplaatsvleugel is een staalskelet geplaatst. De daken bestaan voor een deel uit sheds. De gevels zijn gelijk aan die van de hoge gebouwvleugel. Op de binnenplaats is een traforuimte gecombineerd met een overdekte werkplaats voor beeldhouwen.
De scheidingswanden in het gebouw tussen de lokalen onderling, waarvan het bovengedeelte van glas is, zijn geklemd tussen de plafondbalken en de afgewerkte vloer. Ze bestaan uit de elementen wand, deur, vitrine en kast, samengebracht door metalen buisstijlen.

Het betonskelet is een van de beste voorbeelden van industriële bouw die Rietveld zelf heeft gemaakt. Het past helemaal bij zijn opvatting om het onderwijs maar dus ook de vormgeving 'in overeenstemming te brengen met de eischen, die de industrieele vooruitgang stelt'.
Ook de gevel is bijzonder, hoewel het principe van de vliesgevel zeker niet nieuw is in de jaren vijftig. In vakliteratuur uit die tijd wordt er veel mee geadverteerd. De Vries Robbe & Co, een grote naam onder de raamfabrikanten, adverteert met Aluminium-glasgevels (curtain-walls).
In 1953 praat Rietveld bewonderend over het 'Leverhouse' in New York van Skidmore, Owings& and Merrill (1951/1952)[20]:

'Rationele vormgeving
Lezing gehouden bij gelegenheid van de leerjaarbeëindiging der Haagsche Academie en
MTS te Den Haag, mei 1953
... Over één kwestie wil ik echter nog mijn mening zeggen, namelijk over de vraag

20 Gerrit Th. Rietveld, Het volledige werk, Marijke Küper, Ida van Zijl, Centraal Museum Utrecht 1992

in hoeverre het wenselijk is architectuur uit machinaal vervaardigde onderdelen samen te stellen?

Dat dit kan en dat het erg mooi kan zijn is te zien aan het Leverhouse in New York; al zijn hier nog enige betonnen vloeren, stenen borstweringen en gestucadoorde plafonds aan te zien, het geheel is een gelijkmatige doorvoering van roestvrij staal-profielen en twee soorten glas, wat in één woord prachtig is en dat in geen enkel opzicht minder aanspraak behoeft te maken op de naam: architectuur, of zo men wil: bouwkunst, dan wat we gewend zijn goede architectuur te noemen, veel beter dan het United Nations Building dat minder consequent is doorgevoerd. Dit eerstgenoemde gebouw, voor een groot concern in Amerika gemaakt, bewijst nog niet, dat het voor ons wenselijk is in die richting te gaan werken, we zien in één oogopslag, dat het voor ons onbetaalbaar is het te bouwen en te onderhouden. Ook al zien we hierin een reclamestunt, het is niet geheel voor niets, dat twee poetsers dag in dag uit op een zich over de gehele oppervlakte van het gebouw bewegend balkon, glas en metaal staan te poetsen; en zeker niet alleen om hun eigen poetsmiddel te demonstreren'.

Het bijzondere van Rietvelds vliesgevel is dat ze niet alleen los staat van de betonnen draagstructuur, maar bovendien over de volle hoogte transparant is en geen gesloten borstweringen heeft. Daardoor wordt de gevel een ononderbroken vlak. De indeling van het gebouw, gevormd door kolommen en borstweringen, ligt er verdekt zichtbaar als een tweede laag achter.
Er zijn weinig gebouwen volgens dit principe uitgevoerd. In Nederland heeft het 'Glaspaleis' Schunck van Frits Peutz in Heerlen een vergelijkbare gevel.

De indeling van het gebouw is flexibel dank zij een eenvoudig, zelf ontwikkeld systeem met frames van stalen profielen, die op verschillende manieren kunnen worden gevuld met wanden,ramen, deuren, vitrines en kasten.
Ook kleur speelt een belangrijke rol, hoewel de eerste indruk van het gebouw er een is van het ontbreken van kleur. Rietveld ging ervanuit dat de interieurs neutraal moesten zijn. De grijstinten overheersen dan ook. Toch heeft het gebouw de voor Rietveld typische kleuren. In de gangen van de verdiepingen zijn vlakken aangebracht in primaire kleuren. Bovendien zijn de linoleum- en doublettavloeren in het hele gebouw gekleurd. Valkema zei hierover dat de bouwcommissie deze kleuren veel te uitgesproken vond en er niet gelukkig mee was, maar het beschouwde als horend bij Rietveld.[21]

De hele ontstaansgeschiedenis moet voor de direct betrokkenen en met name voor Rietveld zelf vaak een lijdensweg zijn geweest. De periode van voorbereiden en bouwen heeft ruim 16 jaar geduurd. Het was vooral een periode van eindeloos wachten en hopen. De rol van het ministerie en van Rijksgebouwendienst werd gekenmerkt door betutteling en wantrouwen.

Het doorzettingsvermogen van het bestuur en de directie, Iep Valkema in het bijzonder, is groot geweest. Ze zijn jarenlang door het rijk en de gemeente aan het lijntje gehouden en zijn Rietveld ondanks de vele tegenslagen blijven steunen .

In een gesprek dat Rietveld had met een van zijn medewerkers, vertelde hij dat hij de 'Kunstnijverheidsscholen' tot zijn belangrijkste projecten rekende. In de periode dat Rietveld aan het project voor de Amsterdamse Kunstnijverheidsschool werkte, van 1950 tot aan zijn dood in 1964, maakten de plannen een grote

21 zie7

ontwikkeling door. Van een betonconstructie gevuld met puien naar een betonconstructie omhuld door een glazen schermen. Hoewel deze lange planperiode frustrerend geweest zal zijn, is dit het resultaat zeker ten goede gekomen.

Dertig jaar later is beter te beoordelen waar deze gebouwen thuis horen in Rietveld's oeuvre en in de moderne bouwgeschiedenis. Ogenschijnlijk zijn ze niet zo radicaal en schokkend als zijn Schröderhuis, of zo kenmerkend voor een bepaalde periode in de bouwgeschiedenis als Zonnestraal van Duiker of de Van Nelle Fabriek van Brinkman en van der Vlugt. De 'kunstnijverheidsscholen', nu de Amsterdamse en Arnhemse academies, zijn de grootste projecten van Rietveld, waarin bovendien zijn ideeën optimaal tot uitdrukking komen, met alle onmiskenbare kenmerken van zijn werk en in Sandbergs woorden elk op zich een 'meesterwerk'.

Binnenplaats met open hakwerkplaats beeldhouwen, foto Ton Roelofsma, GRA

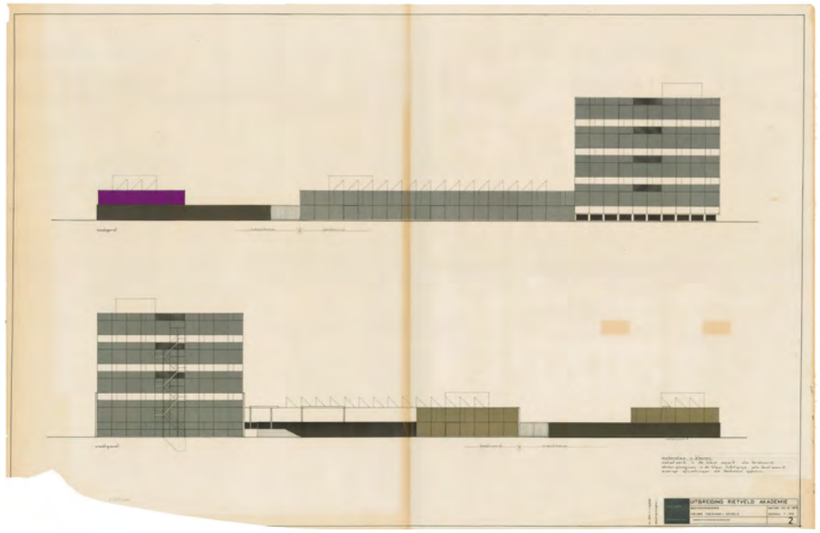

Bestektekening uitbreiding, Architectenbureau J van Tricht, 1976, NHI

Uitbreiding, Architectenbureau J. Van Tricht, 1984, GRA

2.3.2 ONTWIKKELING 1966-2003

Vanaf de ingebruikname van het Rietveld academiegebouw in 1966 tot aan de restauratie in 2003 is de ontwikkeling in te delen in twee perioden: die van voor en na de Omkering van de Kapitaaldienst Financiering (OKF)[22] in 1994, waarbij het eigendom van de onderwijsgebouwen door het Rijk aan de HBO instellingen wordt overgedragen. Het markeert de grens tussen overheidsbemoeienis en zelfbeschikking.

De periode na de OKF operatie tot aan restauratie laat ook een duidelijke breuklijn zien, als gevolg van de wijzigingen binnen het College van Bestuur en de daarmee gepaard gaande heroriëntatie.

Periode 1966-1994

In de achtentwintig jaar voor de OKF operatie is de academie volledig afhankelijk van Den Haag, elke investering in gebouwen of inventaris moet worden aangevraagd bij het ministerie. Voor investeringen in groot onderhoud of noodzakelijke aanpassingen moet de Rijksgebouwendienst advies uitbrengen, een tijdrovende procedure die vaak jaren in beslag neemt. Simon den Hartog zegt hierover in 1999 in een interview in Het Parool: “Toen regeerde de minister van Onderwijs over het instituut. Alles, van benoemingen tot de aanschaf van typemachines en potloden, liep via het ministerie [23].”

De eerste jaren na het gereedkomen van het gebouw is het onderhoud daaraan gering. De kinderziektes van Rietvelds ontwerp zijn, dankzij de lering die uit het Arnhemse project is getrokken, niet noemenswaardig.

Het dagelijks beheer is vanaf de ingebruikname tot 2009 altijd in handen van directieleden of docenten die naast het lesgeven een staftaak vervullen: vormgevers of architecten met een affiniteit voor het erfgoed van Rietveld.
Er zijn kleine mutaties aan de indeling van het gebouw. In 1969 wordt de open werkplaats van beeldhouwen op de binnenplaats voorzien van een stalen gevel en wordt deze ruimte geschikt gemaakt voor de nieuw opgerichte Afdeling Glas.
Na jarenlang gesteggel met het ministerie is het in 1984 mogelijk het gebouw uit te breiden met een geschikter onderkomen voor de afdeling glas en keramiek. Dat wordt ontworpen door een van de stafleden onder supervisie van Jan Rietveld en ingediend door Architectenbureau J van Tricht, de enige nog levende compagnon van Rietveld. In 2003 zal deze aanbouw plaats maken voor de nieuwbouw van Benthem Crouwel.

22 Wat resteerde waren de panden. Voor zover die niet werden gehuurd, waren die panden juridisch eigendom van de hogeschool. Het economisch eigendom berustte bij de Dienst Domeinen van het ministerie van Financiën. En het bestuur van een hogeschool mocht dus niet zomaar een pand vervreemden. Je mocht er eigenlijk niks mee doen. Nieuwbouw kon pas gestart worden als je er als hogeschool in slaagde hoog op het Intentioneel Investeringsschema HBO van OCW te komen. Het kwam veelvuldig voor dat je dacht dat je (bijna) aan de beurt was voor nieuwe huisvesting, maar dan bleek dat je buiten de waard had gerekend. Want helaas, de minister of staatssecretaris ging op werkbezoek in een regio, hoorde de hemeltergende verhalen aan over lekkende daken, achterstallig onderhoud en besloot om (regionaal) politieke overwegingen toezeggingen over nieuwbouw te doen. De hogeschool die aan de beurt dacht te zijn, kukelde weer naar de beneden.
De Omkering van de Kapitaaldienst Financiering (OKF) maakte daar in 1994 een eind aan. De hogescholen kochten de panden, zorgden voor een onderlinge waarborg en het economisch eigendom was verworven. (https://www.scienceguide.nl/2016/07/terugblikken-op-36-jaar-hbo/)

23 Parool 9 april 1999

Hoofdtrappenhuis ter plaatse van tweede verdieping, 2005, foto Erik Slothouber, GRA

Oskar Schlemmer 'Bauhaustreppe', 1932, Museum of Modern Art (MoMA) New York

De eerste substantiële aanvragen voor groot onderhoud aan het Rietveld gebouw leiden in 1985 tot vergaande bemoeienis van de Rijksgebouwendienst. De behandelend ambtenaar komt op bezoek om de ernst van de situatie in ogenschouw te nemen, gewapend met de brief waarin zijn dienst destijds waarschuwde voor de gevaren van een vliesgevel. Dit leidt tot het advies een architect aan te stellen voor het maken van een restauratie plan. Het CvB draagt in 1988 Patrice Girod, van Architecten bureau Girod en Groeneveld voor. Deze is architect en als docent verbonden aan de afdeling Architectonische Vormgeving van de academie. Voor de RGD is dat echter niet toereikend. De dienst wil dat een zwaargewicht architect, bijvoorbeeld een (oud-) Rijksbouwmeester, het plan zal maken en stelt voor Tjeerd Dijkstra te benaderen. Begin 1989 wordt Dijkstra door het CvB gevraagd voor het academieproject, wat resulteert in een eerste rapport, een toekomstvisie voor het Rietveld gebouw.

Het plan Dijkstra is een waardevolle exercitie, al was het maar om helder te krijgen wat men *niet* wilde: vergaande ingrepen in het Rietveld gebouw. Dijkstra stelt een proef met dubbel glas voor en suggereert een ruime lift te maken in het schalmgat van het hoofdtrappenhuis. De proef met dubbel en gecoat glas wordt uitgevoerd in de directiekamer op de zuid-west hoek van de eerste verdieping. Beide voorgestelde ingrepen vallen in slechte aarde bij het CvB en de staf. Met name de dubbel spiegelingen en de verminderde transparantie van de hoeken van het gebouw door het gecoate glas vormen een onoverkomelijk struikelblok. Maar ook de openheid van het hoofdtrappenhuis mag niet worden aangetast. Deze ruimte wil men behouden als sociale ontmoetingsplaats, waar iedereen ziet en gezien wordt.

Kort hierna treedt te OKF in werking en wordt de situatie eenvoudiger. De academie krijgt het zelfbeschikkingsrecht over haar gebouw. Zij het dat de overname ervan gepaard gaat met het aangaan van een schuld ter hoogte van de restwaarde van het gebouw, ruim drie miljoen gulden. Anders dan in Arnhem, waar het gebouw inmiddels is afgeschreven en de academie niet met een restschuld wordt opgezadeld, wordt de financiering van de restauratie in Amsterdam hierdoor problematisch.

Onderhoud van het Rietveld gebouw is niet de enige zorg van het CvB. Al bij de ingebruikname is duidelijk dat het nauwelijks groot genoeg is voor het ruime aantal studenten. Dat aantal neemt gestaag toe. Bovendien verandert het onderwijs gaandeweg van karakter. De afdelingen Beeldende Kunst gaan een steeds volwaardiger rol spelen. Waar eerder compacte Revolt tafels van Ahrend volstonden als werkplek wordt de roep om atelier-achtige ruimtes met grote witte wanden steeds sterker. Vanaf 1985 huurt de academie daarom op andere locaties in de stad bijgebouwen, zoals leegstaande scholen of fabrieken. Midden jaren negentig wordt de wens om alle afdelingen op eigen terrein te huisvesten nog urgenter. Het ministerie suggereert dat hiervoor het naastgelegen gebouw, van de Bouman (Pedagogische) Academie, verworven zou kunnen worden. Dat plan wordt doorkruist door een zakelijk deal tussen de Bouman Academie, inmiddels Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten (AHK) en Stadsdeel Zuid. In ruil voor een uitwisseling van andere onroerend goed in de portefeuille van de HKA werkt het stadsdeel mee aan het wijzigen van het vigerende bestemmingsplan, waardoor de AHK het gebouw -lees de grond onder het gebouw- tegen commerciële prijs kan verkopen. De gedroomde locatie voor uitbreiding is van de baan, een flinke tegenvaller.

Luchtfoto Stadionbuurt, Dienst Ruimtelijke Ordening Amsterdam 1972, Stadarchief Amsterdam

Bouman Academie, 1972, foto J.M. Arsath Ro'is, Stadsarchief Amsterdam

Noodgebouw vanaf Fred Roeskestraat, ontwerp Erik Slothouber en Steven Baart 1992, foto Theo Baart, GRA

Interieur noodgebouw, ontwerp Erik Slothouber en Steven Baart 1992, foto Theo Baart, GRA

Om in het nijpende ruimtegebrek te voorzien wordt in 1992 een tijdelijk onderkomen op het terrein voor de academie gebouwd. De vergunning geldt aanvankelijk voor vijf jaar maar het noodgebouw zal tot aan het begin van de restauratie en nieuwbouw dienst doen.

Er wordt door Stadsdeel Zuid wel een werkgroep opgericht die moet onderzoeken hoe de uitbreidingswensen van alle partijen gerealiseerd kunnen worden. Deze bestaat uit belanghebbenden en legt de basis voor het bestemmingsplan 'Scholenstrook'.

Vanuit de academie wordt vooral geduwd en getrokken aan het bouwplan voor het Bouman Academie terrein, om het Rietveld gebouw zoveel mogelijk vrij van nieuwe bebouwing te houden. Met name de markante aanblik vanaf de brug over het Zuider Amstelkanaal moet behouden blijven. Hetzelfde geldt voor het aanzicht vanaf de Fred Roeskestraat, de vroegere Prinses Irenestraat. Het bestemmingsplan zal daarom voorzien in een hoogbouwblok ten behoeve van de academie, ter plaatse van de uitbreiding van 1984, met dezelfde footprint maar met een maximale bouwhoogte van dertig meter.

Dit plan wordt uiteindelijk bekrachtig door de supervisor van de Zuidas Pie de Bruijn. Met name het aspect van open zicht vanaf de Fred Roeskestraat weegt voor hem zwaar. De kavels van Bouman- en Rietveld Academie worden bestuurlijk ingedeeld bij het Zuidas project.

Periode 1994-1999

Vanaf de OKF operatie wordt door de Afdeling Bouwzaken van de academie, ondersteund door de ingenieursbureaus ABT en Deerns, gewerkt aan een plan voor restauratie. In de discussies tussen Wouter Fens (verantwoordelijk CvB-lid), Simon den Hartog (voorzitter CvB) en Erik Slothouber (staflid bouwzaken) rijpt de gedachte dat het Rietveld gebouw als een monument gerestaureerd zou moeten worden, in zo oorspronkelijk mogelijke vorm.

Die liefde en zorg voor het gebouw, die waardering voor Rietveld zit in het DNA van de bestuurders in het directoraat Den Hartog. De opleiding voor ontwerpers en kunstenaars is gestoeld op de traditie van vrijdenkers als hij. De directiekamer is een toonbeeld van dat denken.

De directiekamer op de zuid-west hoek van het Rietveld gebouw is een ruimte als iedere andere in het gebouw, maar de inrichting is bijzonder en zegt veel over haar bewoners. De werktafel is van Mart Stam, hij ontwerpt die voor de directiekamer in de Gabriel Metsustraat. Bij zijn vertrek in 1948 laat hij de tafel achter, voor zijn werkkamer in de academie van Dresden laat hij eenzelfde exemplaar maken. Zeven jaar na zijn aantreden neemt Simon den Hartog de tafel in gebruik. Rondom het bureau staan prototypen van de 'freischwinger stoelen' die Stam ontwikkelt voor Thonet. De opvolger van Den Hartog, Tijmen van Grootheest schenkt de stoelen aan het Stedelijk Museum.

Directiekamer Simon den Hartog, 1991, foto Thijs Wolzak

Simon den Hartog op zijn werkkamer, foto Lan Njiokiktjien, ca 1995, GRA

De grote ronde tafel is een ontwerp van Rietvelds zoon Jan. De poten zijn afgeleid van de werktafel-poten van Stam, daarom krijgt het meubel de bijnaam ‘Stamtafel van Rietveld’. De Stamstoelen rondom de tafel zijn geproduceerd in de jaren tachtig. Het kubusobject is een prototype van een tentoonstellingssysteem dat Jan Slothouber op verzoek van het CvB voor de academie ontwerpt maar dat nooit wordt uitgevoerd. Dit exemplaar wordt later geschonken aan het Van Abbemuseum. De zigzag stoel is door de werkplaats-assistenten van de academie uitgevoerd

De draaibare wandpanelen bevatten documenten van Rietvelds hand: zijn sollicitatiebrief uit 1948, een brief met de Museumplein-schets en de schetsen voor de academie van Arnhem. Den Hartog krijgt deze uit de nalatenschap van Harry Verburg. Na zijn afscheid van de Rietveld Academie schenkt Den Hartog de schetsen aan het Centraal Museum Utrecht. Buiten is nog net de Bouman Academie zichtbaar. De foto van Thijs Wolzak is gemaakt voor de rubriek ‘De Directiekamer’ van NRC-Handelsblad[24]

Onder deze directie wordt een plan ontwikkeld voor behoud en herstel van het Rietveld gebouw dat bepalend zal zijn voor de uitvoering in 2004. Het woord renovatie wordt geleidelijk aan vervangen door de term restauratie.

Externe omstandigheden, zoals het zware weer waarin de Academies de tweede helft van de jaren negentig terecht komen, maken een daadwerkelijk uitvoering van de restauratie onmogelijk en verleggen de verantwoordelijkheid daarvoor uiteindelijk naar een nieuw aan te stellen CvB. In het Ambitieplan van 1998 wordt deze ambitie beschreven.[25]

In Arnhem, waar in de zestiger jaren eerder met de bouw kan worden begonnen gaat nu ook de restauratie van haar gebouw eerder van start.

Een ingreep uit de periode van na de OKF is de hellingbaan. Het is een uitvloeisel van gang van zaken in de tijd ervoor: het getouwtrek met het ministerie en de RGB. Een aanvraag uit 1985 van de academie bij het ministerie om op de bestaande buitentrap een plateaulift aan te mogen brengen levert een jarenlange correspondentie op. Het ministerie begint met het wijzen op de storingsgevoeligheid van een dergelijke installatie [26] maar deinst uiteindelijk terug voor de kosten van een vaste, onderheide hellingbaan. Het CvB hakt in 1993 zelf de knoop door en kiest voor een vaste hellingbaan ter plaatse van de entreepartij, die als nieuwe toevoeging herkenbaar is.

24 De Directiekamer (12), Simon den Hartog ruimt zijn werkkamer altijd keurig op. Hij werkt namelijk in een klein museumpje. NRC Handelsblad, 29 mei 1991

25 Ambitieplan, ‘Logica brengt je van A naar B, verbeelding brengt je overal (Albert Einstein) De ambities voor 1998 - 2000 van de Gerrit Rietveld Academie Amsterdam’, juni 1998, GRA archief

26 Brief Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 11 december 1986, GRA archief

Hellingbaan 1994, foto Theo Baart, GRA

Terrein zuidzijde, met gerenoveerde tuin door Buro Mien Ruys 2005, foto Erik Slothouber, GRA

Periode 1999-2004

In 1999 gaat Simon den Hartog met pensioen, een jaar later dan gepland. In 1998 is René van der Land overleden en de voorzitter van het bestuur Felix Rottenberg, die vindt dat Tijmen van Grootheest als nieuwe voorzitter zijn handen vrij moet hebben om een nieuw CvB samen te stellen, vraagt Wouter Fens zijn functie ter beschikking te stellen. Daarmee komt een eind aan een lange periode van continuïteit en stabiliteit onder leiding van een succesvol driemanschap van het CvB.

Rottenberg vindt ook dat de voorgenomen restauratie- en nieuwbouwplannen afgezet moeten worden tegen het alternatief van bouwen op een andere locatie. Hiervoor wordt de blik verlegd naar de Oostelijke eilanden. Er wordt een studie gedaan naar de mogelijkheid de academie te huisvesten in de Gendt hallen op het Werkspoor-Stork terrein van Amsterdam-Oostenburg. Evenals voor de Bouman Academie zou verkoop van het gebouw en terrein aan de Fred Roeskestraat lucratief kunnen zijn.

Wethouder van ruimtelijke ordening en volkshuisvesting Duco Stadig, van 1994 tot 2006 verantwoordelijk voor de Zuidas, is gealarmeerd door de verhuisplannen en ontwikkelt een financiële constructie om de Rietveld Academie voor de Zuidas te behouden. De grond onder het Rietveld gebouw is eigendom van de academie, wat in Amsterdam in die tijd uitzonderlijk is: de meeste bouwgrond wordt in erfpacht uitgegeven. Stadig stelt voor de grond aan te kopen en opnieuw in erfpacht uit te geven. Een constructie die gunstig is voor de academie en bovendien de Gemeente Amsterdam de zekerheid biedt dat er niet verder wordt gezocht naar andere locaties.

Vanaf dat moment is de blik, zij het voorlopig, gericht op restauratie en nieuwbouw op eigen terrein.

Op aanvraag van de academie wordt onderzocht of het gebouw op de monumentenlijst kan worden geplaatst. Het verzoek wordt door de gemeente Amsterdam gehonoreerd: het Rietveld gebouw wordt gemeentelijk monument[27].

In het instellingsplan ‘De Rietveld’ van 2000 [28] worden de nieuwe ambities en inzichten vastgelegd. Geconcludeerd wordt dat het terrein aan de Fred Roeskestraat uit financieel oogpunt de beste perspectieven biedt. Het CvB wil de restauratie aangrijpen om het Sandberg Instituut en de afdelingen Vrije Richting ruimte dichter bij huis, liefst op eigen terrein te geven.

In samenspraak met de Gemeente Amsterdam zal de Rietveld Academie een prominente plaats krijgen in de stedenbouwkundige en culturele plannen voor de Zuidas. Het CvB voert daarnaast oriënterende gesprekken met een Woningbouwvereniging die interesse heeft om driehonderd atelierwoningen voor studenten met diverse voorzieningen op het terrein te bouwen. ‘Het terrein

27 Fred. Roeskestraat 96, Redengevende Omschrijving, Gemeentelijk Monument, Monumentennr. 200479

28 De Rietveld, Instellingsplan Gerrit RietveldAcademie, Herstructurering Kunstvakonderwijs 2000-2004, Amsterdam, maart 2000, pag. 91, Huisvesting

Dependance Generaal Vetterstraat 76, architect Frans van Klingeren, foto's Ton van Rijn, 1997, Collectie Stadsarchief Amsterdam

Dependance Generaal Vetterstraat 75, architect Mart Stam, foto Ton van Rijn, 1997, Collectie Stadsarchief Amsterdam

rondom de Rietveld Academie moet een voorbeeld worden van vooruitstrevende Nederlandse architectuur en stedenbouw'. 'Kern van het programma van eisen is de wens om in de nieuwe gebouwen de filosofie van de huidige Rietveld Academie terug te vinden'. In totaal heeft men een investering voor ogen van 30.000 m2, waarvan 20.000 een onderwijs- bestemming zal krijgen. Voor de financiering zal de Academie partners moeten vinden, van de totale investering van dertig miljoen gulden kan de helft uit eigen middelen worden betaald.

Die partner wordt uiteindelijk gevonden in de Gemeente Amsterdam, die middels een gronddeal zorgt dat de Academie over het nodige kapitaal kan beschikken. De grond inclusief gebouw wordt gekocht voor twintig miljoen gulden -negen miljoen euro- en vervolgens in erfpacht uitgegeven aan de Academie.

Dit alles maakt de weg vrij voor de zolang verwachte restauratie en uitbreiding.

Zuidgevel 2004, foto Hans Vroege, GRA

Entreepartij zuidgevel 2004, foto Hans Vroege, GRA

Binnenwanden, doorkijk 2004, foto Hans Vroege, GRA

2.3.3 RESTAURATIE 1999-2004

Na zevenendertig jaar intensief gebruik is het gebouw in 2003 tot 2004 gerestaureerd. Vanaf begin jaren negentig is onderzoek gedaan naar mogelijkheden van behoud en herstel. De wens om het gebouw in een zo oorspronkelijk mogelijke staat te behouden bleek ook de meest realistische. Vanuit de Academie heb ik in samenwerking met adviesbureau voor bouwtechniek ABT een restauratieplan ontwikkeld. Aanvankelijk was er alleen geld beschikbaar voor de restauratie van het casco en vernieuwing van de installaties maar mede dankzij een aanzienlijke bijdrage van Monumentenzorg en een bijdrage uit het VSB fonds kon ook het interieur voor een groot deel worden gerestaureerd.

De restauratieproblematiek kon worden gesplitst in een functioneel en een technisch deel. Het gebouw werd in de jaren vijftig en zestig ontworpen als onderkomen voor ontwerpers. Sinds de jaren zeventig is echter steeds meer nadruk komen te liggen op de afdelingen voor beeldende kunst. Deze afdelingen vragen om neutrale, atelier-achtige ruimten met grote wandvlakken, die niet in het Rietveld gebouw voorkomen. Daarom werden deze afdelingen ondergebracht in de door Benthem Crouwel ontworpen nieuwbouw.

De grootste problemen bij de restauratie vormen de bouwfysische en klimatologische eigenschappen van het gebouw, die snelle opwarming in de zomer en sterke afkoeling in de winter veroorzaken. Kenmerkend voor het ontwerp is de grote glazen gevel, die onder de huidige regelgeving niet meer gebouwd zou kunnen worden. Het bestaande systeem van ventilatie schiet tekort. Een effectievere manier van ventileren, aangevuld met een eenvoudig systeem van ‘topkoeling’, houdt nu in de zomer het oplopen van de temperatuur binnen de perken. Een aanvullend, ingenieus systeem van warmteterugwinning zorgt ervoor dat in de winter het warmteverlies acceptabel is. Door dit nieuwe systeem worden de karakteristieke gevelventilatoren, waaraan het gebouw de naam ‘knopendoos’ ontleende, overbodig. Dit is de belangrijkste zichtbare verandering.

Verder wordt het gebouw in zijn oorspronkelijke staat hersteld, een pure restauratie. Hierbij wordt zoveel mogelijk gebruik gemaakt van de destijds gebruikte materialen. Om de stalen gevel te kunnen conserveren en waterdicht te maken moet het glas worden verwijderd. Het frame is opnieuw voorzien van het in de jaren zestig gebruikte ‘getrokken’ glas, omdat de daaruit voortkomende onregelmatige spiegeling zo karakteristiek is voor het aanzicht. Dit glas wordt geïmporteerd uit Roemenië, een van de weinige landen waar men het nog op deze verouderde manier in grote afmetingen produceert.

Ook het interieur van de academie wordt grotendeels gerestaureerd. Het belangrijkste element hiervan vormen de door Rietveld ontwikkelde flexibele scheidingswanden. Ze bestaan uit de elementen wand, deur, vitrine en kast. Het bovenste deel is van glas, voor een zo groot mogelijke transparantie. Rietveld schrijft hierover: “De interieurs zullen neutraal moeten zijn, maar in alle eenvoud aan de wetten der binnenhuiskunst van eigen tijd moeten voldoen”. Voor veel huidige gebruikers is het niet neutraal genoeg.

Ten behoeve van specifieke onderdelen worden interieur elementen ontwikkeld door Steven Baart, Wim van Hornsveld en mij, alle drie oud studenten van de Academie.

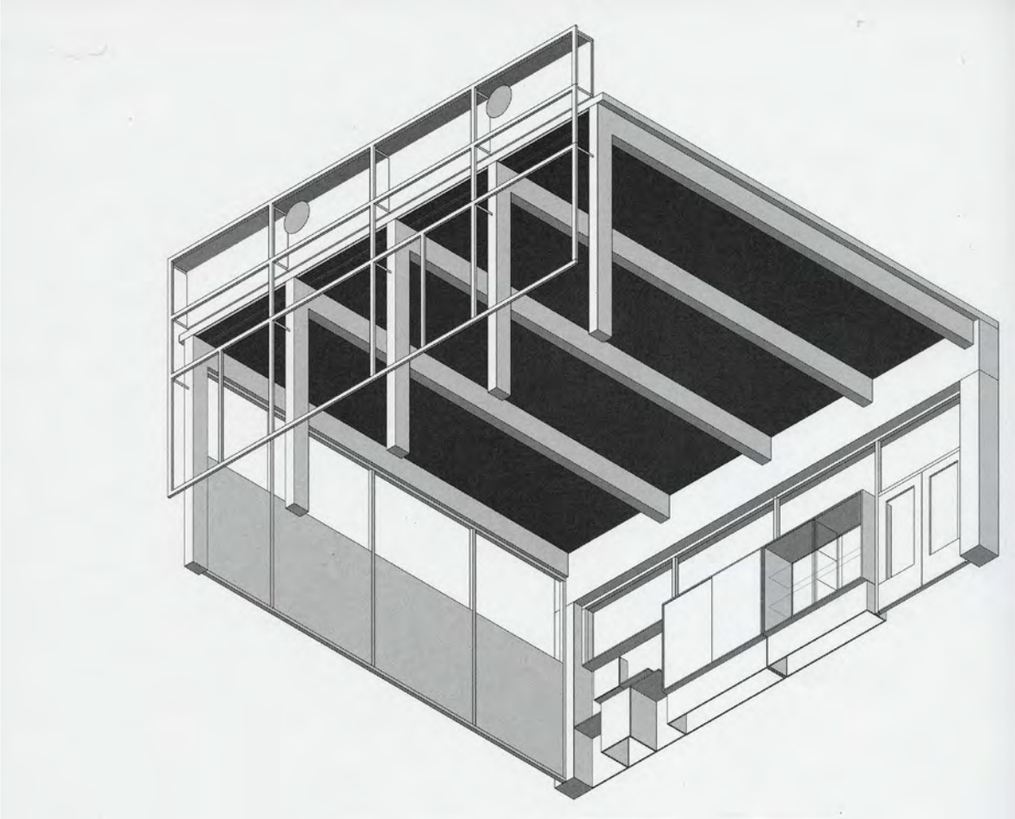

Karakteristiek element hoogbouw, isometrie Wim van Hornsveld en Erik Slothouber, 1997, GRA

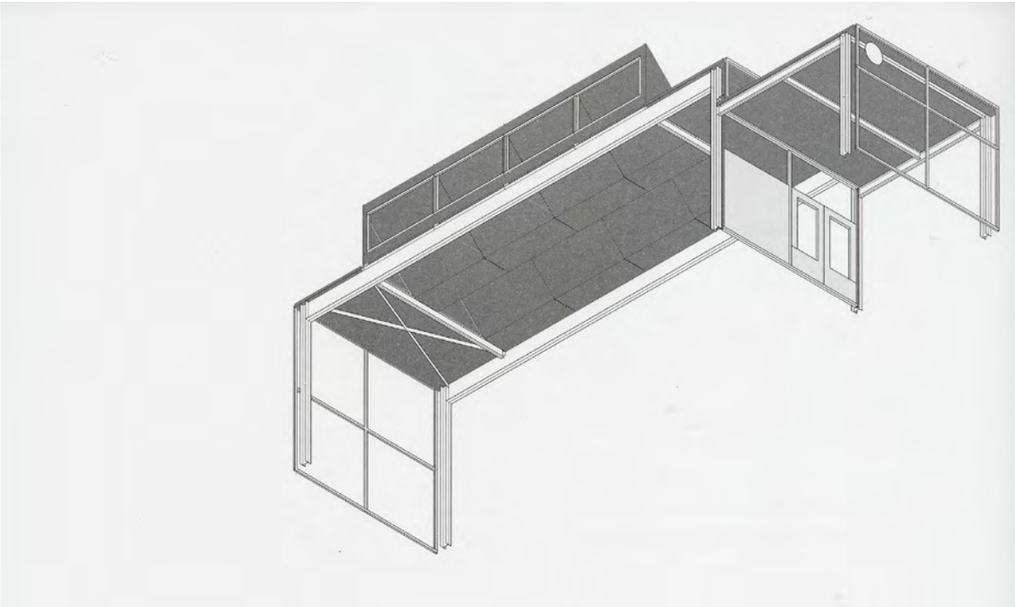

Karakteristiek element laagbouw, isometrie Wim van Hornsveld en Erik Slothouber, 1997, GRA

De ontwerpfase van opdracht tot bestek-klaar ontwerp is lang voor Rietvelds doen, terwijl hij erom bekend staat een woonhuis-ontwerp op een avond te maken. Tussen de opdracht in 1950 en de oplevering in 1966 zit een ruime periode van voorbereiding waarin de ontwerpen een grote ontwikkeling doormaken.
Het nadenken over de restauratie beslaat ook een periode van 16 jaar, gerekend vanaf het moment in 1988 wanneer de RGD voorstelt een renovatieplan te laten opstellen, tot aan de oplevering van het herstelde gebouw in 2004. Het is een periode waarin veel onderzoek wordt gedaan naar de mogelijkheden en stukje bij beetje een visie wordt ontwikkeld.

In de laatste jaren van het directoraat Den Hartog (1973-1999) rijpt langzaam het plan om het gebouw in een zo oorspronkelijk mogelijk toestand te behouden, het blijkt uiteindelijk ook het meest realistische plan. Gedurende het proces wordt stilaan de term renovatie vervangen door restauratie.

De 'gronddeal' met de gemeente Amsterdam[29] maakt het uiteindelijk mogelijk gelijktijdig te restaureren en uit te breiden met nieuwbouw op eigen terrein. Aanvankelijk is er alleen geld beschikbaar voor herstel van het casco en de installaties van het Rietveld gebouw, maar mede dankzij bijdragen van de dienst Monumentenzorg (BMA) en het VSB fonds kan ook het interieur voor een groot deel worden gerestaureerd.

De opdracht voor de nieuwbouw gaat op voordracht van CvB voorzitter Tijmen van Grootheest naar Benthem Crouwel architecten.

De Raad van Toezicht vindt het noodzakelijk dat de academie zich voor het ontwikkelen van de bouwplannen laat bijstaan door een professionele partij en adviseert Trimp & van Tartwijk aan te stellen als gedelegeerd ontwikkelaar. Ambtelijk en vergunnings-technisch wordt het project door de Gemeente Amsterdam ingedeeld bij de Zuidas, waar Pi de Bruijn op dat moment supervisor is.

29 zie X.2.3.2 Ontwikkeling 1966-2003/ -1999-2003

Gang eerste verdieping, 2005, foto Erik Slothouber, GRA

Lokaal, 2005, foto Erik Slothouber, GRA

Opdracht en gebruik

Een gelukkige omstandigheid bij de restauratie is dat het gebouw nog altijd de oorspronkelijke gebruiker heeft. Hoewel het is ontwikkeld vanuit het onderwijsprogramma van de jaren vijftig blijkt het aan het begin van de nieuwe eeuw nog steeds zeer geschikt.

Rietveld baseert de indeling van zijn gebouw op het leerplan van 1952, waarvoor Copier de aanzet maakte. Een indeling in sectoren, de ruimte sector op de begane grond, de textiel sector op de eerste verdieping, de grafisch sector op de tweede verdieping en het algemene eerste jaar op de derde verdieping. Die historische indeling verandert niet wezenlijk, afgezien van de opkomst van de afdelingen Beeldende Kunst. Omdat deze vragen om atelier-achtige ruimten die in het Rietveld gebouw niet te vinden zijn worden ze vanaf midden jaren tachtig in dependances ondergebracht, veelal leegstaande scholen en fabrieksgebouwen.

Bij het aantreden van Tijmen van Grootheest wordt in het instellingsplan 'De Rietveld' [30] voorgesteld die oude indeling in sectoren los te laten en te denken aan clustering. Die gedachte wordt overigens genuanceerd op het titelblad[31]. Met ingang van het studiejaar 2002-2003 wil men de zestien afdelingen over zes clusters verdelen: vijf voor de specifieke opleidingen en een voor het Basisjaar. Respectievelijk Autonome Kunst, Visuele Communicatie, Productontwerp, Ruimtelijk Ontwerp en Time Based Art.

Dit idee van clustervorming vindt geen ingang maar is aanvankelijk wel de onderlinge gedachte bij het ontwikkelen van de herindelingsplannen.

Na uitvoerig overleg met alle gebruikers blijft de indeling in sectoren van 1966 op hoofdlijnen intact: een textiele sector op de eerste verdieping, een grafische op de tweede, het Basisjaar op de derde. Alleen de afdelingen van de ruimtelijke sector, die aanvankelijk op de begane grond gevestigd zijn, worden verspreid over het gebouw gehuisvest.

30 De Rietveld- Instellingsplan Gerrit Rietveld Academie- Herstructurering kunstvakonderwijs 2000-2004- Amsterdam, maart 2000, pag 61.

31 Voorbij. Geen vorm zo uitgebalanceerd of hij verdwijnt, geen plons zo elegant of hij vergaat, in kringen, onbestemd. Willem Jan Otten, Het Ruim.

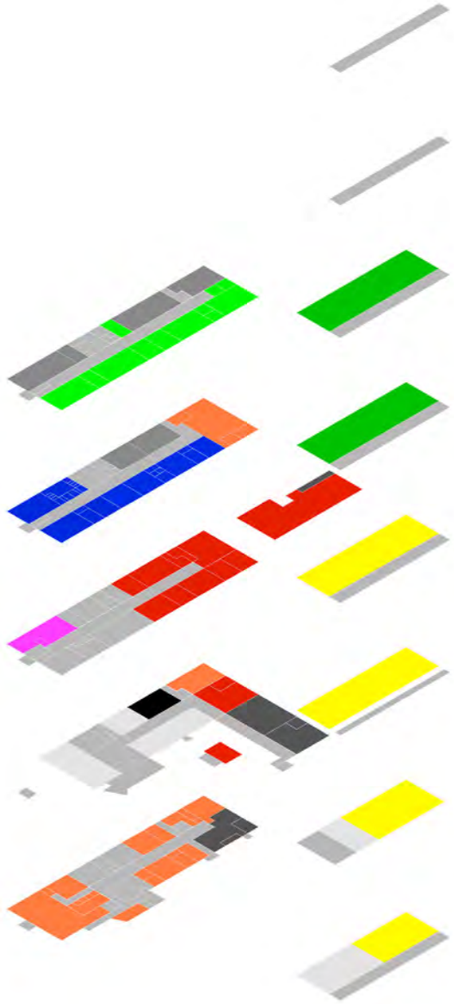

Vlekkenplan 2001, ontwerp Erik Slothouber, GRA

Vlekkenplan 2005, ontwerp Erik Slothouber, GRA

Vlekkenplannen 1999-2005

Er is wel één belangrijk verschil en dat is de positie van de werkplaatsen. De academie kent van oudsher uitsluitend afdelingsgebonden werkplaatsen. Vanaf de jaren tachtig wordt dat principe geleidelijk losgelaten. De houtwerkplaats en metaalwerkplaats, die altijd onderdeel zijn geweest van respectievelijk de afdeling Architectonische Vormgeving (Binnenhuis) en van Industrieel Ontwerpen, worden algemene werkplaatsen, toegankelijk voor studenten van alle afdelingen.
De wens om werkplaatsen open te stellen voor alle studenten is verwoord in het Instellingsplan van 2000: er wordt nu onderscheid gemaakt tussen opleidingsgebonden en algemene werkplaatsen.

Ook de grafiek werkplaats en zeefdrukkerij zullen breed worden opengesteld. Vanuit die gedachte ontstaat het plan om alle grafische werkplaatsen met elkaar te verbinden. De meest geschikte ruimte hiervoor is het souterrain, dat oorspronkelijk dient als fietsenstalling en berging maar geleidelijk ook voor onderwijsdoeleinden wordt gebruikt. De afdeling VAV-Moving Image (Voorheen VAV) maakt jarenlang gebruik van deze plek die letterlijke ‘underground’ is.
Het blijkt ideaal voor de huisvesting van een groot grafisch atelier met verschillende druktechnieken, zoals zeefdrukken, textiel, grafiek en typografie.

Casco en installaties

De belangrijkste opgave bij de restauratie is het verbeteren van de bouwfysische en klimatologische eigenschappen, die bepaald worden door het gebouwtype, een glazen doos, een gebouw met een vliesgevel, met als belangrijkste eigenschappen de snelle opwarming in de zomer en het warmteverlies in de winter.
Het onderzoek richt zich daarom van meet af aan op twee aspecten: de mogelijkheid de bestaande gevel te isoleren en te voorzien van dubbele beglazing en het verbeteren van het bestaande systeem van luchtbehandeling, de klimaat installaties.

Vliesgevel

Wordt bij de bouw in de jaren zestig al geprofiteerd van de ervaringen opgedaan met het gebouw in Arnhem, ook bij de restauratie worden de ervaringen met ‘het zustergebouw’ meegenomen in de planvorming.

Ogenschijnlijk zijn het twee identieke gebouwen toch zijn de verschillen groot. Dit komt door de manier waarop de gevel is geconstrueerd. Rietveld werkt vanaf 1957 de ontwerpen voor Amsterdam en Arnhem gelijktijdig uit. Na uiteenlopende voorstellen, van aluminium tot zelf geconstrueerde stalen gevelelementen, kiest Rietveld in Arnhem voor een constructie opgebouwd uit kokerprofielen. Hierop wordt het glas met een aluminium profiel gemonteerd, een ‘glaslat’.

Die constructie blijkt te gevoelig, het vraagt om een uiterst zorgvuldige uitvoering. Bij de restauratie in 1996 ligt het voor de hand dit profiel te vervangen door een dieper aluminium profiel, dat geschikt is voor dubbele beglazing.

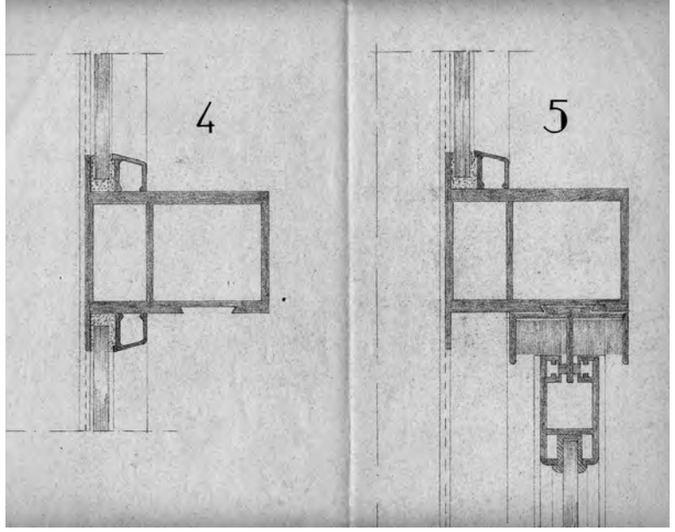

Geveldetail voorstudie in aluminum, ca 1957, ARTEZ

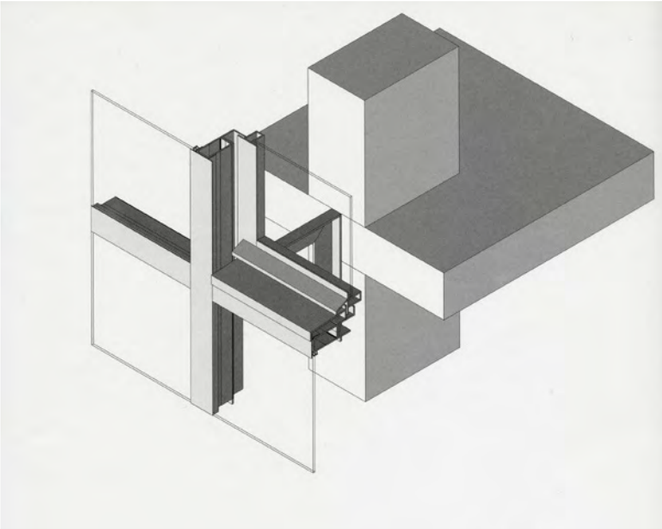

Gevelsegment Academie Arnhem, isometrie Wim van Hornsveld en Erik Slothouber, 1997, GRA

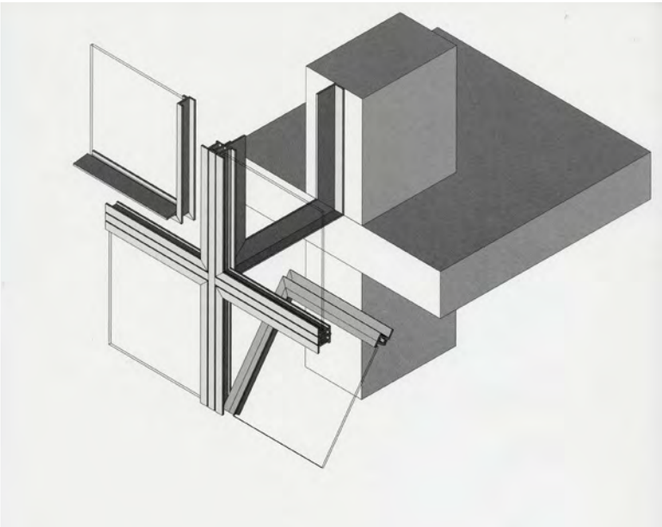

Gevelsegment Academie Amsterdam, isometrie Wim van Hornsveld en Erik Slothouber, 1997, GRA

Na de slechte ervaringen met gevel in Arnhem wordt in Amsterdam op aandringen van Rijksgebouwendienst gekozen voor een veiliger alternatief: een beproefd systeem van warmgewalste stalen ‘stoeltjesprofielen’. Rietveld heeft hier in de loop der jaren veel ervaring mee opgedaan.

In die gevelopbouw wordt uiteindelijk ook de sleutel voor restauratie gevonden. Het procédé van ‘schoperen’, thermisch verzinken is in de zestiger jaren dermate geperfectioneerd dat een duurzame productie mogelijk is. Bij de eerste onderzoeken van IPR-Normag naar de staat waarin de stalen gevel zich bevindt, blijkt dat de mate van corrosie zeer gering is. De vliesgevel lekt echter wel op verschillende plaatsen, vooral al gevolg van het uitdrogen en verstenen van de stopverf.

Anders dan in Arnhem, waar eenvoudig een aluminium profiel wordt vervangen door een profiel geschikt voor dubbel glas, wordt in Amsterdam de stalen ‘stoeltjesprofiel’ gevel’ het bepalend uitgangspunt. De proef van Dijkstra met dubbel glas en het aanbod van glasleveranciers maken duidelijk dat garantie op het toepassen van dubbelglas problematisch is. Met name de elektrolytische werking tussen de stalen gevel en het aluminium glasprofiel vormen een breekpunt. Dit nog afgezien van de esthetisch aspecten.

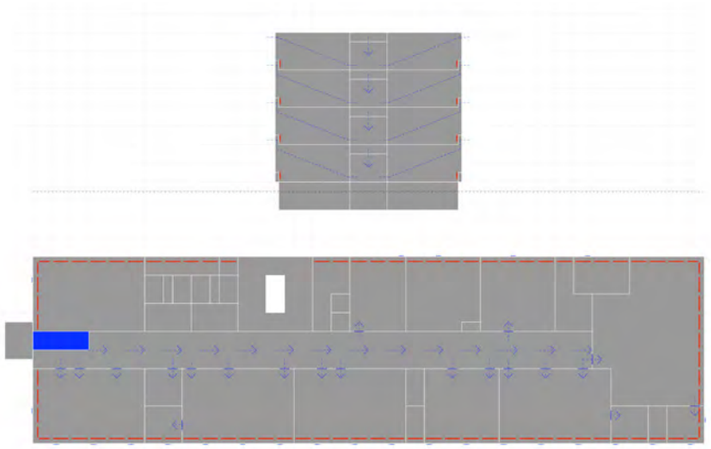

Mechanische ventilatie, bestaande toestand, tekening Erik Slothouber, 2003, GRA

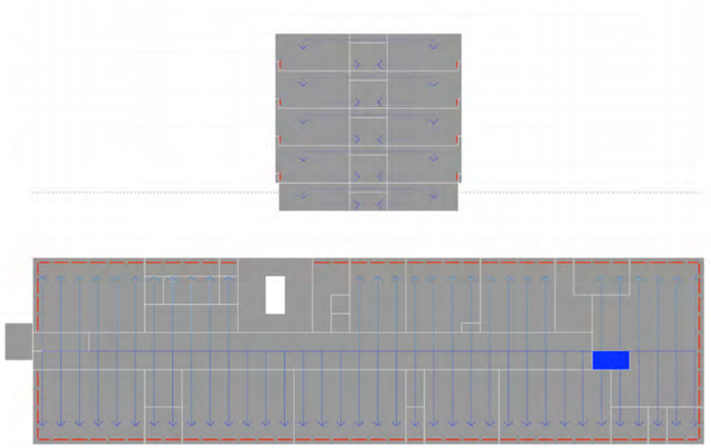

Mechanische ventilatie, nieuwe toestand, tekening Erik Slothouber, 2004, GRA

Energetisch aspecten en klimaatinstallaties

In tegenstelling tot het Arnhemse gebouw, waar begin jaren zeventig na veel aandringen van directie en acties van staf en studenten een airconditioning wordt geïnstalleerd, krijgt de Amsterdamse academie bij de bouw een voor die tijd redelijk geavanceerde luchtbehandelingsinstallatie. De installatie houdt de temperatuur in zomer en winter binnen redelijke grenzen maar is naar hedendaags maatstaven onvoldoende effectief.

De ventilatielucht wordt vanuit de luchtbehandelingskasten aan de kopeinden van de gangen ingeblazen. Via ventilatieroosters in de gangmuren komt de lucht de lokalen in, om vervolgens via ventilatoren in de gevel te worden afgevoerd. De ventilatielucht, die in de wintermaanden wordt voorverwarmd verdwijnt zo weer even snel uit het gebouw, waardoor de ventilatoren in feite als kleine schoorsteentjes fungeren. In de zomermaanden is de ongekoelde ingeblazen lucht onvoldoende om het gebouw op warme dagen effectief af te koelen.

Er is nog een ander aspect: het energieverbruik. Tijdens het eerste onderzoek daarnaar, midden jaren negentig door Deerns uitgevoerd, blijkt het gebouw in de praktijk veel minder slecht te presteren dan de Energieprestatie Normberekeningen laten zien.

Uit de door Deerns opgestelde temperatuur overschrijdingsberekeningen blijkt dat het mogelijk is met een aantal maatregelen, zoals een effectieve zonwering en een geavanceerd systeem van luchtbehandeling, de temperatuurstijging bij de handhaving van enkel glas binnen de norm van RGB te brengen, zij het dat het energieverbruik nog steeds relatief hoog is.

Er wordt dan ook naar andere vormen van energiebeheersing gezocht. Een inspirerend voorbeeld bij het ontwikkelen van de restauratieplannen en de zoektocht naar energiebesparende systemen is het voormalige hoofdkantoor van de Oranje- Nassau Mijnen in Heerlen, in 1931 ontworpen door Dirk Roosenburg. Tussen 1995 en 1996 wordt het door Jo Coenen gerestaureerd en sinds 1999 is het een rijksmonument. Het gebouw is gesitueerd boven het ondergrondse gangenstelsel van Oranje-Nassau Mijn I, een ideale locatie voor een warmteopslag installatie, waarmee de restauratie met behoud van enkel glas verdedigbaar wordt geacht.

Voor de academie wordt gedacht aan een warmteopslag voorziening in het Zuider Amstel- kanaal.

Dit alles resulteert in een voornemen het gebouw te restaureren met behoud van de vliesgevel met enkele beglazing. Het Parool, dat naar aanleiding van de heropening van de academie in Arnhem lucht krijgt van de Amsterdamse plannen, kopt in een ongelukkig artikel ‘Rietveld Academie kiest voor milieuonvriendelijke renovatie’[32]. Deze tekst is aanleiding voor kamervragen, maar het CvB laat zich niet van haar stuk brengen.

32 Hans van der Beek, Het parool 20 mei 1996

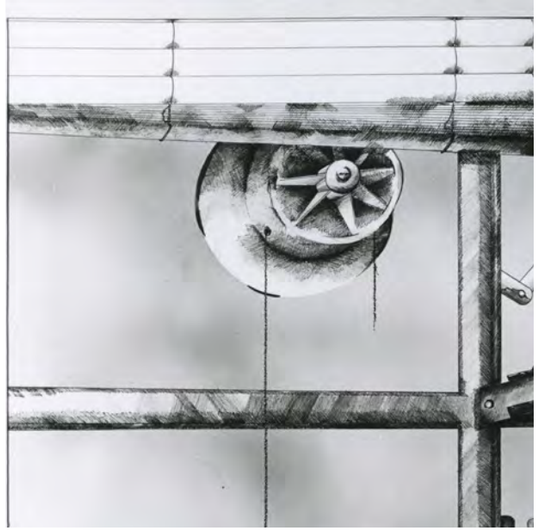

Geveldetail met ventilator, tekening ca 1985, maker (student) onbekend, GRA

Zuidgevel 1967, foto Ton Roelofsma, GRA

Entree zuidgevel 1967, foto Ton Roelofsma, GRA

Gekozen wordt voor een effectievere manier van ventilatie, aangevuld met een eenvoudige koeling, ‘topkoeling’, die de zomer de temperatuuroverschrijdingen binnen de perken .... Aangevuld met een ingenieus systeem van warmteterugwinning is in de winter het warmteverlies beperkt en acceptabel. Door dit systeem van ventileren worden de karakteristieke/ beeldbepalende gevelventilatoren, waar het gebouw de naam ‘knopendoos’ aan ontleende, overbodig. Het is de meest in het oog springende verandering aan het exterieur van het gebouw.

De zogenaamde ‘topkoeling’ is in feite een omkering van het oude ventilatiesysteem. De geconditioneerde lucht wordt nu vanaf de luchtbehandelingsinstallatie via een kanalenstelsel vanaf de gevelzijde de ruimten ingeblazen. Deze verlaat de ruimte via de bestaande roosters in de gangwanden en wordt aan de kopeinden van de gangen teruggevoerd via een warmtewiel op de derde verdieping, waardoor zowel in de zomer als in de winter relatief weinig energie verloren gaat.

In plaats van het systeem van luchtbehandelingskasten per verdieping wordt een leslokaal op de derde verdieping opgeofferd om de nieuwe installatie en de warmtewisselaar onder te brengen.

Het systeem van luchttoevoer- en afvoerkanalen kan makkelijk worden geïntegreerd in het bestaande gebouw. Een nieuw te formeren schacht in de koplokalen aan de oostzijde biedt plaats aan de verticale transportleidingen. De gangen hebben een verlaagd plafond, elementen met houten lamellen, waarboven de loze ruimte van ongeveer ca 1m. een ideale plek vormt voor de aanvoerkanalen. De plafonds van de lesruimtes hebben een akoestische afwerking van gegroefde zachtboard platen, aangebracht op tengelwerk dat ook ruimte biedt om elektra-leidingen aan te brengen. Deze plafonds worden verwijderd en vervangen door een uiterlijk identiek plafond van Topakustik (CH) lamellen, eveneen gegroefd. Het vrij hangende systeem biedt ruimte om de luchttoevoerkanalen te integreren.

Modelokaal met verticale leidingschacht 2004, foto Hans Vroege, GRA

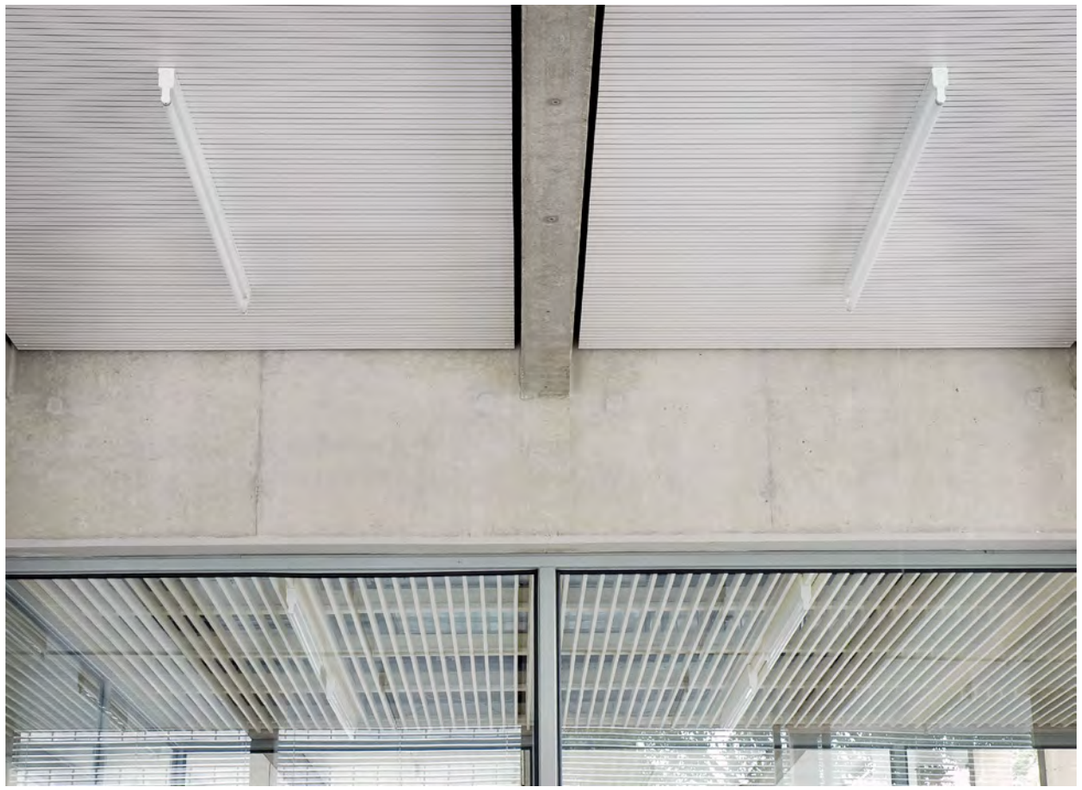

Detail plafonds 2004, foto Hans Vroege, GRA

De aanpassingen van de technische installaties maken het mogelijk het gebouw in de oorspronkelijke staat te herstellen.

Om de stalen gevel te kunnen conserveren moeten de versteende stopverf-zomen worden verwijderd en daarmee ook het glas.

De aan het begin van de twintigste eeuw gangbare, goedkope glassoort is langzaam verdrongen door Floatglas. Maar omdat de onregelmatige spiegeling, veroorzaakt door het getrokken glas, zo karakteristiek is voor het gebouw wordt dit voor de restauratie opnieuw toegepast. Een speurtocht van de glasleverancier levert een bedrijf in Roemenië op dat het glas kan produceren. ABT beoordeelt enkele monsters op vlakheid aan de hand de normen van vroeger. Het glas wordt geplaatst met horizontale trekstrepen, wat Rietvelds voorkeur heeft, terwijl verticale strepen gebruikelijk zijn.

Gevel tijdens restauratie 2003, foto's Erik Slothouber

Betonconstructie,

Aanvankelijk was het Rietvelds bedoeling om de betonconstructie te schilderen, maar bij een bezuinigingsronde wordt dit schilderwerk geschrapt.
De onbehandelde betonnen kolommen en balken geven het gebouw een eigentijdse uitstraling. Bij de restauratie is ervoor gekozen om de vervuilde betonnen elementen te reinigen. Alleen op de derde verdieping, waar de vervuiling te groot is, wordt het betonwerk wel geschilderd.

Daken

Begin jaren negentig wordt de dakbedekking van de hoog- en laagbouw vernieuwd. Tijdens de restauratie worden daarom alleen herstelwerkzaamheden uitgevoerd.

Metselwerk, geglazuurde baksteen

Bij de bouw wordt bijzondere aandacht besteed aan de kwaliteit en eigenschappen van de toegepaste baksteen, zoals blijkt uit bouwverslagen. Geglazuurde baksteen wordt vanaf de jaren vijftig door Rietveld veelvuldig gebruikt in zijn projecten, het is uitermate geschikt om de plastische werking van verschillende bouwdelen en muurvlakken te versterken. Tegelijk is het ook een kwetsbaar product en Rietveld en zijn medewerkers zijn zich hiervan bewust, dat maakt de discussie in de bouwvergaderingen van de jaren zestig duidelijk. Het is ook goed denkbaar dat er tijdens de voorbereidingen van de bouw van de academie de gebreken van deze stenen zichtbaar worden bij andere Rietveld projecten. De meest voorkomende schade is die door vorst: het indringen van vocht en stukvriezen van de glazuurlaag, dit als gevolg van slecht onderhouden voegwerk. Bij de restauratie wordt het voegwerk van de drie wit geglazuurde baksteen gevelvlakken vervangen. Dit is het meest aangetast en de vrees bestaat dat er door inwerking van vocht vorstschade ontstaat. Bij het verwijderen ervan blijkt de voegspecie sterk te hechten aan de glazuurlaag waardoor hier veel splinters afspringen, ondanks de zorgvuldigheid waarmee het werk wordt uitgevoerd. Daarop wordt besloten het oude voegwerk eerst in te slijpen, waarna het verwijderen makkelijker is.

Buitentrappen/ bordes

Aanvankelijk wordt voor de bekleding van de trap en het bordes bij de hoofdentree gedacht aan Basaltlava, maar tijdens de bouw kiest men voor Alta-kwartsiet.
De reden voor deze wijziging is niet duidelijk. Bij de nog tijdens Rietvelds leven voltooide academie in Arnhem is wel Basaltlava toegepast bij de entreepartij.
Tijdens de restauratie zijn de tegels opnieuw gelegd.

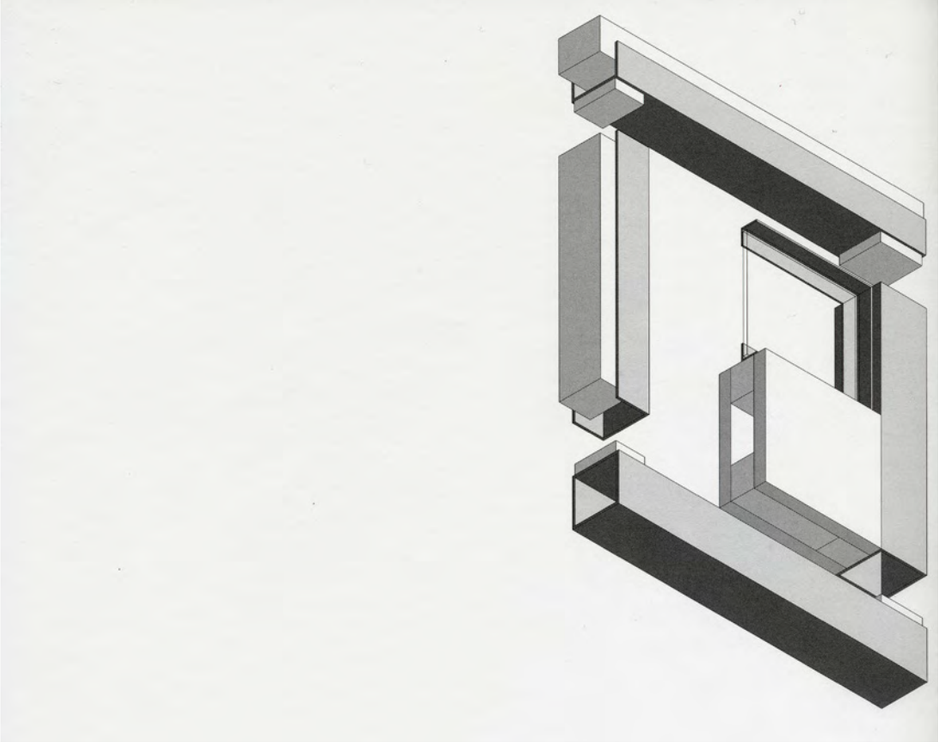

Principe opbouw scheidingswand, isometrie Wim van Hornsveld en Erik Slothouber, 2004, GRA

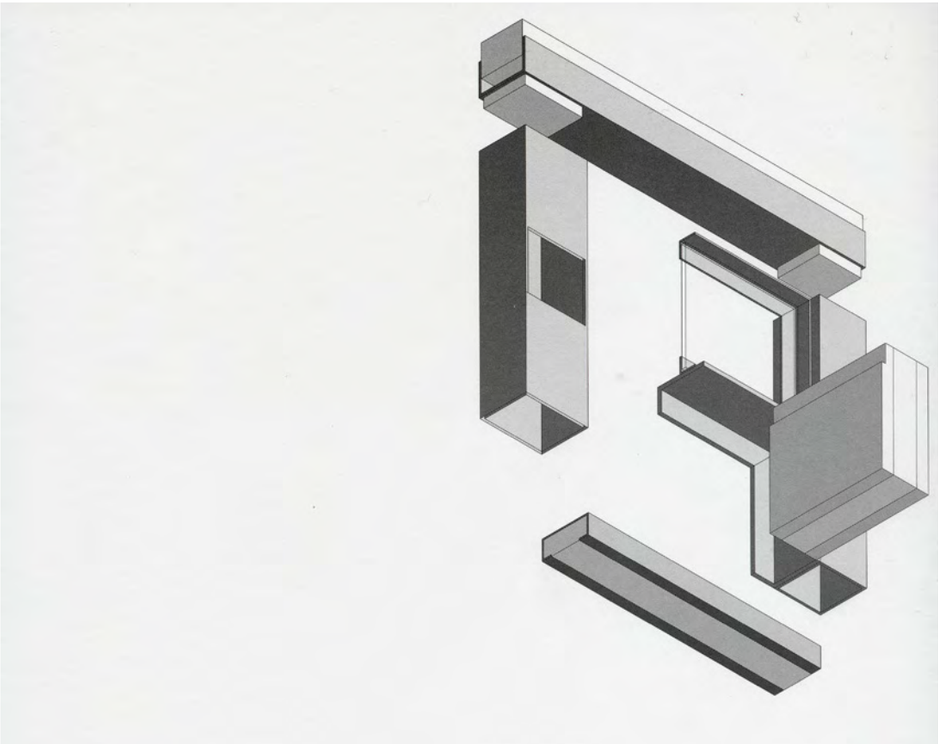

Principe opbouw scheidingswand met deur, isometrie Wim van Hornsveld en Erik Slothouber, 2004, GRA

Interieur en inrichting

Mede dank zij de subsidie van het VSB-fonds wordt ook het interieur voor een groot deel gerestaureerd. Het is onlosmakelijk verbonden met het exterieur en wordt eveneens gekenmerkt door een grote mate van transparantie. Rietveld schrijft erover: “De interieurs zullen neutraal moeten zijn, maar in alle eenvoud aan de wetten der binnenhuiskunst van eigen tijd moeten voldoen”.

Binnenwanden

De brede gangen en de transparante scheiding tussen gangen en lesruimten zijn een wezenlijk kenmerk van het Rietveld gebouw, bedoeld om de interactie tussen afdelingen, studenten van verschillende disciplines zoveel mogelijk te bevorderen. De binnenwanden vormen een beeldbepalend element in het interieur. De wanden zijn geklemd tussen vloer en plafondbalken bestaan uit de elementen wand, deur, vitrine en kast, bevestigd binnen een frame van metalen kokerprofielen. Vanaf 210cm hoogte bestaan ze uit glas. De scheidingswanden tussen de lokalen beschrijft Rietveld als eenvoudig verplaatsbaar: “... en dan ziet u door de alle separaties, alle indelingen, die zijn van verplaatsbaar materiaal. ‘Niet [iets] dat je zo maar eens even kan doen op een zaterdagmiddag, maar is het allemaal zonder dat de constructie daarmee in aanraking komt verplaatsbaar.’[33]

Het systeem van demontabele wanden werkt in de praktijk goed, zij het dat het, zoals Rietveld al aangeeft, betrekkelijk arbeidsintensief is.

Door de jaren heen wordt veelvuldig met wanden geschoven, waarbij de afwijkingen in de maatvoering van het casco, de maattoleranties, mede door de geringe stelmogelijkheden van het wandsysteem vaak voor problemen zorgen. In de jaren zestig worden de wanden fabrieksmatig vervaardigd, opgebouwd uit gelaste frames, die met boutjes op de constructieprofielen worden bevestigd. Ook de montage is dus behoorlijk arbeidsintensief.

Als gevolg van de herindeling van de academie moeten bij de restauratie veel wanden worden aangepast of verplaatst. Het levert het nodige getouwtrek op met aannemer Heymans om een staalbedrijf te vinden dat bereid is ze zorgvuldig samen te stellen en op te bouwen.

Op enkele plaatsen in het gebouw is behoefte aan een nieuw type wand. Daar waar andere eisen aan de indeling worden gesteld worden daarom aangepaste wandsystemen ontwikkeld, die als toevoeging duidelijk zichtbaar zijn. Voor het Basisjaar worden makkelijk verplaatsbare witte wandelementen gemaakt, makkelijk verwijderbaar bij projecten of tentoonstellingen. Voor de grafische werkplaatsen in het souterrain, een voorheen grotendeels open ruimte, worden schuifwanden bedacht die in open toestand een vitrine vormen. Deze zijn in vorm en detaillering eveneens duidelijk herkenbaar als eigentijdse toevoeging.

33 Toespraak Rietveld bij de opening van het academiegebouw van Arnhem

Scheidingswand derde verdieping 2005, ontwerp INTOS, foto Erik Slothouber

Scheidingswanden souterrain 2005, ontwerp Erik Slothouber, foto Erik Slothouber

Toegepaste materialen/ handelsproducten

Bij de bouw worden door Rietveld veel industrieel vervaardigde producten gebruikt. Hang- en sluitwerk, radiatoren, sanitair, verlichtingsarmaturen, elektra-schakelmateriaal, maar ook vloerbedekking, zoals bijvoorbeeld Marmoleum. Een aantal producten is in 2004 nog leverbaar, soms zelfs inclusief de oorspronkelijke typeaanduiding: Marmoleum dessins, sanitaire toestellen en tegelwerk.

Voor onderdelen die vervangen moeten worden, zoals tl-verlichting, schakelmateriaal, linoleum en plafondplaten, zijn eigentijdse vertalingen gekozen. Meestal zijn ze van dezelfde producent, vaak ook opvolgende producten.

Verlichting

De tl-verlichting vormt zoveel overdag als 's-avonds een wezenlijk en beeldbepalend kenmerk van het gebouw. Uit proeven met verschillende typen tl-armaturen blijkt dat deze ook zonder reflector voor een voldoende lichtniveau kunnen zorgdragen.

Waar Rietveld in de jaren zestig een standaard type tl-armatuur van Philips selecteert, kan nu uit de 2004 catalogus een eigentijds maar vergelijkbaar type worden gekozen.

De kleuren van het gebouw zijn eenvoudig en duidelijk voorgeschreven door het bureau van Rietveld. Het schilderwerk bestaat uit vier grijstinten en vier kleuren. De linoleum vloeren hebben twee grijstinten en vier kleuren.

Hoewel de verfkleuren duidelijk vastgelegd zijn is steeds lastiger deze aan de hand van de oude coderingen na te bestellen.

Voor de gevel wordt het middengrijs van Rietveld om garantie-technische redenen omgezet in de dichtsbijzijnde RAL-kleur.

Alle linoleumvloeren uit 1966 zijn versleten en worden bij de restauratie vernieuwd. In 2004 zijn nog bijna alle toegepaste designnummers van dit linoleum verkrijgbaar.

Alleen de gele variant is niet meer leverbaar, tenzij dat in een hoeveelheid van minimaal drieduizend vierkante meter wordt besteld. Het gele design van de 2004 collectie is weliswaar anders opgebouwd maar blijkt nagenoeg dezelfde kleurtoon te hebben.

Inrichting

Anders dan in 1966, waar het losse meubilair vrijwel geheel wordt samengesteld uit de catalogus van de fa. Ahrend, wordt na de restauratie de inrichting per afdeling gekozen. Soms, waar mogelijk, standaard meubilair uit de collectie van Ahrend, maar vaak wordt het meubilair custom made ontwikkeld naar de specifieke wensen van de betreffende gebruikers.

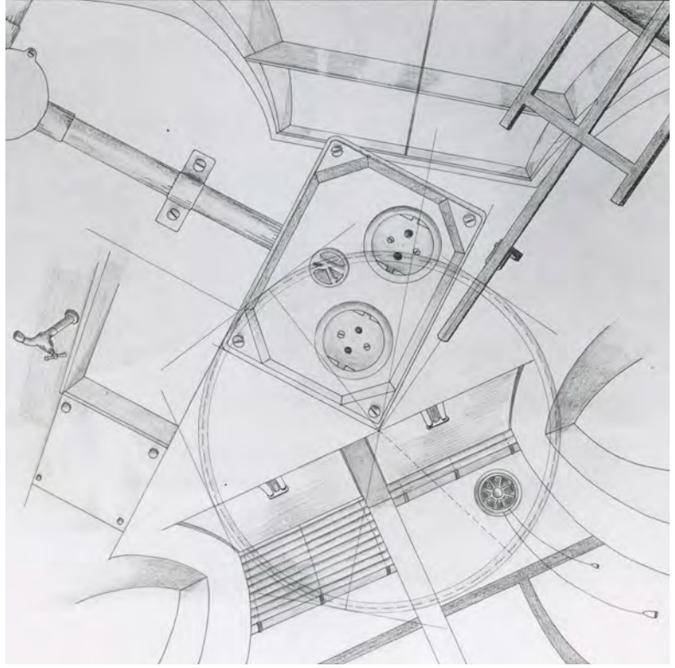

Collage tekening typische gebouw elementen, ca 1985, maker (student) onbekend, GRA

herentoilet 2005, foto Erik Slothouber

- Opdrachtgever:
  Gerrit Rietveld Academie Amsterdam
- Restauratieplan:
  Erik Slothouber (Gerrit Rietveld Academie) in samenwerking met
  ABT adviesbureau voor bouwtechniek Velp
- Inrichtingsontwerp:
  Steven Baart (Typography Interiority & Other Serious Matters Den Haag),
  Wim van Hornsveld (ruimtedoorruimte interieurarchitecten Amsterdam),
  Erik Slothouber (Gerrit Rietveld Academie)
- Adviseur gevelrestauratie:
  IPR-Normag Haarlem
- Constructieadviseur:
  ABT adviesbureau voor bouwtechniek Velp
- Installatieadviseur:
  Hiensch engineering Badhoevedorp
- Adviseur bouwfysica:
  Lichtveld Buis & Partners Utrecht
- Tuinontwerp:
  Buro Mien Ruys, tuin & landschapsarchitecten
- Ontwikkelingsadviseur: (gedelegeerd ontwikkelaar)
  Trimp & van Tartwijk
- Projectmanagement:
  Kats & Waalwijk Gorinchem

Zuidgevel, ca 1967, GRA

Detail Zuidgevel 2004, foto Hans Vroege, GRA

2.3.4 ONTWIKKELING 2004-2020

Bij oplevering van restauratie en nieuwbouw in 2004 wordt duidelijk dat de houding van de academiegemeenschap ten opzichte van het Rietveld gebouw fundamenteel is veranderd.

Met name de Beeldende Kunst afdelingen, die veelal een haat-liefde verhouding met het 'te aanwezige' Rietveld gebouw hebben en voor wie dat van Benthem Crouwel is ontwikkeld, kijken opeens met jaloezie naar het oude gebouw. Zelfs de typerende grijze wanden worden nu door iedereen gerespecteerd, 'Rietveld grijs' wordt een begrip.

Duidelijk is ook dat het onderscheid in manier van werken tussen gebonden en vrije afdelingen steeds meer aan het vervagen is en er steeds meer behoefte ontstaat aan neutrale, atelier-achtige lokalen.

Als in 2009 de directie op zoek is naar meer ruimte en voornemens is beide gebouwen in te ruilen voor het GAK gebouw van Merkelbach, gaat dat de academiegemeenschap uiteindelijk te ver. Het resulteert in een andere koers. In 2011 schrijft het College van Bestuur onder het motto 'Gerrit en Willem (Rietveld en Sandberg) Doe Het Zelf' een ontwerpwedstrijd uit voor studenten, alumni en docenten. Zij moeten een uitbreiding op eigen terrein ontwikkelen. Uit deze wedstrijd komt het plan van Fedlev als winnaar uit de bus.

Fedlev is een team van docenten en studenten onder leiding van Paulien Bremmer. Een van de belangrijkste pijlers van hun plan is het omvormen van de begane grond van de campus tot een multidisciplinaire, sociale ruimte.

Wat volgt is een belangrijke herindeling van de bestaande gebouwen. De indeling in sectoren uit de jaren zestig verdwijnt hierbij grotendeels. De kantoren voor directie en staf verhuizen van het oude gebouw naar dat van Benthem Crouwel. De afdelingen Beeldende Kunst naar het Rietveld gebouw.

Het realiseren van de nieuwbouw en de herindeling nemen enkele jaren in beslag, het Fedlev gebouw wordt in 2019 in gebruik genomen. Het Rietveld gebouw blijkt uiteindelijk een geschikte en geliefde werkplek voor veel afdelingen van de academie.

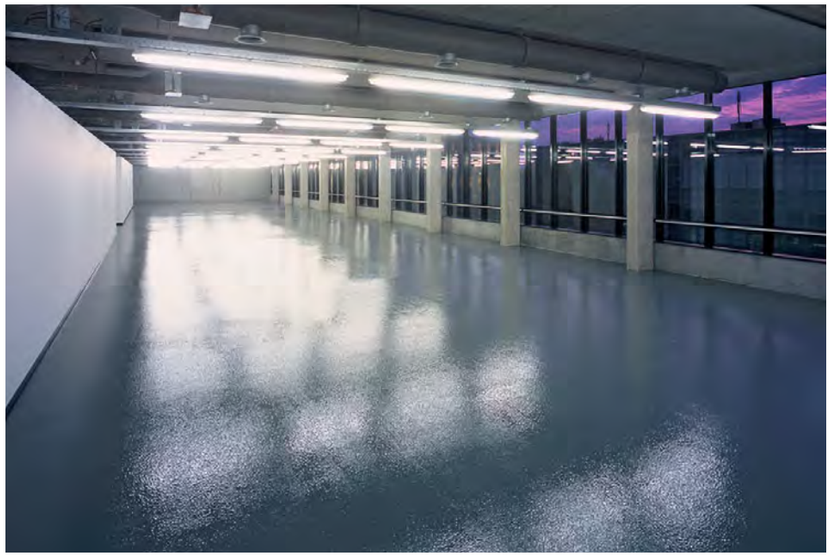

Benthem Crouwel gebouw 2004, ontwerp Benthem Crouwel Architects, foto's Jannes Linders

Gipskeet 2004, ontwerp Steven Baart, foto's Erik Slothouber

Fedlev gebouw, Fedlev i.s.m. Hootsmans Architectuurbureau, 2019, foto's Franziska Mueller Schmidt, Studio Paulien Bremmer

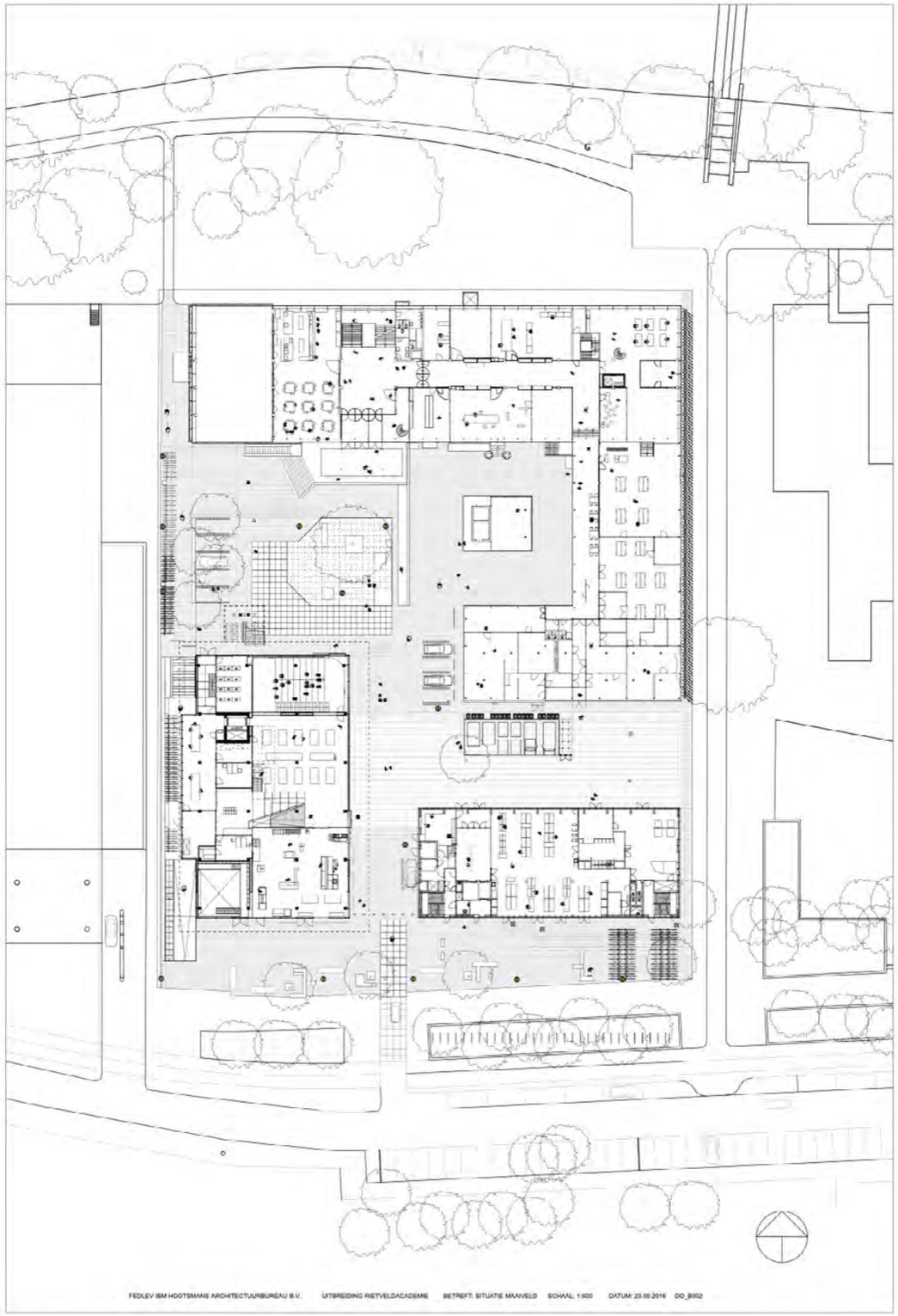

Uitbreiding Rietveld Academie, situatie maaiveld, Fedlev ism Hootsmans Architectuurbureau B.V., 2016, GRA

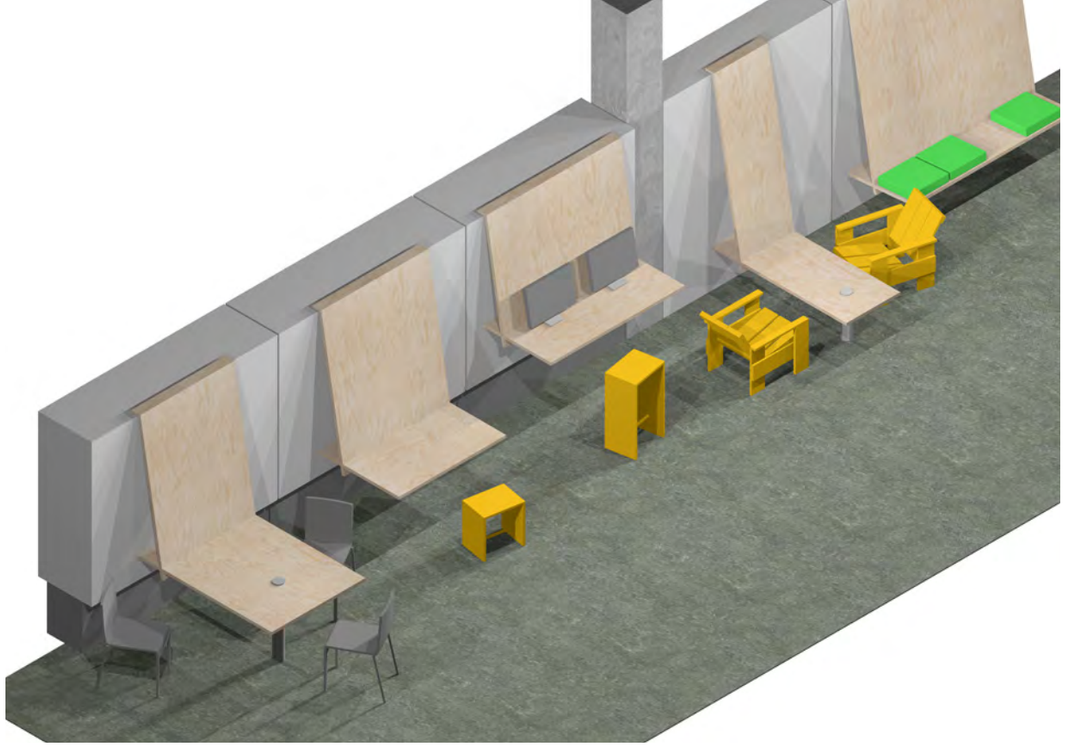

Gangmeubilair tweede verdieping, ontwerp Erik Slothouber, isometrie 2017, GRA

Taatswanden afdeling Fotografie, 2021, ontwerp Erik Slothouber, foto Erik Slothouber, GRA

Vanaf de restauratie tot 2008 blijf ik als lid van de staf verantwoordelijk voor het onderhoud van het Rietveld gebouw. Vanaf 2005 geef ik weer les aan de afdeling Architectonisch Vormgeving, het studiejaar 2008/ 2009 als tijdelijk coördinator. Dat is het jaar dat ik mijn taken overdraag.

Het blijft zoeken naar creatieve oplossingen om te voorzien in de behoeften van de verschillende gebruikers van het Rietveld gebouw. In de jaren tot aan mijn pensionering in 2019 zal ik in toenemende mate om advies worden gevraagd en naar oplossingen om het gebouw bruikbaar te houden.

Voor de afdeling Fotografie wordt een wandsysteem ontwikkeld om de ruimte van deze afdeling flexibel bruikbaar te maken. Twee grote taatswanden maken het mogelijk de lokalen aan de zuid-westkant van het gebouw met een enkele ingreep in tweeën te delen. Het is een lastig experiment vanwege de enorme afmetingen en de grote maattoleranties van het gebouw.

Voor de tweede verdieping wordt op verzoek van de afdelingen Beeld & Taal, Grafisch Ontwerpen en Fotografie gangmeubilair ontwikkeld, om zo ook de brede Rietveld gangen bruikbaar te maken als extra werkplek voor studenten.

In het verleden waren onderhoud en aanpassingen aan het gebouw altijd in handen van een vakdocent. Vanaf 2008 zijn het stafleden met een opleiding bedrijfskunde of facilitair management die het gebouwbeheer voor hun rekening nemen.

Het is wel duidelijk dat ingrepen aan het Rietveld gebouw gevoelig liggen en dat het voor vragen die de vormgeving betreffen wenselijk is dat een vakdocent en/of architect meekijkt en adviseert.

Bij grote aanpassingen is het soms nodig om deskundigheid van buiten de academie in de schakelen. Een restauratiearchitect of Rietveld-expert.
Het formaliseren van deze besluitvormingsprocedure is dan ook een van de doelstellingen van dit Conservation Management Plan.

Lever House, Skidmore, Owings & Merrill, New York, 1952, foto Ezra Stoller, SOM

Rietveld Academie 2005, foto Erik Slothouber, GRA

3 BETEKENIS

De academiegebouwen van Arnhem en Amsterdam behoren naar Rietvelds eigen zeggen tot zijn belangrijkste opdrachten. Hij slaagt er bij deze projecten in om, net als bij zijn gebouw voor Weverij De Ploeg, geprefabriceerde elementen toe te passen. Met uitzondering van het fundament en de constructieve ruggengraat van beide gebouwen worden de meeste bouwkundige elementen, zoals kolommen en balken en de stalen vliesgevel, industrieel vervaardigd.

Rietvelds Mondial stoel uit 1957 is exemplarisch voor zijn denken over de manier van produceren, het Sonsbeek paviljoen voor zijn denken over het vormgeven van de ruimte. De academiegebouwen waren voor Rietveld de apotheose van dat denken over die twee thema's.

Dat kwam allemaal niet tot stand zonder slag of stoot, het was een eindeloze zoektocht tegen de stroom en de verdrukking in.

Beide gebouwen zijn inmiddels gerestaureerd en worden beschouwd als visitekaartje van de academie. Ze hebben bovendien een grote symbolische betekenis: de mentaliteit van Rietveld als voorbeeld voor studenten beeldende kunst en vormgeving.

Rietvelds positie binnen de architectuur

Rietveld behoort tot de grote namen binnen de Nederlands cultuur. Is hij onder het grote publiek vooral bekend om zijn meubels, bij ingewijden is dat om de ruimtelijke experimenten, onlosmakelijk verbonden met zijn architectuur. Generaties architectuurstudenten hebben zijn lessen en vormexperimenten meegekregen en nog steeds spreekt zijn oeuvre tot de verbeelding van beginnende ontwerpers.

De hedendaagse Nederlands architectuur is niet denkbaar zonder de verworvenheden die door hem in weerwil van vele afkeuringen zijn bevochten. De vormexperimenten in de architectuur van de laatste decennia zijn gebaseerd op zijn studies.

Rietveld's architectuur en gedachtengoed is ook en vooral internationaal van belang. De universitair geschoolde architectenstand ten spijt is het juist de naam van Rietveld die blijft bovendrijven.

Hij is in meerdere opzichten een uitzondering in de Nederlands architectuurgeschiedenis. Ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag omschreef zijn collega Ben Merkelbach zijn betekenis kernachtig: 'Rietveld is Rietveld. ... Er zijn weinig mensen bij wie de persoonlijkheid in het gewone leven van alle dag zo volledig in overeenstemming is met zijn leven als kunstenaar, als bij Rietveld het geval is. ... Zijn onbevangenheid gaat gepaard met een uitzonderlijk meesterschap op het gebied van ruimtelijk vormgeving. Rietveld's plaats in Nederland als architect is lang zo belangrijk niet als zijn plaats als architect in de wereld.

Gerrit Rietveld Academie, stills uit de film Prefab and Space , beeld Adri Schrover, 2019, GRA

Rietveld's architectuur en gedachtengoed is zoals Merkelbach het verwoord ook en vooral internationaal van belang.

Bij leven werd Rietveld in eigen land slechts in een kleine kring op waarde geschat. Daar was hij zich van bewust. Enkele maanden voor zijn overlijden in 1964, bij de toekenning van een eredoctoraat aan de Technische hogeschool in Delft, refereerde hij daaraan in zijn dankwoord: '... Blij ben ik met deze officiële erkenning, die door mij zeker nooit verwacht is, daar ik jarenlang een soort piraat in het bouwvak geweest ben. Met onstrijdlustige opzet, doch systematisch heb ik alle officieel erkende uitingen zoveel mogelijk vermeden, om open te blijven voor het nieuwe. Het lag ook in m'n aard zo te doen. Tientallen jaren heb ik dan ook vele verdiende afkeuringen geboekt, doch gelukkig nooit hatelijkheid ondervonden, daar alles met vaderlijke ernst opbouwend bedoeld was ...'

Rietvelds vliesgevel

De vliesgevel als architectonisch concept is in de jaren vijftig geen nieuw fenomeen. De manier waarop Rietveld omgaat met het principe is dat wel. Hij voegt er vanuit zijn denken een extra dimensie aan toe. Zijn gevels werken niet als een stapeling van verdiepingen maar als vlakken.

Rietveld bestudeerde andere projecten met vliesgevels, in New York bekijkt hij het Lever House van Skidmore, Owings and Merrill en vertelt erover in een lezing in 1953: '.. Over één kwestie wil ik echter nog mijn mening zeggen, namelijk over de vraag in hoeverre het wenselijk is architectuur uit machinaal vervaardigde onderdelen samen te stellen? Dat dit kan en dat het erg mooi kan zijn is te zien aan het Leverhouse in New York; al zijn hier nog enige betonnen vloeren, stenen borstweringen en gestucadoorde plafonds aan te zien, het geheel is een gelijkmatige doorvoering van roestvrij staal-profielen en twee soorten glas, wat in één woord prachtig is en dat in geen enkel opzicht minder aanspraak behoeft te maken op de naam: architectuur.'

Waar bij de vliesgevels van het Lever House de stapelstructuur van vloeren, borstweringen duidelijk zichtbaar is, worden de gevels van de Rietveld Academie doorlopende vlakken, architectonische elementen.

Rietvelds gebouw voor de academie

Het karakter van de Rietveld academie verandert na het gereedkomen van het gebouw langzaam van de gedroomde academie voor industriële vormgeving naar een volwaardige academie voor beeldende kunst en vormgeving, waarin de vrije kunsten een steeds belangrijker rol gaan spelen.

Het gebouw heeft een belangrijke betekenis voor de academie die in 1967 naar de architect is vernoemd. Niet alleen als eerbetoon. Het is meer dan een gebouw, een manier van denken en een mentaliteit en die mentaliteit datgene is wat de bestuurders destijds voor ogen stond voor het karakter van die academie en de mentaliteit van haar studenten. Als ruimte voor kunstonderwijs vormen de gebouwen het decor voor creatieve ontplooiing en dienen regelmatig als inspiratiebron.

Protestactie studenten en staf tegen verhuizing uit het Rietveld gebouw, foto onbekend, 2009

Liam Gillick, protest affiche tegen afstoten Rietveld gebouw, 2009

Lawrence Weiner, protest affiche tegen afstoten Rietveld gebouw, 2009

Als de gemeente Amsterdam in 2009 het aantrekkelijke voorstel doet de academie te verhuizen naar het leegstaande GAK-gebouw uit 1960, ontworpen door Ben Merkelbach, komt de hele academiegemeenschap in beweging en zet een actie in gang om afstoting van het Rietveld erfgoed te voorkomen. In een ludieke actie wordt het gebouw letterlijk omarmd: studenten en docenten vormen er een menselijke keten omheen en vragen de directie af te zien van dit plan.
Drie kunstenaars maken een protest-affiche. De academiegemeenschap voelt zich, indachtig de woorden van Sandberg, te veel verwant met de mentaliteit van Rietveld om dit icoon prijs te geven. De actie wordt een succes, het plan gaat van tafel.

Geraadpleegde archieven

GRA
Archief Gerrit Rietveld Academie

HNI
Het Nieuwe Instituut, Collectie Rijksarchief voor Nederlandse Architectuur en Stedenbouw Rotterdam
RIET Rietveld, G.Th. / Archief
RIEZ Rietveld, Van Dillen & Van Tricht / Archief

RSA
Centraal Museum Utrecht, Het Rietveld Schröder Archief

MAI
Maria Austria Instituut, Amsterdam

Stadsarchief Amsterdam
Gemeente Amsterdam Stadsarchief- Beeldbank

Geraadpleegde literatuur

Forum,
G. Rietveld 70 jaar, Forum, Dertiende jaargang, no 3, maart 1958

Caroline Boot,
Mart Stam, Kunstnijverheidsonderwijs als aanzet voor een menselijke omgeving, Dessau-Amsterdam, Wonen-TABK 11, 1982

Jeannette van Brummelen en Erik Slothouber,
De Rietveld Academie, Een academiegebouw als model, Rietveld projecten nr. 25, Gerrit Rietveld Academie, juni 1984

Marijke Küper en Ida van Zijl,
Gerrit Th. Rietveld 1888-1964, Het volledige werk, Centraal Museum Utrecht 1992

Bertus Mulder,
Gerrit Thomas Rietveld, Schets van zijn leven, denken en werken, Sun 1994

Erik Slothouber,
De Kunstnijverheidsscholen van Gerrit Rietveld, Uitgeverij de Balie 1997

Ida van Zijl,
Gerrit Rietveld, Phaidon 2010

Erik Slothouber
Gerrit Rietveld Academie, inside momo, Stichting Docomomo Nederland 2014

Jan van Adrichem,
To be continued, Een geschiedenis van de Gerrit Rietveld Academie, Gerrit Rietveld Academie, 2016

Erik Slothouber,
Rietveld in Reeuwijk, Stichting erven Rietveld, 2017

“De in ons vak tegenwoordig zo hoog geprezen menselijke schaal moeten we vooral niet als cultureel hoogstaand overschatten, want in wezen is het brengen op menselijke schaal tegenover het niet menselijke in de natuur, een daad van toe-eigening, alleen noodzakelijk uit oogpunt van zelfhandhaving – overigens een onontkoombare neiging in al het bestaande.”

Reacties op de Gerrit Rietveld Academie. Ontwerponderwijs in ‘een open kijkdoos’

Willemijn Zwikstra

Bij zijn zeventigste verjaardag werd architect Gerrit Rietveld geëerd met een overzichtstentoonstelling in het Centraal Museum.[1] De samenstelling en inrichting verzorgde hij zelf. Zaal 9 was gewijd aan enkele recente ontwerpen, waaronder maquettes van de te bouwen kunstacademies in Amsterdam en Arnhem.[2] De bestektekeningen van beide gebouwen moesten nog worden gemaakt, maar voor Rietveld waren de projecten kennelijk zo belangrijk dat hij ze al in de ontwerpfase wilde tonen aan een breed publiek.

In drie maanden tijd telde de expositie ruim 9.000 bezoekers, zo’n 55 procent van het totale bezoek aan het museum in dat jaar.[3] Ook de belangstelling voor

1 Deze vond plaats van 10 mei tot 10 augustus 1958.
2 *Rietveld-tentoonstelling. Bijdrage tot de vernieuwing der bouwkunst*, tent.cat. (Centraal Museum) 1958, p. 7, cat.nrs. 78 en 81. Collectie Centraal Museum, inv.nr. 558 F 009, is een foto van de tentoonstelling waarop beide maquettes te zien zijn, links de kunstacademie in Arnhem, rechts het merendeel van de maquette van de Gerrit Rietveld Academie.
3 <centraalmuseum.nl/nl/tentoonstellingen/rietveld-tentoonstelling> (30 september 2021).

Rietvelds lezing, op 22 juli, was groot. Vanwege de grote toeloop werd zijn voordracht op 5 augustus herhaald. Ook tijdens deze reprise was het overvol. Een deel van het publiek was genoodzaakt Rietvelds verhaal in een andere ruimte via een luidspreker te beluisteren. Eind jaren vijftig van de vorige eeuw was de publieke interesse in Rietvelds werk dus buitengewoon groot.

Dat enthousiasme kwam ook tot uitdrukking in artikelen over Rietveld en in recensies van de tentoonstelling in vele kranten en in diverse tijdschriften. Bij daaropvolgende gelegenheden kregen de architect en zijn werk opnieuw ruime aandacht van de pers: zijn vijfenzeventigste verjaardag, de uitreiking van een eredoctoraat door de afdeling Bouwkunde van de Technische Hogeschool in Delft op 11 januari 1964 en zijn overlijden op 25 juni van datzelfde jaar. In het algemeen waren deze besprekingen en recensies lovend over zowel de persoon als zijn werk. Ze schetsen een beeld van een man die trouw is aan zijn beginselen,[4] die weigert compromissen te sluiten die niet stroken met zijn principes[5] en die steeds naar andere mogelijkheden blijft zoeken.[6] Rietveld wordt omschreven als iemand die graag experimenteert,[7] een pionier,[8] een architect die bouwwerken ontwerpt met fraaie verhoudingen en evenwichtige proporties,[9] en die zich kan meten met wereldvermaarde collega's als Le Corbusier, Walter Gropius, Frank Lloyd Wright en Ludwig Mies van der Rohe.[10]

In september 1966, ruim twee jaar na Rietvelds overlijden, was het gebouw van het toenmalige Instituut voor Kunstonderwijs (IvKNO) bijna af en werd het door studenten en docenten in gebruik genomen.[11] De officiële opening vond echter pas plaats aan het einde van het studiejaar, op 18 mei 1967, al waren de werkzaamheden nog steeds niet afgerond. In de meeste kranten werd volstaan

4 J.J. Vriend, *Nieuwere architectuur. Beknopt overzicht van de ontwikkeling van de architectuur van 1800 tot heden*, Bussum 1957, p. 117. Volgens recensent Marius van Beek heeft Rietveld zijn ideeën en gedachten altijd consequent gehandhaafd, M. van Beek, 'Er zijn "brave" bouwwerken genoeg. Rietveld zeventig jaar. Overzichtstentoonstelling in Centraal Museum Utrecht', *De Tijd* 17 mei 1958; Hans Redeker, 'Gerrit Rietveld: eenvoud en bescheidenheid van het ware. Jubileumtentoonstelling in het Utrechts Centraal Museum', *Algemeen Handelsblad* 27 mei 1958; R.C. Hekker, 'Scheppingen van de architect Rietveld vertonen opgaande lijn. Uitgebalanceerde proporties en ingetogen afwerking', *Het Vaderland* 24 juni 1958; H. Redeker, 'Architectuur als voorwaarde voor de keuze van vrijheid', *Algemeen Handelsblad* 22 juni 1963; M.V., 'Bij de dood van Gerrit Rietveld', *De Waarheid* 29 juni 1964. In *Forum* 13 (1958) 3, waarin enkele collega's ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag een ode aan Rietveld brachten, schrijft Bruno Zevi dat Rietveld zijn principes trouw bleef, pp. 76-77, en merkt Alfred Roth op dat Rietvelds nieuwste werk dezelfde heldere consequentie van opvatting heeft als zijn vroege werk, p. 79.

5 Vriend, p. 117. Volgens Van Beek zou Rietveld nooit concessies hebben gedaan omwille van de opdrachtgever, zie Van Beek 1958; Redeker 1958; Anoniem, 'Rietvelds genie pas later breder gewaardeerd. Architect had jeugdige onvermoeibare geest', *Trouw* 27 juni 1964.

6 Redeker 1958; J.J. Vriend, *Reflexen. Nederlands bouwen na 1945*, Amsterdam 1959, p. 73; B. Kroon, '"Rietveld is vandaag". De weelde van de soberheid', *De Tijd De Maasbode* 29 juni 1963.

7 Vriend 1957, p. 117; Anoniem, 'Tentoonstelling in Utrecht. Van de stoel tot de stad in Rietvelds bouwkunst. Onvoltooide architectuur', *Trouw* 17 mei 1958; Anoniem, 'Architect G.Th. Rietveld (70): vernieuwing der bouwkunst. Belangwekkende expositie in Utrechts Centraal Museum', *Het Parool* 22 mei 1958; Redeker 1958; Vriend 1959, p. 73; C. de Wit, 'Rietveld (75 jaar) nog steeds pionier en schepper. Architectuur als achtergrond voor het leven. Vernieuwende visie op ruimte met een "menselijke schaal"', *Het Parool* 22 juni 1963.

8 G. Smit, 'Zeventig jaar, maar eeuwige jeugd. Architect Rietveld, pionier van moderne bouwkunst. Waardering voor werk kwam erg laat', *De Volkskrant* 21 juni 1958; Redeker 1963; Van R., 'G.Th. Rietveld: schepper baanbrekende ontwerpen. Late erkenning van prestaties', *De Volkskrant* 27 juni 1964.

9 Hekker 1958; Het Parool 1958; F.J. van Gool, 'Architect Rietveld: éénmanswerk met eigen visie. Tentoonstelling in SM', *Het Parool* 24 maart 1959.

10 K. Sarneel, 'Gerrit Rietveld 70 jaar', *De Linie* 13 (1958) 635, p. 7. Volgens kunstcriticus Gabriël Smit behoort Rietveld met Gropius, Mies van der Rohe en Le Corbusier tot dé pioniers van het moderne bouwen, zie Smit 1958.

11 Anoniem, 'Rietveld Academie deze week in gebruik. Kunstnijverheid werd industrie', *De Volkskrant* 8 september 1966; J. van Adrichem, *To Be Continued. Een geschiedenis van de Gerrit Rietveld Academie*, Amsterdam 2016, p. 140.

met een kort tot iets langer bericht over de opening en de naamswijziging naar Gerrit Rietveld Academie. Slechts enkele kranten en tijdschriften publiceerden een uitgebreider bespreking van het gebouw. De meeste critici bevestigen het positieve beeld dat in de loop der jaren over Rietveld was ontstaan.

1 Geen echte Rietveld?

Een dag voor de opening verscheen in het katholieke dagblad *De Tijd* een uitgebreide bespreking van verslaggever Ben Kroon (1923-2019).[12] Kroon was enkele jaren later verantwoordelijk voor de publicatie van een spraakmakend interview met Truus Schröder-Schräder over het ontstaan van het Rietveld Schröderhuis.[13] In een schrijven naar Schröder, na het interview, bekende Kroon dat hij Rietveld van jongs af aan had beschouwd als 'de grootste architect van deze eeuw'.[14] Dat weerhield hem er echter niet van kritische kanttekeningen te zetten bij het ontwerp van de Amsterdamse academie. Hij meldt bijvoorbeeld dat de licht- en luchtbeheersing, waarop beknibbeld is, een bron van zorg is. De buitenzijde van het gebouw zit vol met ventilatoren ('punaises'), 'die moeten helpen het leven binnen draaglijk te maken. Bij de minste zonneschijn gaan prompt de gordijnen dicht of de jalouzieën omlaag.' Vanbinnen zijn er, aldus Kroon, 'weinig zaken die niet in dienst staan van de puurste doelmatigheid en de simpelste rechtlijnigheid'. Het interieur is onopvallend, neutraal en effen, ook in kleur. Volgens Kroon zouden daarom vroeg of laat de wanden worden volgeschreven met teksten; de eerste tekenen daarvan waren bij de opening al zichtbaar.

Ook vindt Kroon de detaillering van het gebouw niet zo geraffineerd als hij van een werk van Rietveld gewend is, de afwerking niet zorgvuldig genoeg. Dat schrijft hij toe aan het feit dat Rietveld de bouw zelf niet heeft kunnen begeleiden. Hij stierf immers enkele maanden nadat begin 1964 de eerste paal geslagen was. Hoewel de ontwerpfase volledig onder verantwoordelijkheid van Rietveld had plaatsgevonden, stelt Kroon dat het academiegebouw slechts in grote lijnen Rietvelds ontwerp is. Voor de in zijn ogen gebrekkige detaillering stelt hij Johan van Tricht aansprakelijk. Uit een ingezonden reactie van Van Tricht, enkele dagen later, blijkt echter dat Kroon de verkeerde man beschuldigt.[15] Van Tricht was weliswaar bij oplevering van het gebouw de enige nog levende compagnon van het architectenbureau Rietveld Van Dillen Van Tricht, Joan van Dillen was verantwoordelijk geweest voor de uitwerking van het ontwerp en had tot zijn overlijden in december 1966 de bouw begeleid. Volgens Van Tricht had hij zich zeer gewetensvol van de taak gekweten het gebouw te realiseren zoals Rietveld dat had gewild. Daar was hij zijns inziens ook in geslaagd. Sterker nog, zijn bijdrage had zelfs een gunstige invloed gehad op het resultaat, aldus Van Tricht.
Al met al wekt Kroon in zijn recensie de indruk dat alleen een uitsluitend door Rietveld ontworpen gebouw hem kan bekoren. Hij lijkt echter te vergeten dat

12 B. Kroon, 'Tussen Berlage en Aldo van Eijck. Rietveld Academie: eerbetoon aan een inspirerend kunstenaar. Postuum werk van de bouwmeester', *De Tijd* 17 mei 1967.

13 B. Kroon, 'De geboorte van het Rietveld Schröder Huis', *De Tijd* 29 november 1974. In dit interview vertelde Truus Schröder-Schräder voor het eerst openhartig over de aard van haar relatie met Rietveld, zie I. van Zijl, 'Het ontstaan van het Rietveld Schröderhuis', in: I. van Zijl, V. de Lange en R. Koot, *Rietveld Schröderhuis*, Utrecht 2017, p. 24.

14 Brief van B. Kroon aan T. Schröder-Schräder, d.d. 18 september 1974. Rietveld Schröder Archief, Centraal Museum Utrecht, inv.nr. RSA1512, <centraalmuseum.nl/nl/collectie/rsa/rsa1512-brief-van-b-kroon-de-tijd-aan-t-schrder> (20 oktober 2021).

15 J. van Tricht, 'Rietvelds werk', *De Tijd* 24 mei 1967.

Rietveld al lang voordat hij in 1961 een maatschap aanging met Van Dillen en Van Tricht medewerkers in dienst had.[16]

2 Een grote glazen doos

Het *Algemeen Handelsblad* publiceerde op de dag van de opening een recensie van Taco Swart.[17] Swart lijkt op geen enkele manier over het gebouw te spreken. Door het streven naar zoveel mogelijk lichtinval is het naar zijn idee 'niets anders dan een grote glazen doos' geworden.[18] Vanbuiten vindt hij het eerder een kantoorgebouw of ziekenhuis, dan een kunstacademie lijken. Met name de grijs geverfde stalen sponningen en de aluminium zonweringen geven zijns inziens een kille, klinische indruk. Binnen overheersen staal, beton en panelen van betrekkelijk goedkoop vezelplaat. Dit doet Swart vrezen dat de soberheid, 'die wellicht het werkplaats-karakter van de school accentueert', op den duur zal overhellen naar armoedigheid.
Net als Kroon klaagt Swart over het gebrek aan afwerking, iets wat vermoedelijk ook het gevolg is geweest van de nog voortdurende werkzaamheden aan het gebouw. Het gekozen soort architectuur vereist naar zijn mening een zorgvuldige afwerking en grondig onderhoud, 'aan beide lijkt het te (zullen) mankeren'.
Swart stelt bovendien de vraag of het wel zinvol is een glazen doos te bouwen als de gebruikers het zonlicht vervolgens met jaloezieën weer buitensluiten. Hij betwijfelt verder of het gekozen ventilatiesysteem afdoende zal werken: 'Nu al, bij een temperatuur van ongeveer vijftien graden, is het in de lokalen beduidend warmer dan in de gangen.'

3 Architectuur als kunstvorm

In *De Groene Amsterdammer* verscheen op 27 mei een artikel van J.J. Vriend (1896-1974).[19] De als architect opgeleide Vriend was niet alleen criticus, hij publiceerde ook diverse architectuurhistorische overzichtswerken. Vriend had een duidelijke voorkeur voor de functionalistische manier van bouwen en zijn publicaties geven blijk van grote bewondering voor het werk van Rietveld.[20] In de herziene uitgave van *Nieuwere architectuur* (1957) is Vriend buitengewoon positief over Rietvelds latere, functionalistische werk.[21] Rietvelds Huis Klaassen (1952) in Bosch en Duin is bovendien één van de gebouwen die het omslag siert. Hoewel in *Bouwkunst voor onze tijd* de Gerrit Rietveld Academie niet wordt besproken, prijkt in 1972 een foto van het gebouw op de derde druk van het boekje.[22] Ook uit artikelen in *De Groene Amsterdammer* ter gelegenheid van Rietvelds zeventigste verjaardag en van het verschijnen van de handelsversie van het proefschrift van Theodore Brown blijkt een grote sympathie voor Rietveld en zijn werk.[23] Het is dan ook niet verwonderlijk dat Vriend het nieuwe academiegebouw een overwegend positieve recensie geeft.

16 Van Dillen was sinds 1957 bij Rietveld in dienst, Van Tricht was in 1959 voor Rietveld komen werken.
17 T. Swart, 'Nieuw gebouw kunstnijverheidsschool. Gerrit Rietveld Academie: te sobere glazen doos', *Algemeen Dagblad* 18 mei 1967.
18 Er staat 'dood' in plaats van 'doos', maar uit de titel van het artikel blijkt dat dit een typefout is.
19 J.J. Vriend, 'Gerrit Rietveld Academie', *De Groene Amsterdammer* 27 mei 1967.
20 Een foto van een mede door Vriend ontworpen huis aan de Lassuslaan in Bilthoven uit 1958 toont bovendien een door Rietveld geïnspireerde bouwtrant. J.J. Vriend, *De schoonheid van ons land. Architectuur van deze eeuw*, Amsterdam 1959, afb. 150.
21 Vriend 1957, pp. 116-118. De eerste versie van het boek verscheen in 1935.
22 J.J. Vriend, *Bouwkunst voor onze tijd*, Amsterdam/Antwerpen 1963[3].
23 Vriend 1959, pp. 70-72, 73; Th.M Brown, *The work of G. Rietveld architect*, Utrecht 1958.

Desondanks begint zijn schrijven met de gebreken van het gebouw. Die zijn volgens hem zeker niet aan Rietveld te wijten, maar het resultaat van 'bezuinigingswoede en knibbelarijen'. Zo hoort men geen vliesgevel toe te passen zonder 'doeltreffende inwendige klimaatregeling', 'want het gebouw wordt een broeikas gelijk'. De als noodoplossing aangebrachte witte ventilatieknoppen beschouwt Vriend als ontsierend en hij trekt de effectiviteit ervan in twijfel. Zonwering zou volgens hem aan de buitenzijde van het gebouw moeten worden aangebracht, maar hij vermoedt dat dit een te kostbare zaak zal zijn. Als het om de technische mankementen gaat, merkt Vriend wel op dat Rietveld het met zijn 'typische esthetische instelling' de technici niet gemakkelijk had gemaakt. Vriend meent te weten dat Rietveld een strakke, mathematische hoofdvorm als ideaal had en elk niet noodzakelijk uitsteeksel had geweigerd dat daar ook maar de minste afbreuk aan had kunnen doen. Ondanks zijn goedmoedigheid zou Rietveld op dit punt van een ijzerharde onverbiddelijkheid zijn geweest. Volgens Vriend had deze opstelling resultaat gehad: Rietvelds werk bleef herkenbaar uit honderden andere. Met het academiegebouw had Rietveld opnieuw 'het pleit gewonnen voor architectuur als kunstvorm'.

Vriend was erg te spreken over de vormgeving, de rangschikking van de ruimten en over de verhoudingen in het gebouw. Deze kwaliteiten maakten het 'tot een belevenis, een geestelijke oase in de woestijn van routine-architectuur' die in moderne steden werd gebouwd. Vriend meende Rietvelds aanwezigheid in het gebouw te voelen en geloofde dat die een positieve uitwerking zou hebben op studenten en docenten. Vriends recensie eindigde met een compliment voor Van Dillen en Van Tricht. Zij hadden, in tegenstelling tot wat Kroon tien dagen eerder beweerde, bewezen Rietveld te begrijpen en in hem te geloven.

4 Posthume overwinning

De bespreking in *Vrij Nederland* werd geschreven door architect en criticus Karel Wiekart (1929-2004).[24] Wiekart opent zijn exposé met de in relatie tot Rietveld wel vaker opgevoerde mythe van het onbegrepen en ongeschoolde genie, die blijkbaar in 1958 al opgang had gemaakt.[25] Rietveld zou de naam hebben gehad te veel kunstenaar en te weinig constructeur te zijn en daarom tijdens zijn leven geen bouwopdrachten van betekenis hebben gekregen. Helemaal ten onrechte vindt Wiekart dat niet. Het was onder andere gebleken uit de problemen die de gebruikers van het gebouw van de Arnhemse kunstacademie ondervonden,[26] hoewel die mede het gevolg waren van financiële belemmeringen. Maar van de

24 K. Wiekart, 'Een posthume overwinning. Gerrit Rietveld Academie in Amsterdam', *Vrij Nederland* 27 mei 1967.
25 Zie bijvoorbeeld Het Parool 1958.
26 De Arnhemse kunstacademie was in 1963 gereedgekomen. Al in het najaar van 1963 worden in bestuursvergaderingen van het IvKNO in Arnhem ondervonden problemen met de vliesgevels besproken. De ruiten lekken, de ventilatie is onvoldoende en als de zon schijnt is het in de lokalen te warm, zie E. Slothouber (red.), *De kunstnijverheidsscholen van Gerrit Rietveld – The Artschools of Gerrit Rietveld*, Amsterdam 1997, p. 44. In maart 1970 dreigden de studenten uiteindelijk met staking als er geen geld beschikbaar zou worden gesteld om airconditioning te installeren, zie onder andere Anoniem, 'Leslokalen ondraaglijk bij zonneschijn. Leerlingen Kunstacademie Arnhem dreigen met staking', *Algemeen Handelsblad* 12 maart 1970. Volgens een bericht in het *Limburgsch Dagblad* van 20 maart heeft de staking de dag ervoor ook daadwerkelijk plaatsgevonden.

perikelen in Arnhem had Rietveld geleerd en daardoor was in Amsterdam een goed gebouw neergezet.[27] Zo goed dat Wiekart stelt dat Rietveld ten onrechte zijn leven lang opdrachten van betekenis waren onthouden. Het artikel kopt dan ook: posthume overwinning.

Als eerste beschrijft Wiekart het betonskelet dat door het glas van buiten zichtbaar is. 'Dat skelet is zo simpel als het maar zijn kan: drie rijen evenwijdige kolommen, door vloeren horizontaal doorsneden, met tussen de middelste rijen een verlaagd plafond waarboven de leidingen zijn opgenomen.' Het waarborgt maximale flexibiliteit, omdat verplaatsbare wanden tussen de kolommen elke ruimte naar believen groter of kleiner kunnen maken. Wiekart vindt dit constructief-architectonisch de goedkoopste en meest praktische oplossing voor een gebouw dat in de toekomst wijzigingen moet kunnen ondergaan. 'Pas wie voor zo'n probleem het meest voor de hand liggende antwoord weet, is een goed architect.' Wiekart vermoedt ook een verheven idee achter het door Rietveld gekozen systeem, dat van de interne democratie'. Er is immers geen rangonderscheid in ruimten, ze zijn alle gelijkwaardig.

De interne openheid van het gebouw vindt Wiekart uitermate geschikt voor een kunstacademie, want creativiteit gedijt pas goed bij onderlinge beïnvloeding. In de glazen vitrines exposeren de studenten hun werk. De gangen zijn zo méér dan alleen verkeersaders, ze worden een museum. De vitrines maken bovendien inkijk in de lokalen mogelijk, zodat studenten elkaar bezig zien. Volgens Wiekart wekt dit niet alleen een gezonde vorm van competitie op, maar bevordert het ook de contacten tussen de verschillende afdelingen. Door de glasgevels is het gebouw vanbuiten, al naar gelang de lichtinval, beurtelings een spiegel van de omgeving of een open kijkdoos. Zo ontstaat, aldus Wiekart, een spel van licht en schaduw als symbool voor het spel van het ontwerpen, dat op de academie wordt geleerd.

5 Zuiver Rietveldgebouw

Het *Algemeen Handelsblad* besteedde op 10 juni 1967 opnieuw aandacht aan het gebouw van de Gerrit Rietveld Academie.[28] Ditmaal geeft architect Wiek Röling (1936-2011) zijn oordeel. Een groot deel van het artikel is echter gewijd aan herinneringen aan de lessen die hij als student van Rietveld kreeg en persoonlijke bespiegelingen over Rietveld en zijn werk. Röling denkt dat het studenten in het gebouw zal ontbreken aan mogelijkheid zich terug te trekken. Zijn verklaring: 'Rietveld was zo in staat zich te concentreren (...) dat hij de wens in een school eigen hoekjes te maken niet kende'. Indirect beticht Röling Rietveld van een te idealistisch mensbeeld. De brede gangen met open vitrines, waardoor men iedereen ziet werken, 'spreken bijna te grote verwachtingen uit over het met zijn allen samenwerken'.

Röling heeft blijkbaar uit eerste hand vernomen dat studenten liever werken in de lokalen aan de stadskant dan in de ruimten aan de zonkant. Daar kan het nogal warm zijn en is het licht anders. Net als Vriend schrijft Röling dat het Rietveld niet aan te rekenen is dat men vanwege de kosten aanleg van airconditioning heeft nagelaten. Over het werkplaatsengedeelte dat in een haak rondom het

27 In Amsterdam werd de constructie van de vliesgevel uitbesteed aan een ander bedrijf dan in Arnhem het geval was geweest, de Delftse firma Braat. Bovendien ontwierp ingenieursbureau Deerns een ventilatiesysteem. Zie Slothouber 1997, p. 60.

28 W. Röling, 'Architect Rietvelds laatste werk', *Algemeen Handelsblad* 10 juni 1967.

beeldhouwpaviljoen schrijft hij: 'Hier is Rietveld het duidelijkst herkenbaar'. De staalconstructie van de zaagtanddaken boven de werkplaatsen vindt Röling 'prachtig', het paviljoen 'materiaalloos'.

In tegenstelling tot Kroon beschouwt Röling de Amsterdamse kunstacademie als 'een zuiver Rietveldgebouw', met grote liefde voor techniek gebouwd, waarbij de glasgevels 'eigenlijk een concessie zijn'.

6 Duidelijk concept

Pas een jaar na de officiële opening verscheen een publicatie over de Gerrit Rietveld Academie in het tijdschrift *Bouw*.[29] Het nummer van 18 mei 1968 bracht een drieluik over schoolgebouwen. Naast de kunstacademie werden een nijverheidsschool voor meisjes in Rotterdam en een sportcentrum van de Nijmeegse universiteit gepresenteerd. Plattegronden, een langsdoorsnede en foto's van de Amsterdamse kunstacademie gingen vergezeld van een korte toelichting van architect Van Tricht. Het commentaar werd geleverd door Anne Buffinga (†1969). Hij opent met de retorische vraag: 'Een gebouw zonder opschik en zonder expressieve vormtoevoegingen – hoe vaak vindt men het nog?' Buffinga vindt het een 'voorbeeld van consequent (en architectonisch zindelijk) denken' dat het lagere niveau van het trappenhuis aan de zijde van het Zuider Amstelkanaal zichtbaar is de gevel. Volgens Buffinga illustreert deze keuze Rietvelds ooit gedane uitspraak dat men niet méér van de ruimte mag afnemen dan noodzakelijk is, want dat is 'een daad van toe-eigening waarop we op zichzelf geen recht hebben'.

Hij meent dat in Amsterdam het programma van een school met veel praktische vakken 'klaarder' is uitgewerkt dan bij de Arnhemse kunstacademie. Het systeem van kolommen en vloeren maakt alle denkbare activiteiten mogelijk. Volgens Buffinga spiegelen de plafonds de vloeren, ongebroken zichtbaar door de glazen friezen boven de scheidingswanden. De glasgevel is onbepaald ten opzichte van de werkvloeren geplaatst en sterker dan in Arnhem herkenbaar als neutraal gordijn. Daar heeft de glasgevel een afsluitende spiegelwerking waardoor het gebouw geslotener lijkt dan was bedoeld. Slechts op één punt vindt Buffinga het schoolgebouw in Amsterdam minder geslaagd dan zijn Arnhemse tegenhanger. In Amsterdam is de kantine slechts een restruimte tussen de hal en de muur van het gymnastieklokaal, zonder duidelijke relatie met de overige ruimten in het gebouw. Desondanks bezit het gebouw volgens Buffinga 'een duidelijkheid van conceptie' die sinds de voltooiing van de Engelse Hunstanton School van het architectenechtpaar Alison en Peter Smithson in 1955 niet meer in de architectuur was aangetroffen.

7 Enorme glazen stolp

Het eerste overzichtswerk waarin de Gerrit Rietveld Academie wordt besproken in 1969.[30] Het betreft een publicatie van István Szénássy, die recentelijk directeur van het Bonnefantenmuseum in Maastricht was geworden. Szénássy schreef enkele jaren later een inleiding voor de catalogus van de Rietveldtentoonstelling

29 'Gerrit Rietveld-academie. Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs te Amsterdam', *Bouw* 23 (1968) 20, pp. 790-797.

in het Stedelijk Museum te Amsterdam[31] en organiseerde in 1976 in Maastricht een expositie met werk van Rietveld en tijdgenoten.[32] *Architectuur in Nederland 1960/1967* bevat vijf hoofdstukken gewijd aan specifieke gebouwsoorten, zoals woningen, kerken, scholen en bedrijfsgebouwen. Ze worden voorafgegaan door drie hoofdstukken over het werk van de architecten die Szénássy blijkbaar als het meest toonaangevend beschouwt: Gerrit Rietveld, J.J.P. Oud en Piet Elling. Szénássy stelt dat 'het feilloze evenwicht tussen open en gesloten wanden' voor de meeste gebouwen van Rietveld karakteristiek is. Hij beschouwt de twee kunstacademies als Rietvelds eerste 'experimenten met bijna uitsluitend doorzichtige wanden'. De afwezigheid van een kroonlijst illustreert volgens hem 'hoe onbelemmerd en naar alle richtingen volume, vlak en lijn van het gebouw in de ruimte kunnen overgaan'. Hierin valt hij Buffinga bij, die eerder opmerkte dat het optrekken van de glazen vlakken tot aan de dakrand geen 'constructief aanvechtbaar stokpaard is', maar de uitdrukking van een architectonische overtuiging. Szénássy stelt dat in de 'enorme glazen stolp' vorm en constructie duidelijk zijn afgestemd op de functie van het schoolgebouw.

In de recensies na oplevering van de Gerrit Rietveld Academie betreffen de grootste pijnpunten de licht- en luchtbeheersing in het gebouw en de gebrekkige afwerking. Critici waarderen Rietvelds gevoel voor verhoudingen, de rangschikking van de ruimten en het heldere concept. Het systeem van vloeren en kolommen en de openheid in het interieur vindt men passend bij en doeltreffend voor een schoolgebouw. De glasgevels worden niet door iedereen in even hoge mate geapprecieerd, maar zijn ontegenzeggelijk een noviteit en een statement. Als zodanig zijn de kunstacademies dan ook de boeken in gegaan. Bij Rietvelds vijfenzeventigste verjaardag memoreerde ingenieur Cor de Wit in *Het Parool* dat Rietveld al bijna een halve eeuw één van de weinigen was 'die consequent en onbevangen met hart en ziel zoekt naar een nieuwe visie voor de wijze waarop wij leven en de wereld in onze eigen tijd ervaren en beleven'.[33] Onder de werken waarin deze nieuwe visie bij uitstek tot uitdrukking komt schaart hij het Rietveld Schröderhuis, de beroemde lattenleunstoel, de zigzagstoel, de tentoonstellingspaviljoens in Venetië en Arnhem, en de twee kunstacademies. Volgens De Wit ontwerpt Rietveld neutrale ruimten met een menselijke schaal. 'Het menselijke leven dat zich erin voltrekt, maakt ze pas volledig.' De studenten van de Gerrit Rietveld Academie geven met hun creatieve activiteit en hun kunstwerken nog steeds kleur en leven aan het gebouw dat de naamgever meer dan vijftig jaar geleden ontwierp.

30 I.L. Szénássy, *Architectuur in Nederland 1960/1967*, Amsterdam 1969, pp. 13-15.
31 I.L. Szénássy, G. Oorthuys en I. Salomons, *G. Rietveld architect*, tent.cat. Amsterdam (Stedelijk Museum) 1971.
32 I.L. Szénássy, *Architect G. Rietveld in Limburg*, tent.cat. Maastricht (Bonnefantenmuseum) 1976.
33 De Wit 1963.

“Licht, dat nergens een reflectievlak ontmoet, verlicht de ruimte niet. Materiaal is zichtbaar door zijn begrenzing; de grens is de scheiding van materiaal en omgeving. Een kleurvlak zonder grens zou niet als kleur waargenomen worden, want kleur heeft tegenstelling of aanvulling nodig – door begrenzing – om kleur te zijn. Als die er niet is of slechts gedeeltelijk, probeert onze kleurzin deze tegenstelling of aanvulling te maken. Of beter gezegd: de omgeving wordt kleur door het begrensde kleurvlak.”

De kleuren van de Gerrit Rietveld Academie

Goed zicht en overzicht

Mariël Polman
Santje Pander

1 Inleding

Architect Gerrit Rietveld (1888-1964) beschrijft het gebouw van de kunstacademie in Amsterdam tijdens het ontwerpproces als volgt:

> ‘Iets te vertellen over het nieuwe gebouw, waarin straks, hopen we, de opleiding in de vakken der oude school zoveel beter en prettiger zullen verlopen, en waarin dan ook meer gelegenheid zal zijn zich te oefenen in de vormgeving der industrieproducten, is nog steeds enigszins voorbarig. [...]
>
> Een goed overwogen lokalenplan past nu, wat vloeroppervlak betreft in een constructieplan; d.w.z. economische kolomafstanden en afmetingen van de lokalen hebben geleid tot een zelfde maateenheid [Zo’n maateenheid, die ook verticaal kan worden toegepast, geeft aan de overigens vrije planning van een gebouw, verantwoorde en rustige verhoudingen met mathematische zuiverheid. Een goed doorgevoerde maateenheid] is ook bevorderlijk voor de mogelijkheden tot het gebruik van fabriekmatig vervaardigde bouwelementen.

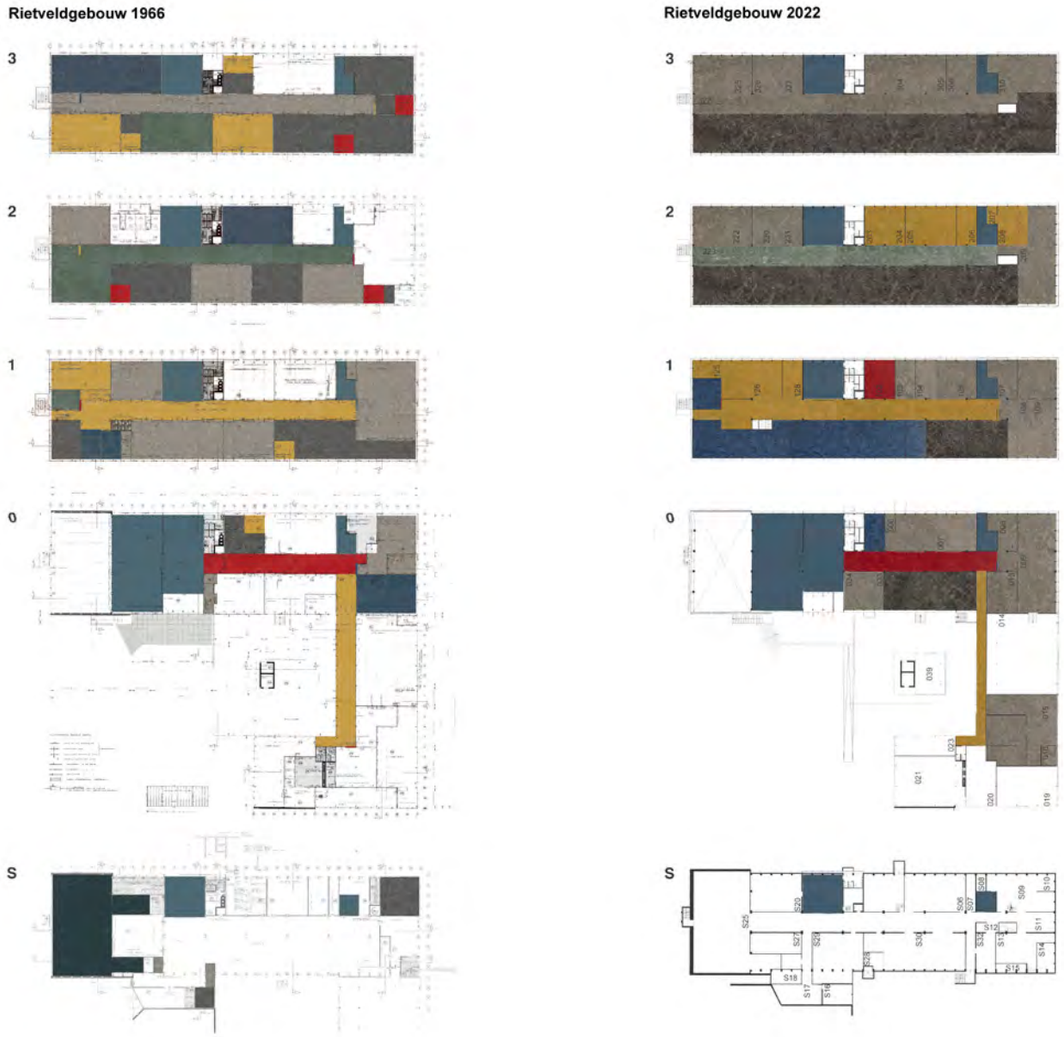

Afb. Plattegrond 2022 en 1966, Marmoleum, Kurklinoleum, Plasnalo vloerafwerkingen en kopse wanden in primaire kleuren.

Behalve bij de meer gesloten theorie-lokalen zal getracht worden naar openheid van hal, trappenhuis, gangen en werklokalen; 't gaat hier om beoefening van het visuele; goed zicht en overzicht lijkt me hierbij wenselijk; dit betekent natuurlijk geen onrust *en* gehorigheid, [...],de verschillende afdelingen [kunnen] door zichtbaarheid stimulerend voor elkaar zijn.
De interieurs zullen neutraal moeten zijn, maar in alle eenvoud aan de wetten der binnenhuiskunst van eigen tijd moeten voldoen. Ook zal het gebouw een voorbeeld moeten zijn van duidelijk uitgesproken eenheid van binnen en buiten, zonder opgelegde representatieve vormen.

Ik zie het exterieur als een gaaf rhytmisch betonskelet, niet verder bekleed, dan voor goed onderhoud en aangenaam gebruik wenselijk is.
Het terrein ligt voorlopig gunstig voor uitbreiding in Zuidelijke richting. Het zal voor een groot deel van de activiteit der studerenden afhangen of vergroting binnen afzienbare tijd nodig zal zijn.

Het oude gebouw heeft de groei op knellende wijze tegengehouden; het vergde ook van de zijde der leraren veel energie de verbeelding voor het nieuwe levend te houden.

We stellen ons voor dat het nieuwe gebouw de verschillende vakken zullen stimuleren tot een levend geheel, dat z'n aandeel zal hebben in de internationale ontwikkeling van de vormgeving van onze tijd.

—Rietveld, Architect.' [1]

De beschrijving blijkt niet voorbarig te zijn, maar nog altijd actueel. Het vormt een heldere basis bij het beschrijven van de toegepaste kleuren en materialen, de invloed van de kleur op de architectuur, èn hoe daar mee om te gaan. Ook 'de vormgeving der industrieproducten' blijkt een rode draad te zijn.

2 Kleurontwerp 1966

Het kleurenschema voor de nieuwbouw van het Instituut voor Kunstnijverheids-onderwijs pr Irenestraat te Amsterdam is keurig vastgelegd *door bureau VAN DILLEN & VAN TRICHT architecten, juni 1966,* verwijzend naar de bouwtekeningen en het bouwbestek. Het betreft de afwerking van de verticale vlakken, met name de verfkleuren, op basis van kleurcodes van twee verschillende verffabrikanten. De kleuren en materialen van de vloerafwerkingen staan in de plattegronden vermeld, eveneens verwijzend naar codes van de linoleumfabrikant.

Het kleurenschema van de academie bestaat uit verschillende tinten en materialen grijs, rood, blauw, geel, groen, zwart en wit. Voor het schilderwerk schreef Rietveld grijs in vier tinten (witgrijs, lichtgrijs, middengrijs en donkergrijs) en wit en daarnaast, als accenten, rood, twee gelen en blauw voor.

De vloeren waren afgewerkt in donker- en lichtgrijs, geel, rood, blauw en groen Marmoleum, donkerblauw Kurklinoleum, blauw Plasnalo, zandkleurige dubbel hardgebakken tegels, plus Dubletta, Neoplane, latexcement en dubbel

1 Archief Centraal Museum, 'Kopie uit het Rietveld Archief vh. NAI' 757. , verscheen in IvKNO Zomerkrant in 1955.

Afb. Aubette, . ontwerp Theo van Doesburg 1926-28, reconstructies Salle des fêtes, 2006 en Ciné Dancing © 2004, Musée Strasbourg

hardgebakken tegels in grijzen, rood, zwart en blauwen en een cementdekvloer in het souterrain.

Ook de schoon betonconstructie[2], de witte en zwarte geglazuurde bakstenen buitenwandvlakken, de lichtgrijze wandtegels in de toiletruimten, de zwarte raamrubbers waarmee het glas in de flexibele binnenwanden was gevat, de zwart rubberen lage plinten, de rode porisosteen en witte kalkzandsteen wanden in gymzaal en andere ruimten in het souterrain pasten in dit kleurpalet.[3]

Op basis van de oorspronkelijke stalen van de fabrikanten blijken de toegepaste kleuren van de verven en vloerafwerkingen een harmonieus kleurpalet te vormen met een herkenbaar jaren ‘50-‘60 kleurengamma. In de plattegrond, inclusief de kopse wanden, is dat duidelijk waarneembaar:

De essentie van architectuur, ruimte, licht, materiaal en gebruik , die de recensenten K. Wiekart[4] en W. Röling[5] bij de opening in artikelen verwoorden, komt extra tot zijn recht door de kleurtoepassing.

De grijze betonconstructie, vliesgevel en binnenwanden zijn zowel buiten als binnen zichtbaar. De gangen, met vitrines, zijn essentieel, in openheid, verbinding, en in dynamiek tussen het hoofdvolume, de ‘grote glazen doos’ met zijn werkruimten en de werkplaatsenvleugel. De dynamiek van de gangen wordt versterkt door de Marmoleumvloeren in rood, geel, groen of grijs, en de rode, blauwe en lichtgele wandvlakken die loodrecht op de loopassen liggen en in grootte en plaats variëren, afhankelijk van het type wandindeling.

De speelsheid is ook terug te vinden in de kleine donkergele kleurvlakken van de deuren in het trappenhuis, en als opmaat naar de directiekamer op de tweede verdieping, waar de gang zich verbreedt en de looprichting verandert, geaccentueerd door het blauwe kleurvlak van de wand.

De rode Marmoleumvloeren van de directiekamers, die voor de rest ‘volstrekt gelijkwaardig zijn’ aan de andere ruimten, als ‘kwadraten met een glimlach’.[6] Ook in andere lokalen en werkruimten werd naast twee grijzen rood, blauw, geel en groen Marmoleum toegepast.

Aubette

Het kleurenpalet van Rietveld vertoont overeenkomst met de Aubette in Straatsburg, Frankrijk, van Theo van Doesburg, Sophie Taeuber-Arp en Hans Arp (1926-28). Ook daar wordt de bezoeker door de ruimten geleid door de dynamiek van de kleurvlakken op de wanden, de (linoleum)vloeren en de plafonds.
Het is een van de weinige gerealiseerde projecten waarin Theo van Doesburg, medeoprichter en spil van De Stijl (1917-1932) zijn ideeën over kleur en architectuur kon uitwerken.

Hij paste er de primaire en niet chromatische kleuren toe, en zeegroen in de Ciné

2 Het was de bedoeling dat de in het zicht blijvende betonconstructie grijs geschilderd zou worden. Dit is eruit bezuinigd.
3 Dit maakt onderdeel uit van het Bouwhistorisch onderzoek van Suzanne Fischer en wordt hier, waar nodig, vermeld. (Zie CMP deel Behoud en verduurzaming)
4 K.Wiekart in *Vrij Nederland*, 27 mei 1967
5 W.Röling in *Algemeen Handelsblad*, 10 juni 1967
6 Wiekart 1967

Dancing. In de Salle des Fêtes gebruikte hij een warm, groengrijze lambrisering toe als een neutrale zone; Net zoals het geval is bij het middengrijs van de Rietveldacademie is het een grijs dat zowel prikkelt als stoort. Bij Van Doesburg zijn die 'dissonanten' kenmerkend voor de nieuwe ontwikkeling die hij na het Neo Plasticisme doormaakt : het Elementarisme.

Rietveld was sinds 1919 tot het einde officieel lid van De Stijlbeweging, maar kende zijn eigen ontwikkeling. In 1934 keek hij kritisch terug naar de beginperiode van De Stijl.[7] Wat niet wegnam dat de essentie van kleur, volume en ruimte bleef, hetgeen terug te vinden is in latere teksten en herkenbaar is in de Rietveldacademie.
Dit zal te maken hebben met de herwaardering van De Stijl dankzij een grote tentoonstelling over De Stijl in het Stedelijk Museum in 1951.[8]

Rietveldgrijs

Terugkijkend vertelt waarnemend- en adjunct directeur en vanuit die functie 'bouwheer' Sybren Valkema in een interview : 'de vormgeving werd helemaal aan Rietveld overgelaten. Er zijn geen conflicten geweest, maar wel gesprekken waar wij ons hart vasthielden. Neem de kleuren van het linoleum op de vloeren van de verschillende verdiepingen en zo'n rode of gele wand op de gang. Dat waren niet onze kleuren, dat was Rietveld. De kleur grijs was veel te uitgesproken, veel te grijs en veel te somber. Daar waren we ook niet gelukkig mee, maar het is nooit tot een conflict gekomen. Maar ik moet zeggen dat hij dat grijs heel bewust heeft toegepast, met de bedoeling dat iedereen er van kan maken wat hij wou.'[9]

Met 'de kleur grijs' wordt ongetwijfeld het warme middengrijs D-25-3 bedoeld, het grijs dat nu op de Rietveldacademie bekend staat als 'Rietveldgrijs'.
De aandacht die Rietveld voor grijs had staat niet op zichzelf, maar wordt ook benadrukt door de industrie.

3 Kunstenaar en industrie

Het warme middengrijs D-25-3 was één van de nieuwe grijzen die ontwikkeld werden voor de Sikkens-Alpha kleurenwaaier, van 1957 tot 1958 ontworpen door de colorist Herman Dijkstra in samenwerking met kunstenaars en architecten Armando, Kho Liang Ie, Van der Heide, Mart Stam en Wim Strijbosch, leden van het kunstenaarscollectief liga nieuw beelden,[10] en van 8 november tot 8 december 1958 geëxposeerd op de tentoonstelling 'Kleur' in het Stedelijk Museum te Amsterdam. Vanaf 1 januari 1959 kwam hij ter beschikking van de architect. Sikkens bracht in datzelfde jaar ook een waaier op de markt waarin alleen de 27 grijstinten uit die waaier zaten. Want 'Iedere architect, schilder en kleurenadviseur weet dat bij schilderwerk, wit, zwart of grijs een zeer grote rol speelt. (...) Omdat de kleuren in combinatie met wit, zwart en de grijzen het best tot hun recht komen' .[11] Uiteraard kwam het middengrijs D-25-3 ook hier in voor, en aangezien de kleur werd gehandhaafd in een latere waaier, was er ook zeker vraag naar.

7 Rietveld, Gerrit. Nieuwe zakelijkheid in de Nederlandsche architectuur, in: DVB *Der Vrije Bladen*, Schrift 7. Jaargang 9. 1932
8 https://www.monumentaal.com/stijl-voorbij-gerrit-rietveld-en-jaren-vijftig-verlengd/ geraadpleegd dd 02-12-2022
9 uit: *De Rietveld Academie. Een Akademiegebouw als model.* Amsterdam, juni 1984, blz 24.
10 Advertentie, vermoedelijk 1959, *zie Bijlage 3*
11 *Uit de Verf 1-1965. P.16, zie Bijlage 3*

De speciale aandacht voor grijs komt ook naar voren in het tijdschrift Linoleumnieuws 8, 1958 van de N.V. Nederlandsche Linoleumfabriek Krommenie[12], in een tekst van B. Majorick[13] 'Rapsodie in kleur'. '*Bezien wij de 'Rapsodie in kleur' dan frapperen in al hun eenvoud de grijzen, daarbij zwart en wit inbegrepen. Zij laten zich samenvoegen tot een vloer die het ontbreken van 'kleur' compenseert door een ritmiek van toonwaarden. Keren we ons van de neutrale grijzen tot hun antipoden – de primaire kleuren – dan blijken deze tegengestelde karakters geen beletsel voor een gelukkig samengaan'*

Evenals bij Sikkens werd deze collectie samengesteld door een kunstenaar, de Zaanse binnenhuisarchitect Clim Meyer, opgeleid aan het Instituut voor Kunstnijverheid[14].

Majorick noemt de invloed van De Stijl beweging, de toepassing van primaire kleuren, grijs, zwart en wit en de invloed van het moderne pigment titaandioxide wit, waardoor het mogelijk werd om heldere linoleum te produceren.
Rietveld past de nieuwe collectie al in 1958 toe in een van zijn ontwerpen.
Zo schrijft Rietveld in het tijdschrift Visie dat de nieuwe kleurcollectie de voornaamste reden was om linoleum toe te passen in de UNESCO perskamer: 'Linoleum had vroeger het bezwaar dat bij alle kleuren moest worden uitgegaan van een beige grondkleur; de nieuwe kleurstalen echter brachten uitkomst: ineens zag ik de mogelijkheid het gewenste resultaat te bereiken.'[15]

Ook in de verfindustrie werd het mogelijk om met het titaandioxide wit bijzonder heldere kleuren te produceren.[16] De moeite die de opdrachtgever had met 'de kleuren van het linoleum op de vloeren van de verschillende verdiepingen en zo'n rode of gele wand' zou daarmee te maken kunnen hebben.

lichtreflectie

Behalve de hernieuwde belangstelling voor de primaire kleuren (en groen!) en de niet-chromatische kleuren wit, grijs en zwart werd ook de factor licht een uitgangspunt bij het ontwerp. Dat gold niet alleen voor het daglicht en het kunstlicht, maar ook voor *de lichtreflectie* van de toegepaste materialen. 'Van alle kleuren werd de lichtweerkaatsing gemeten, de *lichtreflectie coëfficienten* staan vermeld bij de stalen.' De lichtreflectie van de linoleum was van invloed zijn om de beleving van de kleur, en op de efficiëntie van het werk. Uit onderzoek was gebleken dat fabrieksarbeiders beter presteerden in lichte ruimten. Deze efficiëntie werd na de Tweede Wereldoorlog ook steeds meer toegepast in kantoren, scholen en woonhuizen.

Naast de technische ontwikkelingen was er de belangstelling voor de psychologische werking van kleur. De nieuwe kleuren ondersteunen de zoektocht naar een nieuwe levensvorm. Majorick noemt de aandacht naar 'het vitale en

12 Zie *Bijlage 4*
13 Bernard Majorick (Johannes Jacobus (Joop) Beljon, RKD.nl)
14 Clim Meyer, 25 maart 1912 (Krommenie)--. Behaalde in 1934 het einddiploma Binnenhuisarchitect IvKNO te Amsterdam. (https://iisg.nl/ondernemers/pdf/pers-1008-02.pdf geraadpleegd dd 5-7-2022)
15 Rietveld, Gerrit 'Ontwerp en Materiaal' In: *Visie*. Nr. 5. 1957. P: 20. Net als in de academie koos Rietveld in de perskamer voor een palet van twee grijzen, groen, geel, rood en blauw. Hier paste Rietveld zowel Marmoleum als effen Walton linoleum toe.
16 Ook in de verfindustrie doen titaanwit en synthetische verfstoffen hun intrede, plus de nieuwe bindmiddelen alkydhars en latex muurverven

Afb. De Pieter Schoen verfchemie adviseurscollectie waaier met rood 660 en blauw 191 en de Sikkens-Alpha waaier met wit, donkergeel D 29.4 , lichtgeel D 29.3 , middengrijs D 25.3 , donkergrijs D 24.8 , lichtgrijs D 24.1 en witgrijs D

intuïtieve' , waarbij nieuwe kleuren worden gelanceerd in een totaal van 'ruim honderd kleurstalen', samengesteld door een 'bekende binnenhuisarchitect'.

Behalve de psychologie 'spelen ook factoren van meer exact-technische aard een rol in de samenstelling van de kleuren en werd het gamma voorgelegd aan woninginrichters en architecten.

Er kan daarom beter gesproken worden over een directe samenwerking tussen kunstenaars en industrie dan van een indirecte beïnvloeding, waarbij er sprake was van gemeenschappelijke doelen en idealen.

De technologie rukt op, zowel materiaaltechnisch in het productieproces, als op het gebied van licht- en kleurmeting, als de psychologische invloed op de mens, in efficiëntie van werken en in het geestelijke gemoed en de beleving van schoonheid.

We zien dus dat de kunstenaars, architecten en de industrie nauw met elkaar samenwerken. Rietveld was een van hen. Hij schreef artikelen in Visie, het maandblad van Forbo, Sikkens en Hatéma, waarbij hij dezelfde gedachten uitten als in lezingen en artikelen in andere tijdschriften. Ook in overgeleverde teksten is te lezen hoe groot de wisselwerking van kunstenaar en industrie was op het vakgebied kleur en architectuur. Die ontwikkeling was al in de Werkbund in Duitsland op gang gebracht en in Nederland maakte o.a. het' Genootschap voor praktische Kleurenpsychologie' (1934-1941)[17] zich daar hard voor. Het zal geen toeval zijn dat veel architecten, kunstenaars en de industrie worden genoemd die direct en zijdelings bij de totstandkoming van de Rietveldacademie betrokken waren in het overzicht van betrokkenen van de kunstenaarsgroep 'liga nieuw beelden' Er gaat een grote openheid van uit, een vertrouwen dat zij met elkaar aan een betere wereld werken.

4 Rietveld over kleur

In bewaard gebleven teksten van Rietveld[18] is te lezen dat Rietveld in verschillende omstandigheden dezelfde kernboodschap uitdroeg, waarin kleur, vorm en ruimte de hoofdthema's vormen. Voor Rietveld staan de zintuigen centraal, omdat we de werkelijkheid o.a. via onze zintuigen ervaren. Hij concentreert zich daarbij op het zicht, waarin kleur, vorm en ruimte te onderscheiden zijn, en omdat het ondanks de beperking ook de gehele werkelijkheid omvat.

De ruimte is het medium van de architectuur. De zichtbare ruimte wordt niet zonder begrenzing en lichtreflexie ervaren. Die begrenzing en de schaal van die begrenzing bepaalt de aard van de ruimte

In 1959 noemt Rietveld de Stijlbeweging: 'Om te komen tot de elementen van het zien, verdeelde "De Stijl" het zien in verschillende kwaliteiten.

17 In 1946 doorgestart als NVvK, Nederlandse Vereniging voor Kleurenstudie, thans stichting Kleurenvisie

18 Rietveld Schröderarchief, Centraal Museum Utrecht. Citaten en verwijzingen uit *Voordracht op 20 februari 1959 te Delft* ; *Kleurendag 17 november 1962 Amsterdam* ; *Korte verantwoording bij het aanvaarden van de Sikkens Prijs*, 17 juni 1960'

Afb. Binnen de collectie grijzen, waarin ook wit en zwart waren opgenomen, selecteerde Rietveld koel lichtgrijs (nr. 2971) en donkergrijs (nr. 2977, linksmidden). Catalogus Linoleum Krommenie no. 16, 1964-1965, Archief Forbo Flooring.

Afb. De kleuren zijn niet gedempt maar ook niet geheel neutraal; een koel blauw (nr. 2944, linksboven) en het meest heldere en warme rood dat beschikbaar was (nr. 2995, rechtsboven). Catalogus Linoleum Krommenie no. 16, 1964-1965, Archief Forbo Flooring.

	rood		bol		binnen
kleur:	geel	vorm:	vlak	ruimte:	buiten
	blauw		hol		tussen

Bovendien heeft de ruimte drie dimensies: lengte, breedte, hoogte.'
In 1962 gebruikt Rietveld dezelfde aanduiding in de context van het licht: 'Het witte licht is een eenheid van 3 soorten gevoeligheden.

Gevoel voor kleuren	rood	geel	blauw
Gevoel voor vormen	vlak	rond	bol
Gevoel voor ruimten	in	om	tussen

Elke kleur sluit een groot gedeelte van het licht uit hoe positief deze ook aandoet.'

Als hij in 1960 als eerste de Sikkensprijs ontvangt zegt hij o.a. dat hij maar weinig kleuren gebruikt, zoals Mies van der Rohe: 'Less is more'. Hij begon zijn uitgebreide kleurenstudie bijna een halve eeuw geleden, voornamelijk voor eigen gebruik, maar hoopt 'dat alles nauwkeurig genoteerd kan worden voor meer algemene toepassing in het belang van de kleur in de architectuur.' Met name de kleurtheorie van Schopenhauer sprak hem bijzonder aan. Hij wijst naar het vroege belang van de industrialisatie: 'Na de eerste wereldoorlog was er een ontwaken van eigentijdse kunst, die nauw verband hield met de opkomende industrialisatie. ... Een kleine groepje kunstenaars, later verenigd in "De Stijl"-beweging, besloot voorlopig met de aller primairste kleuren en vormen te gaan werken. Ik voor mij vond het noodzakelijk ... tot de aller eenvoudigste, liefst madrinaal (sic, *machinaal?*) uit te voeren constructies terug te gaan, en wat het zichtbare betreft tot de wetten van het zien zelf. Dat betekent de beleving van het zichtbare vanuit de meest primaire gewaarwordingen te leren kennen.'

Uit deze voorbeelden wordt duidelijk hoe nauw kleur, vorm en ruimte met elkaar verbonden zijn voor Rietveld, en hoe hij met negen basiselementen de studenten en docenten daarvoor gevoelig wil maken.

Daarom is het belangrijk dat niet alleen het grijs in de vier varianten, het wit en het zwart behouden blijven , maar ook de drie primaire kleuren op de kopse wanden in de gangen en de donkergele deuren in het hoofdtrappenhuis en van de sanitaire ruimten. En, waar mogelijk: het rood, groen, geel, blauw, donkergrijs, lichtgrijs naast zandsteen en cementkleur.[19]

Wanden horen niet wit te zijn, want wit betekent 'volledigheid' en het is juist de begrenzing waar we van leren. Bovendien zorgden de oorspronkelijke kleurverdelingen van de linoleumvloeren en de kopse wanden in de gangen voor een speelsheid en variatie, waardoor kleur, vorm en ruimte bewustwording van zicht en overzicht gaven.

19 De bouwmaterialen witte baksteen en oorspronkelijk rode porisosteen, schoon betonwerk constructie

Afb. Fabrieksstalen nr: lichtgrijs 2971, rood 2995, groen 2965, blauw 2944, geel 2985, donkergrijs 2977 en kurk blauw 80 (rechts).
Archief Forbo Flooring.

5 De oorspronkelijke verfkleuren

Rietveld gebruikte kleurcodes van twee verffabrikanten : Sikkens en Pieter Schoen. De codes zijn te linken aan de Sikkens-Alpha kleurenwaaier uit 1958 en de Pieter Schoen verfchemie adviseurscollectie .

De Pieter Schoen verfchemie adviseurscollectie waaier is eveneens in samenwerking met coloristen ontwikkeld en bestaat uit 160 kleuren, die in principe bedoeld zijn als interieurkleuren. Beide fabrikanten noemen specifiek de primaire kleuren en groen, en de grijsnuances. Ook vermelden beide de reflectiegraad.

De Sikkenskleuren zijn te beschrijven als D 24.1 wit-grijs, D 24.2 lichtgrijs, D 25.3 warm middengrijs, D 24.8 donkergrijs, en D 29.3 licht groenig geel en D 29.4 groenig geel (later aangeduid met donkergeel).

Uit de adviseurs collectie van Pieter Schoen koos Rietveld rood (met blauwzweem) 161 en blauw (met groenzweem) 191. (zie afbeelding)

6 Het oorspronkelijke vloerontwerp

Het linoleum werd geselecteerd uit de destijds beschikbare collectie van Linoleum Krommenie. In het bestek en op de ontwerptekeningen van de academie staan de originele linoleumnummers 2971, 2995, 2965, 2944, 2985, 2977 en ‘kurk blauw’ exact genoteerd, refererend naar catalogi van Linoleum Krommenie, nu Forbo Flooring. In het fabrieksarchief zijn de historische stalenboeken uit de bouwperiode van de academie gearchiveerd: Catalogus Linoleum Krommenie no. 16, 1964-1965 (zie afbeeldingen). Daarnaast zijn er de fabrieksstalen die na iedere linoleum productie zijn gearchiveerd. Ook hieruit konden de toegepaste linoleum dessins geselecteerd worden (zie afbeelding).

Voor de academie koos Rietveld een gebalanceerd kleurpalet van twee grijzen met de primaire kleuren en groen. Binnen de collectie grijzen, waarin ook wit en zwart waren opgenomen, selecteerde Rietveld koel lichtgrijs 2971 en koel donkergrijs 2977. Voor rood koos hij het meest heldere en warme rood dat beschikbaar was nr. 2995, rood, een iets naar groen neigend geel 2985, koel blauw 2944 en de complementaire kleur koel groen 2965. De kleuren zijn niet gedempt maar ook niet geheel neutraal. Los van elkaar zijn het uitgesproken kleuren die samen een harmonieus kleurpalet vormen.

Functie en kleur

In de plattegronden vormen de vloerkleuren een speels en uitgebalanceerd geheel waarin sommige kleuren met functies van de ruimtes verbonden lijken te zijn. De gangen hebben afwisselend rode, gele, groene en grijze linoleumvloeren. De rode en gele vloeren van de lerarenkamers vormen kleine kleuraccenten in de plattegrond. Voor de bergingen worden voornamelijk donkergrijze vloeren gebruikt. Blauw werd voornamelijk gebruikt in theorielokalen en administratie en tekenlokalen en geel en groen voor het voorbereidend jaar. Maar niet overal zijn de kleuren aan een functie te verbinden. De bergingen en lerarenkamers werden in enkele gevallen ook uitgevoerd in de kleur van het aangrenzende lokaal.

Afb. Op de begane grond bevindt zich een ruimte met de originele Plasnalo vloer. Deze ruimte ligt tussen ruimte 105 en 107 en was origineel onderdeel van het noodtrappenhuis. Ook in de ruimte meer naar het trappenhuis ligt de originele Plasnalo vloer

Daarnaast was ongeveer de helft van de lokalen op iedere afdeling voorzien van een lichtgrijze of donkergrijze vloer waartussen niet altijd relatie kon worden gevonden met de functie van de lokalen. Mogelijk werd er bij het bepalen van de vloerkleuren wel gekeken naar de functie van de ruimte maar was de balans van het totaalpalet leidend.

Vloerbelasting

Bij de toepassing van de vloeren werd goed gekeken naar de vloerbelasting en ook dat was duidelijk van invloed op het ontwerp.

De Plasnalo kunstharsvloer[20], was een logische keuze voor de hal en het trappenhuis waar de vloeren veel zouden worden belopen.

Kurklinoleum[21] was een zeer geschikte vloerafwerking voor de gymzaal.
Voor de gangen en veel van de lokalen, die de grote kleurvlakken vormden, koos Rietveld specifiek voor Marmoleum[22], een linoleum dessin met een marmerpatroon. In lokalen met een hogere vloerbelasting werden Dubletta, Neoplane, latexcement en dubbel hardgebakken tegels toegepast.[23]

Veranderingen originele ontwerp

Bij het plaatsen van de nieuwe vloeren tijdens de restauratie in 2003-2004 werd het originele ontwerp niet overal gevolgd. Linoleum werd ook aangebracht in de ateliers waar voorheen een vloer van Dubletta, Neoplane, latexcement of dubbel hardgebakken tegels lag. De ateliers met een hogere vloerbelasting werden naar het souterrain en de zijvleugel verplaatst waardoor de hardere vloeren op de verdiepingen niet meer nodig geacht werden. In plaats daarvan werd gekozen voor linoleum als één uniform materiaal. Aangezien naast de functie van de lokalen ook de indeling en grootte van de ruimtes veranderden, werd ook de originele plaatsing van de kleurvlakken niet overal aangehouden. In de gangen werd wel consequent vastgehouden aan het oorspronkelijke ontwerp en de meest overeenkomende kleur uit de toen gangbare linoleumcollectie toegepast.
Enig kleurverschil was daarbij onvermijdelijk.

20 Plasnalo, ontwikkeld voor de industrie, stond bekend om een goede slijtweerstand, gemakkelijk onderhoud en goede hygiëne
21 Kurklinoleum stond bekend om de zeer goede warmte- en geluid isolering en het stroeve oppervlak
22 Linoleum, een vloerafwerking op basis van geoxideerde lijnolie, stond bekend om de goede akoestische werking waardoor het voor de toepassing in de grote open lokalen en gangen zeer geschikt was. De vloerafwerking had daarnaast een goede slijtvastheid en was gemakkelijke in het onderhoud en werd daarom veel in o.a. schoolgebouwen toegepast. In de jaren ’60 was linoleum beschikbaar in verschillende dessins die werden verkregen door de verschillende manieren van kalanderen (walsen). Rietveld koos voor het creëren van de grote kleurvlakken niet voor effen linoleum waarop vuil en krassen snel zichtbaar zouden worden maar voor het ‘weinig besmettelijke’ Marmoleum.
23 Waar op de eerste afdeling linoleum wordt gebruikt voor de lokalen voor weven, textielontwerpen, leerbewerking, tricotage en moulage wordt Dubletta gebruikt voor het lokaal textiel drukken en verven. Daarnaast werd ook in alle doka’s Dubletta toegepast. Dubbel hardgebakken tegels werden in de toiletten en in de berging plastiek toegepast. Latexcement werd onder andere in de lokalen voor keramiek, edelsmeden en modelmaken toegepast. Neoplane werd onder andere toegepast in het lokaal metaalbewerking en beeldhouwen.
24 Op basis van het kleurenschema, kleurhistorisch onderzoek (stratigrafisch, laboratorium en archief)

Afb. exterieur © stadsarchief Amsterdam

Afb. Kantine © 1967

Afb. exterieur © stadsarchief Amsterdam

Afb. Kantine 2022

Afb. exterieur © GRA 1967

Afb. Kantine advies

7 Het oorspronkelijke kleurontwerp op basis van het onderzoek[24]

- Exterieur
  grijze betonconstructie (moest grijs worden geschilderd, maar wegens bezuinigingen werd het schoon opgeleverd) met middengrijze vliesgevel met kleuraccenten wit (geglazuurde baksteenwandvlakken en onderzijden luifels) en zwart (geglazuurde baksteen muurtjes bordes en - trafohuisje met donkergrijze deuren) en donkergrijs (kolommen onder de luifels, hekwerken en brandtrap).

- Interieur
  grijze betonconstructie (moest grijs worden geschilderd, maar wegens bezuinigingen werd het schoon opgeleverd) met middengrijze vliesgevel en middengrijze stalen frames flexibele wanden – inclusief kozijnen, witte plafonds (latten en platen), donkergrijze deuren.

- Souterrain
  lichtgrijze deuren in witgrijze kozijnen, rode deur garderobe (vlg. kleurschema), schoon wit kalkzandsteen wanden, cementdekvloer en betonnen plafonds.

- Gymzaal
  rode Poriso gemetselde kopse wanden, en schoon wit kalkzandsteen wanden, middengrijze panelen, vloerafwerking blauw kurklinoleum.

- Gangen
  middengrijze wanden en plinten, kopse wanden in rood, lichtgeel of blauw vloerafwerkingen in rood, geel, groen of lichtgrijs Marmoleum.

- Lokalen
  middengrijze wanden met donkergrijze plinten wand gangzijde en licht vlak bij aanrecht vloerafwerkingen in rood, geel, blauw, groen, lichtgrijs of donkergrijs Marmoleum of grijs, blauw rood, zwart Dubletta, Neoplane, latexcement of blauwe dubbel hardgebakken tegels.

- Sanitaire ruimten
  donkergele deuren in witgrijze kozijnen, lichtgrijze wandtegels vloerafwerking in zandsteenkleurige dubbel hardgebakken tegels.

- Hoofdtrappenhuis
  Hoofdtrappenhuis met lichtgrijze wanden en donkergele* deuren in witgrijze kozijnen en blauwe Plasnalo vloeren, traptreden en bordessen, donkergrijze trapleuningen.

- Noodtrappenhuis
  Noodtrappenhuis met lichtgrijze wanden, blauwe Plasnalo vloeren, traptreden en bordessen, donkergrijze trapleuningen, middengrijze stalen brandpuien.

Afb. Gymzaal © 1967

Afb. Gymzaal © 2022

Afb. lokalen © 1967

Afb. lokalen © 2021

De oorspronkelijke en huidige situatie van het interieur

Het exterieur heeft een grijze betonconstructie met middengrijze vliesgevel Sikkens D 25.3 met kleuraccenten wit (geglazuurde baksteenwandvlakken en onderzijden luifels) en zwart (geglazuurde baksteen muurtjes bordes en - trafohuisje) en donkergrijs Sikkens D 24.8 (kolommen onder de luifels, hekwerken, deuren trafohuisje en brandtrap).

Het donkergrijs van de hekwerken en de deuren van het trafohuisjes vraagt aandacht.

De oorspronkelijke en huidige situatie van het interieur
Kantine

In de kantine de gestucte wanden lichtgrijs schilderen D 24.2 en de panelen middengrijs D 25.3. Vloerafwerking is blauw Plasnalo, lattenplafond wit, vliesgevel middengrijs D 25.3

Gymzaal

De gymzaal had kopse wanden van gemetselde rode Porisosteen, middengrijze panelen en vliesgevel, vloerafwerking blauw kurklinoleum, en wordt nu , zoals gepland, gebruikt als onderwijsruimte waarbij de steenachtige wanden lichtgrijs Sikkens D 24.2 geschilderd zijn.

Lokalen

In de lokalen is bij het jaarlijks onderhoud het juiste middengrijs belangrijk. Hier is speciaal aandacht aan besteed, de receptuur is door Sikkens opnieuw ontwikkeld naar het oerstaal D 25.3.

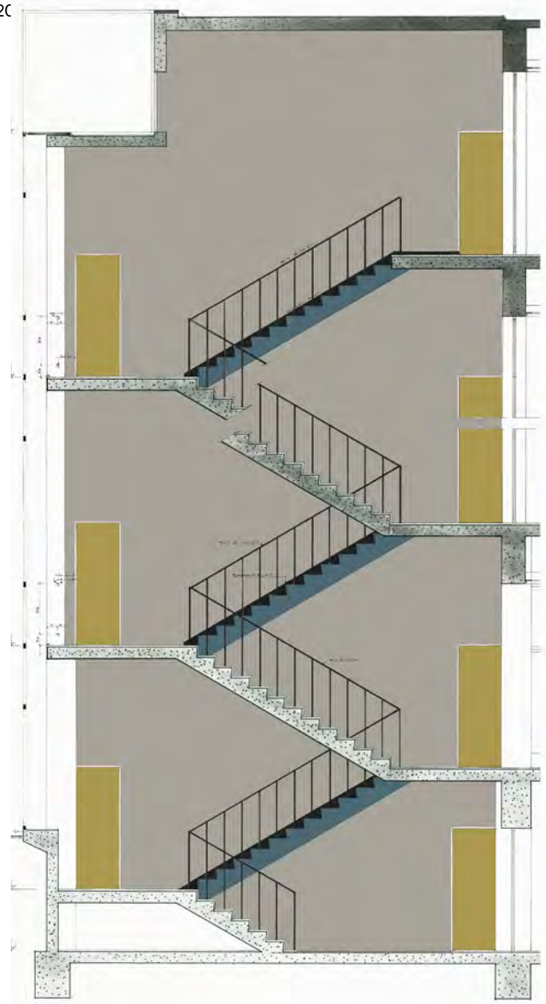

Afb. hoofdtrappenhuis

Afb. gang en gang vleugel begane grond

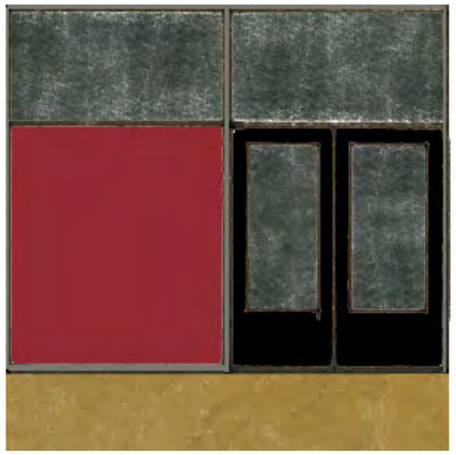

Afb. gang en gang vleugel begane grond

Hoofdtrappenhuis

De oorspronkelijke situatie was Blauw Plasnalo vloer en treden, donkergrijze leuning Sikkens D 24.8 , lichtgrijze muur Sikkens D 24.2, donkergele deuren Sikkens D 29.4 , witgrijze kozijnen Sikkens D 24.1, middengrijze vliesgevel en brandpui Sikkens D 25.3 , witte plafonds.
Dit kleurpalet is gehandhaafd, maar de witgrijze kozijnen worden met de muur mee lichtgrijs geschilderd en dit vraagt aandacht.

De oorspronkelijke, vroege en huidige situatie van de gangen.

Oorspronkelijk waren de plinten en de kasten en vitrines aan de buitenzijden middengrijs Sikkens D 25.3, net zoals de wandplaten en de flexibele stalen binnenpuien. In een vroeg stadium werden de vitrines en kasten aan binnen- en buitenzijden lichtgrijs multi-colour geschilderd. In de loop van de tijd werden de plinten donkergrijs Sikkens D 24.8 geschilderd en wanden werden verplaatst. De kopse wanden hadden een primaire kleur. De lattenplafonds waren/zijn wit.

Begane grond, gangen

Oorspronkelijke situatie met helder warm rode Marmoleum 2995.
Oost, oorspronkelijke situatie met blauwe wand Pieter Schoen 191.
Vleugel, Oorspronkelijke situatie met iets naar groen neigend geel Marmoleum 2985. Noord, oorspronkelijke situatie met rode wand Pieter Schoen 660.

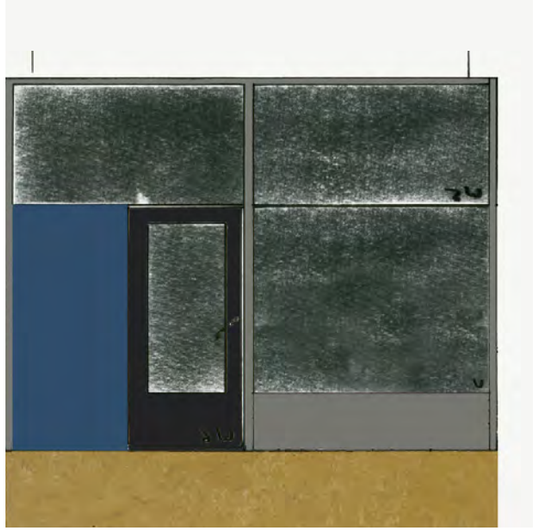

Afb. gang eerste verdieping

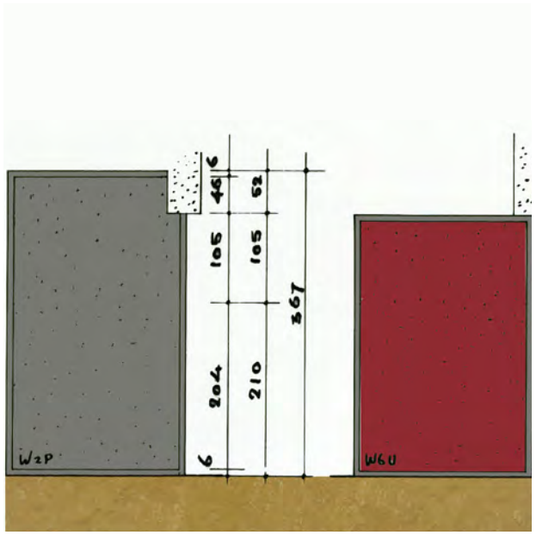

Afb. gang eerste verdieping

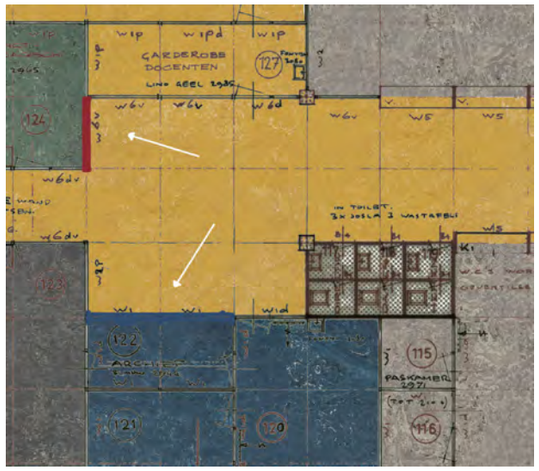

Afb. gang eerste verdieping

Afb. gang eerste verdieping

Afb. gang eerste verdieping

Eerste verdieping, gang

Oorspronkelijke situatie met iets naar groen neigend geel Marmoleum 2985.
Oost, oorspronkelijke situatie met blauw deurvlak Pieter Schoen 191.

West, oorspronkelijke situatie met rode wand Pieter Schoen 660.
Noord, oorspronkelijke situatie met blauwe wand Pieter Schoen 191.

Oost, omdat de wand rechts van de deur voorzien is van een wandplaat, is het mogelijk om deze blauw Pieter Schoen 191 te schilderen en beide deuren donkergrijs D 24.8.

Noord, Haaks op de westkant was de nis met blauwe wand Pieter Schoen 191, de oorspronkelijke wandplaat is nu een glaswand geworden, maar het kan wel op de huidige wandplaat rechts.

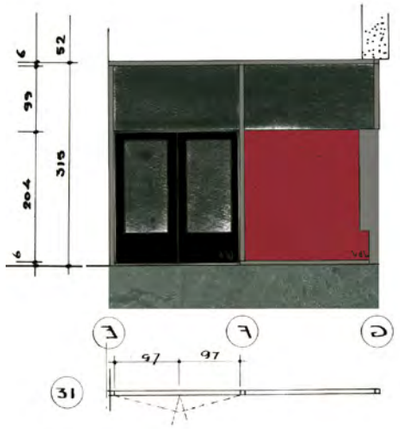

Afb. gang tweede verdieping.

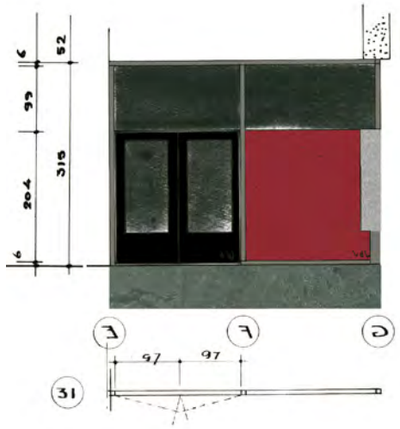

Afb. gang tweede verdieping.

Afb. gang tweede verdieping

Afb. gang tweede verdieping

Afb. gang tweede verdipeing

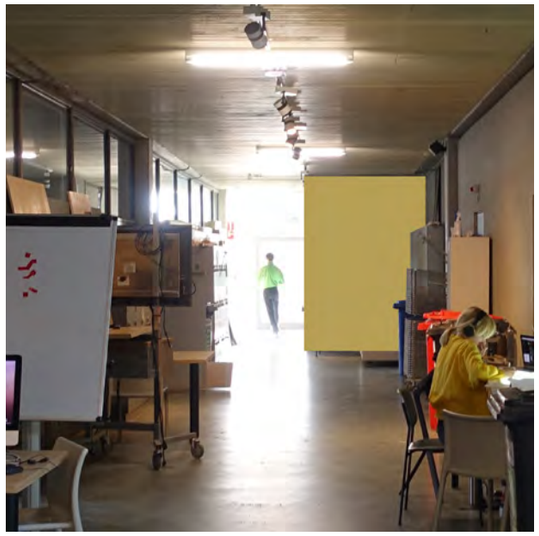

Afb. gang tweede verdipeing

Tweede verdieping, gang

Oorspronkelijke situatie met koelgroene Marmoleum 2965.
Oost, oorspronkelijke en vroege situatie met rode wand Pieter Schoen 660.

West, oorspronkelijke en vroege situatie met lichtgele wand Sikkens D 29.3.

Omdat de wandplaten nu tot het plafond lopen, zal oost, de hele wand rood worden geschilderd (naar kleurenwaaier Pieter Schoen 660). Hetzelfde geldt voor west, de lichtgele wand (naar oerstaal Sikkens D 29.3).

Afb. gang derde verdieping

Afb. gang derde verdieping

Afb. gang derde verdieping

Afb. gang derde verdieping

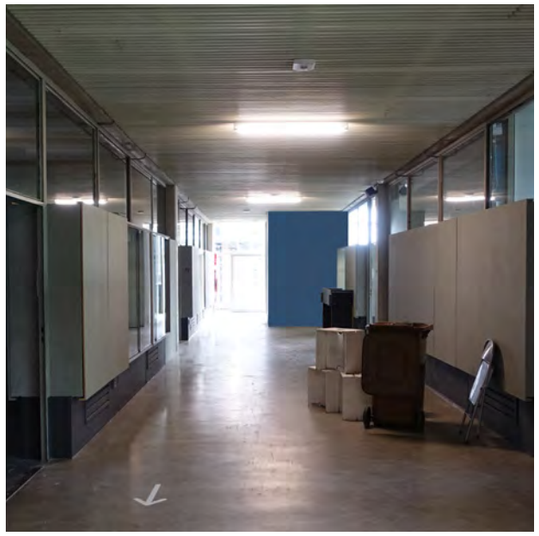
Afb. gang derde verdieping

Derde verdieping, gang

Oorspronkelijke situatie met Marmoleum koel lichtgrijs (nr. 2971).
Oost, oorspronkelijke en vroege situatie, lichtgeel Sikkens D 29.3.

West, oorspronkelijke situatie blauwe wand Pieter Schoen 191.

Omdat de wandplaten nu tot het plafond lopen, zal oost, de hele wand lichtgeel worden geschilderd (naar oerstaal Sikkens D 29.3). Hetzelfde geldt voor west, de lichtgele wand (naar kleurenwaaier Pieter Schoen 191).

Oerstalen Sikkens, Kleurenwaaier Pieter Schoen en Fabrieksstalen Forbo Flooring.

Originele kastplank in lichtgrijze multi-colour verflaag, archief Rietveldacademie

Gangen, nu en toekomst

Het principe dat de nieuwe kopse wanden geheel in de oorspronkelijke kleur worden geschilderd prefaleert boven het principe van de oorspronkelijke grootte van de wand, omdat de flexibiliteit en het gebruik van het gebouw ook een van de uitgangspunten was.

De plinten worden nu zowel in de lokalen als in de gangen donkergrijs en kasten en vitrines in multi-colour techniek geschilderd.

De Sikkenskleuren altijd na te mengen naar de oerstalen bij en door de fabrikant.
De Pieter Schoen kleuren na te mengen naar de orginele kleurenwaaier Pieter Schoen

De lichtgrijze multi-colour laag na te mengen naar originele plank uit Rietveldacademie archief,

De Forbo Marmoleum altijd dichtsbijzijnd zoeken van de Fabrieksstaal of Catalogus Linoleum Krommenie no. 16, 1964-1965).

Oerstalen Sikkens, Kleurenwaaier Pieter Schoen en Fabrieksstalen Forbo Flooring.

Originele kastplank in lichtgrijze multi-colour verflaag, archief Rietveldacademie

Mien Ruys en de Gerrit Rietveld Academie

Anet Scholma

Mien Ruys, geboren 1904, groeide op in Dedemsvaart waar haar vader een 50 hectare grote vaste plantenkwekerij had. Hij herkende haar talent voor vormgeving en stuurde haar (via zijn internationale contacten) naar Engeland om te leren vaste plantenborders te ontwerpen. Daarna studeerde ze in Berlijn aan de eerste Fach- hochschule voor tuinarchitectuur. Dit was de tijd van de Duitse Volksparken en de opkomst van Bauhaus. Beide hebben haar sterk beïnvloed. Haar liefde voor de natuur en haar grote kennis van beplanting die resulteert in weelderige beplantingsplannen combineert ze met strakke architectuur en krachtige vormen. Dit contrast tussen architectuur en natuur vormt de basis voor al haar ontwerpen gedurende een carrière van 70 jaar.

Voor de oorlog bestaat haar werk voornamelijk uit het ontwerpen van grote particuliere tuinen. Na de oorlog komt daar verandering in. Ze verhuist naar Amsterdam (op aanraden van relaties van haar vader, om zo meer in contact te komen met architecten, en kunst en cultuur in het algemeen). Tijdens de oorlogsjaren is er weinig werk en weinig contact. Door professor Bijhouwer wordt

Mien Ruys, ongedateerd, foto Buro Mien Ruys

Buro Mien Ruys, Tuin Van Mourik, Den Haag, foto Buro Mien Ruys

Buro Mien Ruys, Voorbeeld van ‘dobbelen’, foto Buro Mien Ruys

ze uitgenodigd voor ‘de Doornse dagen’. Bijeenkomsten in Doorn waar (met name) architecten elkaar ontmoeten om contact te houden en uit te wisselen. Ze treft daar een groep architecten waar ze onmiddellijk verwantschap mee voelt. Ze delen dezelfde (modernistische) ontwerp opvattingen, hebben dezelfde sociale bewogenheid. Het blijken allemaal leden van ‘de 8’ en ‘de opbouw’ te zijn. Ze wordt lid van ‘de 8’ en er ontstaan vriendschappen (Merkelbach, Kloos, Salomonson, Rietveld) voor het leven. Na de oorlog, in de tijd van de wederopbouw, werkt ze met deze architecten aan vele grote projecten samen. Ze wordt lid van Arti, de kunstenaarssocieteit in Amsterdam, waar ze eist dat ze ingeschreven wordt als kunstenaar-lid. Daar ontstaat discussie over: door het bestuur wordt tuinarchitectuur gezien als ambacht. Mien Ruys bestrijdt dit en krijgt uiteindelijk haar zin.

1 Mien Ruys en Gerrit Rietveld

Met Gerrit Rietveld heeft ze een speciale band. Hij realiseert zich wat de toegevoegde waarde van een goed terreinontwerp is voor het gebouw. Hij besluit geen gebouw meer te ontwerpen zonder Mien Ruys daarbij te betrekken. Een anekdote daarover is dat Mien Ruys vaak verzuchtte dat architecten niets van buitenruimte begrepen. Ze zouden willen bouwen op een mooie locatie en zich niet te realiseren dat wanneer je daar bouwt, de mooie locatie niet meer bestaat. Daarop zou Rietveld, samen met Mien Ruys een bouwplaats bezoeken, hier samen met haar met een raamkozijn rondlopen, het uitzicht uit het raam te testen en zo ter plaatse de beste positie voor het huis te bepalen.

Met name in deze naoorlogse periode experimenteert Mien Ruys met nieuwe materialen en nieuwe vormprincipes. Zo heeft zij het toepassen van bielzen in de tuin geïntroduceerd (als alternatief voor metselwerk en stapelmuurtjes om hoogteverschillen te overbruggen) en ontwikkelde ze de eerste gewassen grindtegels (als alternatief voor flagstones en gebakken klinkers die na de oorlog schaars waren). Ze noemde deze tegels Griontegels (naar de bestanddelen grind en beton). Ook experimenteerde ze met verschillende vormmiddelen. Zoals het indelen van de ruimte met diagonale lijnen, het strooien van cirkels (bellenblazen), het strooien van vierkanten (dobbelen) het uitsparen van grillige plantvlakken uit een grote bestrate vorm (bloementerrassen). Soms werden verschillende principes in één ontwerp gecombineerd. Deze ontwerp principes vormden een soort gereedschapskist waar ze uit putte. Soms verdwenen ontwerp principes een periode uit haar ontwerpen om jaren later weer toegepast te worden

2 Mien Ruys en de Gerrit Rietveld Academie

Ook al is de bouw van de Rietveld-academie pas na de dood van Gerrit Rietveld gerealiseerd, bij de terreininrichting is Mien Ruys al in een vroeg stadium betrokken. Ten tijde van de bouw was de omgeving veel opener dan nu het geval is. Met het terreinontwerp wordt de min of meer L-vormig vorm van het gebouw ‘afgemaakt’ met een L-vormige haak van bomen en geschoren ligusterblokken. Voor de bomen werden platanen gekozen die eveneens in een blok-vorm geschoren werden. De geschoren groenvormen vormden een architectonisch kader voor de buitenruimte. De buitenruimte kreeg op deze manier een enigszins omsloten karakter en een plezierige maat en schaal. Binnen dit groene kader zijn twee, min of meer vierkante buitenruimtes te onderscheiden. De eerste ligt het

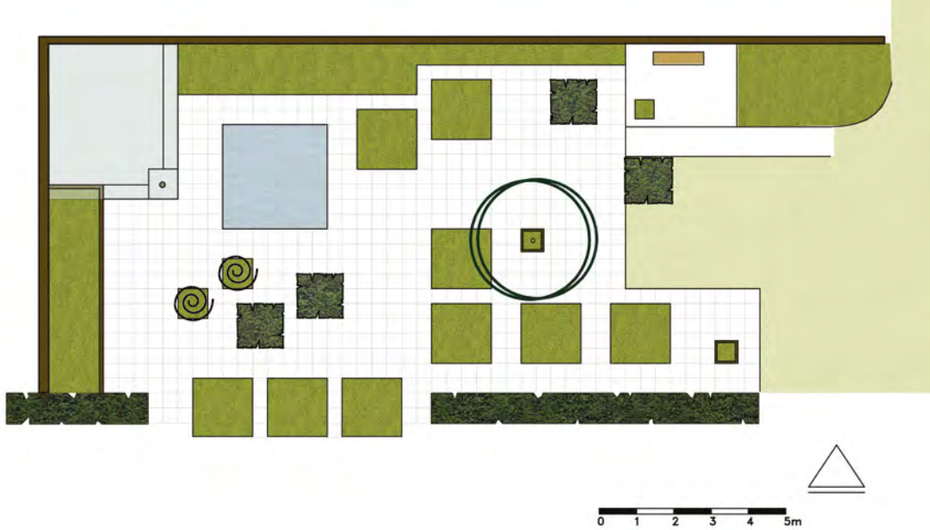

Buro Mien Ruys, Vakkentuin Dedemsvaart (dobbelen), tekening Buro Mien Ruys

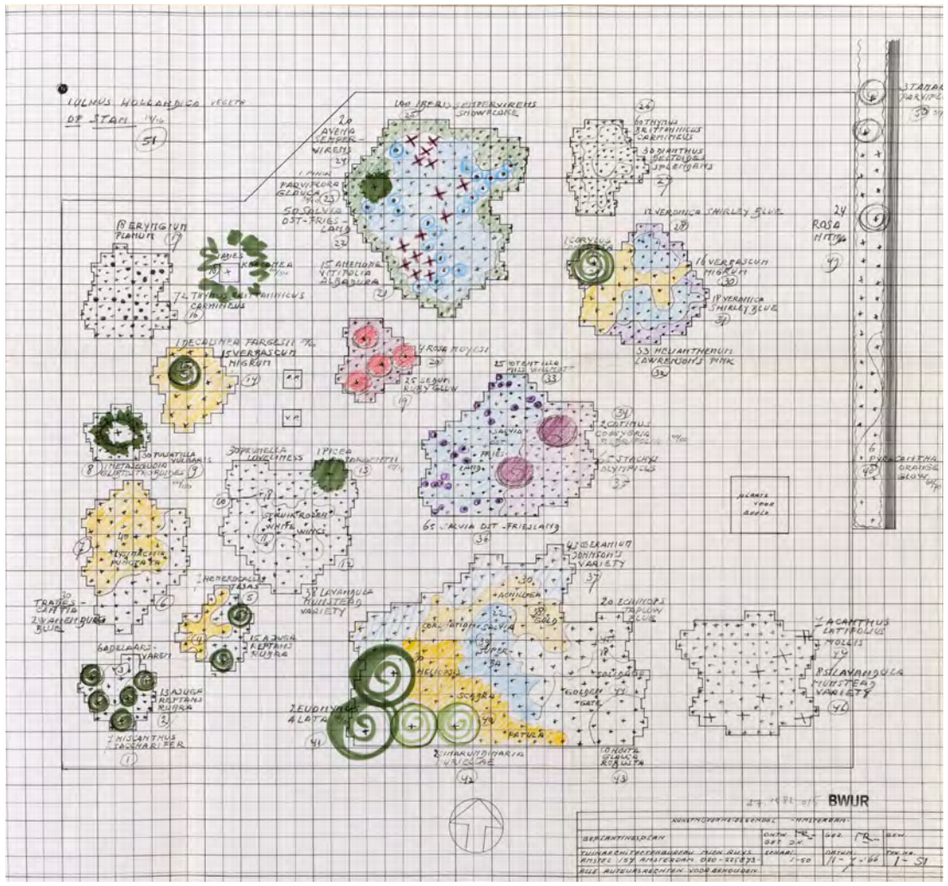

Tuinarchitectenbureau Mien Ruys, ontwerp terrein/bestrating/ beplantingsplan 1966, Special Collections, Wageningen University & Research-Library

meest omsloten tegen de gevel van het gebouw aan en heeft een indeling van vierkanten (vierkante tegels, vierkante plantvakken en vierkante plateaus (voor expositie van beeldhouwwerken). Dit is een vrij strakke versie van het ontwerp principe ‘dobbelen’. Een andere vierkant ligt iets verhoogd, heeft een vloer van biels en hierin zijn grillige plantvakken uitgespaard met daarin een kleurige beplanting (zie foto). Dit is een voorbeeld van een ‘bloementerras’. Hoewel bloementerrassen vaak een bestrating van Griontegels kregen, koos ze soms ook voor grote vlakken van biels (zie foto tuin van Mourik, uit dezelfde periode). Waarschijnlijk deed ze dit om een duidelijk verschil te maken met de betegelde wandelroute naar de entree, om contrast aan te brengen tussen verkeersgebied en verblijfsgebied. Op de hoek van het bloementerras, nabij de entree, is een uitsparing in de bestrating gemaakt voor een grote boom die als een grote groene luifel boven de trap naar de hoofdingang de entree geaccentueerd.

Aan de noord- en oostzijde van het gebouw bestaat het terrein uit een smalle strook die grenst aan het park. Hier is geen gebruiksruimte en is de strook ingericht als groene plint met een afwisseling van geschoren blokken en sterke los uitgroeiende heesters. Ook hier komt dus het contrast tussen architectonische vormen en een losse beplanting terug.

3 Renovatieplan 2004

Als in het begin van deze eeuw een omvangrijke nieuwbouw gerealiseerd wordt aan de straatzijde en het bestaande schoolgebouw ingrijpend gerenoveerd wordt, wordt Buro Mien Ruys gevraagd een renovatieplan voor de buitenruimte te maken. De tuin verkeert op dat moment in erbarmelijke staat. De bomen en ligusterblokken zijn gerooid, van de beplanting in het bloementerras is nauwelijks iets over en de bielzen zijn verrot. Het hele gebied wordt gebruikt als fietsenstalling. De opdracht heeft een strak programma van eisen. Er moet ruimte komen voor het stallen van bijna 300 fietsen waarbij de aanwezige rekken hergebruikt worden en er moet een parkeerterrein voor ruim 30 auto’s komen. Daarnaast moet er ruimte komen voor een groot aantal containers, waaronder ook een perscontainer. Het onderhoud van de tuin moet eenvoudig en goedkoop zijn en de te gebruiken beplanting moet tegen een stootje kunnen. Daarom is er voor gekozen geen letterlijke restauratie van het tuinplan uit te voeren, maar een interpretatie van het ontwerp naar de nieuwe situatie. De essentie van het oorspronkelijke idee is daarbij gehandhaafd maar met gebruik van nieuwe materialen. Gekozen is voor een (soberder) beplanting die tegen een stootje kan en weinig onderhoud vraagt maar wel kleur en afwisseling brengt en het losse karakter. Het bomenkader is hersteld alleen is als boomsoort een kleiner blijvende soort met parasolvormige kroon gekozen, een Crataegus soort die Mien Ruys in de jaren ’60 veel toepaste in haar beplantingsplannen. Het jaarlijks vormsnoeien (zoals de platanen vereisten) kwam daarmee te vervallen. Wel zijn opnieuw geschoren ligusterblokken toegepast waarmee loop- en fietslijnen gestuurd kunnen worden. Tussen de ligusterblokken en onder de bomen werd ruimte gevonden voor het overgrote deel van het aantal fietsen. Het verhoogde bielzenvlak werd vervangen door een verlaagd grindvlak, met daarin losse plantvlakken. Het contrast in bestratingsmateriaal blijft zo in stand als ook de basisvorm van het bloementerras. In het beplantingsplan is gekozen voor grotere vakken met minder verfijnde soorten in grotere groepen, echter nog steeds met het karakter van een bloementerras.

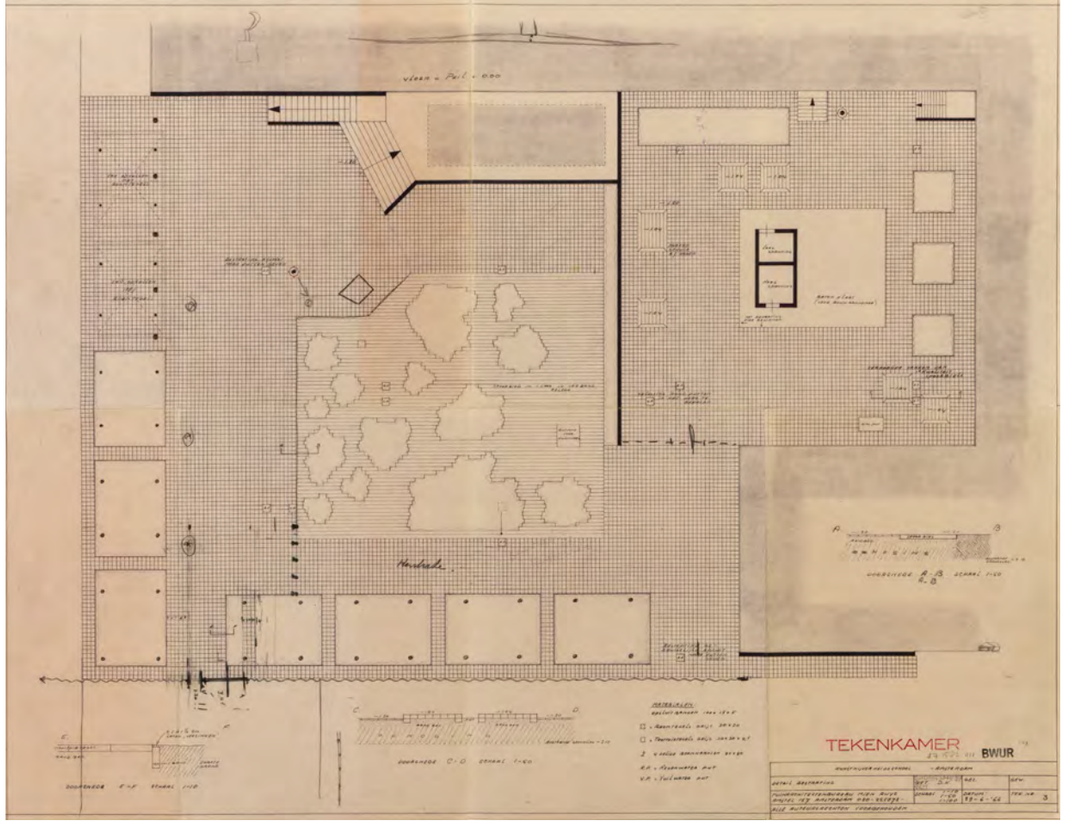

Tuinarchitectenbureau Mien Ruys, ontwerp terrein/bestrating/ beplantingsplan 1966, Special Collections, Wageningen University & Research-Library

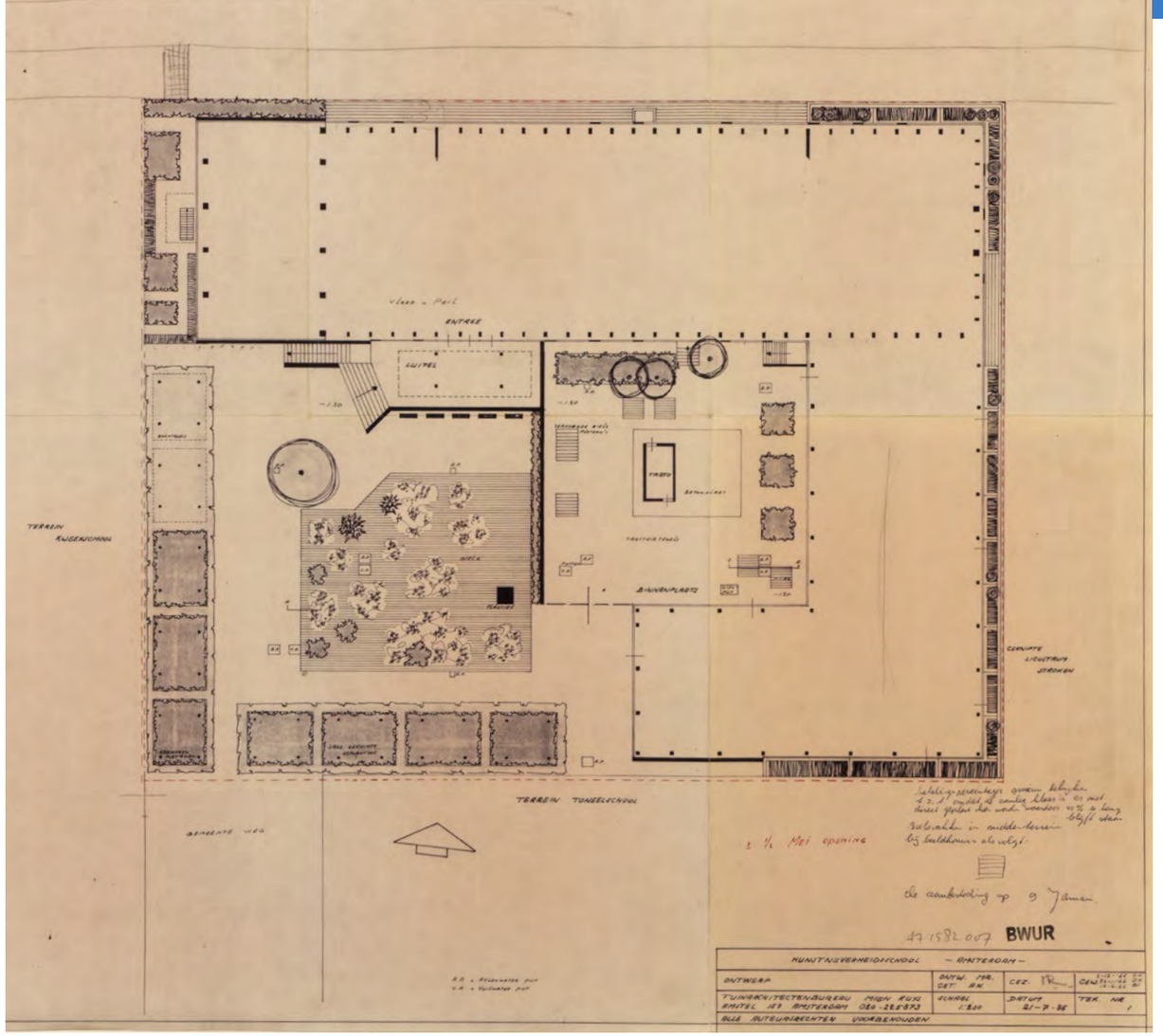

Tuinarchitectenbureau Mien Ruys, ontwerp terrein/bestrating/ beplantingsplan 1966, Special Collections, Wageningen University & Research-Library

Tuinarchitectenbureau Mien Ruys, Rietveld Academie binnentuin en binnenplaats, foto's Buro Mien Ruys, archief GRA

Tuinarchitectenbureau Mien Ruys, Rietveld Academie binnentuin en binnenplaats, foto's Buro Mien Ruys, archief GRA

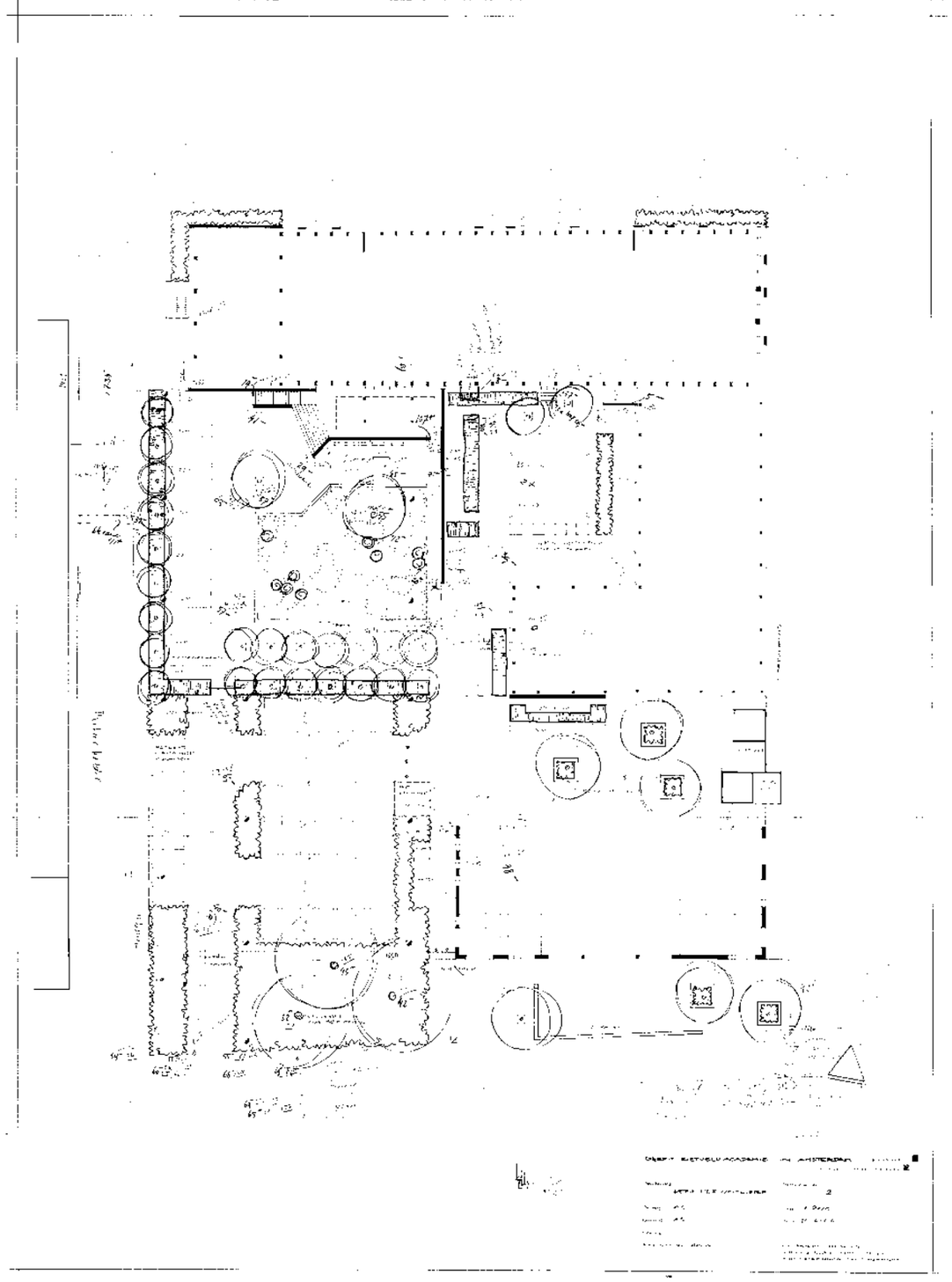

Buro Mien Ruys, Renovatie terrein Rietveld Academie, definitief ontwerp 2004, Buro Mien Ruys

Het parkeren en het grootste deel van de containers werd compact vormgegeven en ondergebracht in de zone tussen het omkaderde terreindeel en de straat. De toegangsweg naar het terrein ligt in het verlengde van de route naar de hoofdentree met de trap. De plaats voor de containers werd zo pragmatisch mogelijk opgelost waarbij logistiek van vuil wegbrengen en containers legen een belangrijke leidraad was. Uitvoering van deze renovatie van het terrein vond plaats in 2004.

Anno nu is er van deze gerenoveerde tuinaanleg niets meer over. Op de plaats van het parkeerterrein is nieuwbouw gekomen en deze bouw steekt aan de noordzijde ruim voorbij de oorspronkelijk ontworpen groene omkadering. Hagen en bomen zijn verdwenen en ook van het bloementerras is niets overgebleven. Ook de route vanaf de straat naar de hoofdentree is gewijzigd en niet meer zo logisch als deze was, gericht op de trap. De aard van de nieuwbouw maakt renovatie van de Mien Ruys-tuin ook niet meer mogelijk. De context van gebouw en omgeving, de maat van de buitenruimte versus de maat van de nieuwe gebouwen is dermate ingrijpend veranderd dat het inrichten van de buitenruimte een geheel nieuwe opgave zou worden, waarbij de oude uitgangspunten en ideeën niet meer bruikbaar zijn.

“We zijn van heden en voorheen, maar er is ook iets in ons in van morgen en overmorgen en eens”

Het digitaal toegankelijk maken van het archiefmateriaal van de bouw, aanpassing en restauratie van het Gerrit Rietveldgebouw

Martine Kuipers

Het digitaal toegankelijk maken van het archiefmateriaal van de bouw, aanpassing en restauratie van het Gerrit Rietveldgebouw

Met het oog op het samenstellen van het Conservation Management Plan (CMP) en de Historic Structure Report (HSR) wil de Gerrit Rietveld Academie het archiefmateriaal dat betrekking heeft op de bouw, ontwikkeling en restauratie van het Gerrit Rietveld-gebouw digitaal toegankelijk maken in een nog te realiseren database. De Historic Structure Report (HSR), het benodigde onderzoek en de resultaten hiervan zullen voorzien in alle voor het CMP relevante informatie.
De database zal vervolgens onderdeel uitmaken het CMP met als doel alle relevante informatie over het Gerrit Rietveld-gebouw te bewaren, zeker te stellen, digitaal toegankelijk te maken en deze beschikbaar te stellen ten behoeve van conservering, aanpassing, onderhoud en behoud van het gebouw in haar oorspronkelijke functie.

Een deel van de informatie en de bronnen voor de HSR, bestaat uit archiefmateriaal dat elders beschikbaar is. Een deel van de bronnen bestaat uit archiefmateriaal van de academie zelf dat al ontsloten en ondergebracht is bij het

RKD en andere relevante archieven die bij andere instellingen in beheer zijn. De andere en tevens substantiële bron het archiefmateriaal dat betrekking heeft op de bouw, de restauratie in 2004 en de aanpassingen die tot op heden aan het gebouw zijn gedaan. Dit materiaal is bij de academie zelf gehuisvest en bestaat uit geschreven documenten, waaronder rapporten, (bouw)verslagen en correspondentie, bouwtekeningen, technische tekeningen, plattegronden, schetsen en foto's. Daarnaast bevat het archiefmateriaal voorbeelden en monsters van veel oorspronkelijk toegepaste materialen en beslag.

Op dit moment is het materiaal deels fysiek en deels digitaal beschikbaar, maar nog niet zodanig ontsloten dat het snel en makkelijk toegankelijk is. Doel van de te realiseren database is hierin te voorzien. In eerste plaats voor intern gebruik door medewerkers ten behoeve van het opstellen van bovengenoemde CPM en de uitvoer van de HSR maar, waar mogelijk, op termijn ook voor de hele academiegemeenschap en externe gebruikers. In de Getty Foundation subsidieaanvraag "Keep it Modern" zijn de algemene stappen voor het realiseren van de database als volgt geschetst:

- De database zal eerst alleen gevuld worden met een selectie van gedigitaliseerd archiefmateriaal dat nodig is voor het CPM en de HSR.
- Het al gedigitaliseerde deel zal vervolgens worden aangevuld met een verdere selectie uit het nog te digitaliseren materiaal in samenwerking met het RKD.
- Daarna zal al het gedigitaliseerde materiaal worden beschreven en via de in opbouw zijnde beeldbank beschikbaar worden gesteld.
- Daarna zal ook het overgebleven relevante materiaal gedigitaliseerd worden en toegevoegd worden aan de database.

De vraag hoe de database in te richten om het archiefmateriaal te ontsluiten, is echter nog niet beantwoord. Welke randvoorwaarden moeten worden gesteld aan de software die nodig is om het archiefmateriaal en andere relevante informatie over het Rietveldgebouw te ontsluiten en digitaal toegankelijk te maken voor interne gebruikers en, daar waar mogelijk, ook beschikbaar te kunnen stellen aan externe gebruikers? En op welke manier zou dit archiefmateriaal ontsloten moeten worden?

Om de bovenstaande vragen te beantwoorden wordt eerst vanuit een archivistisch perspectief stilgestaan bij een viertal onderwerpen, om zo tot de belangrijkste randvoorwaarden te komen waaraan de inrichting van de database moet voldoen:

- De functie van archief
- Het belang van het te ontsluiten archiefmateriaal
- Toegankelijkheid en ontsluiting
- Het doel van de database en de beoogde gebruikers

1 De functie van archief

In de hedendaagse archiefwetenschappelijke literatuur wordt archief gedefinieerd als procesgebonden informatie: informatie die door onderling samenhangende werkprocessen is ontstaan, ontvangen en bewaard en die zodanig door die werkprocessen is gestructureerd en vastgelegd dat ze vanuit de context van die

werkprocessen kan worden bevraagd.[1] Niet de vorm of de ouderdom van deze informatie bepaalt of iets archief is maar de context waarbinnen deze informatie is ontstaan – de uitvoer van een taak of werkproces - en de rol die de informatie in dit werkproces speelt. De primaire functie van archief is dus in de eerste plaats het ondersteunen van de bedrijfsvoering. Informatie dat binnen een werkproces ontstaat, wordt bewaard en gearchiveerd om vanuit dat werkproces de informatie weer op te kunnen zoeken en (opnieuw) te gebruiken, als bewijs, voor verantwoording, als naslag, als 'geheugen' - of voor hergebruik ter ondersteuning van een ander werkproces.

Hoewel doorgaans veel archief uit tekstdocumenten bestaat, kan archief, afhankelijk van het werkproces waar het uit voortkomt, ook uit tekeningen, foto's, ander (audio)visueel materiaal en voorwerpen bestaan. Het begrip 'archiefdocument' verwijst dan ook niet zozeer naar alleen tekstdocumenten maar naar iedere verschijningsvorm van informatie dat voortkomt uit een werkproces.[2]

De archiveerde informatie blijft in principe bij de organisatie zolang de informatie voor de organisatie nodig is en wordt bewaard, beheerd en beschikbaar gesteld in een eigen al dan niet geautomatiseerd archiveringssysteem. Pas later en doorgaans wanneer de informatie haar primaire functie verloren heeft omdat een activiteit in het kader van de taakuitvoering afgerond is, kan een deel hiervan van (cultuur)historische waarde zijn. Overheidsinstellingen dragen, conform de Archiefwet, hun afgesloten archieven over aan een archiefinstelling, die de zorg voor de archieven overneemt en vervolgens deze aan het publiek beschikbaar stelt vanuit hun eigen beheer- en raadpleegsysteem. Organisaties met een privaatrechtelijke rechtsvorm, waaronder ook de Gerrit Rietveld Academie, zijn in principe vrij om te kiezen of zij hun eigen afgesloten (bedrijfs)archief willen bewaren en in eigen beheer willen houden of ook over te dragen aan een archiefinstelling.

Een van de belangrijkste redenen van een organisatie om een archief blijvend te bewaren, is de waarde ervan als kennisbron voor onderzoek en historisch 'geheugen'. Voor de academie is dit het motief geweest om eind jaren '80 met het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie (RKD) een samenwerking aan te gaan en in vervolg hierop een overeenkomst aan te gaan om die delen over te brengen die van belang zijn om de geschiedenis van de academie - als onderwijsinstelling, onderzoeksinstituut en gemeenschap in haar relatie met de lokale, nationale en internationale omgeving - te kunnen reconstrueren en het archiefmateriaal beschikbaar te stellen aan het bredere publiek. Het betreft aanvankelijk de archieven van de vier rechtsvoorgangers van academie: de Dagteeken- en Kunstambachtsschool voor Meisjes (1878–1923), de Kunstnijverheid Teekenschool 'Quellinus' (1879–1923), de Teekenschool voor Kunstambachten (1880–1923) en het Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs (1924–1967). Deze zijn in 1989 geïnventariseerd en ondergebracht bij het RKD. Naar aanleiding van de renovatie van het Rietveld-gebouw in 2004, is vervolgens ook het archiefmateriaal van de academie zelf geïnventariseerd, ontsloten en aan het RKD overgedragen. Dit materiaal dateert van 1967, het jaar dat de academie bij de officiële opening van het Rietveld-gebouw haar huidige naam kreeg, tot en met 2004.

1 Th. Thomassen, 'Een korte introductie in de archivistiek', in: P.J. Horsman, F.C.J. Ketelaar en T.H.P.M. Thomassen red., *Naar een nieuw paradigma in de archivistiek*, 's-Gravenhage 1999 p. 11.

2 Zie voor een inleiding op het beheer van digitale archiefdocumenten van uit een archivistische benadering bijvoorbeeld: P.J. Horsman, *Archiefschoolschrift 1. Archiveren. Een inleiding*, 's-Gravenhage 2006.

De archieven bevatten materiaal dat voortkomt uit alle aspecten van de taakuitvoering van de academie als onderwijsinstelling, waaronder het inrichten en verzorgen van het onderwijs en onderzoek, samenwerking en andere externe betrekkingen, het besturen van de organisatie en bedrijfsvoering. Voorbeelden hiervan zijn de neerslag van zaken als beleidsontwikkeling, contacten met de onderwijsinspectie en de diverse ministeries door de jaren heen, contacten met andere academies in binnen- en buitenland, contacten met kunstinstellingen en bedrijven, verzorging van het onderwijs, huisvesting en facilitair beheer, studentenadministratie, studentenbegeleiding en voorlichting en communicatie.[3] Met name in het archiefmateriaal van het Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs en dat van de Gerrit Rietveld Academie vanaf 1967 tot en met 2004, bevat relevante informatie voor de HSR, waaronder stukken betreffende onderwijsbeleid, inrichting van het onderwijs en les-, leer- en lokalenplannen.

2 Het belang van het te ontsluiten archiefmateriaal

Bij het overbrengen van het archiefmateriaal van 1967 tot en met 2004 is destijds besloten om ten behoeve van de renovatie al het archiefmateriaal dat betrekking heeft op de bouw en aanpassingen die tot en met 2004 aan het gebouw zijn gedaan vooralsnog in eigen beheer te houden. Het archiefmateriaal dat daarna verzameld en voortgekomen is uit verdere ontwikkeling van het Rietveld-gebouw is tot op heden ook nog in eigen beheer.

Het archiefmateriaal kan worden onderverdeeld in vier afzonderlijke informatie-eenheden die ontstaan zijn uit vier aparte, maar met elkaar verband houdende, afgeronde activiteiten:

1. Ontwerp en bouw met archiefmateriaal daterend van 1950 tot en met 1967
2. Ontwikkeling met archiefmateriaal daterend van 1966 tot en met 2003
3. Restauratie met archiefmateriaal daterend van 1999 tot en met 2004
4. Ontwikkeling met archiefmateriaal daterend van 2004 tot en met 2020

Hoewel de bovengenoemde informatie-eenheden voortkomen uit vier afgeronde activiteiten, hebben zij in feite nog steeds een primaire functie binnen de huidige activiteiten van conservering, onderhoud en beheer van het gebouw.

Het belang van deze vier archiefonderdelen en het belang van het snel en makkelijk toegankelijk maken, ligt dus besloten in een even eenvoudige als praktische reden: het archiefmateriaal is onmisbaar voor de conservering van het gebouw, het dagelijks onderhoud en aanpassingen aan het gebouw in de toekomst. Vanuit het perspectief van risicomanagement kan zonder een bouwarchief waarin de oorspronkelijke bouw gedocumenteerd is, het gebouw niet geconserveerd, onderhouden, beheerd en aangepast worden en kan dit niet voldoen aan huidige en toekomstige (wettelijke) eisen voor het beheer onderwijsgebouwen, voorwaarden en eisen voor het beheer van het Rietveld-gebouw als gemeentelijk monument en voorwaarden voor de preservering van de architectonische kwaliteit van het gebouw. Dit geldt evenzeer voor het archiefmateriaal dat voortkomt uit restauratie en de aanpassingen aan het gebouw na de renovatie.

3 Voor een nadere beschrijving van de bewerking en de overbrenging van de archieven van de academie, zie R. van Bragt en M. Kuipers 'Archief van Rietveld Academie geïnventariseerd 125 jaar kunstonderwijs', in: *RKD Bulletin*, juni 2014, pp. 35-39.

De onderzoekswaarde van het archiefmateriaal is daarbij van bijzonder belang. Binnen de context van de HSR en bouwhistorisch onderzoek is het archiefmateriaal een van de belangrijkste primaire bronnen. Om nu en in de toekomst aanpassingen te kunnen doen met behoud van historische kwaliteit van het gebouw, is een goed begrip en nauwkeurige reconstructie nodig van het hoe en waarom van de bouw, de verbouw, de achtergronden en ontwikkelingen van het ontwerp en ingrepen. Zou het materiaal er niet zijn, dan is gedegen bouwonderzoek niet meer mogelijk.

Ook in bredere context vormt het archiefmateriaal overigens een belangrijke primaire onderzoeksbron. Het gebouw is in vele opzichten van bijzondere betekenis. Voor de academiegemeenschap, de geschiedenis van de academie, de onderwijsfilosofie en de onderwijspraktijk is het gebouw van grote en onverminderde waarde. Als neerslag van het hele proces van ontwerp tot bouw maakt het archiefmateriaal onderdeel uit van de gedocumenteerde geschiedenis van de academie, maar het dient ook als inspiratie- en informatiebron die geregeld vanuit verschillende perspectieven en onderzoeksvragen geraadpleegd wordt door studenten, onderzoekers en curatoren voor publicaties en onderwijs- en afstudeerprojecten.[4]

Bovendien is het gebouw een van de weinige onderwijsgebouwen van de hand van Gerrit Rietveld dat tot op heden nog steeds in haar oorspronkelijke functie in gebruik is én waarvan als enige de oorspronkelijke staat behouden is. Het neemt daarmee binnen de context van het gehele werk van de architect Gerrit Rietveld zelf, de Nederlandse architectuurgeschiedenis en het Nederlands cultureel erfgoed in het algemeen een bijzondere positie in. Niet alleen binnen het kader van het dagelijks beheer van het gebouw en van de actuele 'praktische' waarde, als werk van Gerrit Rietveld, en met name ook door de hoge mate van volledigheid, is het archiefmateriaal ook in breder opzicht van grote waarde.

Dit geldt ook voor het archiefmateriaal dat voortkomt uit de aanpassingen aan het gebouw en de restauratie. Dit archiefmateriaal is niet enkel en alleen gevormd op basis van hergebruik van de informatie uit het bouwarchief, maar komt ook voort uit een creatief en artistiek proces gebaseerd op onderzoek gericht op het waarborgen van de historische kwaliteit van het gebouw en het oorspronkelijke ontwerp bij de restauratie en de noodzakelijke aanpassingen. In samenhang met het bouwarchief, voegen beide daarmee toe aan de geschiedenis van het Rietveld-gebouw zoals het oorspronkelijk is gebouwd en zijn zij op hun beurt ook weer een even belangrijke primaire bron voor bouwhistorisch en (cultuur) historisch onderzoek.

In de context van de andere twee gebouwen op het terrein is het Rietveld-gebouw eveneens van bijzondere betekenis. Voor de aanleiding, het ontwerp en de bouw van beide nieuwe gebouwen is het Rietveld-gebouw het vertrekpunt

4 Zo zijn onder meer de volgende studenten afgestudeerd waarbij de archieven van de academie als bron gebruikt zijn: Nil Ilkbasaran (DOGtime), afgestudeerd in 2013 (Bouwarchief van het Gerrit Rietveld-gebouw), Sophie Wartenbergh (designLAB), afgestudeerd in 2017 (Bouwarchief van het Gerrit Rietveld-gebouw), Lindsey van de Wetering en Rosa Jonkman (Architectuur Hogeschool van Amsterdam), afgestudeerd in 2015 (Bouwarchieven Gerrit Rietveld-gebouw en het Benthem en Crouwel-gebouw)

en referentiekader. Hun ontstaansgeschiedenis kan niet los gezien worden van het Gerrit Rietveld-gebouw. Zo heeft bijvoorbeeld de waarde die de academiegemeenschap aan dit gebouw hecht, niet alleen een cruciale rol gespeeld in het besluit tot het afzien een verhuizing naar een gebouw van Ben Merkelbach in Bos en Lommer en in plaats daarvan te besluiten tot de bouw van het derde gebouw, het Fedlev-gebouw, maar heeft het ook geïnspireerd tot de Do-It-Yourself prijsvraag en de nadere uitwerking en realisatie van het winnende ontwerp.

Samen vormen de gebouwen in feite een drie-eenheid die de geschiedenis van de academie en het onderwijs aan de academie 'vertellen'. In dit licht zijn de archieven voortkomend uit de activiteiten om de bouw van alle drie de gebouwen te verwezenlijken, alsook de aanpassingen en de restauratie van het Rietveld-gebouw, te beschouwen als een onderdeel van de gedocumenteerde historie van de academie vanuit het perspectief van de ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis van de gebouwen.

Hoewel het archiefmateriaal dat bij het ontwerp, de realisering en de inrichting van de twee andere gebouwen is ontstaan buiten de scope van de te realiseren database vallen, zou in gedachten gehouden moeten worden dat ook dit materiaal eenzelfde functie en onderzoekswaarde hebben als dat van het Rietveld-gebouw en zou op termijn ook dit materiaal opgenomen kunnen worden in de database.

3 Toegankelijkheid en ontsluiting

Voorwaarde om optimaal gebruik te kunnen maken van de informatie is informatiebeheer dat de duurzame toegankelijkheid van de informatie waarborgt voor zo lang als dit noodzakelijk is. Ongeacht of het gaat om op termijn te vernietigen informatie of om blijvend te bewaren informatie, deze informatie zal zodanig moeten worden gearchiveerd dat

1. de juiste informatie, op het juiste moment vindbaar is,
2. deze beschikbaar is,
3. leesbaar is,
4. interpreteerbaar is, dat wil zeggen: de gebruiker moet de betekenis van de gevonden informatie kunnen interpreteren binnen de context waarin deze informatie is ontstaan, en tot slot
5. de betrouwbaarheid en de authenticiteit van de informatie gewaarborgd is, dat wil zeggen: een gebruiker moet erop kunnen vertrouwen dat de gevonden informatie volledig en correct is maar ook dat deze informatie na het moment van archiveren inhoudelijk niet meer gewijzigd is.[5]

Niet alle informatie kan of mag (nog niet) voor iedereen ingezien worden en moet in openbaarheid worden beperkt, vanwege wet- en regelgeving op het gebied van privacy, openbaarheid en bijvoorbeeld auteursrecht. Naast de

5 Zie onder meer: P.J. Horsman, *Archiefschoolschrift 1. Archiveren. Een inleiding*, 's-Gravenhage 2006, het Kennisplatform NORA (Nederlandse Overheid Referentie Architectuur): https://www.noraonline.nl/wiki/Duurzame_Toegankelijkheid en de Kennisbank van het Nationaal archief: https://www.nationaalarchief.nl/archiveren/kennisbank/wat-betekent-archiveren

bovengenoemde punten is het dus ook van belang dat informatie die (nog) niet door iedereen ingezien kan worden, in toegang beperkt wordt en moet daarbij worden aangegeven waarom dit niet (nog) ingezien mag worden en onder welke voorwaarden en/of wanneer op termijn wel.

Toegankelijkheid heeft dus betrekking op de vindbaarheid en beschikbaarheid maar ook op het beheer van informatie. Met betrekking tot het eerste wordt de mate van toegankelijkheid bepaald door de manier waarop de informatie ontsloten wordt. Bij archiefinstellingen en in de archivistiek wordt bij het ontsluiten van archief gesproken over toegangen en archivistisch beschrijven. Karakteristiek aan archivistisch beschrijven is het vastleggen van specifieke metadata[6], ofwel gegevens over gegevens, waarbij in tekstuele vorm informatie over archiefdocumenten en groepen van archiefdocumenten wordt vastgelegd, hun onderlinge samenhang en de context waarin zij ontstaan en gebruikt zijn.7
De meest bekende en gebruikte toegang is de (klassieke) archiefinventaris en wordt in het archiefwezen ook wel aangemerkt als de primaire ontsluiting van een archief. Daarnaast zijn er de zogenoemde nadere, of secundaire, toegangen, waaronder indexen, registers of indices, die in aanvulling op de archiefinventaris gebruikt kunnen worden en kent de archiefpraktijk plaatsingslijsten die in eerste plaats als beheerinstrument dienen, maar ook als voorlopige toegang kunnen fungeren in afwachting van de vervaardiging van een archiefinventaris.[8]
De archiefinventaris is van oorsprong bedoeld om zowel een inhoudelijke als fysieke toegang op een papieren - analoog - archief te verschaffen. Het is een systematische inhoudelijke beschrijving van de onderdelen van een archief om te kunnen bepalen wat er in een archief zit en bevat het tevens een verwijzing naar de fysieke locatie waar het betreffende onderdelen van het archief zich bevinden.

Het principe van deze manier van ontsluiten is een top-down benadering, waarmee conform formele eisen, de structuur, vorm en inhoud van een archief van algemeen naar bijzonder wordt beschreven. Dit gebeurt op basis van hiërarchische classificatie die de ordening (de structuur) van het archief representeert.[9] Alle beschrijvingsniveaus worden beschreven volgens een vaste structuur en met formele beschrijvingselementen. Op het hoogste beschrijvingsniveau wordt het archief als geheel beschreven met algemene informatie over het archief, de zogenoemde inleiding op het archief. Hierin staat onder meer informatie over de archiefvormer, de inhoud en reikwijdte van het archief, de structuur en indeling van het archief en de bewerking ervan. Het volgende onderliggende

6 Voor een nadere beschouwing over metadata vanuit een archivistisch perspectief zie onder meer: A.J. Gilliland, " 'The Wink that's Worth a Thousand Words': A Contemplation on the Nature of Metadata and Metadata Practices in the Archival World" in: F. Smit, A. Glaudemans en R. Jonker (red.) *Archives in Liquid Times*, 's-Gravenhage 2017, pp. 122-127.

7 P.J. Horsman, *Archiefschoolschrift 1. Archiveren. Een inleiding*, 's-Gravenhage 2006, p. 98.

8 Voor een uitgebreide beschrijving en bespreking van het klassieke ontsluitingsapparaat in het archiefwezen zie bijvoorbeeld: Th. Thomassen, 'Klassieke toegangen op archieven: een overzicht' in: Th. H. P. M Thomassen, B. Looper en J. Kloosterman (red.), *Toegang. Ontwikkelingen in de ontsluiting van archieven*, 's-Gravenhage 2001, pp. 103-126 en M. Lulofs, 'Overige wijzen van ontsluiting' In: A. van Giessel, F.C.J. Ketelaar en A.J.M. den Teuling, *Archiefbeheer in de praktijk*, Alphen aan den Rijn 1986-2011, pp. 4520-1/29.

9 De onderliggende twee principes van archivistische beschrijving zijn het bestemmingsbeginsel en structuurbeginsel. Met het eerste beginsel wordt bedoeld dat een archiefstuk alleen binnen de context van het archief waarin het is opgenomen en overeenkomstig de oorspronkelijke functie kan worden geïnterpreteerd, en daardoor bestemd is om van dat bepaalde archief deel uit te maken. (A.J.M den Teuling, *Archiefterminologie voor Nederland en Vlaanderen*, Antwerpen 2003, lemma 21) Het structuurbeginsel gaat uit van het principe dat ieder archief één geheel is en moet blijven, met een structuur die bepaald is door de archiefvorming en dat de oorspronkelijke ordening (zoveel mogelijk) moet worden gerespecteerd. Verstoring van de structuur leidt tot een verlies van informatie doordat archiefstukken van hun context worden losgemaakt en daardoor niet meer juist kunnen worden geïnterpreteerd. (*Archiefterminologie voor Nederland en Vlaanderen*, lemma 22).

beschrijvingsniveau bestaat uit hoofd- en subrubrieken waarmee de onderdelen van het archief gegroepeerd worden in hoofd- en subcategorieën op basis van de functies, taken of activiteiten van de archiefvormer. Binnen de rubrieken wordt een beschrijving gemaakt van reeksen, met een korte inhoudelijke beschrijving van een groep gelijksoortige archiefbescheiden, waaronder bijvoorbeeld series als jaarrekeningen, verslagen van vergaderingen en bijbehorende vergaderstukken, of dossiers. De kleinste beschrijvingseenheid, het bestanddeel, is het zogenoemde kleinste 'opvraagbare' deel en kan op zijn beurt weer ondergebracht worden bij rubrieken of reeksen. Deze beschrijvingseenheid bevat, samen met een aantal formele kenmerken, een korte algemene inhoudelijk samenvattende beschrijving van de stukken die onder dit bestanddeel vallen.[10] Wanneer een papieren archief (nog) niet gedigitaliseerd is, kan dit ter inzage aangevraagd worden bij de archivaris of informatiebeheerder. Kenmerkend aan deze vorm van archivistisch beschrijven is dus de groepsgewijze beschrijving. Alleen als stukken niet onder te brengen zijn bij een bestanddeel, krijgen deze een eigen beschrijving.

4 Het doel van de database en de beoogde gebruikers

Uitgaand van het doel van de te realiseren database en de beoogde gebruikers, is het de vraag of binnen deze context een klassieke archiefinventaris als primaire toegang toereikend is. Ontwikkelingen op digitaal gebied in de afgelopen decennia maken het inmiddels al langere tijd mogelijk om archieven te digitaliseren en de klassieke inventaris in gedigitaliseerde vorm aan te bieden en archieven direct via internet beschikbaar te stellen. De ontwikkeling van de internationale standaard ISAD(G) door de International Council on Archives heeft het voor archiefinstellingen mogelijk gemaakt om dit op een uniforme manier te doen.[11]

Een klassieke inventaris in digitale vorm heeft het zoeken binnen een inventaris veel makkelijker gemaakt. Zo kan met trefwoorden door de inventaris heen 'ge-googled' worden. Echter, zowel in analoge als digitale vorm gaat de klassieke inventaris niet uit van de zoekvraag van de gebruiker en het gericht kunnen zoeken naar een specifiek document, maar de structuur en indeling van het archief: de kleinst opvraagbare eenheid is, ook in digitale vorm, nog steeds het bestanddeel. Bovendien is het succesvol vinden van een specifiek document in een digitale inventaris even afhankelijk van de kwaliteit van de inhoudelijke beschrijving van de bestanddelen en de bovenliggende beschrijvingseenheden als bij de papieren inventaris. Een zoekactie in een digitale inventaris leidt over het algemeen dus ook nog steeds in veel gevallen niet direct tot een individueel document. En, zoals bij het papieren origineel, zal bij een bestanddeel in de gescande vorm door alle documenten die onder dit bestanddeel vallen digitaal heen gebladerd moeten worden om uiteindelijk bij de gezochte informatie te terecht te komen. Wanneer een bestanddeel bestaat uit enkele stukken, zal dit voor de gebruiker nog niet een groot probleem zijn, maar wanneer een bestanddeel uit een hele grote verzameling van documenten bestaat, kan het één voor één doorbladeren (te) tijdrovend worden.

Voor een onderzoeker die bekend is met archiefonderzoek en weet hoe een inventaris te gebruiken om de benodigde informatie te vinden, kan het toereikend zijn. Voor iemand die niet bekend is met een inventaris zal hulp van de archivaris of informatiespecialist nodig zijn. Onderzoeken naar gebruikersgedrag,

gebruikerswensen en doelgroepen op het gebied van archiefonderzoek en archiefgebruik laten dit ook zien.[12] Wat ook uit de onderzoeken blijkt, is dat toegankelijkheid een relatief begrip is. De informatiebehoefte - waarvoor en waarom de informatie nodig is, de zoekvraag, het zoekgedrag en kennis van het zoeksysteem en de beschikbare tijd die een gebruiker heeft - kan sterk verschillen en valt niet altijd goed te voorspellen. Uit conclusies van deze studies valt óók af te leiden dat een (klassieke) archiefinventaris als primaire toegang en de onderliggende archivistische principes niet zozeer ter discussie hoeven te staan, maar dat het meer de vraag is hoe nieuwe methodes en nieuwe middelen ontwikkeld en ingezet kunnen worden om zoeksystemen in te richten waarbij de presentatie van zoekresultaten beter aansluit op verschillende soorten zoekvragen en zoekgedrag.

In het licht van de te realiseren database is er echter een belangrijk verschil met de archieven die door archiefinstellingen beschikbaar worden gesteld: de gebruikersonderzoeken hebben zich met name gericht op gebruikers van afgesloten archieven die overgebracht zijn en in principe niet meer hun primaire functie hebben. Het archiefmateriaal dat betrekking heeft op het Rietveld-gebouw is daarentegen in de eerste plaats ook nog steeds noodzakelijk voor de bedrijfsvoering. Met het oog op dit gebruik zal efficiënt en documentgericht kunnen zoeken een belangrijke eis zijn. Naar verwachting zal er behoefte zijn aan het kunnen zoeken op kenmerken en beschrijvingen die niet in een klassieke archiefinventaris passen of voorkomen. Dit vraagt om een fijnmaziger manier van ontsluiten dan de klassieke inventaris kan bieden. Een document managementsysteem dat informatie tot op documentniveau kan ontsluiten, is in dit opzicht dan ook een betere keuze.

10 Voor nadere uitleg en praktische instructie voor de huidige archiefpraktijk in Nederland voor het opstellen van een klassieke archiefinventaris van analoge afgesloten archieven, zie bijvoorbeeld: Centrale Archief Selectiedienst *Handleiding klassieke inventarissen*, mei 2001. https://www.provincialearchiefinspecties.nl/assets/Downloads/HandleidingInventaris.pdf (voor het laatst geraadpleegd op 26 mei 2022) en A.J.M den Teuling, 'Inventarisatie van statische archieven: Het archief als geheel en het structuurbeginsel', In: A. van Giessel, F.C.J. Ketelaar en A.J.M. den Teuling, *Archiefbeheer in de praktijk*, Alphen aan den Rijn 1986-2011, pp. 4510-4/7

11 E. Hokke, P. Horsman, M. Nelissen en W. Vanneste, *International Council on Archives ISAD(G): Algemene Internationale Norm voor Archivistisch Beschrijven. Vertaling van de tweede uitgave,* Antwerpen /Leuven/ Amsterdam 2004.

12 Voor een uitgebreide samenvatting van onderzoek naar archiefgebruikers zie: M. Geerlings, *Records in Context en het zoeken en vinden van archiefstukken,* Scriptie voor het diploma Archivistiek B Hogeschool van Amsterdam, Amsterdam 2021.
Voor individuele studies en discussies over toegankelijkheid en gebruikers zie onder meer:
H. Berende, K. van der Heiden, T. Thomassen, C. Jeurgens, C. van der Ven en H. de Man, *Schetsboek Digitale Onderzoekomgeving en Dienstverlening*, 's Gravenhage 2016.
J. Zhang, *System evaluation of archival description and access*, Amsterdam 2011.
E. van Veen *Wat is dit? Publieksbegeleiding bij de digitale presentatie van archief en archiefinstellingen; museale begrippen toegepast in de archivistiek*, Masterscriptie Archiefwetenschap van de Faculteit der Geesteswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam, Amsterdam 2011.
J.M. Romijn-Wixley en A.C.J. de Vries, *Eigentijdse toegankelijkheid. Rekening houden met de competenties van archiefgebruikers. Een masterscriptie voor de leerstoelgroep Archief- en Informatiewetenschap (afdeling Mediastudies) van de Faculteit der Geesteswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam,* Amsterdam 2009.
H. Wubs en F. Huysmans, *Snuffelen en graven: over doelgroepen van digitaal toegankelijke archieven,* 's Gravenhage 2006.
E. Yakel en Deborah en A. Torres, 'AI: Archival Intelligence and User Expertise', In: *The American Archivist*, Vol. 66, Spring/Summer 2003, pp. 51-78.

Op dit moment wordt bij de academie een Digital Asset Managementsysteem (DAM-systeem) geïmplementeerd. In eerste instantie wordt deze ingericht als bron van waaruit de beeldbank in opbouw gevoed wordt en gericht is op het ontsluiten van beeldmateriaal. Met een nadere inrichting kan het DAM-systeem ook als een document managementsysteem ingezet om andersoortige informatie te kunnen ontsluiten. Het DAM-systeem biedt namelijk al de basisfaciliteiten om ook in gericht te kunnen worden voor opname van gedigitaliseerd of digitaal geboren archiefmateriaal en te voldoen aan de eerdergenoemde eisen van toegankelijkheid met betrekking tot de vindbaarheid, beschikbaarheid, leesbaarheid, interpreteerbaarheid, betrouwbaarheid en de authenticiteit. Bovendien voorziet het DAM-systeem ook in het technisch beheer van de digitale objecten en administratief beheer met betrekking tot intellectueel eigendom, herkomst, hergebruik en verantwoording over beheersactiviteiten als het toepassen van bewaartermijnen en selectielijsten.

Nu het archiefmateriaal dat nodig is voor het samenstellen van het CMP digitaal toegankelijk gemaakt zal worden, zou dit project een goede pilot zijn voor inrichting van het DAM-systeem ten behoeve van digitaal toegankelijk maken archiefmateriaal. De omvang en de inhoudelijke reikwijdte van het materiaal is overzienbaar. Bovendien bestaat het materiaal uit verschillende vormen: tekstdocumenten, tekeningen, schetsen, foto's maar ook ander visueel materiaal en objecten. Deze verschillende vormen van informatie vragen (deels) om verschillende beschrijvingen en bieden daarmee een goede gelegenheid om bij de inrichting van het DAM-systeem te onderzoeken hoe deze op een integrale manier ontsloten kunnen worden. Dit materiaal zou zich daarom bij uitstek ook goed lenen om te komen tot een ontsluiting en inrichting van de database die niet strikt 'ingepast' wordt in een klassieke toegang met een hiërarchische structuur maar wel gericht op het behoud van de archivistische uitgangspunten en, op termijn, overbrenging naar het RKD.

In het verlengde hiervan, biedt een pilot ook de mogelijkheid om met de inrichting van de database aan te sluiten bij de nieuwe internationale beschrijvingsstandaard voor het ontsluiten van archieven, Records in Context. Deze beschrijvingsstandaard gaat uit een nieuwe benadering van de organisatie van archivistische metadata bedoeld voor de archiefsector en is gebaseerd op de principes van Linked Data en het semantisch web. Het onderliggende conceptuele model van deze standaard sluit in eerste plaats beter aan op de inrichting van moderne document managementsystemen maar houdt tegelijkertijd ook rekening met de archivistische principes.[13] In tegenstelling tot de ISAD(G) standaard die nu gangbaar is bij archiefinstellingen en nog gebaseerd is op een klassieke manier van archiefontsluiting, is het conceptuele model van Records in Context niet gericht op de organisatie van archivistische metadata vanuit een hiërarchisch uitgangspunt maar een meerdimensionale en relationele vorm van archiefbeschrijving. Het meerdimensionale uitgangspunt sluit daarmee beter aan

13 Voor nadere informatie over het conceptuele model zie: International Council on Archives Expertsgroup on Archival Description, *Records in Contexts Introduction to archival description. Consultation Draft v0.2,* december 2021 en International Council on Archives Expertsgroup on Archival Description, *Records in Contexts, Conceptual Model. Consultation Draft v0.2,* juli 2021. https://www.ica.org/en/records-in-contexts-conceptual-model. Voor de ontologie van het model zie: https://www.ica.org/standards/RiC/RiC-O_v0-2.html

bij de niet-hiërarchische manier waarop digitaal geboren archief gearchiveerd wordt in huidige document managementsystemen. Deze zijn bovendien ingericht om individuele stukken te kunnen beschrijven en bieden de mogelijkheden om vanuit verschillende invalshoeken gerichter te kunnen zoeken tot op documentniveau.

Met de onderliggende principes van Linked Data, biedt het datamodel ook een nieuwe manier om tussen de onderdelen binnen een archief zelf relaties te leggen én te presenteren maar ook relaties te leggen naar buiten toe.[14] Een informatiesysteem als 'Building information management' (BIM), om een iets concreter voorbeeld te geven, maakt hier bijvoorbeeld ook gebruik van.

Kort samengevat maakt Linked Open Data technologie het delen, verbinden en verrijken van informatie mogelijk. Eigen informatie en (meta)data uit eigen systeem kan met andere (informatie)bronnen, datamodellen en gegevens gekoppeld worden door naast de eigen specifieke metadata, gebruik te maken van gestandaardiseerde open-source terminologiebronnen. Informatie staat dan niet meer op zichzelf, maar vormt een netwerk en werkt daarmee wederzijds en meerdimensionaal: het koppelen van informatie met andere bronnen verbindt en verrijkt eigen (informatie)bron en anders om en kan via gekoppelde bronnen weer naar nieuwe bronnen en informatie leiden. Zo kunnen nieuwe verbindingen gecreëerd kunnen worden die op hun beurt weer kunnen leiden tot meer, nieuwe en onverwachte vondsten en inzichten.

Met de meerdimensionale invalshoek voor het organiseren van de archivistische metadata, de geschiktheid om individuele archiefstukken vanuit de archivistische principes te kunnen ontsluiten, het kunnen zoeken vanuit verschillende invalshoeken en andere mogelijkheden om zoekresultaten te presenteren, kan het metadatamodel van Records in Context een interessant kader bieden voor de inrichting van het DAM-systeem en de database ten behoeve van het archiveren en beschikbaar stellen van archiefmateriaal.[15]

Ook de toepassing van Linked Data zou voor de academie een interessante mogelijkheid bieden om met behulp van externe terminologiebronnen verwijzingen te maken naar en relaties te leggen tussen de verschillende onderdelen van eigen archief, maar ook aan te sluiten op andere relevante kennis- en informatiebronnen elders. Te denken valt aan terminologiebronnen voor musea, archieven en onderzoeksinstellingen. Het RKD, dat aangesloten is op het Termennetwerk van het Netwerk Digitaal Erfgoed (NDE) en dat zelf ook informatie deelt op basis van openbare Linked Data (Linked Open Data), zou, gezien het al bestaande samenwerkingsverband, een goede partner kunnen zijn bij de implementatie van relevante terminologiebronnen.

14 Voor een nadere studie voor de toepassing van Records in Context zie: *M. Geerlings, Records in Context en het zoeken en vinden van archiefstukken,* Scriptie voor het diploma Archivistiek B Hogeschool van Amsterdam, Amsterdam 2021.

15 De toepassing en implementatie van Records in Context binnen de archiefsector staat nog aan het begin. Stadsarchief Amsterdam en Erfgoed Leiden staan als eerste instellingen in Nederland op het punt staan om de overstap te maken naar een nieuw collectiebeheersysteem dat wordt ingericht op basis van het conceptuele model van Records in Context. Stadsarchief Amsterdam heeft het datamodel uitgewerkt in een 'blauwdruk' dat als open-source beschikbaar wordt gesteld en door andere instellingen gebruikt kan worden voor het toepassen van Records in Context. Voor deze blauwdruk zie: https://github.com/Stadsarchief-Amsterdam/blauwdruk

5 Randvoorwaarden voor de te realiseren database

Ingericht als beeldbank sluit het DAM-systeem echter nog niet helemaal aan op hetgeen wat nodig is voor het vastleggen van archivistische metadata en metadata waarop medewerkers vanuit hun eigen taakuitvoering zouden moeten kunnen zoek. Om het DAM-systeem als database in te kunnen zetten voor het digitaal toegankelijk maken van het archiefmateriaal zal daarom voor verdere inrichting van het DAM-systeem met een aantal aanvullende randvoorwaarden rekening moeten worden gehouden.

Het zou ten eerste, een documentgerichte ontsluiting mogelijk moeten maken waarbij:

- informatie gemetadateerd kan worden op kenmerken, inhoud en status van de verschillende document- en informatietypen, op basis waarvan medewerkers vanuit het perspectief van hun taakuitvoering kunnen zoeken, filteren en sorteren,
- archivistische beschrijvingselementen gebruikt kunnen worden zodat met behoud van de archivistische uitgangspunten ontsloten kan worden en ook hierop gezocht, gefilterd en gesorteerd kan worden en waarbij de gegevens over de relatie tot het werkproces, waar de informatie in de organisatie is ontstaan en de functie van de informatie getoond kunnen worden zodat de gebruiker de betekenis van de informatie kan interpreteren en beoordelen of de juiste informatie gevonden is,
- voor beide vormen van ontsluiting gebruik gemaakt moeten kunnen worden van externe terminologiebronnen,
- verwezen kan worden naar of verbanden gelegd kunnen worden met andere relevante werkprocessen of informatie,
- metadata die vooraf al gemaakt zijn op een makkelijke manier, apart of samen met de digitale documenten of informatieobjecten geïmporteerd kunnen worden, en
- de metadata, apart of samen met de digitale documenten of informatieobjecten, geëxporteerd en gedownload kunnen worden in verschillende uitwisselingsformats (waaronder in XML, RDF, json) conform verschillende uitwisselingstandaarden. In eerste plaats ten behoeve van intern geautoriseerd gebruik en bijvoorbeeld overbrenging naar het RKD. Met de juiste inrichting van autorisaties op basis van de wet- en regelgeving voor openbaarheid, privacy, auteursrecht, en eventuele bedrijfsinterne redenen kan, deze faciliteit echter ook aangeboden worden aan andere gebruikersgroepen.

Ook zouden gedigitaliseerde documenten zelf ook doorzoekbaar moeten zijn, zodat de gebruiker deze zelf met trefwoorden of met geautomatiseerde indexering zou kunnen doorzoeken.

Ten tweede zou het ook mogelijkheid moeten bieden om ook (nog) niet gedigitaliseerd archiefmateriaal te kunnen ontsluiten, zodat

- dit materiaal ook vanuit hetzelfde systeem ontsloten en beheerd kan worden met dezelfde administratieve beheersmatige activiteiten en,
- het daarmee mogelijk maakt om in stappen analoog archief te digitaliseren en toe te voegen en,

- op deze manier op aanvraag ter inzage beschikbaar kan stellen voor intern geautoriseerd gebruik en daar waar geen beperkingen op inzage of inzage onder bepaalde voorwaarden op berust ook voor de hele academiegemeenschap en het bredere publiek.

Ten derde, aan het begin is het archiefmateriaal dat gedigitaliseerd en ontsloten zal worden ten behoeve van de uitvoer van de HSR en de ontwikkeling van het CMP onderscheiden in vier informatie-eenheden. Deze zouden als zodanig ontsloten en gemetadateerd moeten kunnen worden, binnen het grotere geheel van de werkprocessen van de bedrijfsvoering zodat:

- deze eenheden - en daarmee tevens de informatie die hier onder valt - ook weer vanuit de oorspronkelijke herkomst en functie geïnterpreteerd kunnen worden en de gebruiker kan beoordelen of de juiste informatie gevonden is,
- deze ook als afzonderlijke eenheden gepresenteerd kunnen worden, en
- deze presentatie eventueel ook als zoekingang kan dienen.

Ten vierde, de autorisaties moeten zo ingericht worden dat het opnemen en beheer van de metadata en de informatie alleen bij de daarvoor geautoriseerde medewerkers komen te liggen.
De beeldbank zoals deze nu geïmplementeerd wordt, heeft als de belangrijkste doelgroep de studenten. Daarbij is ook het doel de studenten archiefbewustzijn en de basisprincipes van archivering bij te brengen en biedt de mogelijkheid om onder meer eigen werk aan de beeldbank toe te voegen en te metadateren. Hoewel geen randvoorwaarde, maar er zou dan óók gedacht kunnen worden aan een aparte of extra faciliteit die het voor studenten, maar wellicht ook medewerkers, mogelijk maakt om náást de metadata die vanuit het DAM-systeem aangeboden worden, vanuit eigen invalshoeken eigen aanvullende metadata toe te kunnen voegen en daarmee op een eigen manier te kunnen bijdragen aan metadataverrijking. Hieronder kan bijvoorbeeld extra inhoudelijke informatie vallen, maar ook tips, verwijzingen, of commentaren, die met andere gebruikers gedeeld zouden kunnen worden. Wel zou onderzocht moet worden hoe deze metadata dan naast de bovengenoemde metadata toegevoegd en gepresenteerd zouden kunnen worden. In vervolg op de ontwikkeling van de beeldbank, kan ook gedacht worden aan participatieve projecten voor het ontsluiten van het archiefmateriaal.[16]

Ten vijfde, het DAM-systeem en de beeldbank voorzien in verschillende manieren van zoeken, zoals zoeken op vrije zoektermen, zoeken met filters, en zoeken op specifiek veld met uitgebreid zoeken, waarbij de zoekresultaten in een lijst of in een rasterweergave worden getoond. Dit zou ook aangevuld kunnen worden met een bladersysteem, bij wijze van inhoudsopgave, zodat:

16 Zie bijvoorbeeld de blog van Jelena Dobbels op de website van FARO Steunpunt voor de cultureel-erfgoedsector over de ingebruikname de nieuwe archiefomgeving van de Universiteit Gent en de digitale en participatieve verwerking van het universiteitsarchief: J. Dobbels, 'Participatief aan de slag met Records in Contexts': https://faro.be/blogs/jelena-dobbels/participatief-aan-de-slag-met-records-contexts (voor het laatst bezocht op 3 juni 2022)

- van daaruit naar de verschillende informatie-eenheden genavigeerd zou kunnen worden,
- en eventueel ook aangeboden kan worden in een ‘hiërarchische’ vorm van presenteren van archief.

In het verlengde hiervan een laatste punt, maar niet zozeer bedoeld als een vereiste of randvoorwaarde. De zoekfaciliteiten zijn vooral gebaseerd op zoekingangen in de vorm een interface met velden waarmee gezocht kan worden. Zoals de academie zich altijd ten doel heeft gesteld een omgeving te zijn waar artistieke expertise vanuit vele uiteenlopende invalshoeken samenkomen, waar onderzoekend en experimenteel kunstonderwijs centraal staat en de vrijheid biedt om eigen keuzes te maken en afwijkende manieren van werken en beschouwen te exploreren vanuit een autonome en kritische houding. De omgeving biedt dan ook een uitstekende gelegenheid om, als onderdeel van het onderwijs, studenten onderzoek te laten doen naar andere inrichtingen van zoekingangen en presentatie van zoekresultaten in aanvulling op die de al aangeboden zoekfaciliteiten.

Het geheel samenvattend, met een nadere inrichting van het DAM-systeem als een document managementsysteem op basis van archivistische principes en de andere bovengenoemde randvoorwaarden, zal de academie een goed fundament hebben voor een efficiënte en effectieve informatievoorziening in het algemeen en een database voor het CMP in het bijzonder. Maar tevens een die bij kan dragen aan de ambitie van de academie om een kenniscentrum te zijn, een die het kunnen delen van archief als informatie-, inspiratie- en onderzoeksbron voor interne en externe gebruikers kan faciliteren en tot slot, een die informatie als toekomstige historische bron kan zeker stellen.

“wij weten allemaal heel goed dat het verschil in architectuur van het verleden en nu, dat zit hem voornamelijk, vroeger was de bouwmassa hoofdzaak .... maar in onze tijd is de lege ruimte numero één en de bouwmassa is, ja de begrenzing van de lege ruimte en die komt dus op de tweede plaats, die wordt niet verwaarloosd daarmee maar die krijgt toch een ander karakter want er is nog iets gebeurd, vroeger was het handwerk was hoofdzaak nu is de machine hoofdzaak en dat is niet maar een aardigheid maar dat is een bittere noodzaak, zouden we dat nou niet accepteren dan zouden we het toch wel moeten nemen en daarom moet je die nieuwe dingen verwerken in je nieuwe architectuur.”

Lezing door Gerrit Rietveld (vermoedelijk) ter gelegenheid van de opening van de Academie in Arnhem, op 7 juni 1963

Gerrit Rietveld Academie

foto’s 2008

Kim Zwarts

ACADEMIE

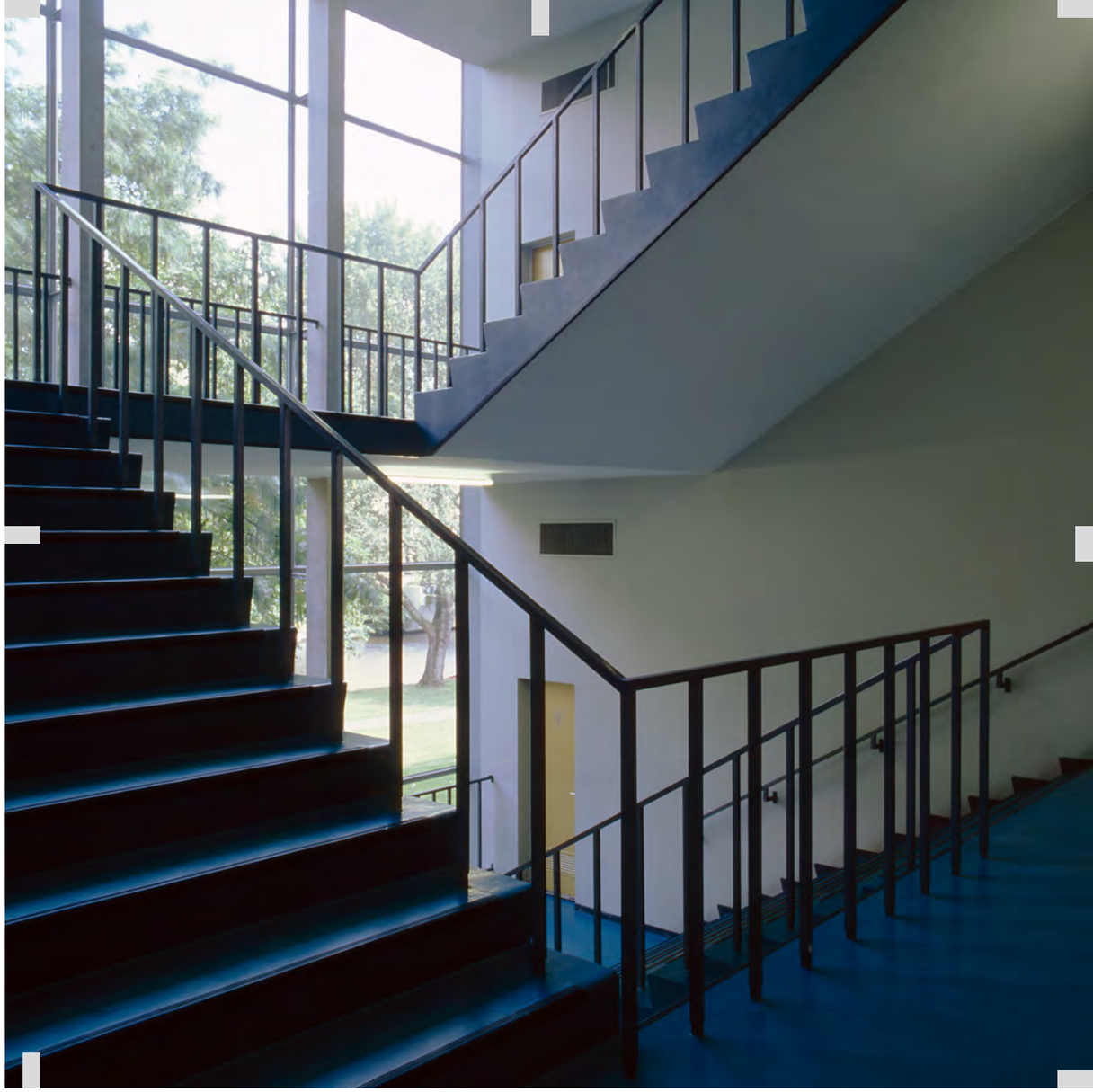

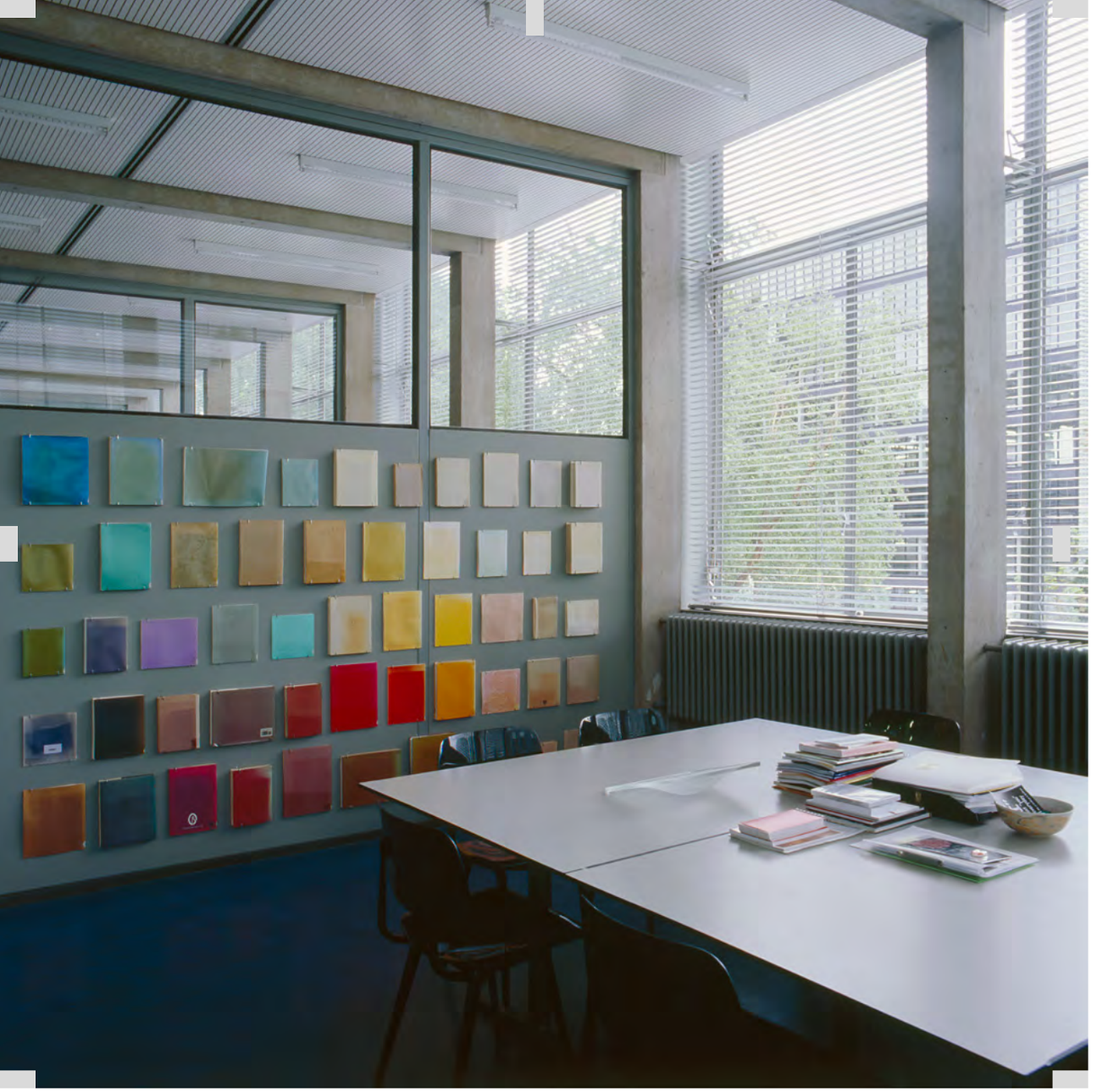

109

”Architectuur als vrije kunst en zakelijk of functioneel bouwen hebben éénzelfde doel: de hoedanigheid van de ruimte al of niet in het belang van de mens (verdedigingswerken hebben bijvoorbeeld oude steden zo karakteristiek gemaakt). Maatschappelijk doel is hetzelfde in de architectuur, als de voorstelling in het schilderij (ik onderschat deze niet). Bouwen dat niet in de eerste plaats op dit doel gericht is, kan nooit door beeldhouwwerk of wandschildering bouwkunst worden.”

Visie toekomstig onderwijs

271 Introductie

275 Beleid kunstonderwijs en gebouw
‘Over het bevragen van grenzen. Gerrit Rietveld en het hedendaagse kunstonderwijs’
Bert Taken

289 Reflectie op hedendaagse context van de kunsten ‘Op de ruïnes van het modernisme’
Frank Mandersloot

297 Gebouwen voor kunstonderwijs
‘Patronen voor kunstonderwijs. De kunstnijverheidsscholen van Rietveld architectonisch ontleed’
Jeroen van den Eijnde en Jorn Konijn

339 Ecologie en verduurzaming
‘Grondhouding. Van systeem-
bestrijding naar ecologische
paradigmaverschuiving’
Elmo Vermijs

359 Gebruik en potentieel van het
Rietveldgebouw
‘Ruimtekunst voor kunstonderwijs.
Gebouw in gebruik’
Carla Boomkens

Introductie

Zoals in het Instellingsplan 2020-2025 uiteengezet wil de Rietveld Academie zich de komende jaren richten op de verdere ontwikkeling van beleid rondom onderwerpen in relatie tot de visie op de werkplaatsen, duurzaamheid en ecologie, en de visie op het gebruik van de fysieke ruimte. De Academie reflecteert op de organisatie van het onderwijs en de invulling van de afdelingsstructuur. Bij deze onderwerpen is nauwe afstemming met en tussen de Rietveld Academie en het Sandberg Instituut voorzien, die ieder hun visie formuleren op de rol van de werkplaatsen en het belang van de fysieke ruimte voor hun onderwijs.

Onderwerpen die in dit hoofdstuk aan de orde komen betreffen het gebruik van de fysieke ruimte van het Rietveldgebouw, in het licht van duurzaamheid en ecologie, en in relatie tot het huidige afdelingsmodel als basis voor het onderwijs aan de academie. De programmering van de tussenruimte – zowel programmatisch als fysiek – is daaraan gekoppeld, waarin de werkplaatsen ook een belangrijke rol spelen. Uitgangspunten in alle bijdragen is de relatie tot de erfgoedwaarde en de betekenis van het gebouw als specifieke studie- en werkplek.

In de eerste tekst, *Over het bevragen van grenzen. Gerrit Rietveld en het hedendaagse kunstonderwijs,* laat Bert Taken zien dat, uitgaande van het Instellingsplan en de daarin verwoorde kernwaarden en prioriteiten, het gebouw op essentiële punten nog steeds voldoet aan onze visie op kunstonderwijs. In de daarop volgende teksten staan meer specifieke onderwerpen en overwegingen centraal. In *Op de ruïnes van het modernisme* geeft Frank Mandersloot een poëtische reflectie op de hedendaagse context van de kunsten. Jeroen van den Eijnde en Jorn Konijn analyseren in hun bijdrage *Patronen van kunstonderwijs. De kunstnijverheidsscholen van Rietveld architectonisch ontleed* verschillende elementen van de door Rietveld ontworpen academiegebouwen in Arnhem en Amsterdam. Ze beschrijven en visualiseren een aantal belangrijke patronen in het oplossen van architectonische problemen in diverse gebouwen voor kunstonderwijs. Elmo Vermijs onderzoekt in zijn tekst *Grondhouding. Van systeembestrijding naar ecologische paradigmaverschuiving* de vraag hoe studenten vanuit een ecologisch perspectief voor te bereiden op hun kunstpraktijk. Vertrekkend vanuit het gedachtengoed van Rietveld verkent hij de betekenis en implicaties van een andere, duurzame grondhouding voor kunstonderwijs. Het Rietveldgebouw dient hierbij als uitgangspunt. Tenslotte gaat Carla Boomkens in *Ruimtekunst voor kunstonderwijs. Gebouw in gebruik* in op een groot aantal, voor het gebruik bepalende aspecten van het gebouw. Daarbij staat de veranderende ruimtebehoefte en mogelijk toekomstig gebruik centraal. Binnen het gegeven van de waarde als cultureel erfgoed draagt ze denkrichtingen en suggesties aan om de mogelijkheden van het gebouw optimaal te benutten voor waar het gebouw voor is bedoeld, het kunstonderwijs.

“Behalve bij de meer gesloten theorielokalen moet gestreefd worden naar een openheid van hal, trappenhuis, gangen en werklokalen; ’t gaat hier om beoefening van het visuele; goed zicht en overzicht lijkt me hierbij wenselijk.”

Beleid kunstonderwijs en gebouw

Over het bevragen van grenzen. Gerrit Rietveld en het heden-daagse kunstonderwijs

Bert Taken

1 De onderwijsfilosofie van Gerrit Rietveld

Dat de naam van de Gerrit Rietveld Academie meer betekent dan enkel een verwijzing naar de ontwerper van het gebouw werd in 2009 duidelijk zichtbaar. Het College van Bestuur had het plan opgevat de academie te verhuizen naar een groot kantoorgebouw in Amsterdam-West. Het nijpende ruimtegebrek zou op deze wijze worden opgelost en tevens zou in hetzelfde gebouw woonruimte voor studenten kunnen worden gerealiseerd. Voor veel studenten een aantrekkelijk vooruitzicht. Ook de gemeente Amsterdam ondersteunde het plan want zij zag de verhuizing als een bijdrage aan de verbetering van een achterstandswijk. Binnen de academie ontstond er echter verzet. De medezeggenschapsraad drong er bij het College van Bestuur op aan alvorens verregaande beslissingen te nemen een onderzoek te doen naar de opvattingen van het personeel over huisvesting in relatie tot de visie op beeldend kunstonderwijs. Het argument dat Rietveld het gebouw had ontworpen voor kunstonderwijs en daarmee een visie op deze vorm van onderwijs impliceerde, speelde hierbij een belangrijke rol. Toen vervolgens een online-petitie tegen het verlaten van het gebouw werd gestart bleek de respons

overweldigend. Uit binnen- en buitenland volgden duizenden steunbetuigingen. Het College van Bestuur restte geen andere mogelijkheid dan de plannen op te geven.

Als nieuw onderkomen voor het Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs (later omgedoopt tot Gerrit Rietveld Academie) werd het gebouw door Rietveld ontworpen voor diverse ontwerpstudies, niet met het oog op een opleiding beeldende kunsten. Het plan om te verhuizen naar Amsterdam-West was dan ook mede ingegeven door de noodzaak de kunstafdelingen meer ruimte te bieden. Sinds de jaren zeventig was de belangstelling voor schilderen, beeldhouwen, film en video sterk gegroeid en in overeenstemming daarmee de behoefte aan vierkante meters werkruimte.[1] Ruimtegebrek was al spoedig na de oplevering van het gebouw een thema, maar dit probleem werd versterkt door de eisen die de kunstafdelingen aan het gebruik van het gebouw stelden. De kunstenaars vroegen om ruime ateliers waar niet noodzakelijk schoon gewerkt hoefde te worden, wilden grote witte wanden en afgesloten presentatieplekken, maar dit stond op gespannen voet met de architectuur van het gebouw. Dat ondanks deze praktische bezwaren ook de autonome afdelingen in overheersende mate tegen het verlaten van het Rietveldgebouw gekant waren, zegt iets over de kwaliteiten van het academieontwerp. Deze kwaliteiten vloeien voort uit Rietvelds visie op kunstonderwijs. Het is deze visie die vandaag de dag nog hoogst actueel is.

Dat gebouwen invloed hebben op de mensen die er werken was voor Rietveld geen platitude maar een inzicht met verstrekkende consequenties. Niet alleen in praktische zin van hoe een gebouw zich afsluit van de buitenwereld en mensen zich daarbinnen bewegen, ontmoeten of afzonderen, maar ook in filosofische zin. Rietveld wilde met zijn architectuur een levenshouding voelbaar maken. Het ging hem erom mensen bewust te maken van ruimte omdat hij “ruimtebeleving als levensvoorwaarde” beschouwde, een levensvoorwaarde die we meestal niet als zodanig (h)erkennen.[2] In ons dagelijks bestaan ervaren we ruimte simpelweg als een gegeven en zijn we ons van haar levensbepalende implicaties nauwelijks bewust. Ruimte wordt veelal beschouwd als de lege dimensie waarin ons leven zich afspeelt. Volgens Rietveld worden onze ervaringen van de wereld en van onszelf echter op een fundamenteel niveau bepaald door de ruimte waarin we ons bevinden. Een diepgaand besef van ruimte roept onmiddellijk vragen op over intermenselijke verhoudingen en onze omgeving. Daarom is, zoals hij het omschrijft, “de uitbreiding en verwerkelijking van ons ruimtebeeld” direct van invloed op hoe wij in het leven staan.[3] Rietveld beschouwt architectuur als ruimtekunst en het is volgens hem de taak van de kunstenaar om onze waarnemingen aan te scherpen en onze wisselwerking met de omgeving te verrijken. Door de in ons vastgezette associaties te bevragen, verruimen we onze blik op de wereld en beleven we meer vreugde aan onze zintuiglijke ervaringen.

Deze visie ligt ten grondslag aan het ontwerp voor de Gerrit Rietveld Academie. Ze krijgt vorm in een gebouw dat openheid, zichtbaarheid en ontmoeting als kerngedachte heeft. Kunstonderwijs leeft van de vrijheid om te onderzoeken, te experimenteren, persoonlijke fascinaties te volgen en onvermoede mogelijkheden te ontdekken, maar bovenal van de confrontatie van deze ervaringen met die van anderen. Het gaat om een individueel leerproces waarvan de betekenis eerst

1 Voor een uitgebreide beschrijving van deze ontwikkeling zie: Jan van Adrichem, *To be continued. Een geschiedenis van de Gerrit Rietveld Academie*, Amsterdam, Gerrit Rietveld Academie, 2016, 232 – 240.

2 Rietveld, geciteerd in: Bertus Mulder, *Gerrit Thomas Rietveld: schets van zijn leven, denken en werken*, Nijmegen: SUN, 1994, 65.

3 Rietveld, geciteerd in Mulder 1994, 73.

duidelijk wordt in vergelijking met de ontwikkeling van medestudenten. Te zien hoe anderen werken, welke keuzes ze maken, nieuwe beelden te ontdekken, ervaringen en zienswijzen uit te wisselen en discussies te voeren over ideeën en betekenis, maakt de essentie van kunstonderwijs uit, zeker in een tijd waarin kunst niets anders is dan de kunstwerken die gemaakt worden. Er bestaat geen uitgewerkte theorie meer over wat kunst is en hoe het te onderwijzen. De vraag naar de betekenis van kunst moet in een aanhoudend debat steeds opnieuw worden beantwoord. Dit debat kan enkel goed gevoerd worden wanneer studenten elkaar en elkaars werken steeds weer tegenkomen. De verwondering bij het zien van wat anderen doen maakt bewust van wat kunst zijn kan, van onderlinge verschillen en van ieders eigen kwaliteiten. Zichtbaarheid, ontmoeting en dialoog zijn daarom essentieel. Het academiegebouw komt volledig aan deze voorwaarden tegemoet. De kantine, het trappenhuis, de brede gangen, de vitrines, de verplaatsbare wanden, de glazen gevels, het hele architectonische plan is gericht op helderheid en transparantie en daarmee op contact, ontmoeting en samenwerking. Het ontwerp van Rietveld concretiseert een kunst- en onderwijsvisie.

Toch is de vraag legitiem of het gebouw nog steeds voldoet aan de eisen van een hedendaagse kunstacademie en of het bestand zal blijken tegen toekomstige veranderingen in het kunstonderwijs en de maatschappij. Wat zijn de mogelijkheden en beperkingen van het gebouw uitgaande van de visie en kernwaarden van de academie zoals beschreven in haar *Instellingsplan 2020-2025*?[4] En wat zal de invloed zijn van de bestaande tendensen in kunstwereld en samenleving die in de tijd nog veel verder reiken? Wat voor onderwijs denken we in de toekomst te moeten en willen geven? Waar kan op geanticipeerd worden en welke effecten zal dat hebben op de bestaande ruimtelijke voorzieningen?

In deze tekst wil ik, uitgaande van het Instellingsplan en de daarin verwoorde kernwaarden en prioriteiten, materiaal aandragen om aan te tonen dat het Rietveldgebouw nog steeds voldoet aan onze visie op kunstonderwijs. Daarbij indachtig de opvatting van Rietveld dat er veranderingen aan het gebouw aangebracht mogen worden wanneer daar vanuit het gebruik aanleiding toe zou bestaan. Sybren Valkema, die het ontwerpproces van dichtbij volgde, merkt daarover op: “Dat er wanden verplaatst en gesloopt konden worden, dat was van het begin af aan zo bedoeld. We moesten kunnen veranderen voor een levend kunstonderwijs.”[5]

2 De hedendaagse kunst en het kunstonderwijs

Het Rietveldgebouw wordt in 1967 in gebruik genomen op een moment dat de eerste tekenen voor, zoals later zou blijken, ingrijpende veranderingen in de kunsten zichtbaar worden. Deze veranderingen zullen hier kort worden aangestipt omdat ze, zij het vele jaren later, ook het kunstonderwijs fundamenteel zullen omvormen.

In de zestiger en zeventiger jaren stellen nieuwe ontwikkelingen in de kunsten het traditionele kunstbegrip ter discussie. Pop Art, performance kunst, Fluxus,

4 *Undefined Unsolicited Unsettling. Instellingsplan 2020-2025, Gerrit Rietveld Academie, Rietveld Academie, Sandberg Instituut*, Amsterdam: Uitgave Gerrit Rietveld Academie, 2019.

5 Jeanette van Brummelen, Erik Slothouber, *Een academie als model*, Amsterdam: Gerrit Rietveld Academie, 1984, 26.

happenings, conceptuele kunst, geven aanleiding tot een fundamentele bezinning op de bestaande esthetische criteria en het zelfbegrip van de kunstenaar. Centraal staat het streven de scheiding tussen kunst en leven op te heffen, en daarmee de grenzen tussen 'hoge' en 'lage' kunst. Kunstenaars gaan bestaande objecten en alledaagse materialen gebruiken en (re)presenteren, arrangeren en contextualiseren hun werk zodanig dat er nieuwe betekenisassociaties ontstaan. De sociaal-politieke werkzaamheid van de kunst wordt uitgangspunt. Dit betekent dat de ervaringen van de toeschouwer en de vragen die een werk oproept van groot gewicht zijn. Niet langer het gevoelsleven en de subjectbetrokken intenties van de kunstenaar bepalen het kunstbegrip. Een kunstwerk wordt niet langer gezien als de autonome uitdrukking van de innerlijke wereld van de kunstenaar, maar als een ingreep in een context van betekenissen, een context die gemeenschappelijk wordt bepaald. Er is om die reden sprake van een proces van vermaatschappelijking van de kunst. Een kunstwerk bevraagt heersende ideeën en zienswijzen. Hoe functioneren kunst en kunstenaar binnen de gegeven, door consumptie aangedreven samenleving? De institutionele en maatschappelijke inbedding van de kunst worden onderwerp van kritische reflectie.

Dit nieuwe kunstbegrip en nieuwe technische media (video, computer, internet) leiden tot vervaging van de grenzen tussen de diverse kunstdisciplines. Kunstenaars gaan afwisselend van verschillende media gebruik maken en vermengen artistieke praktijken. Het medium definieert steeds minder de kunstpraktijk. De productie, presentatievormen en receptie van kunst veranderen ingrijpend. Kunstenaars uit verschillende disciplines gaan samenwerken, het onderscheid tussen kunst en ontwerp vervaagt en museum en galerie verliezen hun exclusieve positie als presentatieplekken van kunst. De toeschouwer wordt steeds vaker onderdeel van het werk en de massamediale verspreiding brengt nieuwe publieksgroepen in contact met kunstuitingen.

Vanaf de jaren negentig wordt het kunstbegrip nog verder verruimd. Er vinden in toenemende mate grensoverschrijdingen plaats met gebieden buiten de kunst. Kunstenaars vervullen verschillende sociaal-culturele rollen: ze werken niet alleen samen met vakgenoten uit andere disciplines als theater, architectuur of muziek, maar ook met wetenschappers en sociale activisten. Het idee over wat kunstenaars doen ondergaat daarmee een verdere verandering. Naast makers van kunstwerken worden ze bemiddelaars en arrangeurs van esthetische processen. Ze worden "manipulator[en] van betekenissen" en kunnen zaken – ook op terreinen niet behorend tot het traditionele domein van de kunsten – op een zodanige wijze presenteren dat andere zienswijzen ontstaan.[6] Kunstenaars worden knooppunten in een gemedialiseerd systeem. Dit maakt het moeilijk de maatschappelijke positie van kunstenaars duidelijk te bepalen. Ze werken in verschillende artistieke en niet-artistieke contexten zonder die praktijken verschillend te waarderen. We spreken van hybride kunstenaars.

De veranderingen in de beroepspraktijk van de kunstenaar werken niet onmiddellijk door in het kunstonderwijs. Pas eind jaren negentig verschijnt er een in opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen opgesteld rapport waarin "de mogelijke invloeden van maatschappelijke krachten op het kunstonderwijs" worden onderzocht.[7] Het rapport - *Beroep Kunstenaar* (1999) – presenteert een analyse van de veranderingen in de relatie tussen

6 Hal Foster, *Recodings: Art, Spectacle, Cultural Politics*, Seattle: Bay Press, 1985, 100.

7 Projectorganisatie Kunstvakonderwijs, *Beroep Kunstenaar. Voorstellen voor de inhoud en organisatie van het kunstvakonderwijs in Nederland*, mei 1999, 47.

kunst en maatschappij en geeft aan welke consequenties daaruit voor het kunstonderwijs voortvloeien. De boven beschreven ontwikkelingen in de kunsten weerspiegelen zich in de analyse van het rapport. De positie van de kunstenaar in de samenleving is veranderd en daarom moet het kunstonderwijs aansluiting zoeken bij de maatschappelijke tendens van toenemende vermenging van kunst, design, entertainment, technologie en wetenschap. De academies zouden zichzelf meer als laboratoria moeten opvatten waar geëxperimenteerd wordt in de samenwerking met studenten van andere studierichtingen en opleidingen. Toekomstig kunstenaars zullen voorbereid moeten worden op een flexibeler beroepspraktijk. Ze moeten ook kennis maken met andere disciplines en gebieden betreden buiten het artistieke domein. De kunstopleidingen zouden zich hierop moeten inrichten.

De vraag hoe de beschreven veranderingen in de kunst en het kunstonderwijs zich verhouden tot de visie waarmee Rietveld zijn gebouw ontwierp, hebben we in de inleidende paragraaf eigenlijk al beantwoord. Zichtbaarheid en ontmoeting zijn basale voorwaarden voor onvermoede confrontaties met andere werkwijzen en praktijken. Wanneer in de hedendaagse kunst multimediale experimenten en samenwerking tussen verschillende disciplines een grote rol spelen dan is het onderwijs gebaat bij een omgeving waar openheid, aanschouwelijkheid en uitwisseling al door de vormgeving van de ruimte gestimuleerd worden. En dit geldt niet alleen voor de interne ruimte. Ook de openheid naar buiten toe, de transparantie van het gebouw waarin het kunstonderwijs plaats vindt, past in de ontwikkeling die de kunsten de laatste decennia hebben doorgemaakt. De visie van Rietveld op kunst en ontwerp was in deze zin zijn tijd vooruit.

3 Het Instellingsplan

In het *Instellingsplan 2020 – 2025* wordt beschreven hoe de academie zichzelf ziet, waar ze voor staat en welke lijnen ze uitzet voor de toekomst. Omdat de wereld van de kunst aanhoudend in verandering is maar ook omdat er externe vraagstukken zijn waar de organisatie een antwoord op moet vinden, bestond de noodzaak de eigen uitgangspunten en de visie op de toekomst opnieuw te overdenken en zo scherp mogelijk te formuleren. De tekst, hoewel vastgesteld door het College van Bestuur, weerspiegelt de opvattingen van de gehele academiegemeenschap omdat vele tientallen docenten, medewerkers en studenten op verschillende manieren zijn geraadpleegd en bijdragen hebben geleverd.

Het plan signaleert een aantal tendensen in de samenleving die het kunstonderwijs direct of de context ervan zullen beïnvloeden.[8] Uit deze analyse en uit de missie, visie en kernwaarden worden een aantal onderwerpen afgeleid waaraan de komende jaren gewerkt zou moeten worden. Als prioriteiten geformuleerd vormen ze het startpunt voor het uitwerken van beleidsplannen.[9]

8 Instellingsplan 2020-2025, 14-19.

9 Voor de Gerrit Rietveld Academie als geheel en voor de bachelor en master apart worden in totaal 11 prioriteiten benoemd: visie en positionering, diversiteit en inclusiviteit, ecologie en duurzaamheid, personeelsbeleid, onderzoek, besluitvormingsprocessen, versterking onderwijs, ondersteuning studenten, nieuwe technologieën, programmering tussenruimte en externe financiering.

Niet alle prioriteiten veronderstellen een onmiddellijk verband met het Rietveldgebouw en met de manier waarop de kwaliteiten van het architectonisch ontwerp kunnen bijdragen aan toekomstig kunstonderwijs. Omdat de prioriteiten niet los gezien kunnen worden van de visie en kernwaarden van de academie moeten ze in nauw onderling verband gelezen worden. Dan springen er vier zaken uit die nadrukkelijk gelieerd zijn aan de architectuur van het gebouw: gemeenschapszin en samenwerking, transparantie, ecologie en duurzaamheid en de rol van de werkplaatsen. Op deze aspecten wil ik nu verder ingaan.

I Gemeenschapszin en samenwerking

In de meest algemene zin wil de academie ruimte bieden, zowel letterlijk als figuurlijk. Het is een plek waar vrij gedacht kan worden en waar het experiment centraal staat. Iedere student moet zich op zijn of haar manier onbelemmerd kunnen uiten want uitwisseling en interactie vormen de kern van een stimulerende leeromgeving. De academie wil haar studenten de grootst mogelijke vrijheid geven om hun intuïtie te volgen en op onderzoek uit te gaan. Een diepgevoeld besef van veiligheid is daarvoor een voorwaarde. Empathische betrokkenheid en gemeenschapszin zijn essentieel. Je geborgen te weten in een collectiviteit, deel uit te maken van een gemeenschap waarin verschillen worden geaccepteerd en gekoesterd en waar inclusiviteit, solidariteit en generositeit centrale waarden zijn, maakt het mogelijk verschillen te zien als verrijking van de eigen blik. Dat zal leiden tot een meer betrokken maar tegelijk ook kritischer kijk op de wereld. Het gaat om een samenspel met anderen en met de omgeving. Leren is een gemeenschappelijk proces van zien en bespreken van andere werkwijzen en ideeën, van bevragen, reflecteren en het aangaan van debat. Daarbij betekent ruimte bieden ook de vrijheid genereren om naar hartenlust te experimenteren. De student moet zich ongehinderd kunnen voelen om al makende te zien wat zich aandient en te ontdekken waar het beeldend zoeken en uitproberen naar toe leidt. In het onbelemmerd experimenteren leert de student zijn eigen aard en aanleg, grenzen en kwaliteiten kennen.

In letterlijke zin is de academie de plaats waar onderwijs wordt gegeven, gewerkt kan worden en ontmoetingen mogelijk worden gemaakt. De organisatie van de ruimte is hier bepalend. Zichtbaarheid van wat anderen doen geeft niet alleen inspiratie maar stimuleert ook vormen van samenwerking. Dit geldt niet alleen binnen afzonderlijke afdelingen maar ook over de grenzen van afdelingen heen. Veel studenten kennen elkaar van het gemeenschappelijke basisjaar en zullen daardoor gemakkelijker bij andere afdelingen binnenlopen wanneer ze door zichtbaarheid en toegankelijkheid daartoe worden uitgenodigd. Studenten leren nu eenmaal veel van elkaar en gebruiken regelmatig elkanders expertise, ook over de grenzen van de afdelingen heen. De openheid van het gebouw stimuleert het contact tussen afdelingen en het ontstaan van grensoverschrijdende activiteiten. Natuurlijk is het de verantwoordelijkheid van de gehele academie om, conform de ontwikkelingen in de hedendaagse kunst, velerlei vormen van samenwerking, tussen disciplines, afdelingen en partijen van buiten de academie, mogelijk te maken en actief te ondersteunen. Deze ontwikkelingen moeten gefaciliteerd worden, zowel materieel, door meer en verschillende ruimten te scheppen waar interdisciplinaire activiteiten plaats kunnen vinden, als organisatorisch, door nieuwe onderwijsvormen aan te bieden en studenten aan te moedigen initiatieven te ontplooien. Het gebouw voorziet wat dit aangaat in een basisvoorwaarde.

In het Instellingsplan wordt opgemerkt dat de ruimte tussen de grenzen van de programma's van de afdelingen nog veelal onbenut wordt gelaten.[10] Deze programmatische tussenruimte kan benut worden door meer afdelingsoverstijgend onderwijs aan te bieden. De bestaande vraag naar samenwerking over de grenzen van de disciplines heen, een behoefte waar Rietveld het ontwerp van zijn gebouw op baseerde, weerspiegelt de hedendaagse ontwikkelingen in kunst en ontwerp.

II Transparantie

Het begrip transparantie verwijst naar een cluster van betekenissen. De onmiddellijke associaties zijn doorzicht, inzichtelijkheid en verantwoordelijkheid. Doorzicht en zichtbaarheid behoren tot de uitgangspunten van Rietvelds architectuurfilosofie. Het academiegebouw is wat dit aangaat een statement over kunstonderwijs. Wat er plaats vindt is in principe zichtbaar en toegankelijk voor iedereen binnen en buiten het gebouw. Transparantie gaat echter verder dan deze letterlijke interpretatie. Het gaat er tevens om helder en inzichtelijk te zijn over de voorwaarden waaronder het onderwijs gegeven wordt. De academie streeft ernaar een afspiegeling van de wereld te zijn en zoveel mogelijk verschillen in ras, gender, sociale afkomst en religie deel uit te laten maken van de academiegemeenschap. Ze wil, zoals al aangegeven, een veilige maar ook kritische omgeving scheppen waarin de grootst mogelijke verscheidenheid van stemmen aan bod kan komen. Omdat leren als een collectief proces wordt opgevat, speelt het delen van ideeën en het zoeken van debat een bepalende rol. Iedereen moet zich vrij voelen te zeggen en te doen wat van belang wordt geacht zonder anderen daarbij in hun uitdrukkingsruimte te beperken. Want debat en confrontatie veronderstellen tegenspraak, maar ook een hoge mate van gevoeligheid en inlevingsvermogen. Dit sluit overigens niet uit dat studenten zich moeten kunnen afzonderen, zich terug moeten kunnen trekken in hun eigen werkproces en hun eigen groepen en overleggen moeten kunnen vormen. Ook daar moet ruimte voor zijn. Maar hier geldt, evenals voor de discussies over diversiteit en identiteit, dat dit geen opsluiting in een eigen wereld mag betekenen. Dat zou in strijd zijn met de grondgedachte van de academie – en van Gerrit Rietveld.

De notie verantwoordelijkheid speelt hierbij een belangrijke rol. In het Instellingsplan wordt het beschreven als een basishouding.[11] Verantwoordelijkheid doet zich gelden op verschillende niveaus. Het betreft het geven van goed onderwijs, het onderhouden van een open cultuur waarin iedereen optimaal tot zijn recht kan komen, het ondersteunen van de kunst en haar beoefenaren, en het leveren van een bijdrage aan een betere wereld. Ook hier is transparantie een kernbegrip. De academie kan deze missie enkel waarmaken wanneer er openheid heerst over alle aspecten van de activiteiten die ze onderneemt. Dit geldt op het niveau van het instituut Gerrit Rietveld Academie maar ook op het niveau van de diverse studies en afdelingen. De wereld om ons heen is sterk in beweging en het eerste en meest fundamentele antwoord op de ontwikkelingen die zich voordoen is om binnen de academiegemeenschap in alle openheid het debat aan te gaan over de onzekerheden en vragen waarmee we geconfronteerd worden. Er is continue reflectie nodig waaraan alle geledingen hun bijdrage moeten kunnen leveren.

10 Instellingsplan 2020-2025, 48-49.
11 Instellingsplan 2020-2025, 10.

III Ecologie en duurzaamheid

Het is allesbehalve vergezocht de stelling te poneren dat Rietveld zich, mocht hij nu geleefd hebben, actief zou hebben ingezet voor natuurbehoud en klimaatmaatregelen. Deze veronderstelling vloeit direct voort uit zijn levensbeschouwing. Het was zijn overtuiging dat er een principiële eenheid bestaat tussen mens en natuur. De mens maakt deel uit van een grotere, ondoorgrondelijke samenhang waarin alle elementen met elkaar verbonden zijn. Dat er tussen deze elementen een aanhoudende strijd bestaat en het ene organisme zich slechts ten koste van het andere kan handhaven, is voor hem een gegeven. Op dit punt volgt hij Schopenhauer, door wiens filosofie Rietveld sterk was geïnspireerd. Maar ondanks alle spanningen, opgeroepen door het eeuwigdurende proces van verandering waar we deel vanuit maken, staat één gegeven onomstotelijk vast: de mens is onderdeel van een allesomvattende, samenhangende, oneindige natuur. Dit besef verbindt ons met alle afzonderlijke bestanddelen van de werkelijkheid. “Door het gevoel ben ik kosmisch gebonden – ik voel me met het Al verbonden, het nog ongevormde, tijdloze, onbegrensde Al – dit is de zekerheid van m’n bestaan, m’n geloof, m’n vast vertrouwen, het één zijn met het Al.”[12] Deze gedachte impliceert dat de mens niet het verheven doel van de schepping is en met de hem omringende wereld kan doen wat hem goed dunkt, maar moet begrijpen dat het effect van al zijn activiteiten op hem terugwerkt. Je te bekommeren om je leefwereld en er mee in harmonie proberen te verkeren, vormt dan ook de grondhouding van Rietvelds levensfilosofie.

Geheel in lijn met de gedachten van Rietveld spreekt het Instellingsplan van de noodzaak “verantwoordelijkheid [te nemen] voor ons deel in de verwezenlijking van een humane, leefbare wereld.”[13] Dat er op dit punt een omslag gemaakt moet worden en uitgesproken beleid nodig is, wordt erkend. De vraag hoe een duurzame organisatie te worden, dat wil zeggen, hoe het energiegebruik te beperken, minder grondstoffen te gebruiken, vervuilende technieken terug te dringen, afvalstromen te hergebruiken en bovenal het bewustzijn over ecologie en duurzaamheid te vergroten, staat hoog op de agenda. In dit verband duikt ook de vraag op hoe het Rietveldgebouw klimaatneutraler gemaakt kan worden. In het Instellingsplan wordt de intentie uitgesproken op dit punt eind 2022 een beleidsplan te hebben geformuleerd en eerste belangrijke stappen ter realisering daarvan te hebben gezet.

IV De positie van de werkplaatsen

In het kunstonderwijs staat het maken centraal. Ideeën moeten vorm aannemen en dat stuit altijd op de weerspannigheid van de materiële wereld. In het maakproces duiken onvoorziene problemen op, doen zich verrassende mogelijkheden voor en ontstaan nieuwe ideeën. Experimenteren is een praktische aangelegenheid en al doende verandert het denken. Alleen al om deze reden zijn de werkplaatsen van zeer groot belang. Het zijn plekken van instructie, het aanleren van vaardigheden, van experiment en het doen van onderzoek. Tevens zijn het de ontmoetingsplaatsen bij uitstek. Studenten van alle jaren, alle afdelingen, van bachelor en master komen elkaar hier tegen, zien elkaars werk en wisselen ervaringen uit. Het gebruik van de werkplaatsen groeit, zowel van de afdelingsgebonden als van de algemene werkplaatsen. Ambachtelijke

12 Rietveld, geciteerd in Mulder 1994, 69-70.
13 Instellingsplan 2020-2025, 42.
14 Instellingsplan 2020-2025, 49.

werkprocessen ondervinden veel belangstelling en, zoals al eerder aangegeven, de tendens om de grenzen tussen de disciplines te bevragen en grensoverschrijdende vormen van onderzoek tot stand te brengen, neemt toe. De werkplaatsen vervullen daarbij een essentiële rol. De allesbepalende afdelingsstructuur van de academie, een structuur waarbinnen discipline, medium of materiaal de afgrenzende criteria zijn, wordt door deze ontwikkeling ter discussie gesteld. Is de huidige organisatie van het onderwijs de best mogelijke? En wat is de rol en de positie van de werkplaatsen?

Duidelijk is dat de werkplaatsen een belangrijker functie zijn gaan vervullen binnen het onderwijs. Dit legt druk op de fysiek beschikbare ruimte, op toegankelijkheid en faciliteiten, maar vooral op het personeel dat daar werkzaam is. Omdat valt te voorzien dat het beroep op de werkplaatsen vanwege het groeiende interesse voor ambachtelijke manieren van werken en nieuwe technologieën nog zal toenemen en dat afdelingsoverstijgende samenwerking zich verder zal ontwikkelen, zelfs met partners van buiten de academie, is een fundamentele herbezinning op de positie van de werkplaatsen binnen het onderwijs noodzakelijk. Deze ontwikkeling laat tevens zien dat er meer ruimte vrij gemaakt moet worden voor programma’s en projecten die over de grenzen van de afdelingen heen gaan. Het Instellingsplan merkt op: “Aan deze uiteenlopende behoeften, die een afdelingsoverstijgend perspectief gemeen hebben, kunnen we beantwoorden door de ruimte tussen de afdelingen beter te benutten en van een programma te voorzien.”[14] Deze tussenruimten hebben vierkante meters nodig. Een efficiënter en flexibeler gebruik van de bestaande ruimte is daarom geboden.

Het door Rietveld ontworpen gebouw biedt op dit punt vele mogelijkheden. Het gegeven dat de meeste tussenwanden in het gebouw verplaatsbaar zijn, dat de indeling dus veranderbaar en flexibel is, maakt het mogelijk een meer open en gevarieerde plattegrond te maken en de afgeslotenheid van de afdelingen verder op te heffen. Zo zouden bijvoorbeeld de gangen meer bij de werkruimten betrokken kunnen worden en kan er een grotere variëteit worden aangebracht tussen kleine afgesloten en grote open ruimten. Door meer tussenruimten en meer doorloop en ontmoetingsplaatsen tot stand te brengen, zullen dynamiek en zichtbaarheid vergroot worden en contacten en uitwisseling toenemen. Het Rietveldgebouw is op dit punt zonder al te grote ingrepen aan te passen.

4 Nawoord

De kerngedachte van deze tekst was te laten zien dat het door Gerrit Rietveld ontworpen Amsterdamse academiegebouw voor het hedendaagse beeldende kunstonderwijs nog altijd een zeer geschikt onderkomen is. Dit ondanks het gegeven dat het kunstonderwijs de laatste decennia ingrijpend is veranderd. Rietvelds visie op kunstonderwijs blijkt zijn tijd vooruit. Hij ontwierp het gebouw vanuit een uitgesproken filosofie over de beleving van ruimte en met een diep inzicht van wat kunstonderwijs inhoudt. Ruimte bepaalt op een fundamenteel niveau wat het betekent in-de-wereld-te-zijn en dit besef is voor iedereen die zich kunst en ontwerpen inlaat een essentiële voorwaarde. Hoewel hij het gebouw in de jaren vijftig ontwierp voor een opleiding waarin de beeldende kunst geen prominente rol speelde – een gegeven dat zeker beperkingen aan het huidige gebruik oplegt – kent het kwaliteiten die volledig tegemoet komen aan de voorwaarden voor hedendaags kunstonderwijs. De open structuur, de prettige

ruimtelijke verhoudingen, doorzicht in gangen en lokalen, de vitrines, het ruime en open trappenhuis, verplaatsbare tussenwanden, maken het gebouw transparant en flexibel, nodigen uit tot contact en scheppen een gevoel van verbondenheid. Het zijn aspecten die één op één aansluiten bij de hedendaagse ontwikkelingen in kunst en kunstonderwijs. Ook in de afzienbare toekomst zullen openheid, gemeenschappelijkheid, transparantie en samenwerking in het kunstonderwijs richtinggevende waarden zijn. In deze zin is het ontwerp van Rietveld nog steeds toekomstgericht. Dat het ook om puur architectonische redenen een cultuurmonument is, maakt het gebouw uniek.

Reflectie op de hedendaagse context van de kunsten

Op de ruïnes van het modernisme

Frank Mandersloot

on the ruins of modernism
remember rietveld

the poles of amsterdam
are underground
not in the air
and
if you can not learn art
but
rietveld continues to inspire
the academy
the academy may not be equal to
the building
but
the building may be a foundation
rather than a monument

rietveld als fundament voor een
houding:
met de voeten op de grond
en
met het hoofd in de wolken
of
met de poten in de modder
en
met de kop in de wind

foundation as place:
what if the art world would
stop flying?
art against tourism: act local
education against intolerance:
think global

what if we really think global
and
act local
and
the ability to respond equals
the ability to sustain?

you may turn your back
to the world
but
never turn your back
to mother earth

make art
that can save the planet
last chance

remember nature

1 Op de ruines van het modernisme

Om in het leven in sommige gevallen ja en in andere gevallen nee te kunnen zeggen is een min of meer uitgesproken houding noodzakelijk; hoewel ik niet zie dat deze anders dan zeer betrekkelijk kan zijn.
Gerrit Rietveld, laatste betoog, 4 januari,1963, GR 123

hogere wezens bevelen: monument afbreken!
drieënzestig jaar na het ontwerp, en drieënvijftig jaar na de oprichting van de club van rome staan we voor, op, of in de ruïne van een laat-modernistisch gebouw, de gerrit rietveldacademie, een mooie herinnering aan de vooruitgang. lekkages van water zijn bij een eerdere, liefdevolle restauratie verholpen. de plek werd gered, het gebouw werd monument. wat bleef is een gruwelijk energielek. wat kwam is een klimaatcrisis.

ik hoor de stem van gerrit en andere hogere wezens: ‘afbreken’. afbreken? wat bedoelt gerrit? het blijft gissen, maar ik vermoed afbreken, ja en nee. een modernistisch monument is een contradictio in terminis. dat is een goede voedingsbodem voor kunst. maar, hoe houden we ‘vooruitgang’, nee beter gezegd, voortgang, duur, duurzaamheid in een monument, hoe kunnen we er verantwoord mee leven, en in werken? hoe kan het gebouw dienen, zonder dat het de fundamenten van ons bestaan ondergraaft?

rietveld stelt zich deze vragen al in de ontwerpfase van het gebouw. binnen een helder stramien, een zichtbaar betonskelet, moet alles in principe flexibel zijn en mee kunnen bewegen met veranderende vormen van gebruik. een vliesdunne glasgevel ligt over het skelet. zoveel mogelijk lege, lichte ruimte om te vullen met werken. binnen inspireert de transparantie, maar dicteert ook een verbod op afzondering. het interne broeikaseffect is door technische klimaatbeheersing tijdens de restauratie verbeterd. het externe broeikaseffect blijkt minder eenvoudig beheersbaar. jarenlang keek rietveld, zittend op een wolk, tevreden toe hoe de groningse gasbel werd toegevoerd, en de gasinkomsten de dobber waren van de verzorgingsstaat. tot de grond ging beven en deze constructie een kaartenhuis bleek. inmiddels zweet gerrit zelf, zittend op een donderwolk en beveelt ‘afbreken’. afbreken wat niet goed is, en weer opbouwen.

afbreken en opbouwen, maar hoe? jarenlang is de klimaatdiscussie gegijzeld in een denken van tegengestelde ‘oplossingen’: innovatie versus een pleidooi voor een mentaliteitsverandering. een vergelijkbare schijntegenstelling is die tussen economie en ecologie (beide woorden zijn afgeleid van het griekse ‘oikos’, wat huis betekent). het betreft hier feitelijk hetzelfde huishouden, het gezamenlijk leven op een eenzame planeet. willen we nog ontkomen aan uitsterven dan moeten we goed naar gerrit luisteren. zijn summiere instructie ‘afbreken’ die hij nog ternauwernood kan uitbrengen, kunnen we beter begrijpen als we reflecteren op de woorden tijdens zijn leven. rietveld bouwde een levensfilosofie die de grondslag vormde voor zijn denken over architectuur. hiermee bouwde hij gebouwen met gebruik van de nieuwste technologie. denken over leven en innovatief handelen vormden zo een bedoelde eenheid, bepaald en beperkt door de inzichten en mogelijkheden van zijn tijd. hoewel rietveld met grote bescheidenheid en verantwoordelijk-heidsgevoel ruimte wilde innemen met bouwen, was hij zich bewust van de ingrijpende gevolgen van onze waarneming: ‘Onze waarneming is een splitsende actie tussen twee tegenpolen. De ene pool

is het ongedifferen-tieerde gevoel. De andere pool is het heelal. Het gevoel differentieert zich, het heelal ontleedt zich; het is onze werkelijkheid. (...) Alles wordt door alles beïnvloed en alles beïnvloedt alles. Niets is onaantastbaar; alles verandert. Ook ik word beïnvloed; iets in me en aan me verandert.’ hij stelt hier dat waarneming en het daaruit voortkomende bouwwerk ingrijpend zijn, waarvan je nooit kan overzien hoe het in de tijd functioneert of blijft functioneren, omdat oneindig veel invloeden een rol spelen. daarom ook is een mens veranderlijk, en de zienswijze. dit ecologische bewustzijn, waarin een oosters denken resoneert staat op gespannen voet met het kijken naar het rietveldgebouw als een statisch, onveranderlijk monument. het gebouw is ontworpen met de intentie flexibel te zijn, te kunnen anticiperen op veranderingen. het respecteren van deze opvatting vraagt om een subtiele omgang met de vraagstukken van beheer en de aanpassingen die nodig zijn.

het zoeken naar eenheid tussen denken en handelen, dat kunnen we nog van de man leren, die zei dat je kunst niet kan leren. zo kunnen we de naamgever eren en het gebouw koesteren nu de vooruitgang stagneert, of zelfs onze ondergang dreigt te worden. we kunnen het klusje niet laten klaren door techneuten alleen. waarmee komen zij, een vliesgevel van transparante zonnepanelen? en blijven wij dan gezellig onze vingers branden aan een glasoven die nooit uitgaat? of zien we dat ons binnenhof vol staat met containers en vragen we ons af of dat een ouderwets idee is van recycling? dure broodjes voor het grijpen in de kantine, de aflossing van de studieschuld als ik later groot ben? blijven we lekker ‘internationaal’ onder de rook van schiphol? hoe ‘solidair’ is het om door te kabbelen? is er meer moed nodig, of ontwerpen we liever wat anderen moeten doen? perhaps yes perhaps no.

frank mandersloot, mei 2021

Geraadpleegde bronnen

Bertus Mulder: Gerrit Thomas Rietveld, leven, denken, werken, 1994
Sigmar Polke: Höhere Wesen befalen, 1969
Gustav Metzger: Writings 1953-2016 (what if the art world would stop plying? / remember nature)
Lawrence Weiner, cat. Stedelijk Museum, 1988 (the poles of amsterdam...)
Aligiero Boetti, Titles of small embroidered written pictures, Cantz, 1998 (perhaps yes, perhaps no)
Naomi Klein, No Time, 2014
Timothy Morton, Dark Ecology, 2014
Phillip Blom, Wat op het spel staat. 2017
Jonathan Franzen, What If We Stopped Pretending?, 2021
Ramsey Nasr, De Fundamenten, 2021
Maya Göpel, Onze wereld nieuw denken, 2021
Jan Rotman, Omarm de chaos, 2021
Bruno Latour, Waar ben ik?, 2021
Jeremy Lent, The Web of Meaning, 2021

*de kunstenaarstekst is ten dele opgebouwd uit citaten en parafraseringen van andere kunstenaars

Patronen van Kunstonderwijs

De kunstnijverheidsscholen van Rietveld architectonisch ontleed

Jeroen van den Eijnde
Jorn Konijn

“We shape our buildings; thereafter they shape us” (Winston Churchill)

Elke toekomstvisie is geworteld in het verleden. Zoals elke radicale innovatie is opgebouwd uit reeds bestaande elementen, kennis en ervaring, zo is er geen utopisch gedachtegoed dat niet het verleden heeft geproefd op smaakvolle en bruikbare ingrediënten. De kunstacademies die Gerrit Rietveld in de jaren vijftig van de vorige eeuw ontwierp, waren in zijn tijd een statement van vernieuwing. Maar het recente en verre verleden was in het denken en doen van Rietveld nooit ver weg. Over het bekende maatsysteem dat de beide academiegebouwen domineert zei Rietveld: ‘Het maatsysteem dat is het maniertje van de architect, LeCorbusier gebruikt het modulor en ik werk op kubussen. Ik ben wel in goed gezelschap, want Egyptenaren deden dat ook al’.[1]

Elk nieuw gebouw refereert bewust of onbewust aan historische patronen. Een patroon is, volgens de auteurs van het befaamde boek *A Pattern Language. Towns – Buildings – Construction*, ‘a problem which occurs over and over again in our

1 Geciteerd in Slothouber 1997, p. 107.

Hoofdingang Gerrit Rietveldacademie

Hoofdingang Rietveld-gebouw, Arnhem

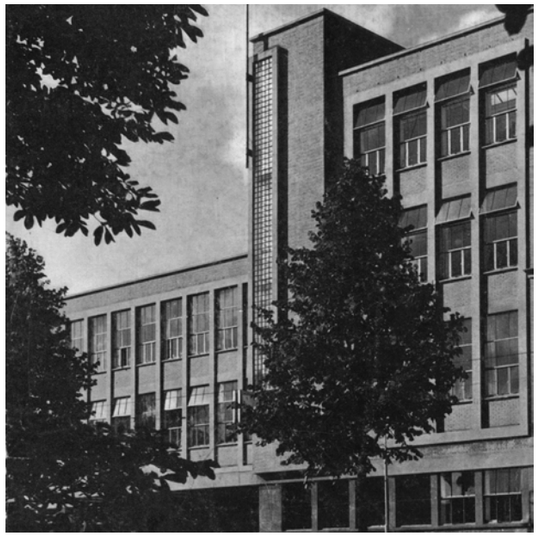
Hoofdingang Academie Den Haag, 1838

Hoofdingang Academie Groningen, 1923

Hoofdingang academie Den Bosch, 1953

Hoofdingang academie Groningen, 1984

environment, and then describes the core of the solution to that problem, in such a way that you can use this solution to that problem, in such a way that you can use this solution a million times over, without ever doing it the same way twice'.[2] Deze patronen vormen tezamen een taal die volgens het boek iedereen kan gebruiken 'to design an office or a workshop or a public building like a school'.[3]

We proberen hier een aantal belangrijke patronen van een gebouw voor kunstonderwijs te beschrijven en te visualiseren. Waar mogelijk verbinden we dit met citaten uit *A Pattern Language* (APL). We baseren ons daarbij op enkele Nederlandse kunstscholen en enkele meer recente, internationale voorbeelden. Deze patronen bieden geen nieuwe visie op toekomstig kunstonderwijs. Ze kunnen wel beschouwd worden als variaties van oplossingen voor architectonische problemen die in de evolutionaire *survival of the fittest* de belangrijkste genen vormen voor een toekomstbestendig academiegebouw.

1 Hoofdingang

'Placing the main entrance (or main entrances) is perhaps the single most important step you take during the evolution of a building plan.' (APL, p. 541)

De positie van de hoofdingang controleert de layout, de beweging van en naar het gebouw. Wanneer de hoofdingang correct is gepositioneerd, ontvouwt de structuur van het gebouw zich op een natuurlijke en eenvoudige wijze. Het functionele probleem van de hoofdingang is simpel: 'The entrance must be placed in such a way that people who approach the building see the entrance or some hint of where the entrance is, as soon as they see the building itself.'[4]

Bij beide academiegebouwen van Rietveld leidt een → zittrap (19) met bordes naar de hoofdingang. De hoofdingang wordt gemarkeerd door een losse, uitpandige luifel in Amsterdam en een inpandige overkapping in Arnhem als gevolg van een inspringend geveldeel. In Amsterdam is het bordes los van de gevel gehouden. Beide bordessen fungeren als een verpozingsplek bij de ingang en tilt de aanstaande bezoeker van het gebouw boven de omgeving.

2 Alexander et. al. 1977, p. x.
3 Idem, p. x.
4 Idem. p. 541.

Entree Gerrit Rietveldacademie Amsterdam rond 1970

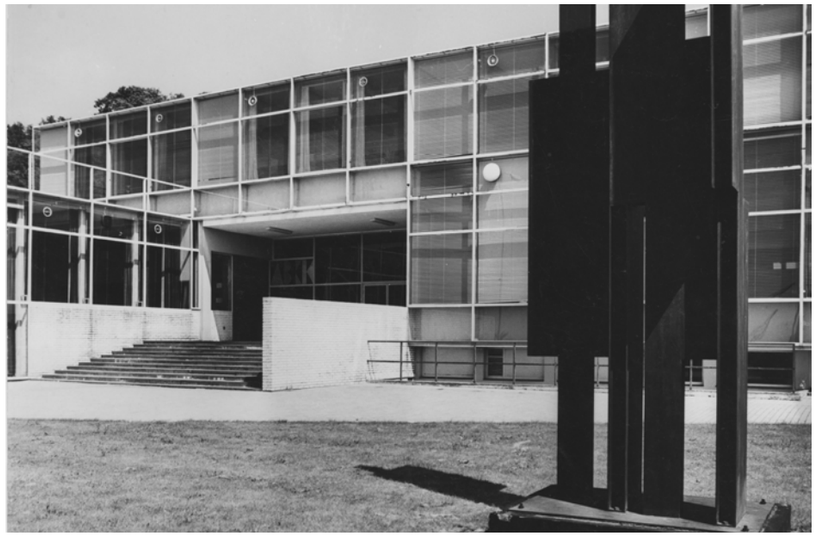

Entree Rietveldgebouw Arnhem

2 Entree

‘Arriving in a building, or leaving it, you need a room to pass through, both inside the building and outside it. This is the entrance room. (...) At the main entrance to a building, make a light-filled room which marks the entrance and straddles the boundary between indoors and outdoors, covering some space outdoors and some space indoors. The outside part may be like an old-fashioned porch; the inside like a hall or sitting room.’ (APL, pp. 623, 625)

De entreehallen in beide academiegebouwen in Amsterdam en Arnhem vormen een centraal ontmoetingspunt waar → kantine (16), het → trappenhuis (3) en de → gang (4) naar de onderwijsruimtes bij elkaar komen. Vanuit de hal overzie je bijna al de hele school en is er door de glazen → gevel (21) ook een directe visuele verbinding met buiten.

Trappenhuis Gerrit Rietveld Academie, Amsterdam

Trappenhuis Rietveld-gebouw, Arnhem

Trappenhuis nieuwbouw Gerrit Rietveld Academie, Amsterdam

Trappenhuis academie Breda, jaren ’50

Trappenhuis Escola Massana, Art & Design, Barcelona, 2018

Glassell School of Art, Houston USA, 2020

3 Trappenhuis als podium

‘A staircase is not just a way of getting from one floor to another. The stair is itself a space, a volume, a part of the building; and unless this space is made to live, it will be a dead spot, and work to disconnect the building and to tear its processes apart (...). Place the main stair in a key position, central and visible. Treat the whole staircase as a room (or if it is outside, as a courtyard). Arrange it so that the stair and the room are one, with the stair coming down around one or two walls of the room. Flare out the bottom of the stair with open windows or balustrades and with wide steps so that people coming down the stair become part of the action in the room while they are on the stair, and so that people below will naturally use the stair for seats.’ (APL, p. 638)

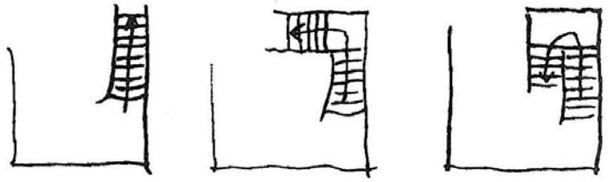

Examples of stair rooms.

Het wisselen van niveaus in een gebouw speelt een cruciale rol op vele momenten tijdens sociale ontmoetingen; het zorgt voor speciale plekken om te zitten, een plek waar iemand een dramatische entree kan maken of een toespraak kan houden, een plek vanwaar naar anderen gekeken kan worden onderwijl zelf bekeken te worden, een plek die *face-to-face* contact bevordert wanneer veel mensen samen zijn.

Gang Melbourne School of Design - John Wardle Architects – 2014

Gang Bath School of Art and Design, 2020 Grimshaw Architects

Gang Gerrit Rietveld Academie, Amsterdam

Gang Rietveld-gebouw Arnhem

Vitrinewanden Gerrit Rietveld Academie, Amsterdam

Vitrinewand Rietveld-gebouw, Arnhem

4 Gang

‘Streets should be for staying in, and not just for moving through, the way they are today.’ (APL, p. 500)

Gangen zijn de straten van een gebouw. Straten en gangen zijn meestal ontworpen om er doorheen te gaan in plaats van er te verblijven. Ze moeten ontworpen worden als publieke ruimten maar met een groter gevoel van beslotenheid dan een straat.

De gangen in de academiegebouwen van Amsterdam en Arnhem hebben een breedte van twee maal de moduulmaat van 2.10 meter. De breedte van 4.20 meter maken de gangen tot multifunctionele ruimten die in de praktijk gebruikt worden voor onder meer exposities, diners, extra lesruimten, werkbeoordelingen, opslag en intieme zithoeken. Dit multifunctionele gebruik wordt mede mogelijk door de → vitrinewanden (5).

5 Vitrinewand

‘Open your mind to the possibility that the walls of your building can be thick, can occupy a substantial volume – even actual usable space – and need not be merely thin membranes which have no depth. Decide where these thick walls ought to be.’ (APL, pp. 911-912)

Rietveld ontwierp voor de beide academiegebouwen in Amsterdam en Arnhem bijzondere wanden. Tussen de lokalen plaatste hij → verplaatsbare wanden (6) en tussen lokalen en → gangen (4) multifunctionele wanden die de ruimtes op een bijzondere wijze verbinden. De wanden kunnen naar keuze ingevuld worden met opbergkasten of glazen vitrines. Bovendien zorgen glasdeuren en bovenlichten voor een grote mate van transparantie waardoor passanten in de gang en studenten en docenten in de leslokalen elkaar voortdurend kunnen zien. Beide academies ontbrak het aan een permanente → expositieruimte (17) waarvoor de extra brede gangen een alternatief moesten bieden.

Verplaatsbare wanden Gerrit Rietveld Academie,

Verplaatsbare wanden Rietveld-gebouw, Arnhem

Vrije plattegrond, Rietveld-gebouw, Arnhem

Flexibele wanden Melbourne School of Design - John Wardle Architects - 2014

6 Verplaatsbare wanden

Beide academiegebouwen in Amsterdam en Arnhem kennen verplaatsbare wanden tussen de leslokalen. De wanden zijn uitgevoerd in spaanplaat met bovenlichten en gemonteerd tussen kokerprofielen en geklemd tussen plafondbalken en de afgewerkte vloer. Ook deze wanden kunnen gevuld worden met diverse elementen zoals een deur, opberg- of vitrinekast. Het concept van verplaatsbare wanden was eerder toegepast in de nieuwbouw voor de kunstnijverheidsschool in Groningen door architect Wiebenga in 1923, de nieuwbouw voor de Haagse academie door Buijs en Plantenga in 1938, en bij de Technische Hogeschool Eindhoven. De verplaatsbare wanden maken een flexibel gebruik mogelijk op basis van een → vrije plattegrond (7), aan te passen aan de wensen van opleidingen. In de praktijk blijkt verplaatsing van de wanden minder eenvoudig en relatief kostbaar.

7 Vrije plattegrond

Een vrije plattegrond maakt → flexibele ruimtes (10) mogelijk, een van de belangrijkste voorwaarden voor een academiegebouw voor kunstenaars en ontwerpers. In combinatie met een → maatsysteem (8) ontwierp Rietveld ‘een goed overwogen lokalenplan [...], wat vloeroppervlak betreft, in een constructieplan [moet] passen; d.w.z. economische kolomafstanden en afmetingen van de lokalen hebben geleid tot een zelfde maateenheid’.[5] Ook de nieuwbouw van de Gerrit Rietveld Academie door FedLev kent flexibel indeelbare plattegronden.

5 G. Rietveld, in ‘de zomerkrant’ van het IvKNO, 1955.

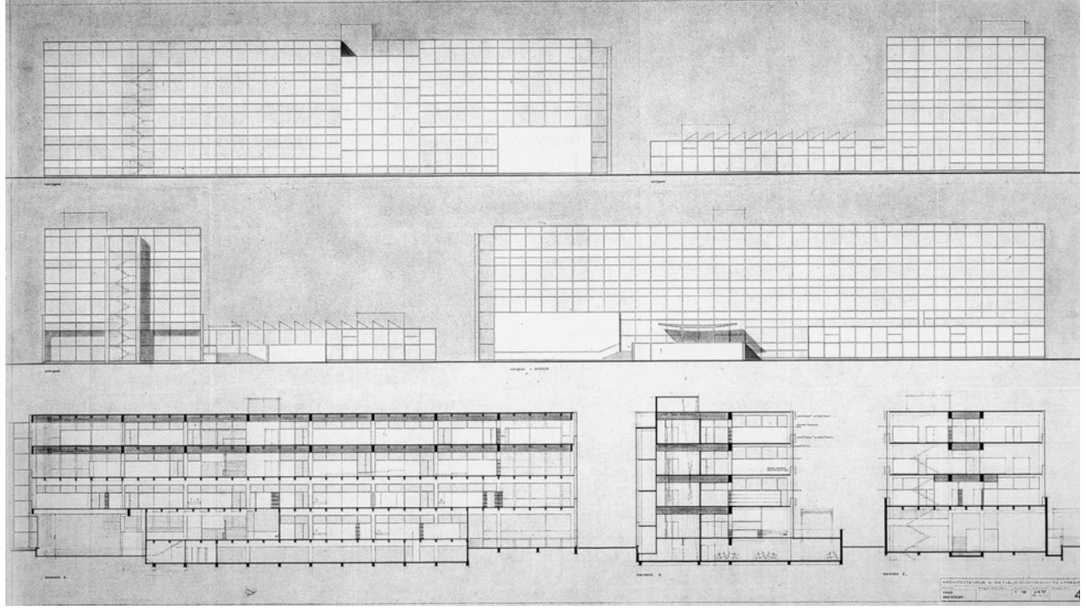

Ontwerp op maatsysteem Gerrit Rietveld Academie, Amsterdam

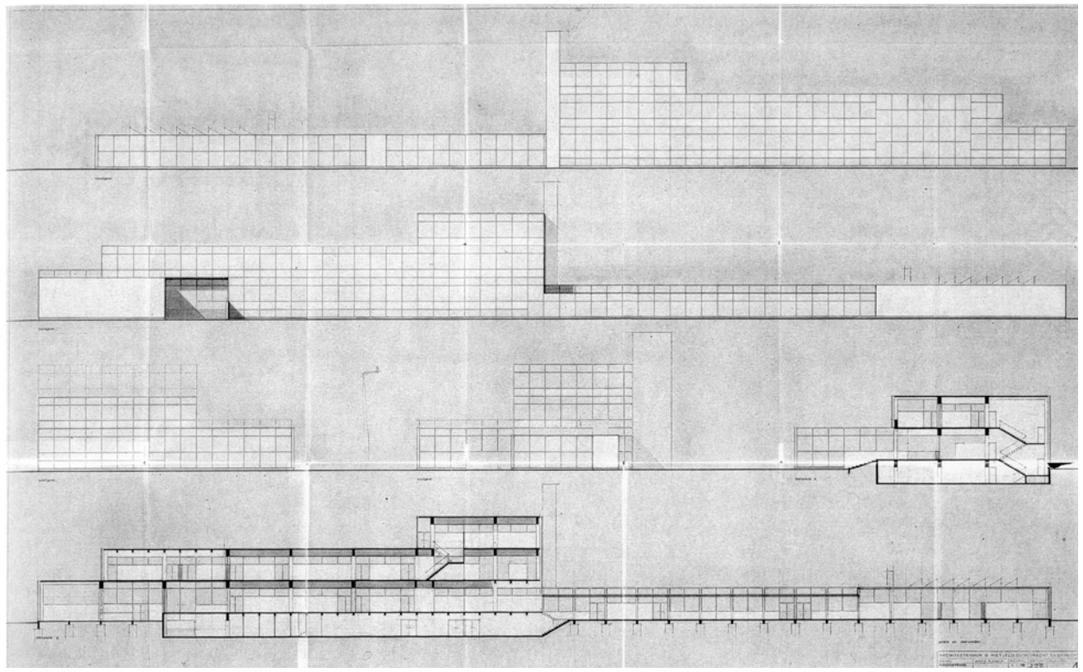

Ontwerp op maatsysteem Rietveld-gebouw, Arnhem

8 Maatsysteem

De → vrije plattegrond (7) is bij beide academiegebouwen gebaseerd op een maatsysteem van modules van 2.10 x 2.10 meter. De maatvoering van de → tuin (20) en uitbreiding in Amsterdam in de jaren ’80 zijn direct op dit maatsysteem gebaseerd. Het maatsysteem maakt enerzijds het gebruik van → geprefabriceerde delen (9) mogelijk – wat handig was voor Rietveld omdat hij aan twee ontwerpen voor kunstnijverheidsscholen tegelijkertijd werkte. Anderzijds schreef Rietveld dat ‘zo’n maatsysteem, die ook verticaal kan worden toegepast, […] aan de overigens vrije planning van een gebouw, verantwoorde en rustige verhoudingen [geeft] met mathematische zuiverheid’.[6]

6 G. Rietveld, in ‘de zomerkrant’ van het IvKNO, 1955.

Flexibele ruimte nieuwbouw Gerrit Rietveld Academie, Amsterdam

Flexibele & ruimte Sint Lucas School of Arts, Antwerpen, 2020

Flexibele ruimte Bath School of Art and Design, 2020 Grimshaw Architects

9 Geprefabriceerde delen

Rietveld hield met zijn ontwerpen geen rekening met de huidige normen voor ecologisch, duurzaam bouwen. Zijn glazen vlies → gevel (21) kent in Amsterdam en Arnhem grote klimatologische problemen die slechts gedeeltelijk met energievretende koelsystemen kunnen worden bedwongen. Het werken met geprefabriceerde delen die volgens standaardmaten geproduceerd worden, is echter nog steeds een ontwerpprincipe om tot duurzame bouw te komen.

10 Flexibele ruimte

‘It is possible to create a kind of space which is specifically tuned to the needs of people working, and yet capable of an infinite number of various arrangements and combinations within it? (...) Lay out the office space as wings of open space, with free standing column around their edges, so they define half-private and common spaces opening into one another. Set down enough columns so that people can fill them in over the years, in many different ways – but always in a semi-permanent fashion.’ (APL, pp. 690, 694)

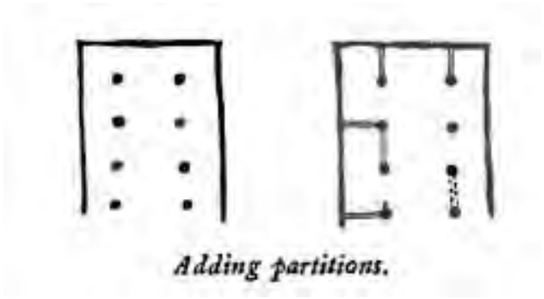

In van de belangrijkste kenmerken van de academiegebouwen van Rietveld is dat de meeste ruimtes flexibel zijn te gebruiken onder meer door → verplaatsbare wanden (6) binnen het door hem gehanteerde → maatsysteem (8). De lokalen kennen eenzelfde basis maar kunnen naar eigen inzichten worden aangepast met behulp van → vitrinewanden (5). Rietveld maakte geen onderscheid tussen werkruimten voor ontwerpers en beeldend kunstenaars. Beide academiegebouwen werden ontworpen als kunstnijverheidsscholen waarin → tekenlokalen (13) en → werkplaatsen (11) voor ontwerpers belangrijker waren dan → schilder- en beeldhouwlokalen (14) en individuele → ateliers (12) voor beeldend kunstenaars.

Binnen het concept van de nieuwbouw voor de Gerrit Rietveld Academie door FedLev zijn flexibele projectruimtes gedacht voor ontwerpers en kunstenaars. Deze projectruimtes zijn verspreid over de gebouwen en het terrein (→ organisatie van gebouwen, 23) en kunnen voor elk gewenst doel worden gebruikt zoals ‘een show, een Grieks forum voor discussie, voor psychoanalytische sessies, voor fit-panic, voor yoga, voor een foto-shoot, een plek om iets heel groots te bouwen, om iets openbaar te maken, dag en nacht of om jezelf in op te sluiten om je te concentreren op je gedachte’.[7]

7 Rietveld-krant ‘Gerrit & Willem. Do-It-Yourself’, november 2012.

Werkplaats Gerrit Rietveld Academie, Amsterdam

Werkplaats Rietveld-gebouw, Arnhem

Werkplaats academie Groningen, 1923

Werkplaats St. Lucas School of Arts Antwerpen, 2020

Werkplaats Bath School of Art & Design, 2020
Grimshaw Architects

Glasgow Architecture School, Steven Holl
Architects, Seona Reid Building 2014

11 Werkplaats

‘The fundamental learning situation is one in which a person learns by helping someone who really knows what he is doing. (...) Arrange the work in every workgroup, industry, and office, in such a way that work and learning go forward hand in hand. Treat every piece of work as an opportunity for learning. To this end, organize work around a tradition of masters and apprentices: and support this form of social organization with a division of the workspace into spatial clusters – one for each master and his apprentices – where they can work and meet together.’ (APL, pp. 413, 414-415)

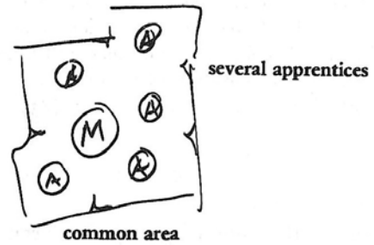

Rietveld plaatste de werkplaatsen in de academiegebouwen van Amsterdam en Arnhem in aparte laagbouwvleugels met shed-daken voor bovenlichten die het fabrieksmatige karakter ervan benadrukken. Werkplaatsen vormden sinds het Bauhaus de belangrijkste onderwijslocaties van kunstnijverheids- en designscholen en fungeren als ontmoetingsplek tussen kunst- en ontwerpdocenten, technische werkplaatsassistenten en studenten.

Tekenlokaal Quellinusschool (voorloper Gerrit Rietveld Academie) Amsterdam, 1904

Tekenlokaal academie Groningen, 1923

Schilderlokaal academie Den Haag, 1937

Tekenlokaal Amsterdam

Schilderlokaal academie Groningen, 1984

Atelier nieuwbouw Gerrit Rietveld Academie, 2020

12 Atelier

Rietveld ontwierp kunstnijverheidsscholen voor ontwerpers, geen kunstacademies voor autonome kunstenaars met → schilder- en beeldhouwlokalen (14). Maar beide kunstscholen in Amsterdam en Arnhem hebben altijd kunstenaars opgeleid die veelal een eigen plek opeisten. Waar Rietveld het gebouw transparant maakte voor een interactie tussen binnen en buiten, wensten de kunstenaars een eigen atelier waar ze ongestoord konden werken. Vitrines werden dichtgetimmerd, wanden wit geschilderd en de glazen deuren voorzien van ondoorzichtig papier.
In het ontwerp voor de nieuwbouw voor de Gerrit Rietveld Academie van FedLev is hier wel rekening mee gehouden: de eerste verdieping van het verhoogde plateau is verdeeld in een aantal grote en hoge ruimtes die onderverdeeld kunnen worden in individuele werkruimtes, afhankelijk van de wensen van de desbetreffende onderwijsafdeling.

13 Tekenlokaal

Ten tijden van de nieuwbouw voor de kunstnijverheidsscholen van Rietveld in Amsterdam en Arnhem vormden tekenlokalen naast de werkplaatsen de belangrijke onderwijslocaties. Hier werd voornamelijk les gegeven in ornamenttekenen als basis voor het ontwerpen van kunstnijverheidsproducten, veelal vaatwerk, textiel, meubels en sieraden. In de tekenlokalen werd klassikaal les gegeven en er werd – zoals een voormalig directeur van de Gerrit Rietveld Academie in een interview memoreerde – nooit groter gewerkt dan 50 x 65 cm.[8]

14 Schilder- en beeldhouwlokaal

8 B. Maatje, ‘Interview met directeur Gerrit Rietveld Academie: Tijmen van Grootheest’, *BKKrant*, oktober 2009, p. 4.

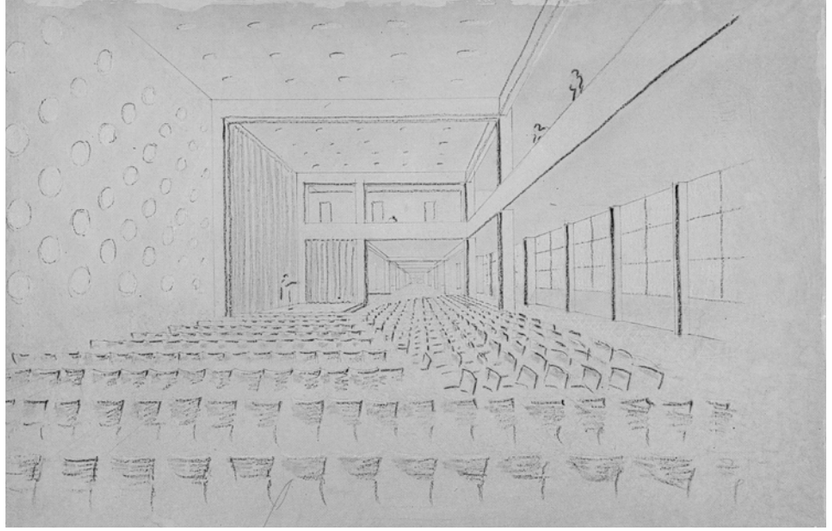

Centraal geplaatste aula in eerste ontwerp Gerrit Rietveld Academie

Aula-kantine Gerrit Rietveld Academie, Amsterdam

Aula-kantine Rietveld-gebouw, Arnhem

15 Aula

‘No social group – wether a family, a work group, or a school group – can survive without constant informal contact among its members. (...) Create a single common area for every group. Locate it at the center of gravity of all the spaces the group occupies, and in such a way that the paths which go in and out of the building lie tangent to it.’ (APL, pp. 612, 619)

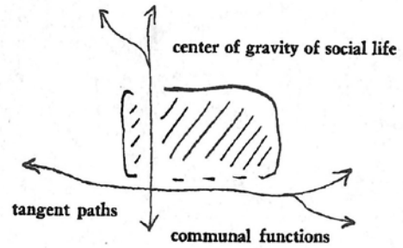

In het eerste niet gerealiseerde ontwerp voor de academie in Amsterdam ontwierp Rietveld een gebouw met een centraal gelegen aula. In de gerealiseerde academiegebouwen van Amsterdam en Arnhem heeft de aula een prominente plek nabij de → entree (2) gekregen. Echter, de kunstnijverheidsscholen mochten destijds formeel geen aula, auditorium, toneelzaal of expositieruimte hebben. Rietveld ontwierp ruime → kantines (16) die tevens dienst konden doen als aula. In Amsterdam is gestreden om een → gymnastiekzaal (18) in het gebouw te krijgen – wat formeel wel was toegestaan – om die ruimte voor het kunstonderwijs te kunnen gebruiken voor onder meer bewegingslessen, tekenen naar levend model, en als → expositieruimte (17) en → flexibele ruimte (10) voor projecten.

16 Kantine

‘Without communal eating, no human group can hold together. (...) Give every institution and social group a place where people can eat together. Make the common meal a regular event. In particular, start a common lunch in every work place, so that genuine meal around a common table (not out of boxes, machines, or bags) becomes important, comfortable, and daily event with room for invited guests.’ (APL, pp. 697, 699))

Gezamenlijk eten speelt een vitale rol in alle menselijke gemeenschappen als een manier om personen samen te binden en ze een lid van de gemeenschap te laten voelen. De kantine in de academie van Arnhem kreeg een ruime en prominente plek, in tegenstelling tot de Amsterdamse academie waar de kantine een restruimte is tussen hal en de muur van het → gymnastieklokaal (18). Beide kantines fungeren eveneens als → aula (15) en → expositieruimte (17). De nieuwbouw van FedLev versterkt de functie van de kantine als centrale ontmoetingsplek binnen de → organisatie van de gebouwen (23) van de Gerrit Rietveld Academie en het Sandberg Instituut op deze → locatie (25). Binnen de → organisatie van gebouwen (23) heeft de oorspronkelijk kantine in het Arnhemse Rietveld-gebouw haar centrale functie als ontmoetingsplaats behouden. Er zijn bewust geen andere kantinefuncties in de andere gebouwen gerealiseerd om ontmoeting tussen studenten en docenten van alle opleidingen voor beeldende kunst, vormgeving, bouwkunde, muziek en dans in de kantine te stimuleren.

Expositieruimte academie Den Haag, 1937

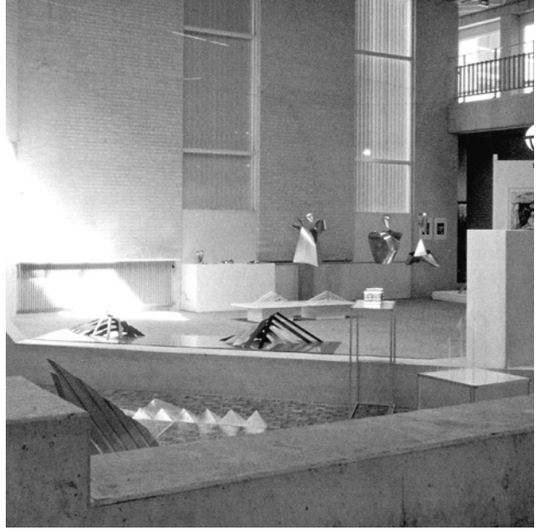
Expositieruimte academie Groningen, 1984

Expositieruimte academie Breda

Gymnastiekzaal Gerrit Rietveld Academie, Amsterdam

Expositieruimte Sint Lucas School of Arts, Antwerpen, 2020

Expositie ruimte Escola Massana, Art & Design, Barcelona, 2017

17 Expositieruimte

Kunstacademies hadden van oudsher ruimtes om werk van studenten en docenten te exposeren. Echter, dit gold niet voor kunstnijverheidsscholen. Rietveld kon voor beide scholen in Amsterdam en Arnhem geen aparte expositieruimte ontwerpen. Hij loste dit deels op door expositiemogelijkheden te bieden in de brede → gangen (4) met → vitrinewanden (5). In Arnhem ontwierp hij een ruime → aula (15) en in Amsterdam een → gymnastieklokaal (18) om deze ook te kunnen gebruiken voor het exposeren van werk.

18 Gymnastiekzaal

In het ontwerp van de Gerrit Rietveld Academie is een gymnastiekzaal opgenomen ten behoeve van een ruimte die flexibel ingezet kan worden voor onderwijsactiviteiten en als →expositie- (17) en projectruimten.

Zittrap Rietveld-gebouw, Arnhem

Zittrap Gerrit Rietveld Academie, Amsterdam

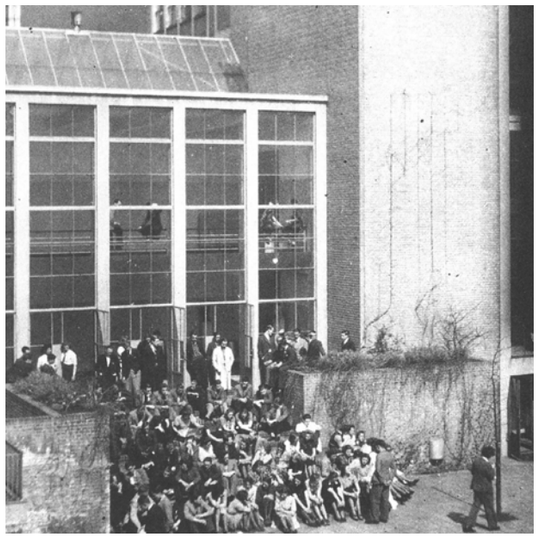

Zittrap academie Den Haag, 1937

Zittrap academie Breda, jaren ’50

Zittrap academie Groningen, 1984

19 Zittrap

‘Wherever there is action in a place, the spots which are the most inviting, are those high enough to give people a vantage point, and low enough to put them in action. (...) In any public space where people loiter, add a few steps at the edge where stairs come down or where there is a change of level. Make these raised areas immediately accessible from below, so that people may congregate and sit to watch the goings-on.’ (APL, pp, 604-605

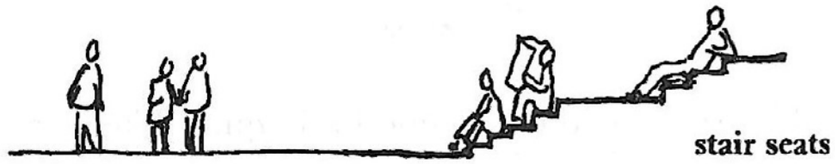

Trappen ondersteunen onder meer → hoofdingangen (1) en kleine, publieke pleinen. Mensen observeren elkaar graag, maar niet van een al te geïsoleerde positie. Door ze iets hoger te plaatsen maar toch visueel onderdeel te laten zijn van de straat of het plein zijn mensen in staat deel te nemen aan de acties indien ze dit wensen. Maak de traptreden van een materiaal dat de tijd doorstaat, zacht genoeg is om op te zitten, en een directe verbinding maken met de omringende omgeving.

Rietveld ontwierp bij de hoofdingangen van de academies in Arnhem en Amsterdam monumentale trappartijen die uitnodigen om er bij goed weer op te gaan zitten. In Amsterdam kijken te trapzitters naar het lager gelegen binnenplein en de oorspronkelijk → tuin (20) van Mien Ruys met de in de noordwesthoek geplaatste boom. In Arnhem kijken ze naar de groenstrook voor het academiegebouw met het beeld van kunstenaar André Volten.

Tuin academie Den Haag, 1937

Tuin academie Enschede, 1953

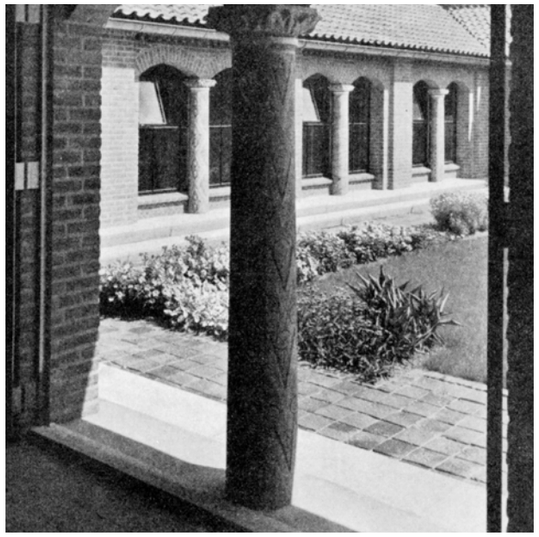

Tuin academie Den Bosch, 1953

Tuin academie Breda, jaren ’50

Tuin academie Groningen, 1984

tuin Gerrit Rietveldacademie, Amsterdam 2005

20 Tuin - binnenplaats

‘If you are planting trees, plant them according to their nature, to form enclosures, avenues, squares, groves, and single spreading trees towards the middle of open spaces. And shape the nearby buildings in response to trees, so that the trees themselves, and the trees and buildings together, form places which people can use. (...) A garden which grows true to its own laws is not a wilderness, yet not entirely artificial either.(...) Somewhere in every garden, there must be at least one spot, a quiet garden seat, in which a person – or two people – can reach into themselves and be in touch with nothing else but nature. (...) In a healthy town every family can grow vegetables for itself. The time is past to think of this as a hobby for enthusiasts; it is a fundamental part of human life’ (APL, pp. 800, 802, 816, 819)

Rietveld situeerde de academiegebouwen in Amsterdam en Arnhem zodanig dat er een deels omsloten buitenruimte ontstond voor een tuin of hof. De oorspronkelijke binnentuin in Amsterdam is ontworpen door Mien Ruys met een strakke lijnvoering voor de beplanting. De tuin mat 22 x 19 meter met een uitsnede in de noordwesthoek voor een boom. De tuin was bekleed met bielzen met vrijgehouden plekken voor bloemperken. Twee dubbele rijen platanen, geplaatst in rechthoeken van laag geknipte struiken, aan de west- en zuidzijde van het plein voltooiden aanvankelijk de rechthoek die door het hoofdgebouw en de L-vormige laagbouw van de werkplaatsen wordt gevormd.

Het ontwerp voor de nieuwbouw van FedLev op de locatie van de Gerrit Rietveld Academie bevatte oorspronkelijk een half verdiept plateau rondom een verzonken binnentuin.

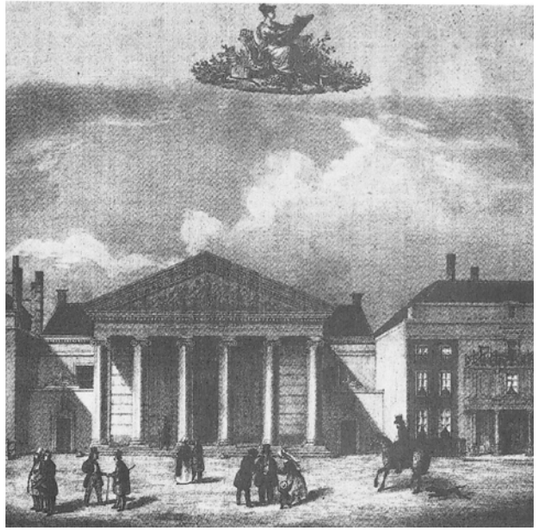
Gevel academie Den Haag, 1839

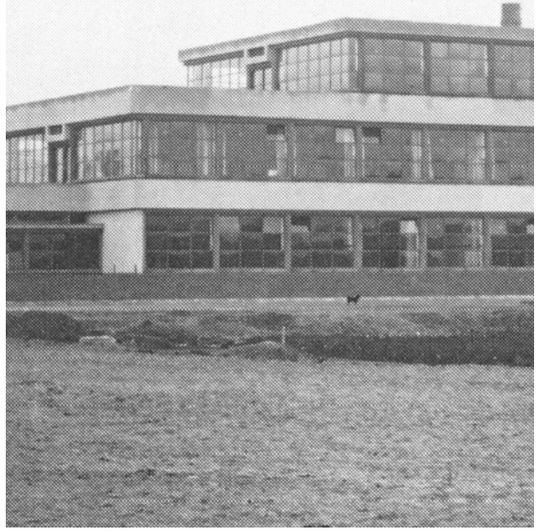
Gevel academie Groningen, 1923

Gevel Rietveld-gebouw, Arnhem

Gevel Gerrit Rietveld Academie, Amsterdam

Gevel Escola Massana, Art & Design, Barcelona,

Boston - Massachusetts College of Art and Design, Design and Media Centre Ennead Architects - 2016

21 Gevel

De gevel is het vlies tussen binnen- en buitenruimte. De gevel bepaalt de mate van open- en geslotenheid van het gebouw en de mentale toegankelijkheid ervan. Rietveld paste bij beide academiegebouwen in Amsterdam en Arnhem een glazen vliesgevel toe die een vrij contact tussen binnen en buiten mogelijk moest maken. De vliesgevel veroorzaakt echter een moeizame klimaatbeheersing in de gebouwen met een groot warmteverlies in de winter en hittevorming in de zomer. Het zou mooi zijn als de extreme hittevorming in de zomer tot slim gebruik ervan zou kunnen leiden.

De nieuwbouw van FedLev heeft meer in de geest van de huidige tijd een groene gevel bedacht aan de zijde van de Fred. Roeskesstraat. Er wordt gebruik gemaakt van een natuurlijke ventilatiewijze en de gevel aan een van de zijdes volledig open.

Dakterras academie Groningen, 1984

Dakterras nieuwbouw Gerrit Rietveld Academie, Amsterdam

22 Dakterras

‘A vast part of the earth’s surface, in a town, consists of roofs. Couple this with the fact that the total area of a town which can be exposed to the sun is finite, and you will realize that is natural, and indeed essential, to make roofs which take advantage of the sun and air.’ (APL, p. 576)

Ondanks de platte daken van beide academiegebouwen in Amsterdam en Arnhem, hebben deze nooit een directe functie gekregen als dakterras. In een eerste schets van de academie in Arnhem suggereert Rietveld wel de mogelijkheid buiten op het dak te zitten. Vanuit de Arnhemse directiekamer is er via een schuifraam ook direct toegang tot het dak van de → kantine (16).

De nieuwbouw van de Gerrit Rietveld Academie door FedLev kent wel een groot dakterras dat voor het grootste deel beloopbaar is en geschikt als vrije werkruimte. Oorspronkelijk was er een traptribune en een deel groen dak gepland. Vooralsnog liggen er alleen betontegels.

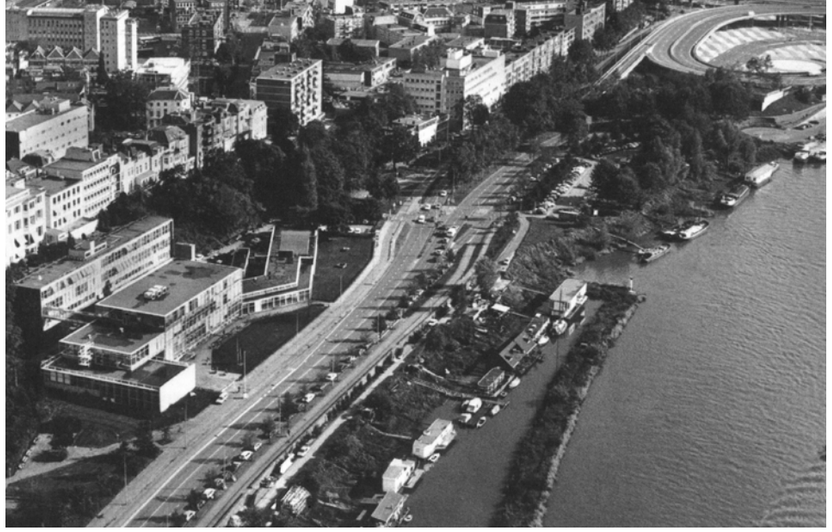

Organisatie van gebouwen Rietveld-gebouw, Arnhem

Organisatie van gebouwen Gerrit Rietveld Academie, Amsterdam

Glasgow Architecture School, Steven Holl Architects, Seona Reid Building 2014

23 Organisatie van gebouwen

‘A building cannot be a human building unless it is a complex of still smaller buildings or smaller parts which manifest its own internal social facts. (...) Never build large monolithic buildings. Whenever possible translate your building program into a building complex, whose parts manifest the actual social facts of the situation. At low densities, a building complex may take the form of an collection of small buildings connected by arcades, paths, bridges, shared gardens and walls.’ (APL, pp. 469, 471)

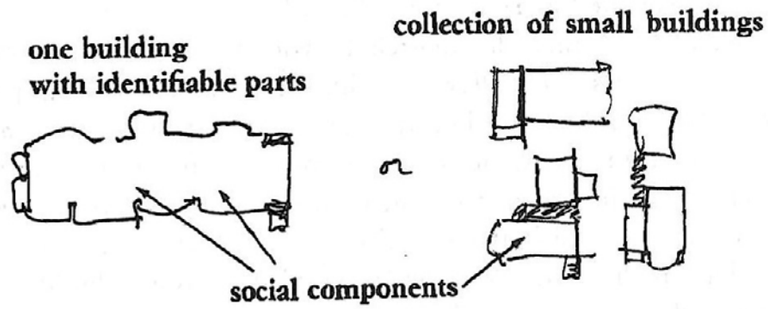

Met de nieuwbouw voor de Gerrit Rietveld Academie door FedLev is er op de → locatie (25) een conglomeraat van drie gebouwen ontstaan met een duidelijke onderliggende samenhang. Uitgangspunt bij de nieuwbouw was een gelijkwaardig gebruik van alle drie de gebouwen en een versterking van de uitwisseling en ontmoeting tussen gebruikers. Dit resulteerde in binnen- en buitenruimte die niet tot een specifieke afdeling behoren, maar door iedereen toegeëigend en multifunctioneel gebruikt kunnen worden. Dit wordt onder meer bereikt door een → gevel (21) die volledig kan worden opengeschoven waardoor de buitenruimte bij de binnenruimte getrokken kan worden. Een gespreide plaatsing op de begane grond van collectieve functies zoals theorie- en projectruimten in alle drie de gebouwen moet ‘resulteren in een grotere mobiliteit van de studenten en docenten, waardoor de ontmoeting en uitwisseling met andere afdelingen wordt gestimuleerd’.[9]

Ook het Rietveld-gebouw in Arnhem kreeg in de loop van de jaren een uitbreiding. De locatie in Arnhem, met een smalle strook grond gelegen tegen een stuwwal, maakte een logisch arrangement van gebouwen lastiger. Uiteindelijk zijn twee bestaande gebouwen tegen en op de stuwwal trapsgewijs met het Rietveld-gebouw verbonden. Een ondergrondse nieuwbouw is gerealiseerd voor de theater- en dansopleidingen aan de noordwestzijde van het Rietveld-gebouw. Zowel op de Amsterdamse als de Arnhemse locatie is een opvallende → luchtbrug (24) gerealiseerd om gebouwen onderling te verbinden.

9 Rietveld-krant ‘Gerrit & Willem. Do-It-Yourself’, november 2012.

24 Luchtbrug

Veel academies hebben voortdurend te kampen met ruimtegebrek. Uitbreidingen van de oude bestaande gebouwen zijn wenselijk. De luchtbrug fungeert vaak als verbinding tussen oud- en nieuwbouw. Een illustratie van gebondenheid in autonomie.

Luchtbrug Gerrit Rietveld Academie, Amsterdam

Luchtbrug Rietveld-gebouw, Arnhem

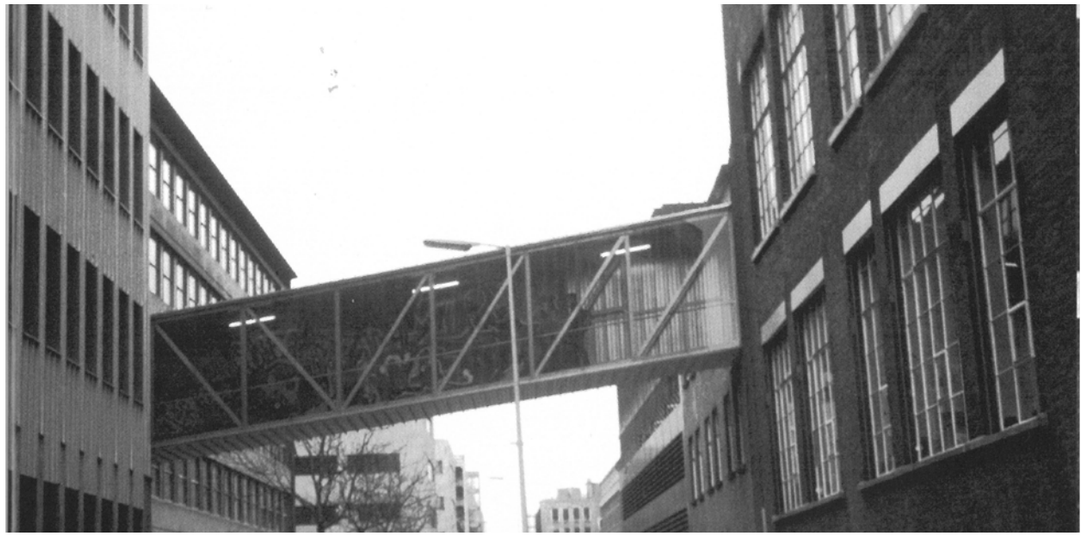

Luchtbrug academie Rotterdam, 1998

Luchtbrug academie Den Haag, 1999

Locatie Gerrit Rietveld Academie, Amsterdam

locatie Rietveldgebouw-Arnhem

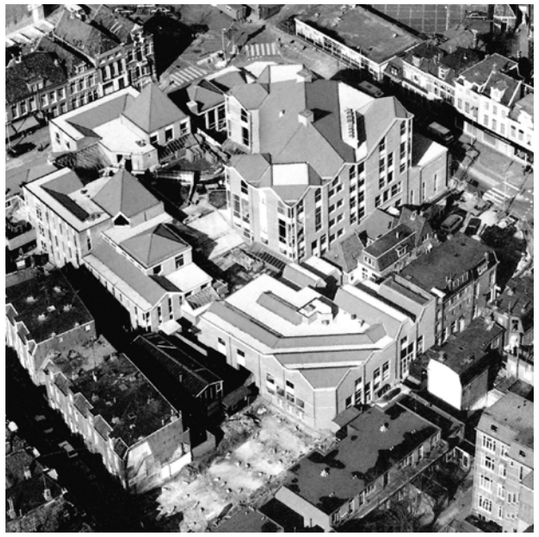

Locatie academie Groningne

Locatie Escola Massana, Art & Design, historisch stadscentrum Barcelona, 2018

Locatie Sint Lucas School of Arts, net buiten centrum Antwerpen, 2020

25 Locatie

‘People need an identifiable spatial unit to belong to.(...) People cannot maintain their spiritual roots and their connections to the past if the physical world they live in does not sustain these roots.’ (APL, pp. 81, 132)

Beide academiegebouwen in Amsterdam en Arnhem waren gesitueerd in het groen en aan het water. Inmiddels vormen beide gebouwen het centrum van een cluster van gebouwen voor kunstonderwijs. Beide instellingen kozen er bewust voor om de gerenommeerde architectuur van Rietveld blijvend te positioneren in het middelpunt van de → organisatie van gebouwen (23) en op deze wijze de geschiedenis te verbinden aan de toekomst van het kunstonderwijs. De poging in Amsterdam om in 2009 te verhuizen naar een ander gebouw, stuitte op veel weerstand. Al snel bleek dat voor een grote groep mensen de historische waarde en de architectonische kwaliteiten van het gebouw zwaarder wogen dan de fysieke gebreken en het voortdurende ruimtegebrek. Tegenstanders van de verhuizing refereerde aan befaamde kunstscholen die hun basis (ook) nooit hadden verlaten omdat gebouw en locatie tot de identiteit van de kunstscholengemeenschap was gaan behoren, zoals bij de Glasgow School of Art, het Institute of Design in Chicago en de Hochschule für Gestaltung in Ulm. Uiteindelijk werd, net als in Arnhem, besloten de bestaande Rietveld-gebouwen uit te breiden met (ver)nieuwbouw.

Geraadpleegde bronnen

Adrichem, J. van, *To be continued. Een geschiedenis van de Gerrit Rietveld Academie*, Amsterdam 2016.
Alexander, C., S. Ishikawa, & M. Silverstein, *A Pattern Language. Towns – Buildings – Construction*, New York 1977.
Brummelen, J. van, & E. Slothouber, *De Rietveld Academie. Een akademiegebouw als model*, deel 25 in reeks 'Rietveld projecten', Amsterdam 1984.
Eijnde, J. van den, *Het huis van IK. Ideologie en theorie in het Nederlandse vormgevingsonderwijs*, Arnhem 2015.
Maatje, B., 'Interview met directeur Gerrit Rietveld Academie: Tijmen van Grootheest', *BKKrant*, oktober 2009, pp. 1, 3-4.
Rietveld-kranten 'Gerrit & Willem. Do-It-Yourself', november 2012.
Slothouber, E. (red.), *De kunstnijverheidsscholen van Gerrit Rietveld*, Amsterdam/Arnhem 1997.

Fotoverantwoording

1 Hoofdingang
- foto Hans Vroege
- foto Jan Versnel
- fotograaf onbekend
- foto Jan Gerko Wiebenga
- fotograaf onbekend
- foto Ger van der Vlucht-Arthur Blonk

2 Entree
- foto Pieter Wijmans
- foto Cas Oorthuys

3 Trappenhuis als podium
- foto Ton Roelofsma
- foto Hans Vroege
- foto Jeroen Verrecht
- fotograaf onbekend
- foto Jorn Konijn
- foto Steven Holl Architects

4 Gang / 5 Vitrinewand
- foto John Wardle Architects
- foto Grimshaw Architects
- foto Erik Slothouber
- foto Erik Slothouber
- foto Ton Roelofsma
- foto Hans Vroege

6 Verplaatsbare wanden / 7 Vrije plattegrond
- foto Johannes Schwartz
- foto Hans Vroege
- foto Hans Vroege
- foto John Wardle Architects

8 Maatsystemen
- tekening archief HNI
- tekening particulier eigendom

9 Geprefabriceerde delen / 10 Flexibele ruimte
- foto Jeroen Verrecht
- foto Ulrich Schwartz
- foto Grimshaw Architects

11 Werkplaats
- fotograaf onbekend
- fotograaf onbekend
- foto Jan Gerko Wiebenga
- foto Ulrich Schwartz
- foto Grimshaw Architects
- foto Steven Holl Architects

12 Atelier / 13 Tekenlokaal /
14 Schilder- en beeldhouwlokaal
- archief Quellinusschool
- foto Jan Gerko Wiebenga
- fotograaf onbekend
- foto Pieter Wijmans
- foto Dirk Verwoerd
- foto Jeroen Verrecht

15 Aula / 16 Kantine
- foto Ton Roelofsma
- archief HNI
- fotograaf onbekend

17 Exporuimte / 18 Gymnastiekzaal
- fotograaf onbekend
- foto Dirk Vervoerd
- foto Johan van Gurp
- fotograaf onbekend
- foto Ulrich Schwartz
- foto Estudio Carme Pinós

19 Zittrap
- fotograaf onbekend
- fotograaf onbekend
- fotograaf onbekend
- fotograaf onbekend
- foto Dirk Vervoerd

20 Tuin - binnenplaats
- fotograaf onbekend
- fotograaf onbekend
- fotograaf onbekend
- fotograaf onbekend
- foto Ger van der Vlucht-Arthur Blonk
- foto Erik Slothouber

21 Gevel
- fotograaf onbekend
- archief Gerrit Rietveldacademie
- foto Jan Versnel
- foto Ton Roelofsma
- fotograaf onbekend
- foto Richard Barnes

22 Dakterras
- foto Ger van der Vlucht-Arthur Blonk
- foto Jeroen Verrecht

23 Organmisatie van gebouwen
- fotograaf onbekend
- foto Aerophoto Schiphol
- foto Steven Holl Architects

24 Luchtbrug
- foto Jeroen van den Eijnde
- foto Hans Vroege
- fotograaf onbekend
- foto Theo Krijgsman

25 Locatie
- foto Ton Roelofsma
- foto Ulkoja
- foto Dirk Vervoerd
- foto Estudio Carme Pinós
- foto Ulrich Schwartz

“Zo stel ik mij voor, dat ook bv. die platte grijze diertjes, die onder losliggende platte stenen leven, zich een wereldbeeld vormen, oneindig in hun eigen stelsel. (...) En dat de eendagsvlieg een vermoeden van eeuwigheid moet hebben, want elk stelsel heeft z’n eigen volledigheid, waarbuiten een eindeloos niets.”

Grondhouding

Van systeembestrijding naar ecologische paradigmaverschuiving

Elmo Vermijs

1 Introductie
2 Gerrit Rietveld
3 Stappen verduurzaming academie 2011–2021
4 Een Nieuwe Grondhouding
5 Paradigmaverschuiving: een mogelijk scenario
6 Educatie ecologisch bewustzijn
7 Gebruik Rietveldgebouw en grondstoffen
8 Low-tech voorstellen
9 Platform ‘Urgent Ecologies’
10 Laaghangend fruit

1 Introductie

We staan voor een enorme uitdaging. De wereld staat in brand, hoe groot de brand is en wat de gevolgen zijn weten we alleen niet. Er speelt zich een ontwrichtende klimaatverandering af met ongekende effecten op alle vormen van leven. Het stelt ons, hier in de westerse samenleving, voor de vraag wie wij zijn en willen zijn in relatie tot deze planeet? Hoe kunnen we de toekomstige generaties van een leefbare leefomgeving voorzien? Is het mogelijk om onszelf opnieuw uit te vinden en fundamenteel van richting te veranderen?

De Gerrit Rietveld Academie onderscheidt zich al ruim 50 jaar als een internationaal georiënteerde kunstopleiding met een hechte en betrokken gemeenschap. De Gerrit Rietveld Academie is een plek voor kritische reflectie, engagement, pionieren en verbeelding. De vraag die nu voorligt: Hoe kan een kunstacademie bijdragen aan de grote vraagstukken van deze tijd? Hoe kan het studenten voorbereiden op een toekomstbestendige kunstpraktijk in de context van een ontwrichtend en veranderend klimaat waarvan de gevolgen ongekend zijn? En liggen er aanknopingspunten in het gedachtegoed van Gerrit Rietveld en het academiegebouw voor de bovenstaande vragen?

Gerrit Rietveld zag het toe-eigenen van ruimte als een immorele daad[1] en waarschuwde in de jaren ‘50 voor de schaduwzijde van een kapitalistische consumptiemaatschappij. [2]

Anno 2021 is heeft de westerse samenleving het voor elkaar gekregen om een geologische kracht te zijn geworden wat ook wel wordt geduid door de term het Antropoceen[3]. Een andere grondhouding ten opzichte van onze leefomgeving, deze planeet, zal noodzakelijk zijn. Welke rol speelt het kunstonderwijs in het voorzien van een leefbare omgeving voor toekomstige generaties?

Vanuit ecologie en duurzaamheid verken ik in deze bijdrage de betekenis en implicaties van een andere, ecocentrische grondhouding[3] in het kunstonderwijs aan de Gerrit Rietveldacademie. Een grondhouding die zijn wortels kent in de omgang met land en grondstoffen en het toe-eigenen daarvan. Ik verken hoe ditverhoudt tot het gedachtengoed van Gerrit Rietveld en hoe de Academie richting kan geven aan deze nieuwe grondhouding met het Rietveldgebouw als basis.

2 Gerrit Rietveld

Het werk van Gerrit Rietveld draait om terugkerende thema’s: de levenshouding, de levensdrang, de zin van het leven, de kosmische gebondenheid, de bewustwording, de waarneming, de werkelijkheid, de vreugde, het gezonde egoïsme, goed en kwaad, de betrekkelijkheid, de soberheid, de ruimte, de kunst en de samenleving.

1 W.Röling, ‘Architect Rietveld nieuwste gebouw’, 1967 Algemeen Handelsblad, bron Jeanette van Brummelen, Erik Slothouber, *Een academie als model*, Amsterdam: Gerrit Rietveld Academie, 1984, 50.
2 definitie ‘Kapitalistische maatschappij’: een economisch systeem gebaseerd op investeringen van geld in de verwachting winst te maken
3 ecocentrische grondhouding: een attitude waarbij niet de mens (antropocentrisme) maar het ecosysteem in het centrum der dingen plaatst.

Rietveld vertaalde deze thema’s in het onderwijsgebouw met een specifieke gedachte over hiërarchie:

> ‘Door het gekozen bouwsysteem is namelijk deze academie ook in zijn ‘organisatie’ gewoon geworden: er is geen rangonderscheid in klaslokalen, directeurs- en lerarenkamers, werkplaatsen, hal en overblijflokaal. Wat in veel scholen zgn. ‘representatieve ruimtes’ zijn, vooral dus de aula, directeurskamers e.d. zijn hier ruimtes die volstrekt gelijkwaardig zijn aan alle overige; niet minder, maar vooral ook niet meer. Glazen tussenwanden accentueren op veel plaatsen deze organieke eenheid, of zo wil: deze interne democratie.’[4]

Op vele manieren was Gerrit Rietveld doordrongen van de positie van de mens in relatie tot de kosmos waarvan hij het menselijk bestaan enkel als een vluchtige rimpeling zag.[5] Over de natuur zijn volgens Bertus Mulder zijn denkbeelden:

> “De mens en de andere organismen in de natuur zijn gelijkwaardig en de mens daarom zeer zorgvuldig met de natuur moet omgaan. Dat de mens zich alleen kan handhaven en ontplooien ten koste van andere organismen ziet hij als een duidelijk dilemma.”[6]

In dit gedachtengoed ligt veel besloten wat vandaag de dag actueler dan ooit lijkt te zijn. Het biedt daarmee een kader om op voort te bouwen, temeer omdat het vertaald is in een gebouw dat hij specifiek voor kunstonderwijs ontwierp. Temeer omdat de studenten die hier studeren de toekomst zullen vormgeven.

3 Stappen verduurzaming academie 2011–2021

Wat is er op gebied van ecologie en duurzaamheid in de afgelopen 10 jaar gebeurd? Hierbij een kort overzicht:

DO IT YOURSELF 2013

In 2012 schreef de Academie een prijsvraag uit onder de academiegemeenschap om een nieuw gebouw te ontwerpen. Het winnende ontwerp DO IT YOURSELF door team Fedlev had de ambitie dit te doen vanuit en met de gemeenschap van de Academie en daarbij niet alleen te focussen op het nieuw te realiseren gebouw. Zij wilden in alle lagen van de Academie de gemeenschapszin aanspreken, betrekken en aan het denken zetten rondom de nieuwbouw.

Als onderdeel hiervan is een academiebrede DIY week georganiseerd rondom 8 thema’s: Digital Building, Materials, Terrain, Interior, Acoustics, Light, Waste Flows, Blank Space. (afb.2)

Het thema Waste Flows genereerde input hoe naar het gebouw te kijken op het gebied van duurzaamheid vanuit de cradle-to-cradle gedachte: afval = voedsel. Twee weken voorafgaand aan de workshopweek zijn alle afvalstromen stopgezet;

4 K. Wiekart, ‘Een posthume overwinning’, Vrij Nederland 27 mei 1967, bron Jeanette van Brummelen, Erik Slothouber, *Een academie als model*, Amsterdam: Gerrit Rietveld Academie, 1984, 58.
5 uit: Bertus Mulder, *Gerrit Thomas Rietveld: schets van zijn leven, denken en werken*, Nijmegen: SUN, 1994, 67.
6 B. Mulder 1994, 68.

afb. 1 poster studenten reflectie “day after tomorrow”.

afb.2 : introductie workshop “Wasteflows”, organisator en curator Elmo Vermijs

afb. 3 affiche workshop 2013

afb. 4 overzicht twee weken afvalverzameling

afb. 5 conceptualisering afval als materiaal

afb. 6 categorisering afval, hergebruik koffiebekertjes

er ging niets meer de Academie uit. Samen met supervisors Richard Vijgen (Data), Lizanne Dirkx (Energie), Dirk Overduin (Materiaal) en Debra Solomon (Voedsel) zijn 120 Basisjaarstudenten een week lang aan de slag gegaan met het afval: inventariseren, koppelingen maken, ontwerpen en maken[7]. Een voorbeeld is de workshop Energie waarin werd nagedacht over toekomstig (her-)gebruik van warmte en energieverbruik op een low-tech manier.

Als aanvulling hierop is er een inventarisatie gemaakt van materiaalstromen binnen het onderwijs op de academie, en is deze aan de aanwezige kennis gekoppeld (afb.3-9). Uit deze workshops is een aantal voorstellen ontwikkeld die meegenomen is in het ontwerpvoorstel van het nieuwe FedLev gebouw en heeft in verschillende lagen van de academie zijn beslag gekregen. Eén van die voorstellen heeft inmiddels grote urgentie urgentie en betreft een fysieke plek in de academie voor hergebruik. In de Montagehal van het Fedlev gebouw wordt dit inmiddels gerealiseerd, en zal ook een digitale ontsluiting krijgen (soort materiaal, voorraad, beschikbare hoeveelheid)

VERDUURZAMING ORGANISATIE

De facilitaire dienst van de academie heeft de afgelopen jaren aanzienlijke vooruitgang geboekt in de verduurzaming van de academie op het gebied van materiaal, energie en gebouwen. Een overzicht:

- In 2011 is de Rietveld aangesloten bij het MJA3/MEE energie efficiëntie convenant[7] voor Hogescholen en Universiteiten.
- Sinds 2011 is er een duurzaam beleid voor aanschaf van apparatuur gerelateerd aan koelen en verwarmen: airco, serviceruimte, ketels, etc.
- Afgelopen jaren is de regeltechniek voor verwarming en koelen heel precies afgestemd per gebouw.
- In 2014 is de academie overgestapt naar een andere afvaldienst. Deze partij is duurder, maar is ingesteld op hergebruik, recycling en circulair verwerken van afval.
- Alle elektra wordt duurzaam ingekocht via Europese wind.
- Tussen 2014 en 2020 is alle verlichting vervangen voor LED verlichting, wat een besparing heeft opgeleverd van 300.000 kWh per jaar.[8]

Er zijn hiermee inmiddels flinke stappen gezet, en tegelijkertijd is er nog heel veel te doen.

7 Inventarisatie afval en kennis Rietveld Academie

8 Rapportage Duurzaamheid Rietveldacademie, 2018, Arnoud Kortenbout, Facilitaire Zaken.

afb. 7 overzicht categorisering afval

afb. 8 categorisering afval, karton

afb. 9 voorstel hergebruik glasafval

afb. 10 DIY workshop 2013 ‘Energie’, voorstel aanpassing aan seizoenen

WERKPLAATSEN

Binnen de academie nemen de werkplaatsen een centrale en fundamentele rol in. Dit zijn de plekken waar materiaalstromen binnenkomen, verwerkt worden en er weer uitgaan. Dit zijn de plekken waar impact gemaakt kan worden op het gebied van materiaal- en grondstoffen.

Er zijn de afdelingsgebonden werkplaatsen: keramiek, textiel, sieraden, fotografie en glas. En de algemene werkplaatsen: hout, metaal, boekdruk en CAD CAM. Elke werkplaats vertegenwoordigt een expertise, van waaruit de omgang met grondstoffen en materiaal wordt bepaald, in relatie tot de techniek. Hierover is geen momenteel academiebrede visie. Wel is er in alle werkplaatsen in toenemende mate aandacht voor vervuilende technieken, en de daarmee samenhangende duurzaamheidsdilemma’s. Deze zijn mede ingegeven door oplopende kosten van duurzame afvoer en afvalstromen.

GARDEN DEPARTMENT

Een ander bottum-up initiatief is de afgelopen jaren ontstaan vanuit de behoefte om meer groen tussen de gebouwen te creëren nadat de nieuwbouw was gerealiseerd. Hieruit is The Garden Department ontstaan: een tweejarig intercurriculair programma GRA 2020-2022 dat zich bezighoudt met alles rondom groen: planten, bodemleven, composteren, maken van inkten etc. Binnen deze context wordt gereflecteerd op de betekenis van deze aspecten binnen de kunsten, de Rietveldgemeenschap en op een breder maatschappelijk terrein.

De oorspronkelijke tuin is in 1966 ontworpen en gerealiseerd door de eerste Nederlandse vrouwelijke tuinarchitect Mien Ruys. Zie pag. 213 Anet Scholma ’Tuin van Mien Ruys’. Dit ontwerp[9] zal richting geven aan een mogelijke geactualiseerde reconstructie. Hier dient zich een dilemma aan vanwege de veranderde visies en conflicterende belangen, iets dat bij de implementatie van het CMP zorgvuldig zal moeten worden bestudeerd en afgewogen. Er is immers, na de nieuwbouw en daarmee de steeds uitdijende verstening van het campusterrein een breed gedragen luide roep om vergroening ontstaan, die tijdelijk is ingevuld door The Garden Department. Hoe hiermee om te gaan in de toekomst is een punt van verder onderzoek.

SAMENVATTEND

Wat opvalt is dat er kleine initiatieven en stapjes gezet worden maar het ontbeert aan een collectief bewustzijn, wat niet of nauwelijks wordt gestimuleerd. Ook is duidelijk dat er binnen het lesprogramma en visie (vanuit docenten en academie brede didactische aanpak) weinig tot geen aandacht is voor een duurzame grondhouding. Dit wordt o.a. zichtbaar in de gebrekkige omgang van door docenten en studenten (afval)materiaalstromen doordat het geen geïntegreerd onderdeel is van het onderwijscurriculum. Al te vaak is de praktijk dat er wordt overgegaan wordt op de orde van de dag; een lineaire onderwijsvisie: het idee wordt verhevigd en alles in het werk gesteld omdat te realiseren.

9 Documentatie tuinontwerp Mien Ruys 1966: zie archief Gerrit Rietveldacademie

10 Studenten Tevredenheidsonderzoek STO 2020. Zie Bijlage 3 Visie toekomstig onderwijs, pag. 489

Tegelijkertijd komen er steeds meer studenten binnen de academiegemeenschap met een behoefte aan aandacht voor een ecologische en duurzame grondhouding als onderwijsvisie en in het curriculum.[10]

De Gerrit Rietveld Academie profileert zich als een kunstonderwijs instituut waar autonomie, diversiteit, gelijkwaardigheid en engagement hoog in het vaandel staan. Wanneer we dit koppelen aan het gedachtengoed van Gerrit Rietveld en zijn besef van ecologische samenhang, zou de academie een plek moeten kunnen zijn die vrij is om nieuwe vormen te onderzoeken in de relatie tussen mens en natuur, waar we spaarzaam zijn met delfstoffen en die uitgaat van gelijkwaardigheid, diversiteit en engagement. Daar waar een duurzame en ecologische houding inmiddels de norm zou moeten zijn in het huidige kunstonderwijs, lijkt ook deze onderwijscategorie onderhevig te zijn aan economische modellen waaraan educatie inmiddels moet voldoen: markteconomie, lineaire productieprocessen (met zijn afval tot gevolg) en de manier waarop deze systemen de wereld gevormd hebben, met ongelijkheid, discriminatie, uitbuiting, exploitatie als inmiddels onderkende consequenties.

4 Een Nieuwe Grondhouding

De noodzaak om vanuit een andere grondhouding te gaan werken ligt besloten in het durven luisteren naar wat er gaande is in de wereld. De ecologische catastrofe waarover in het Instellingsplan 2020-2025[11] wordt gesproken verplicht ons om in de spiegel te kijken. De uitgangspunten voor een andere levenshouding kunnen worden gevonden in de (niet menselijke) wereld om ons heen, of zoals Bertus Mulder over Rietvelds idee daarover zegt:

> “De mens en de andere organismen in de natuur zijn gelijkwaardig en de mens dient zeer zorgvuldig met de natuur om te gaan.”[12]

Wij maken deel uit en zijn afhankelijk van natuurlijke cycli, processen, evolutie, leven en dood. *Ecologie* is het bestuderen van de wisselwerking en relaties tussen organismen en leefgemeenschappen, en *duurzaamheid* is het zorgen voor evenwicht tussen mens, milieu en economie om de aarde niet uit te putten - voor nu, maar ook voor de komende generaties. Het voorzien in onze eigen behoeften moet dus in evenwicht zijn met dat wat de aarde aankan, of zoals Rietveld zei:

> “(...) we met het gebruik van planten en delfstoffen spaarzaam moeten zijn. We moeten beseffen dat wij evenals de mineralen, de planten en de dieren deeltjes zijn in een groter samenhangend geheel. En niet het recht hebben de natuur naar willekeur uit te buiten.”[13]

Het gedachtengoed van Rietveld gerelateerd aan de begrippen ecologie en duurzaamheid impliceert een leef- en educatieve gemeenschap van wederkerigheid waarin niet de mens centraal staat maar een onderdeel is van het geheel. Wat betekent dit voor de Gerrit Rietveld Academie? En: hoe wordt dit vertaald naar concrete doelen, stappen en uitkomsten?

11 ‘Undefined Unsolicited Unsettling’, Instellingsplan 2020-2025, Gerrit Rietveld Academie, Rietveld Academie, Sandberg Instituut’, Amsterdam: Uitgave Gerrit Rietveld Academie, 2019.
12 B. Mulder 1994, 68.
13 B. Mulder 1994, 68.

5 Paradigmaverschuiving: een mogelijk scenario

Onderstaand scenario is een mogelijke vertaling van een andere grondhouding naar een functionerend model. Als publiek instituut maakt de Gerrit Rietveld Academie deel uit van een systeem dat exploitatie, landgebruik en grondstoffendelving in de hand werkt. Wil de Academie kunststudenten een toekomst geven dan zal het zijn rol in dit systeem moeten herzien. Maar is dit mogelijk en waar komt deze manier van exploitatie, landgebruik en grondstoffendelving vandaan?

De lezing van George Monbiot in 2020 aan het Schumacher Center for New Economics[14], biedt handvatten en argumenten voor de Gerrit Rietveld academie om een dergelijke nieuwe grondhouding te waarderen, te onderschrijven en zich waar mogelijk eigen te maken. Monbiot analyseert in deze lezing de manier waarop westerse landen eeuwenlang het concept van landeigenaarschap als economisch model hebben geëxploiteerd. De grondgedachte hiervoor stamt uit een verhandeling van filosoof John Locke uit 1690[15] die de basis legde voor een wet over landeigenaarschap en daarmee voor ons huidige economische systeem/maatschappij. De grondgedachte is dat degene die arbeid vermengt met de grond (of iets wat er op staat) hij/zij door deze handeling voor altijd eigenaar daarvan is. Het daaruit voortgekomen economische systeem en de gevolgen ervan ervaren we dagelijks nog: meer geld betekent meer recht op landeigenaarschap en op het delven van de daarin aan te treffen grondstoffen, kolonialisme, mensenrechtenschendingen, ongelijkheid, overconsumptie etc. Tegelijkertijd stelt Monbiot dat het de sleutel is voor een inclusievere, eerlijkere en socialere samenleving. Want land en grondstoffen zijn van niemand.

Hij introduceert het gedachtengoed van de Commons - een begrip uit de ecologie: een levensgemeenschap met gemeenschappelijke waarden als basis. Dit druist in tegen het huidige economisch model van landeigenaarschap en vastgoed. Wanneer je dit toepast gebeurt er echter iets fascinerends. Land, grondstoffen en gebouwen zijn niet langer een financieel speculatieobject maar is ‘vrij’. Het faciliteert een gemeenschap van gebruikers. Het bekendste voorbeeld in Nederland is de coöperatie ‘Land Van Ons’ die recentelijk met 12.000 leden 300 ha. agrarische grond heeft ‘vrij’ gekocht.[16] Als de Gerrit Rietveld Academie dit gedachtengoed zou adopteren en toepassen ontstaat er een paradigmaverschuiving in alle lagen van de academie. Het biedt de academie een compleet nieuw speelveld waarin het zichzelf opnieuw kan uitvinden op het gebied van kunstonderwijs, gemeenschappelijke waarden en rol in de samenleving.

KANSEN GERRIT RIETVELD ACADEMIE

Het gedachtengoed van George Monbiot zou de kans bieden om een autonoom kunstonderwijsinstituut in de Nederlandse samenleving te worden waarbij de gemeenschappelijke waarden voorop staan. Het zou een uitnodiging zijn om niet enkel aan de academie te studeren, les te geven of er te werken, maar om onderdeel te zijn van een gemeenschap en inhoud te geven aan de gemeenschappelijke waarden waar de academie voor zich heeft uitgesproken.

14 40th Annual lecture Schumacher Center for New Economics
15 John Locke, ‘The Second Treatise of Government’, 1690
16 Land van Ons, https://landvanons.nl

De academie zou in dat geval een coöperatie met leden kunnen worden. Deze leden brengen hun lidmaatschap in die is gebaseerd op wederkerigheid. Met dit geld koopt de Academie zichzelf 'vrij' en wordt het een (financiële) autonome plek tegen de achtergrond van het Amsterdamse financiële centrum en belastingparadijs aan de Zuidas.[17]

Tegelijkertijd wordt er een gewerkt aan het formuleren van duurzame en ecologisch gemeenschappelijke waarden (inhoud voor de verklaring van wederkerigheid) middels academieberaden (waar inmiddels ervaring mee is opgedaan) naar de toekomst toe. Deze werkwijze om gezamenlijke consensus en wederzijds begrip door brede dialoog op te bouwen is geïnspireerd op 'het goede voorouderschap van 7 generaties', zoals geformuleerd door Roman Krznaric.[18] De academie zou zich tegelijkertijd aan kunnen sluiten bij het initiatief Arts Collaboratory;[19] een translokaal ecosysteem van vijfentwintig organisaties in Afrika, Azië, Latijns-Amerika, het Midden-Oosten en Nederland dat zich richt op kunstpraktijken, processen van sociale verandering, en het werken met gemeenschappen buiten het kunstveld. Lidmaatschap betekent het tekenen van een verklaring van wederkerigheid. In deze verklaring worden de waarden benoemt met de verantwoordelijkheid deze met zorg uit te dragen. Deze verklaring van wederkerigheid zou één van de voorwaarden kunnen of zelfs moeten worden om te kunnen studeren of werken aan de Gerrit Rietveld Academie.

Bovenbeschreven scenario is een vertaling van een andere grondhouding naar een functionerend model. Maar hoe dit aan te pakken, wat is de weg hiernaartoe en welke implicaties heeft dit?

6 Educatie ecologisch bewustzijn

- Consequenties verduurzaming voor het kunstonderwijs
  Hoe kan het kunstonderwijs zodanig aangestuurd worden dat een ecologisch bewustzijn en duurzaamheid een onvervreemdbaar gegeven wordt in van toekomstige beroepspraktijk van de student? Wat betekent deze nieuwe grondhouding in hoe kunststudenten worden opgeleid?

- Onderwijs van wederkerigheid
  De focus zou dan op de zorg voor (duurzaamheid) en verhouding tot (ecologie) de aarde moeten worden gelegd. In het perspectief van een toekomstige beroepspraktijk in de veranderende omstandigheden zou dit een nieuw speelveld betekenen, waarin de student zichzelf niet los zou kunnen zien van diens (leef)omgeving. Nieuwe kaders zouden moeten worden geformuleerd voor toelating, opdrachten, feedback, reflectie, proces, resultaat en materiaalgebruik. De educatie zou op deze manier de weerbaarheid van de toekomstige kunstenaar en ontwerper moeten kunnen borgen.

- Academieberaden tot 2025
  Om dit proces naar een nieuwe grondhouding op te starten, zou George Monbiot kunnen worden uitgenodigd om zijn visie te introduceren aan de academie en dit te koppelen aan het gedachtegoed van Gerrit Rietveld. Hij zou kunnen worden uitgenodigd om op jaarlijkse basis terug te keren om dit gedachtegoed te borgen en de implementatie te monitoren.

17 Waarde van de Aarde, televisieserie Twan Huys, 2021
18 Roman Knarzic, 'Een goede voorouder', 2021
19 www.artscollaboratory.org

De afdelingen, werkplaatsen en staf zouden kunnen worden uitgenodigd om de doelstellingen ten aanzien van de klimaateisen voor 2025 en aanvullend voor 2030 te formuleren. De SDG's (Sustainable Development Goals), het Klimaatakkoord van Parijs 2015 en de Klimaatwet bieden hiervoor de kaders. Daarnaast zou het zinvol kunnen zijn om alle partijen te vragen om gemeenschappelijke waarden te benoemen die als input zou kunnen dienen voor een degelijke verklaring van wederkerigheid. Om in 2025 aan de klimaateisen van de overheid te kunnen voldoen, zou uiterlijk in 2022 een aanvang moeten worden gemaakt met bovengenoemde procedure. In een eerste academieberaad zouden de doelstellingen en waarden worden vastgesteld, die vervolgens zo zouden worden uitgewerkt dat deze in alle lagen van de organisatie praktisch toepasbaar zouden kunnen worden. Een dergelijk breed gedragen plan zou moeten kunnen leiden tot een transitie naar een dergelijke nieuwe grondhouding. Het academisch jaar 2025-'26 zou dan het moment kunnen zijn waarop de verklaring van wederkerigheid academiebreed getekend zou kunnen gaan worden.

- Educatie verduurzaming
  Op dit moment wordt er elk jaar een milieu-les gegeven voor nieuwe studenten en zij-instromers. Deze zou moeten worden omgevormd naar een verplichte introductie als start van het Academisch jaar waarin de nieuwe grondhouding centraal staat. Deze is voor zowel studenten, docenten en medewerkers. Hierbij wordt dan ingegaan op materialen, ecologisch bewustzijn, wederkerigheid vanuit het gedachtengoed van Gerrit Rietveld zelf en wat er daarin van de studenten wordt verwacht.

- Ecologische verdieping docenten en staf
  Alle docenten in dienstverband bij de academie zouden moeten worden verplicht een cursus te volgen over ecologisch bewustzijn en duurzaamheid binnen het onderwijs, en hoe dit toe te passen bij het formuleren van opdrachten, begeleiden en beoordelen van studenten op duurzaamheid aangestuurde werk- en professionaliseringspraktijken, ondersteund en aangestuurd door de academie. Internationaal opererende initiatieven van gelijkgestemden, zoals bijvoorbeeld ELIA (European League of Institutes of Art)[20] en (Spark the future),[21] zouden hierin kunnen ondersteunen.

7 Gebruik Rietveldgebouw en grondstoffen

Hoe vertaalt zich een ecologisch en duurzame grondhouding naar het gebruik van de fysieke ruimte en grondstoffen? Het Rietveld gebouw faciliteert kunstonderwijs waarin (zelf)onderzoek, reflectie, verbeelding, samenwerking en ontmoeting plaatsvindt. Als we Gerrit Rietveld zijn gedachten volgen, leent het gebouw zich, met ruimtelijke kwaliteit, gelijkwaardige ordening en de transparantie, uitermate goed voor een dergelijke koers in het onderwijs. Of liever, het zou recht doen aan het gebouw.

> "Voor een korte periode worden deeltjes uit de kosmos samengevoegd tot het verschijnsel mens, om daarna weer uiteen te vallen en opnieuw op te gaan in de kosmos."[22] en

20 www.elia-artschools.org
21 www.academievoorduurzaamonderwijs.nl
22 Uit: Bertus Mulder, *Gerrit Thomas Rietveld: schets van zijn leven, denken en werken*, Nijmegen: SUN, 1994, 6. Rietveld, geciteerd in Mulder 1994, 67.

> “Hij merkt op dat vegetarisme alleen niet voldoende is, maar dat we ook met het gebruik van planten en delfstoffen spaarzaam moeten zijn. Hij kwam tot deze overtuiging vanuit het besef dat wij evenals de mineralen, de planten en de dieren deeltjes zijn in een groter samenhangend geheel. En niet het recht hebben de natuur naar willekeur uit te buiten.”[23]

De manier waarop grondstoffen en materialen in de academie worden gebruikt is daarin cruciaal. De omgang met materiaal en grondstoffen identificeert wie we zijn, hoe we met mensenrechten omgaan en zegt iets over ons ecologisch bewustzijn. Materialen en grondstoffen komen ergens vandaag, worden verplaatst, verwerkt, gebruikt en in het huidige systeem (veelal) tot afval gedevalueerd. Nog niet gesproken over of de materialen die we gebruiken voor ons en of andere organismen goed zijn. Omdat de Gerrit Rietveld Academie een plek is waar het maken en daarmee materiaal centraal staat, zal een andere grondhouding ten opzichte materiaal en grondstoffen geformuleerd moeten worden. In fasen richting 2030 zou toegewerkt moeten worden naar het gebruiken van en werken met uitsluitend biologisch afbreekbare en composteerbare materialen en grondstoffen. En daarmee ook naar het afbouwen van het gebruik van petrochemische materialen, met als doel dit uiteindelijk geheel uit te faseren. Dit betekent een enorme omslag in het maken, formuleren van opdrachten en beoordelen.

Om dit handen en voeten te geven zou er een aparte afdeling moeten worden toegevoegd. Dit is een werkplaats, lab en lesruimte ineen. Deze afdeling krijgt een fysieke plek op de begane grond in de voormalige houtwerkplaats. Hier wordt lesgegeven vanuit de nieuwe grondhouding, die mede daardoor verder vormgeven en ontwikkeld wordt. Een plek die een voorschot neemt op de toekomstige kunstpraktijk. Waarin niet slechts de uitkomst bepalend wordt maar ook het denken in wederkerigheid. Deze wordt gevormd rondom drie pijlers: grondstoffen, ecologie en de *commons.*

Hier zouden tevens tools ontwikkeld kunnen worden die later binnen de academie uitgerold kunnen worden zoals life-cycle-analysis, grondstoffenpiramide en nieuwe materiaalsoorten op basis van natuurlijke grondstoffen (bijv. zelfgekweekte schimmels), andere lesmethoden, nieuwe theoretische denkkaders, oftewel een totale paradigmaverschuiving in een toekomstige kunstpraktijk.

8 Low-tech voorstellen

Gerrit Rietveld zou gezien zijn fascinatie voor het ontwikkelen van nieuwe materialen met nieuwsgierigheid naar de huidige tijd kijken. Dat roept de vraag op hoe hij het gebouw zou hebben vormgegeven in deze tijd?

Tegelijkertijd markeert en reflecteert het gebouw een gedachtengoed, een tijd en visie. Uitgaande van deze visie hierbij een aantal suggesties die aansluiten op een toekomstig gebruik van het gebouw in het licht van een ontwrichtende klimaatverandering. De voorstellen hieronder bieden een nieuw handelingskader. Binnen de nieuwe afdeling zouden deze middels pilots worden getest.

23 B.Mulder, 68.

- #1 Meebewegen met klimaat en seizoenen
  “Beginnen we in de zomer een of zelfs twee uur eerder.” Dit zei een kunstdocent in de jaren 80’. We hebben ons door gebruik van fossiele brandstoffen de afgelopen decennia steeds verder kunnen terugtrekken van het buitenklimaat. We zullen echter minder energie moeten gaan gebruiken. Dit roept de vraag op: Wat gebeurt er met het onderwijs als het buitenklimaat en de seizoenen leidend zouden zijn?

  Een gevolg zou een heel ander jaarrooster kunnen zijn, met andere lestijden in de zomer, herfst, winter en lente. Een lage basistemperatuur in de winter, warmer kleden, kortere lessen, gebruik maken van groepswarmte etc. En er in de herfst, lente en begin zomer langer wordt doorgewerkt, gebruik maken van het daglicht en warmte. Dit zou een jaarcyclus in een pilot kunnen worden onderzocht. (afb. 10)

- #2 Groene zones en lokalen
  Om een aangenamer binnenklimaat voor het onderwijs te faciliteren zou vergroening van de binnenruimte kunnen worden onderzocht met het perspectief om dit structureel in te zetten als instrument om extreme temperatuurschommelingen tegen te gaan en het binnenklimaat te veraangenamen. Eén klaslokaal, bijvoorbeeld op de 3e verdieping Basisjaar, zou als pilot kunnen worden ingericht met vaste beplanting. De effecten ervan, zowel in temperatuur als in welzijn, zouden in kaart worden gebracht. Het inzetten van hemelwater voor bewatering zou in dit onderzoek meegenomen kunnen worden. De benodigde expertise van derden zou hiervoor moeten worden aangetrokken.

  Een dergelijke pilot zou bij voorkeur een educatief karakter hebben (w.o. betrekken van opgedane kennis – studenten, docenten - vanuit het programma The Garden Department) om zo de onderwijsfunctie van de academie maximaal te benutten en proces van verduurzaming ook in de praktijk te leren aansturen. De uitkomsten hiervan een dergelijke pilot kunnen ook in de toekomst op andere soortgelijke posities in het gebouw worden toegepast.

  Daarnaast zou onderzocht kunnen worden of en waar er groene zones als vast onderdeel van de structuur van het gebouw zouden kunnen worden opgenomen: onder en boven de vensterbanken, gang, vitrines, tussenwanden etc. (afb.11, afb.12)

- #3 Zon en schaduw
  Wanneer je een analyse maakt van het gebouw dan valt de noord – zuid ligging vrij snel op. Deze oriëntatie zou leidend moeten zijn bij de functie-indeling. De lokalen op het zuiden zullen de komende jaren alleen nog maar heter worden gezien de temperatuurstijgingen. Met een zonnescherm aan de buitenkant (los van het gebouw) of een zelfstandige groene gevel zou bijvoorbeeld een prettiger binnenklimaat ontstaan. Het voordeel van groen is dat het bijdraagt aan de biodiversiteit in stedelijk gebied. Tijdens de DIY workshop in 2013 afvalstromen bij het thema energie zijn hiervoor al verschillende voorstellen gedaan. Daarnaast kan worden nagedacht over een technische oplossing; hoe warmte op te slaan en of om te zetten in verkoeling.

afb. 11 DIY Workshop 2013, voorstel vergroening lokaal 321

afb. 12 binnenbeplanting in trappenhuis in 1967, foto Ton Roelofsma

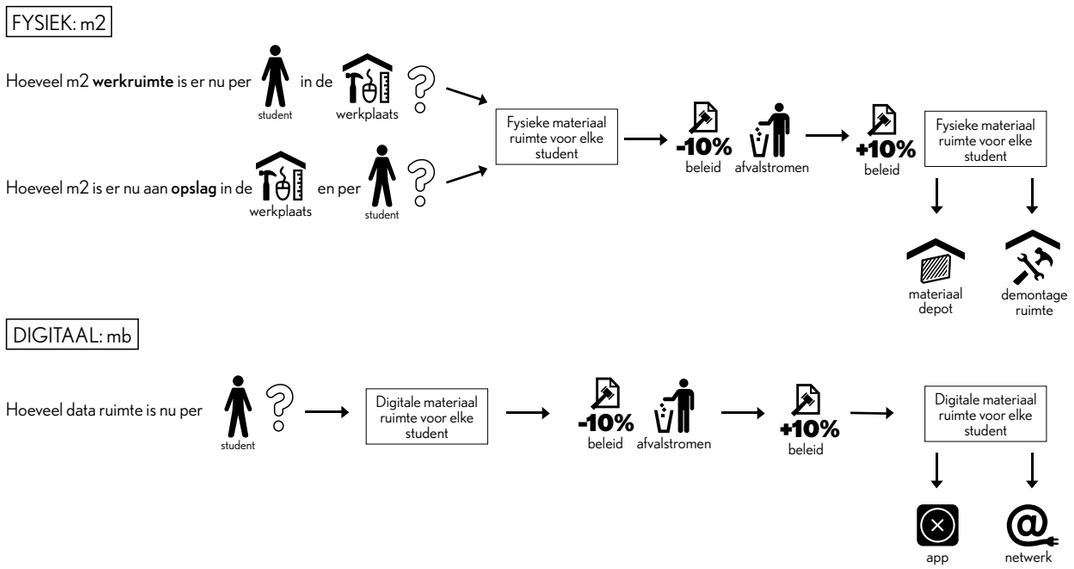

afb. 13 infographic wasteflows

- #4 Scheidingswanden lokalen
  Eén van de kwaliteiten van het Rietveld gebouw is dat de indeling in zekere mate flexibel is. Deze wordt dan ook jaarlijks aangepast, binnenwanden worden verplaatst, verwijderd of toegevoegd. Voor de opbouw van deze scheidingswanden zou een herbruikbare en mobiele versie ontwikkeld kunnen worden waarin geen gips meer toegepast hoeft te worden toegepast: een reconstructie van het bestaande model, met behoud van de door Rietveld specifieke beeldaspecten, maar dan in een duurzame materialisering houtskeletbouw in combinatie met leemplaten en lokale leem als afwerking. Er zou kunnen worden nagedacht of In een dergelijk ontwerp aanvullende voorzieningen zouden kunnen worden opgenomen, zoals warmte- en/of energieopslag (type USB), maar ook bijvoorbeeld koppelingsvoorzieningen voor bescherm-schotten. Een dergelijk ontwerp zou de komende decennia mee zou moeten kunnen.

- #5 Studentenwerk en cyclische afvalstromen
  In het onderwijs brengen studenten veel materiaal de academie in, gekocht maar ook gevonden. Binnen de leslokalen zijn de studenten op dit moment verantwoordelijk voor het schoonhouden van hun lokaal. Het schoonhouden door de studenten zelf zou een vast onderdeel van het curriculum moeten worden op basis van de nieuwe grondhouding waarin je zorg draagt voor de omgeving waarin je verblijft. Dit geldt ook voor het materiaal dat je niet meer gebruikt. Wanneer een opdracht is afgerond wordt het werkstuk gedemonteerd en in de daarvoor bestemde ruimten gesorteerd terug aangeboden, zodat andere studenten het opnieuw kunnen gebruiken. Het opruimen van werk (vooral na beoordelingen) zou een vast onderdeel moeten worden van het curriculum. Dit zou bijvoorbeeld kunnen betekenen dat je pas beoordeeld kunt worden als je volgens protocol hebt opgeruimd. (afb. 13)

9 Platform Urgent Ecologies

Om academiebreed een nieuwe grondhouding te implementeren vanuit het gedachtengoed van Gerrit Rietveld zijn er kartrekkers nodig: een kernteam vanuit alle geledingen (zo divers, inclusief en breed mogelijk) binnen de academie die een eigen kring vertegenwoordigen (docenten, werkplaats, beleid, studenten, facilitair etc.). Deze werkgroep heet: Urgent Ecologies.
Dit kernteam is verantwoordelijk voor:

- het werken aan de nieuwe grondhouding vanuit het gedachtengoed van Gerrit Rietveld
- introductie en educatie over Gerrit Rietveld, zijn gedachtegoed, en de hieruit ontstane werken
- didactisch en organisatorisch aansturen op wederkerigheid: van individu naar gemeenschap
- seminars rondom onderwijs van wederkerigheid
- mede-organisatie van academieberaden (‘*Town Hall Assemblies*’)
- oprichten van een nieuwe BA afdeling ‘Re-visioning Art’
- inhoud geven aan introductie vanuit nieuwe grondhouding
- het formuleren van Co2 doelstellingen met streefdata 2025 en 2030[24]

24 Klimaatakkoord Parijs 2015, Klimaatwetgeving Nederland en Europa 2030.

- het begeleiden van de zelfsturende (docenten)teams
- werken aan zichtbaarheid in de academie van de resultaten van dit beleid

In 2025 zou er een grondige evaluatie moeten plaatsvinden. Urgent Ecologies zou vervolgens in 2030 worden opgeheven, mits de doelstellingen zijn behaald.

10 Laaghangend fruit

Een aantal onderstaande acties kunnen morgen al worden geïmplementeerd en zullen bij de publicatie van dit stuk (hopelijk) al achterhaald zijn;

- In alle klaslokalen komen meerdere bakken voor afvalscheiding.
- De kantine biedt een volledig veganistisch assortiment aan, naar voorbeeld van de kantine in TU Delft[25]
- Al het papier dat wordt in- en doorverkocht is gerecycled.
- Er worden geen zware petrochemische materialen zoals terpentine, epoxy, PUR en piepschuim meer toegestaan.
- Hergebruik of composteerbare materialen wordt de norm voor de studenten van alle afdelingen. Er zal eerst worden gekeken naar wat er mogelijk is met hergebruik van materialen, voordat er nieuw materiaal wordt gekocht.
- Alle reizen door medewerkers, docenten en studenten gelieerd aan de Rietveld Academie binnen de 450 km mogen alleen nog met openbaar vervoer worden afgelegd. Dit geldt voor woon, werkverkeer, excursies, conferenties etc.
- Een verplichte introductie in de academie bij aanvang van het schooljaar. Hier wordt ingegaan op materialen, ecologisch bewustzijn, wederkerigheid vanuit het gedachtegoed van Gerrit Rietveld zelf.[26]
- Footprint analyse van elke student in de academie binnen het lesprogramma.[27]
- Eén klaslokaal in het Basisjaar (3de verdieping) wordt als pilot ingericht voor vergroening, en wordt deelonderzoek van Urgent Ecologies, en zo bij het onderwijs betrokken. Zo kan praktijkonderzoek worden ingezet om het effect van planten op het binnenklimaat te monitoren en in kaart te brengen. De uitkomsten hiervan kunnen ook in de toekomst op andere soortgelijke situaties van toepassing kunnen zijn.
- Mocht The Garden Department worden opgeheven, een dringende aanbeveling om budget voor groen-/ecologisch advies vrij te blijven maken om het 'groeiend onderzoek' in het onderwijs structureel te ondersteunen ipv incidenteel.
- Alle docenten bijscholen middels een cursus over ecologisch en duurzaamheid bewustzijn binnen het onderwijs en hoe dit toe te passen in het formuleren van opdrachten, begeleiden en beoordelen van studenten op duurzaamheid aangestuurde werk- en professionaliseringspraktijken, ondersteund en aangestuurd door de academie.

25 https://www.tudelft.nl/2021/bk/restaurants-faculteit-bouwkunde-als-eerste-over-op-volledig-vegetarisch-aanbod

26 https://papagreen.org/grondstoffen/co2-productie-bouwmaterialen-de-materiaalpiramide/

27 https://www.footprintcalculator.org/

Geraadpleegde bronnen

1. W.Röling, 'Architect Rietveld nieuwste gebouw', 1967 Algemeen Handelsblad, bron Jeanette van Brummelen, Erik Slothouber, *Een academie als model*, Amsterdam: Gerrit Rietveld Academie, 1984, 50.
3. https://geografie.nl/artikel/het-antropoceen
4. K. Wiekart, 'Een posthume overwinning', Vrij Nederland 27 mei 1967, bron Jeanette van Brummelen, Erik Slothouber, *Een academie als model*, Amsterdam: Gerrit Rietveld Academie, 1984, 58.
5. uit: Bertus Mulder, *Gerrit Thomas Rietveld: schets van zijn leven, denken en werken*, Nijmegen: SUN, 1994, 67.
6. Uit: Bertus Mulder, *Gerrit Thomas Rietveld: schets van zijn leven, denken en werken*, Nijmegen: SUN, 1994, 68.
7. Inventarisatie afval en kennis Rietveld Academie
8. Rapportage Duurzaamheid Rietveldacademie, 2018, Arnoud Kortenbout, Facilitaire Zaken.
9. Documentatie tuinontwerp Mien Ruys 1966 zie archief Gerrit Rietveldacademie
10. Studenten Tevredenheidsonderzoek STO 2020
11. 'Undefined Unsolicited Unsettling. Instellingsplan 2020-2025, Gerrit Rietveld Academie, Rietveld Academie, Sandberg Instituut', Amsterdam: Uitgave Gerrit Rietveld Academie, 2019.
12. Rietveld, geciteerd in Mulder 1994, 73.
13. 40th Annual lecture Schumacher Center for New Economics
14. John Locke, 'The Second Treatise of Government', 1690
15. Land van Ons, https://landvanons.nl
16. Waarde van de Aarde, televisieserie Twan Huys, 2021
17. Roman Knarzic, 'Een goede voorouder', 2021
18. www.artscollaboratory.org
19. www.elia-artschools.org en www.academievoorduurzaamonderwijs.nl
20. www.academievoorduurzaamonderwijs.nl
21. Uit: Bertus Mulder, *Gerrit Thomas Rietveld: schets van zijn leven, denken en werken*, Nijmegen: SUN, 1994, 67.
22. Uit: Bertus Mulder, *Gerrit Thomas Rietveld: schets van zijn leven, denken en werken*, Nijmegen: SUN, 1994, 68.
23. Klimaatakkoord Parijs 2015, Klimaatwetgeving Nederland en Europa 2030.
24. https://www.tudelft.nl/2021/bk/restaurants-faculteit-bouwkunde-als-eerste-over-op-volledig-vegetarisch-aanbod
25. https://papagreen.org/grondstoffen/co2-productie-bouwmaterialen-de-materiaalpiramide/
26. https://www.footprintcalculator.org/

Fotoverantwoording

afb. 1–9, 16: Elmo Vermijs
afb. 10:herkomst reproductie: Special Collections, Wageningen University & Research – Library
afb. 11: anoniem, archief Gerrit Rietveld Academie
afb. 12–14: Carla Boomkens
afb. 15: Ton Roelofsma

“Als we een deeltje van wat we geneigd zijn te noemen de algemene onbegrensde ruimte voor een bepaald doel hebben afgezonderd, afgepaald, begrensd en tegen bepaalde invloeden hebben geïsoleerd en op menselijke schaal gebracht, dan is er (als ’t goed is) een stukje, als werkelijkheid te beleven ruimte ontstaan – zo’n speciaal stukje ruimte is dan in ons menselijk stelsel opgenomen. (...) Was die algemene ruimte dan niet als werkelijkheid te beleven? Niet voordat er ergens een begrenzing was (wolken, bomen, of iets anders) dat er maat aan gaf en licht en geluid reflecteerde.”

Ruimtekunst voor kunstonderwijs

Gebouw in gebruik

Carla Boomkens

1 Inleiding
2 Onderwijsomgeving
3 Ruimtelijke indeling
4 Huidig ruimtegebruik afdelingen
5 Verandering in gebruik
6 Tussenruimte
7 Gangen
8 Verkenningen indeling gang-lokalen
9 Verplaatsbare scheidingswanden
10 Verduistering en zonwering
11 Vergroening
12 Tendensen/samenvattend
13 Conclusies en aanbevelingen

Afb. 1.1 Rietveldgebouw ruimteverdeling

1 INLEIDING

Het Rietveldgebouw is een werkvloer en een Werk. Deze twee staan soms op gespannen voet met elkaar, en op andere momenten geven ze elkaar vleugels: niet met elkaar en niet zonder elkaar kunnen. In dit spanningsveld is het een voortdurend geschipper met het gebouw als Werk. Dit kost moeite maar voorkomt gemakzucht: het gebouw als Werk daagt uit om precies te zijn in het kijken en in het maken, de essentie van de studie aan een kunstacademie. Met het behoud van het Werk blijft dit felle tweegesprek op het scherp van de snede, en kan over betekenis van ruimte en het visuele blijven gaan ongeacht het tijdsgewricht.
De ontwerpprincipes van Gerrit Rietveld voor dit gebouw zijn sturend voor een behoedzame conservering van dit gesprek.

Door de jaren heen heeft het gebouw zich weten te handhaven als kunstacademie. Afdelingen zijn toegevoegd en opgeheven, een verhuizing is afgewend, bestaande afdelingen hebben inhoudelijke- en naamsveranderingen ondergaan, posities zijn verschoven door uitbreidingen met nieuwe gebouwen – de laatste keer in 2018 - en blijven verschuiven door verandering en nieuwe inzichten.

De ruimtebehoefte van de afdelingen is door de jaren heen meebewogen met de werkwijzen in de kunst- en ontwerppraktijk, met als grootste *gamechanger* de digitalisering. Nu is daar de verduurzamingsopgave overheen gekomen die een nieuwe dimensie toevoegt aan de toekomstige ruimtebehoeften. Om de academie een blijvend vitale plek voor kunst- en ontwerponderwijs te kunnen laten zijn is het ruimtegebruik van het gebouw tegen het licht gehouden. Om te begrijpen hoe het Werk kan meebewegen in toekomstige situaties is informatie opgehaald uit de academiegemeenschap. Op basis van onderzoeken, rapportages, enquêtes, gesprekken en eigen ervaringen met de ruimte als ontwerper en docent is een nieuwe momentopname ontstaan.

In deze verkenning is op een praktische manier ingegaan op mogelijkheden van het gebouw binnen het huidige onderwijsmodel[1]. De conserveringsopgave vraagt om precisie bij functionele aanpassingen: de ruimtelijke kwaliteiten van het gebouw zoals het is bedoeld zouden hier niet onder moeten lijden en tegelijk ook geen obstakel zijn – een exercitie in ruimtekunst.

De behoefte aan ruimte en voorzieningen staat bij alle gebruikers consequent op gespannen voet met de beschikbare vierkante en kubieke meters. Er wordt intensief gebruik gemaakt van alle plekken in en om het gebouw. Met twee aanvullende gebouwen op de campus kan er inmiddels worden uitgeweken naar ruimten die andere kwaliteiten hebben, maar de krapte lijkt structureel.

In deze rapportage is geprobeerd recht te doen aan de inspanningen van (hoofd-) docenten en staf. Alle suggesties voor veranderingen ten aanzien van de huidige indeling brengen frictie met zich mee. Elke vierkante meter is toegewezen. (afb. 1.1) De verdeling van functies zal ook in de toekomst in beweging blijven, dit brengt de dynamiek van het kunstonderwijs met zich mee. Het Rietveldgebouw kan wel wat aan en laat binnen het constructieve skelet en de vliesgevels een zekere verandering toe. Zo is het gebouw ook bedoeld.

1 *Undefined Unsolicited unsettling. Instellingsplan 2020-2025, Gerrit Rietveld Academie, Rietveld Academie, Sandberg Instituut*, Amsterdam: Uitgave Gerrit Rietveld Academie, 2019, 10.

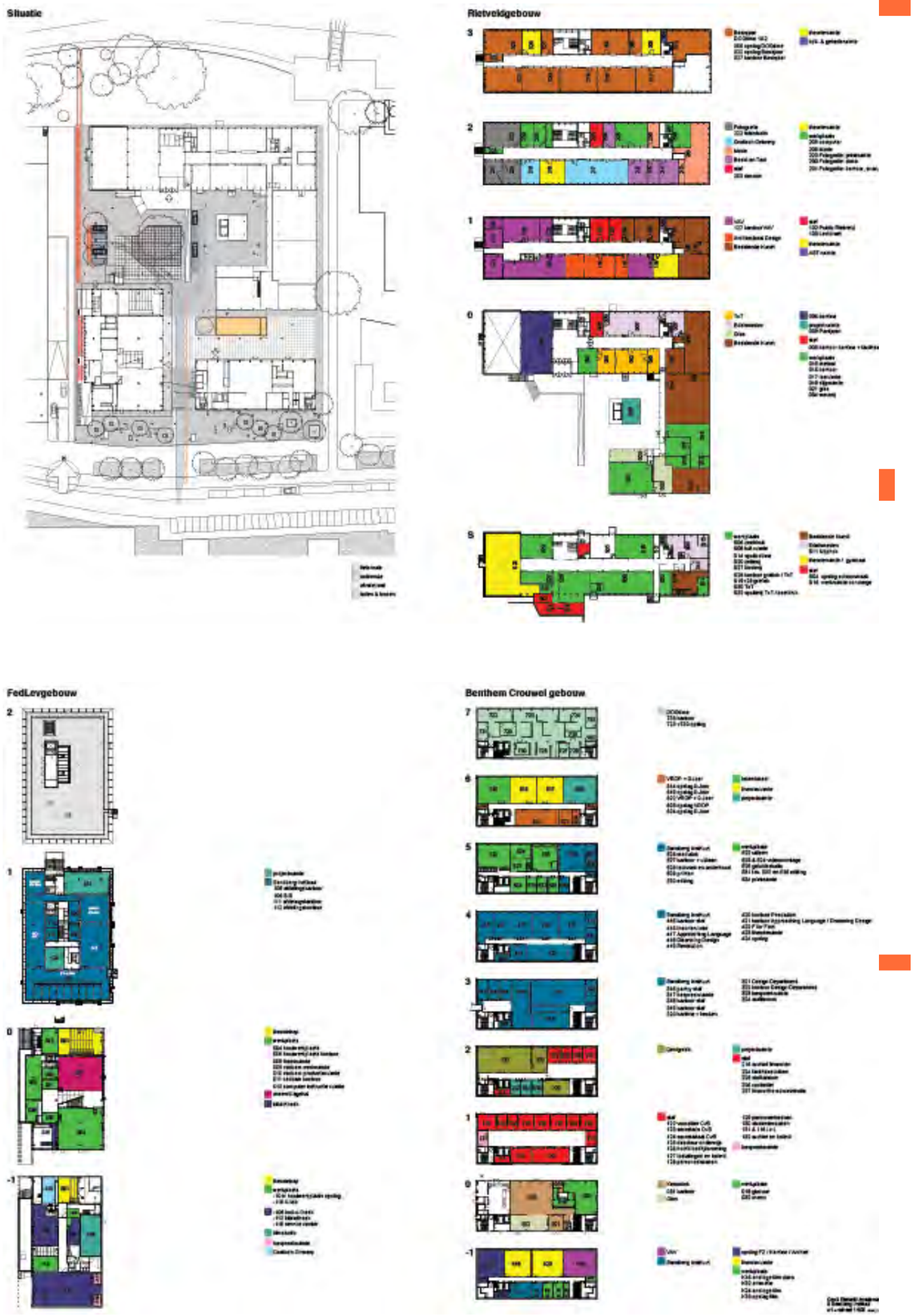

afb. 1.2 plattegrond campus Gerrit Rietveldacademie 2022

De discussie over waarde van het gebouw komt ook naar voren in berichten uit de academiegemeenschap. De architectonische kwaliteit is betekenisvol, maar gezien het doel van een kunstopleiding[2] kan ook het absolute karakter ervan contraproductief zijn. Zoals het oude IvKO gebouw als knellend werd ervaren, zo stuit het huidige gebouw 55 jaar later hier ook op grenzen, die weer aanleiding moeten zijn voor het vinden van mogelijkheden.

> ‘Het oude gebouw heeft de groei op knellende wijze tegengehouden, het vergde ook van de zijde der lerarenveel energie de verbeelding van het nieuwe levend te houden. We stellen ons voor dat het nieuwe gebouw de verschillende vakken zullen stimuleren tot een levend geheel, dat z’n aandeel zal hebben in de internationale ontwikkeling van de vormgeving van onze tijd.’[3]

1.1 DRIE GEBOUWEN, EÉN CAMPUS

Binnen het ruimtelijk aanbod van de drie gebouwen en het buitenterrein worden de afdelingen en alle afdeling-overstijgende activiteiten gefaciliteerd. Elk gebouw heeft een andere aard en kwaliteit van ruimten. Voor het bepalen van de optimale posities voor alle functies zijn in 2011 grondige inventarisaties gedaan bij alle gebruikers voor een Do It Yourself (DIY) ontwerpwedstrijd voor een derde gebouw binnen de eigen gelederen– het huidige Fedlev gebouw. Het Programma van Eisen hiervoor uit 2012[4] is nog steeds een gedegen onderlegger voor studies naar het ruimtegebruik. De onafhankelijke blik op de indeling die het ontwerpproces destijds genereerde is ook nu nuttig bij de huidige opgave, zij het onder nieuwe omstandigheden. (afb. 1.2)

1.2 VERDUURZAMEN ALS CONSERVERINGSOPGAVE

De urgentie van verduurzaming en daarmee een klimaatvriendelijke benadering van alle toekomstige praktijken zet het begrip ‘conservering’ van dit gebouw in een nieuw licht. Herstel in plaats van vernieuwing, onderhoud in plaats van slopen, herwaarderen in plaats van verhuizen. De ecologische samenhang tussen gebouw, functie en omgeving is opnieuw actueel. Rietveld dacht hier ook al over na in termen van ‘kosmische samenhang’. De inspanningen voor het toekomstbestendig maken van het kunstonderwijs en die van het behoud van het gebouw kunnen elkaar inhoudelijk versterken. Zo is hier gezocht naar wat er aan en in het gebouw kan worden hersteld, of met gepaste ingrepen beter zou kunnen functioneren.

2 Jens Pfeiffer, afdeling Glas - survey Hoofddocenten 2021
3 Gerrit Rietveld
4 ‘Concept Huisvesting Rietveld Academie/ Sandberg Instituut’, Functioneel programma, april 2012

afb. 2.1 pamfletten project Open Dag Basisjaar

2 ONDERWIJSOMGEVING

2.1 RIETVELDGEBOUW ALS RUIMTEKUNST

> ‘Het gebouw zelf is al onderwijs. Regelmatig gebruik ik het als *conversation piece*.’
> Jeroen Kramer – hoofddocent Basisjaar, voormalig hoofddocent DesignLab

> ‘The architecture of the building is a pedagogical reference point. I often use it as an example to teach architecture, to convey the clarity of materials, the rhythm of modularity, the modernist sense of proportion, etc.’
> Nick Axel – hoofddocent Architectural Design

Als omgeving waarin kunst- en ontwerponderwijs moet plaatsvinden is het Rietveldgebouw ondersteunend aan de gevoeligheid van het kijken die daarvoor nodig is. Elk jaar weer start een nieuwe lichting studenten (150-200) die het gebouw voor het eerst ervaart. De bindende factor tussen alle gebruikers is de hoge mate van sensitiviteit voor beeld, wat ook het bestaansrecht van de academie vormt. Het gebouw staat voor een idee over ruimte. Het is een kans om dit te kunnen ervaren als een gerealiseerd werk. Rietveld omschrijft bouwkunst als ruimtekunst[5]. De samenhang tussen alle onderdelen vormt de ruimtelijke plastiek die het totale werk uiteindelijk voor hem moest zijn. Vanuit zijn achtergrond als meubelmaker gold zijn zorgvuldigheid van ontwerp tot diep in het detail. Net als de gebruikers van het gebouw werkte Rietveld vanuit zijn gevoeligheid voor het beeld, het visuele, en zoekend naar het nieuwe.

> ‘Geen schilderkunst bloeit, als zij ons geen nieuwe bewustwording van kleur geeft, geen beeldhouwkunst is belangrijk wanneer ze ons niet iets nieuws van de massa kan aanwijzen en geen bouwkunst heeft levensvatbaarheid, die ons geen nieuwe hoedanigheden van de lege ruimte bijbrengt.’[6]

Hij ontwierp het gebouw aan het einde van zijn leven. Zijn opgedane inzichten in de werking van ruimte, het belang van de plasticiteit van de begrenzingen en de precisie in maatvoeringen zijn te ervaren in het gebouw. Het neutrale karakter van het gebouw is een functionaliteit, die dienstbaar is aan de beeldende werken die hier moeten ontstaan. De aangeboden ruimten zijn genereus. Volume, proporties, textuur en kleur zijn in nauwkeurig evenwicht. De sensitiviteit voor architectonische ruimte wordt hier onnadrukkelijk gevoed.

> ‘Het gebouw is van onschatbare waarde als onderwijsplek. De recente ervaring met online onderwijs heeft dit meer dan bewezen. De waarde van het je begeven door de gangen, wandelend allerlei gesprekken te hebben, met studenten maar ook met de staf is een zeer prettige manier van werken, ook buiten het scherm van de computer om. En vaak veel sneller en efficiënter. Dus het gebouw is van groot belang (...)’
> Margriet Kruyver, hoofddocent VAV

De waardering voor het gebouw vanaf de werkvloer is een belangrijke motivator om de knelpunten op te willen lossen en het gebouw als bijzondere werk- en studieomgeving te willen doorgeven aan de toekomstige gebruikers.

5 ‘Gerrit Th Rietveld Leven Denken Werken’ Bertus Mulder, uitgeverij SUN, 1994, 83.
6 Idem, 84.

afb. 2.2 waste separation exteriorized-radicalized, Martina Laruffa Basisjaar 2020

afb. 2.3 doorkijk naar lokaal 321 door bovenlicht Open Dag, group G Basisjaar 2012

afb. 2.4.1.–2.4.4 transformatie lokaal 325, project Basisjaar groep G, Open Dag 2011

afb. 2.4.2

afb. 2.4.3

afb. 2.4.4

2.2 GEBOUW ALS AANLEIDING

Het gebouw nodigt uit tot interactie, en heeft over de loop van de jaren veel studenten geïnspireerd om op te reageren. De voorbeelden van studentenwerken die uit het Rietveldgebouw zijn voortgekomen zijn overvloedig. Vanuit het onderwijs wordt de student uitgenodigd om een autonome kijk te ontwikkelen op Rietveld als collega-maker (afb. 2.1) en het gebouw als omgeving. Zo wordt het gebouw een aanleiding voor onderzoek naar nieuwe ruimtelijke ervaringen. En worden problematieken beeldend inzichtelijk gemaakt door oplossingen te radicaliseren. (afb 2.2) De hoogte van de lokalen, de borstwering en de scheidingswanden met bovenlichten nodigen uit tot het verkennen van alternatieve ruimtelijke posities. (afb. 2.3)

De jaarlijkse Open Dag wordt gretig aangegrepen als aanleiding voor ad hoc ruimtelijk experiment, en zo forse ruimtelijke ingrepen in de afdelingsruimte te realiseren. (afb.2.4 t/m 2.7) In het afstudeerproject van Sophie Floor Wartenbergh, 'Lonely Rietveld' 2017, worden onverwachte standpunten om en op het gebouw toegankelijk gemaakt, van waaruit een letterlijk andere blik op het gebouw mogelijk is. (afb. 2.8) De experimentele studentenwerken die ontstaan als reactie op het Rietveldgebouw zijn verweven met de opleiding. Het is de studieomgeving waarmee een wisselwerking ontstaat. In het maakproces raken deze elkaar. (afb. 2.9 en 2.10)

2.3 HET WOELIGE NEST

Er zijn onder studenten vindingrijke initiatieven in omloop over het potentieel van het gebouw en het terrein als structuur in relatie tot nieuwe werkvormen. Ondanks het enthousiasme bij het overschilderen van wanden, waarbij soms per ongeluk een kolom wordt meegenomen, is er bij de studenten ook zonder strak regime een behoorlijk behoedzame omgang met het gebouw. De vensterbanken hebben een goede hoogte voor het tonen van klein formaat werk (afb. 2.11) en worden bij zulke gelegenheden door de student met zorg schoongemaakt. Wanden worden intensief gebruikt en meerdere malen per jaar even overgeschilderd. De staat van afwerking van de kasten- en vitrinerompen, met het specifieke spatwerk dat moeilijk te vervangen is, verkeert toch op de meeste plekken nog in behoorlijke staat. Er is bij de gebruikers weldegelijk een notie van de waarde ervan en welke plekken te vermijden bij materiaalexperimenten en kliederen.

Suggestie

- Bij (te) strakke overgangen tussen kastromp en tussenwand zijn de kastranden te delicaat en gaat het bij-schilderwerk door de studenten daar makkelijk overheen. Een verdiepte schaduwlat als aansluiting bij de ES-300 wanden zou een uitkomst bieden.

- Een 'klieder-werkplaats' op het terrein staat al tien jaar weer op de verlanglijst, na het opdoeken ervan eind jaren negentig. Eén van de suggesties vanuit de studenten-denktank 2020-2021[7] is het aanbieden van portable modulaire pop-up buitenwerkplaatsen, opvouwbaar en éenpersoons, klieder-*proof*, en samen te voegen met anderen. (afb. 2.12)

7 Studenten ontwerpvoorstellen Basisjaar groep C 2021

Afb. 2.9 textielonderzoek op basis van gebouw, Elsa van Amelrooij Basisjaar 2010

afb. 2.10 blouse uit onversneden stofpanelen in afmetingen van het gevelraam, Pieter Tensen Basisjaar 2010

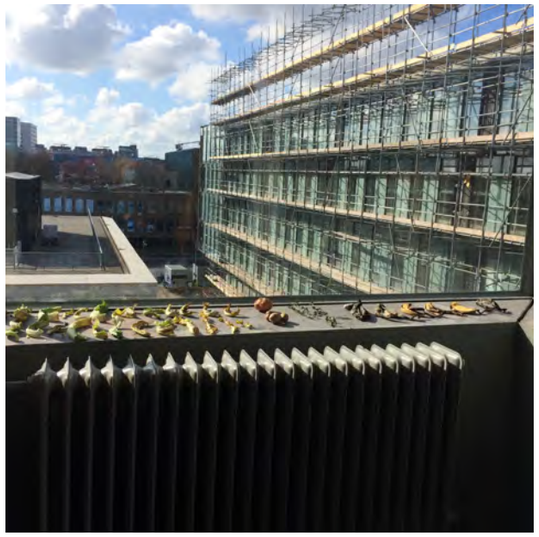

afb. 2.11 hoek vensterbank lokaal 321 voor werkpresentatie, Candice Binjacar Basisjaar 2021

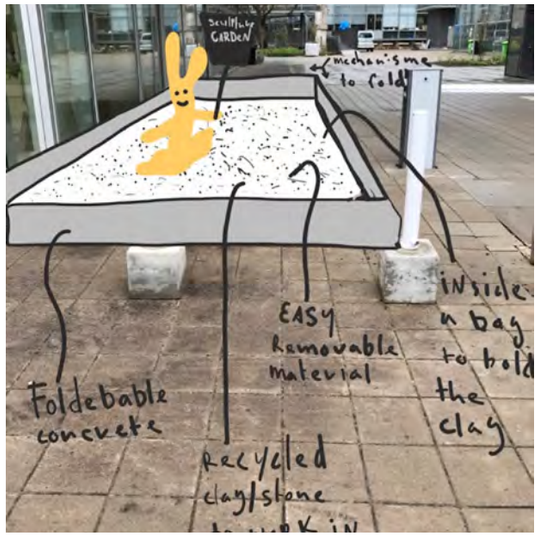

afb. 2.12 portable sculpture garden als buitenwerkplek, Yuval Danon Basisjaar 2021

3 RUIMTELIJKE INDELING

3.1 INZETBAARHEID NAAR AARD VAN RUIMTE

Al velen hebben zich intensief beziggehouden met de vraag hoe de beschikbare ruimte van de academie (BA/MA) het beste kan worden ingedeeld. De laatste meest omvattende studie hiernaar is door Team Fedlev gedaan voor het ontwerp van het derde gebouw en de daarmee gepaard gaande herindeling van de gebouwen en het terrein Alle functies van de Bachelor en Masteropleidingen zijn daarbij op één campus ondergebracht: Gerrit en Willem eindelijk samen in 2018. De uitstekende documentering van dat proces is voor deze rapportage één van de ankers geweest. Team Fedlev opereert onder leiding van Paulien Bremmer in samenwerking met Hootsmans architectuurbureau.

Ruim twee jaar na de ingebruikname van de voltooide campus kan de huidige indeling kunnen worden geëvalueerd in het licht van alweer veranderende omstandigheden, en opnieuw gekeken welke ruimten inmiddels anders of effectiever zouden kunnen worden ingezet.

3.2 VERDELING

Uit enquètes onder hoofddocenten van de afdelingen, studenten, tevredenheid-sonderzoeken onder studenten en medewerkers, accreditatierapporten en werkplaatsen komen de ruimtelijke voorzieningen als aandachtspunt naar voren, en dan vooral de behoefte aan toegevoegde anders-soortige ruimte [8].

Een blik op de plattegronden leert dat alle m2 zijn verdeeld[9]. De huidige verdeling laat geen enkele ruimte voor nieuwe (algemene) functies, alle voorstellen lopen nu hierop vast.

Het toevoegen van nieuwe functies betekent het onttrekken van ruimte aan een andere belanghebbende. Om de verlammende werking hiervan te doorbreken is er in deze rapportage in modellen gedacht waarin het gebouw en de mogelijkheden ervan centraal staan bij voorstellen voor ruimtelijke verschuivingen.

De verdeling van de vierkante meters over de afdelingen, verspreid over de drie gebouwen tezamen, is een jaarlijks terugkerende factor. Voor afdelingen die wegens schommelingen in studentenaantallen extreem groeien of krimpen is er soms moeilijk een overloopruimte of krimpmogelijkheid te vinden zonder aan de faciliteiten van de afdelingen of algemene ruimten tekort te doen.[10] Twee factoren liggen hiervoor aan de basis: de ‘vierkantemeter-norm’ voor de hoeveelheid vloeroppervlak dat een afdeling per student krijgt, en de vrije afdelingskeuze van de Basisjaarstudent na de propedeuse.

3.2.1 VIERKANTEMETER-NORM

De ratio voor de ‘vierkantemeter-norm’ is gekoppeld aan de werkwijze en techniek waar een afdeling voor opleidt. Dit is vastgesteld in 2013, en tot op heden ongewijzigd, ondanks veranderende werkwijzen, technieken en ontwikkelingen in het onderwijs.

8 Bijlage 3, STO 2020, MTO 2020
9 Bijlage 1 Plattegronden indelingen 2016-2022
10 Rapportage FZ 2018 – Huisvesting 2018 en verder

afb. 2.6 “Lonely Rietveld’ afstudeerproject Sophie Floor Wartenbergh 2017, foto Sophie Floor Wartenbergh

Sinds de ingebruikname van het gebouw in 1967 zijn er zijn er verschuivingen in werkwijzen, zo zijn de tekentafels van de ontwerpers en de bokken van de beeldhouwers (vooralsnog) verdwenen. Zo’n verandering heeft gevolgen voor de toewijzing van hoeveelheid ruimte. Het is niet uit te sluiten dat de behoefte aan tekentafels en bokken weer terugkomt; de interesse voor bepaalde technieken leeft soms ineens weer op, en de ratio kan daardoor dan weer kantelen.
Elke afdeling heeft nog steeds een eigen aard van werkzaamheden, met verschillen in afmetingen van de technieken en werken. Maar dit is steeds minder een vast gegeven, waarmee het argument vervalt om minder m2 toe te wijzen aan toegepaste afdelingen (3,5 m2) dan aan ‘vrije’ beeldende kunstafdelingen (10 m2). De huidige verdeelsleutel voor de m2-toewijzing is een onderwerp van discussie, gezien de toenemende *cross-media* werkwijze bij alle afdelingen. Voor de afdelingen met een lagere ratio is dat winst, maar geen enkele afdeling met een hogere ratio wil inboeten op ruimte als daar geen andere voordelen tegenover staan. Het toewijzen van de hoogste ratio per student aan alle afdelingen is fysiek onmogelijk, zoveel oppervlakte heeft de academie niet beschikbaar. De afdelingen zonder eigen werkplaats, waaronder Beeldende Kunst, DesignLab, Beeld en Taal, krijgen het gebrek daaraan niet gelijkelijk verdisconteerd in de vierkante meters per student. Gezien de mixed-mediale werkwijze aan alle afdelingen zou het overkoepelende gesprek over dit principe moeten worden heropend.

Suggestie
Een andere grondslag voor de m2 verdeling per afdeling hoeft het afdelingsmodel niet te ondermijnen, maar moet door een opnieuw te formuleren principe vanuit een onderwijsvisie worden onderbouwd. Zo zouden de indeling van het gebouw en de ruimtelijke kwaliteit ervan optimaal ingezet kunnen worden.

3.2.2 VRIJE AFDELINGSKEUZE NA BASISJAAR

De interessegebieden van de studenten zijn de thermometer van dit kunst-onderwijs: hun afdelingskeuzes reflecteren de dynamieken in de buitenwereld. De aard van kunst- en ontwerponderwijs aan de GRA is uitgesproken gericht op deze uitwisseling met het maatschappelijke krachtenveld, om zo in constante dialoog met de omgeving te zijn.

Het principe van de vrije vakklaskeuze van de Basisjaarstudent raakt aan de grondgedachte van het onderwijs aan de academie, zoals nog steeds wordt uitgesproken in het huidige Instellingsplan[11]. De erkenning van het voortschrijdend inzicht van de student in de eigen kwaliteiten tijdens het eerste studiejaar is een educatieve kernwaarde van academie, geworteld in het onderwijsmodel van Bauhaus. Het kunnen uitstellen van de afdelingskeuze tot na de propedeuse is één van de redenen waarom studenten voor de Rietveldacademie kiezen.

De onvoorspelbaarheid van de afdelingskeuze is daarmee een vast gegeven, en betekent een jaarlijkse fluctuatie van de instroom bij de afdelingen, en dus van de afdelingsgrootte en benodigde studentenwerkplekken. De instroom van het

11 *Undefined Unsolicited unsettling. Instellingsplan 2020-2025, Gerrit Rietveld Academie, Rietveld Academie, Sandberg Instituut*, Amsterdam: Uitgave Gerrit Rietveld Academie, 2019, 42.

Basisjaar is sinds 2016 vastgesteld op 147, en is nog steeds de constante die de uitstroom van de academie en daarmee ook een financieel gezonde omvang van het Basisjaar moet garanderen.

Binnen marges van 5-10 studenten kunnen de gezamenlijke gebouwen de jaarlijkse krimp- en groeibeweging van de afdelingen opvangen. Bij uitschieters in afdelingskeuzes met toe- of afname van 10 - 20 studentenmeer (o.m. DL 2013, TXT 2016, Glas 2021) moet er worden uitgeweken naar noodoplossingen: ruimten die buiten de afdelingskern liggen, gefragmenteerd over de gebouwen en verdiepingen.

In de daaropvolgende jaren blijkt doorgaans of deze verschuiving incidenteel was of de start van een nieuwe tendens. De indelingsplattegronden tussen 2016 en 2022 [12] laten zien dat de extremen geleidelijk weer afvlakken, en dat de verschuivingen vaak kunnen worden opgevangen in de beschikbare twee-travee ruimten op de verdiepingen. De wens van een aaneengesloten afdelingsruimte moet in zo'n geval worden losgelaten. Wanneer een groei of krimp van een afdeling over een aantal jaren heen structureel blijkt te zijn, is het verhuizen naar een ruimtelijk passendere plek een logische stap. Het ontkoppelen van een afdelingsgebonden werkplaats vergroot in zo'n situatie de mogelijkheden voor maatoplossingen bij zulke verplaatsingen.

Aandachtspunt
Voor een afdeling is een ruimtelijke constante cruciaal: een vaste ruimtelijke kern die ook de vakstudiegemeenschap belichaamt (honk) en liefst losstaat van de jaarlijkse krimp/groei van het aantal studenten, en dus vierkante meters voor werkplekken. Dit blijven conflicterende waarden zolang de overloopruimten om een afdeling heen onvoldoende voorhanden zijn, te ver weg liggen of niet aansluiten bij de soort van werkzaamheden waar de afdeling voor opleidt (digitaal, klieder-resistent, schoon).

3.2.3 BELEIDSKEUZES INDELING

Stellingname in beleid zou kunnen betekenen dat er wordt geïnvesteerd in de normalisatie van de jaarlijkse verplaatsingsoperaties, hoe uitdagend dit ook mag zijn. Rietveld heeft met zijn ontwerp van verplaatsbare scheidingswanden al een voorschot genomen op deze fluctuaties. Het radicaliseren ervan (optimalisatie) door deze werkelijk mobiel te maken zou een deel van de oplossing kunnen zijn. Dit is een ontwerpopgave (zie hoofdstuk 9: Verplaatsbare scheidingswanden). Met aangepast lichter materieel zou dit een reguliere handeling moeten worden die relatief makkelijk uitvoerbaar moet kunnen zijn. In plaats van te mopperen op de keuzes van de studenten zou dit waarachtig het onderwijsmodel ondersteunen. Een investering in ontwerp en proefopstellingen zou in de toekomst besparingen kunnen opleveren.

Scenario's ruimteverdeling

1. Huidig onderwijsmodel: vrije afdelingskeuze Basisjaarstudenten, afdelingen aangevuld met zij-instroom. Anticiperen op jaarlijkse verplaatsingsoperaties met lichtere, duurzame en innovatieve versies van de scheidingswanden.

12 Bijlage 1 – plattegronden indelingen 2016-2022

2. Een bovengrens aan de afdelingsaantallen bv door een vorm van selectie: meer beheersbaarheid van de ruimte, minder verplaatsingsoperaties door vastgestelde afdelingsruimte. Besparing op verplaatsingsoperaties zou budgettair ten goede aan andere voorzieningen zoals werkplaatsen kunnen komen. Dit gaat ten koste van het principe van vrije afdelingskeuze.

3. Afdelingen koppelen, en daarmee ook ruimten voor gelijksoortig gebruik: verdeling studie-/werkruimte onder studenten van meerdere afdelingen brengt andere dynamiek in ruimtegebruik.

4. Loslaten m2 norm afdelingsruimte: alle afdelingen een gelijkwaardige kernruimte, een aantal algemene werk- en afzonderingsruimten, het resterende oppervlak evenredig verdelen over aantal studenten.
   Bij dit model ontstaan vele knelpunten die moeten worden opgelost. Het belangrijkste daarvan is dat een afdeling zo minder een 'honk' is rondom de kern, zoals nu het geval is. De eigen vaste werkplek en de community van een afdeling is voor de student een anker. Bij het aangaan van nieuwe modellen van ruimteverdeling moeten bovengenoemde waarden worden onderkend en op enigerlei manier worden gewaarborgd.

Alle oplossingen dragen evenveel conflict als oplossing in zich. Inventiviteit in ruimteverdeling en innovatie van onderdelen van het gebouw brengen geen extra oppervlakte, maar andere criteria voor het indelen en materialiseren maakt wel een soepelere ruimtelijke dynamiek mogelijk met behoud van veel waardebepalende kenmerken van het gebouw. Dit kan als er consensus tussen de afdelingen hierover kan worden bereikt, en de gegroeide behoefte aan meer afdelingsneutrale ruimte daarin wordt verdisconteerd.

afb. 4.1 schotten haaks op bestaande scheidingswanden hoogbouw, afdeling Beeldende Kunst

afb. 4.2 schotten volgen constructieve grid kolommen hoogbouw, afdeling Beeldende Kunst

afb. 4.3 schotten compartimenteren ruimte laagbouw. afdeling Beeldende Kunst

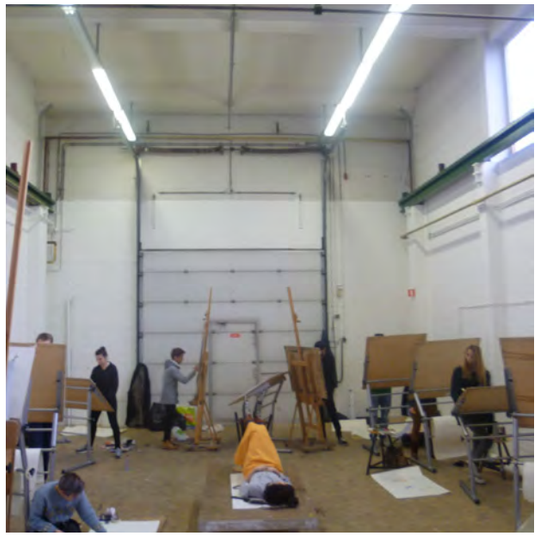

afb.4.4 dependance Generaal Vetterstraat tekengarage, Vooropleiding 2014

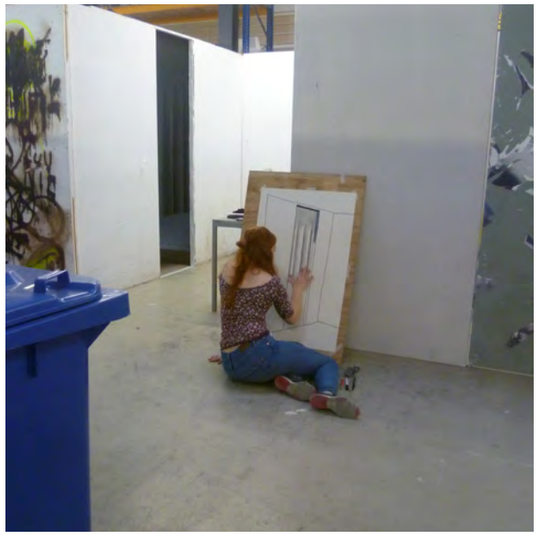

afb.4.5A dependance Overschiestraat studio's tweedejaars Beeldende Kunst, tekenproject Vooropleiding 2016

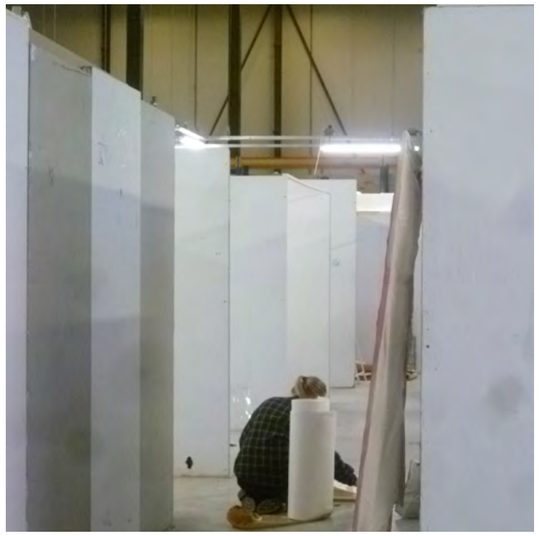

afb. 4.5B

4 HUIDIG RUIMTEGEBRUIK AFDELINGEN

Het academiegebouw is ontworpen voor onderwijs in de toegepaste kunsten. Voor de afdeling Beeldende Kunst is de zoektocht naar de ideale studieplek nog onverminderd lastig. Er is een behoefte aan atelierruimte met hoge witte wanden zoals bij kunstacademies gebruikelijk is.[13] Jaarlijks wordt een nieuw landschap van compartimenten gebouwd dat aan het eind van het academiejaar weer wordt ontmanteld. De student krijgt een compartiment als studioruimte. Witte schotten van 1.00 x 2.74 m worden hiervoor ingezet. Ze bieden meer wandhoogte en vormen als voorzetwand tevens een beschermlaag voor de oorspronkelijke scheidingswanden. (afb. 4.1 en 4.2) Dankzij de hoge plafonds en ramen in de hoogbouw bereikt het daglicht over deze schotten heen ook de meer naar binnen gelegen werkplekken.

In de laagbouw is de lichtinval beduidend minder, al komt deze ruimte nog het dichtste bij de kwaliteiten van een industriehal, een veel gewilde atelieromgeving. (afb. 4.3) De dependances die de academie tot 2019 heeft gehad waren zulke plekken in voormalige fabriekshallen of kantoren. Die boden een alternatief voor de uitgesproken architectuur van het Rietveldgebouw. Een dominante architectuur kan immers ook een te sterke beeldende partner zijn, en een voortdurende dialoog daarmee is niet altijd wenselijk. De kwalitatief mindere ruimte bood volop avontuur, een te overwinnen plek en een minder uitgesproken werkomgeving. (afb.4.4, 4.5A, 4.5B) Het Rietveldgebouw beschikt maar mondjesmaat over zulke ruimtelijke eigenschappen, omdat het niet daarvoor is ontworpen. De laagbouw komt er het dichtste bij. Afdelingsruimte voor besprekingen is naar de gang verplaatst ten gunste van dergelijke schaarse studioruimte.

De afdeling VAV heeft een versnipperde ruimte in en rondom de voormalige directievertrekken. Het compartimenteren daarvan berust op inschikkelijkheid en vindingrijke ad hoc oplossingen. De werkplekken zijn zowel met hoge schotten afgeschermd als ook in open lokaalruimte met tafels. Sommige vitrines worden bij de werkplek getrokken. (afb. 4.6 VAV vitrine bij werkplek gevoegd) Evenals veel andere afdelingen zijn de technische werkplaatsen en studio's losgekoppeld van de afdelingsruimte.

De toegepaste afdelingen krijgen minder m2 toegewezen, waardoor compartimentering in een al kleine afdelingsruimte ongunstig is. Daar is wel behoefte aan, en moeten oplossingen hiervoor dus binnen deze beperkingen worden gevonden. Dit verschilt per afdeling. Bij Grafisch Ontwerpen is de ruimte is opengelaten over de volle 10 traveeën, met enkel een gordijn als semi-permanente afscheiding (afb.4.7) Grote tafels worden gebruikt voor groepslessen en als individuele werkplek. De afdeling Architectonisch Ontwerpen heeft in een tijdelijke opstelling '20-'21 de hoogte van de lokale benut om gestapelde werkplekken te maken. Door de studenten is een steigerconstructie ontworpen en gerealiseerd. Een deel van de afdelingsruimte is in dit plan voor groepsbijeenkomsten vrijgehouden. De behoefte aan afgezonderde werkplekken is op deze manier aangegrepen om alternatieve indelingen van de ruimte *in situ* uit te proberen. (afb. 4.8) De werkplekken van de afdeling Glas zijn rondom de werkplaats met de ovens gegroepeerd in de laagbouw. De ruimte hier is versnipperd, wat hoge afscheidingen ongunstig maakt. De werkplekken bestaan uit desks in een min of meer open ruimte, voor zover de oorspronkelijke scheidingswanden dit toelaten. (afb.4.9)

13 Jeroen van den Eijnde, Patronen van Kunstonderwijs, pag.xx

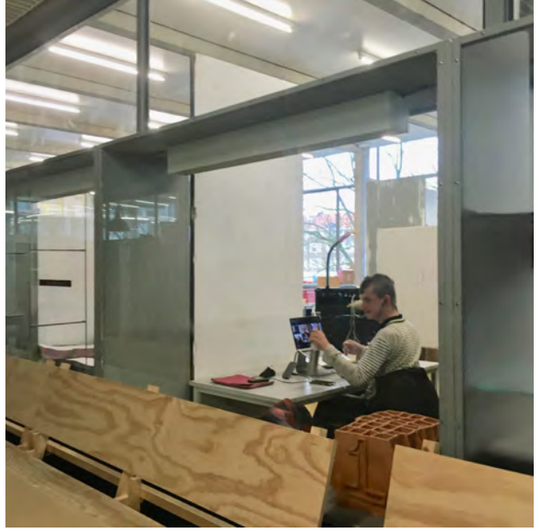

afb. 4.6 vitrine aan werkplek toegevoegd, afdeling VAV

afb. 4.7 gordijn als ruimtescheiding, afdeling Grafisch Ontwerpen

afb.4.8 afdelingsruimte Architectural Design 2021, tijdelijke werkplekken, foto Nick Axel

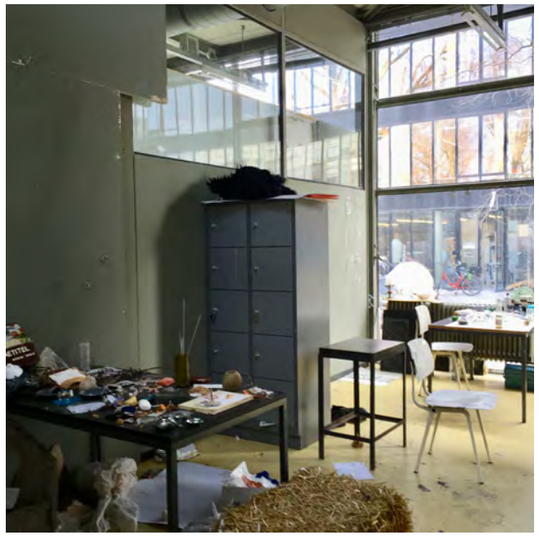

afb. 4.9 werkplekken in open ruimte, afdeling Glas

afb.4.10A taatswanden voor ruimtescheiding en tentoonstellen, afdeling Fotografie, ontwerp Erik Slothouber

afb. 4.10B

Overige afdelingen in het Rietveldgebouw hebben een minder uitgesproken gebruik van de ruimte, en werken vooral met licht en inklapbaar meubilair. Grote ladenkasten zijn noodzakelijk voor opslag van vlak werk zoals bij Fotografie en Grafisch Ontwerpen maar voegen zich vrij gemakkelijk in het gebouw, zelfs op de gang (Fotografie). De lokaalhoge taatswand die voor de afdeling Fotografie is ontworpen werkt als afscheiding en presentatievlak tegelijk. Deze wand is vormgegeven als duidelijke uitzondering op de architectuur van Rietveld, maar volgt de bouwkundige structuur en de principes van stakke detaillering en terughoudende vormgeving. (afb. 4.10A en 4.10B) Gelegen naast de doka's en de fotostudio ligt de koppeling van deze ruimte aan de afdeling Fotografie voor de hand, maar is geen dwingende voorwaarde.

De derde verdieping is sinds het begin onveranderd de ruimte voor het Basisjaar. Iedere groep heeft een vast lokaal van 6 traveeën (gemiddeld 106 m2) voor ca. 19 studenten. Daarvan beslaat de opslagruimte per lokaal 1 travee per lokaal. De 4,7 m2 per student als vast honk voor het hele jaar is bescheiden, maar voldoet voor groepsbesprekingen, -lessen en -presentaties. Het meubilair is inklapbaar zodat het lokaal met de lessen en werkzaamheden meebeweegt. Het lokaal als onderwijs- en verblijfsruimte is licht en naar twee zijden toe transparant. De ruimtelijke kwaliteit is daardoor het noodzakelijke tegenwicht voor de bescheiden oppervlakte.

Suggestie

- Werkruimten en lokalen zouden wellicht meer op functionaliteit 'schoon' en 'klieder-resistent' en minder op afdeling zouden kunnen worden ingezet. De vloerafwerking speelt hierbij een sturende rol. De laagbouw van het Rietveldgebouw is ontworpen voor klieder-resistent gebruik, en is nog steeds hier de meest geschikte ruimte voor dankzij de betonnen vloer. De marmoleumvloeren van het Rietveldgebouw verdragen intensief materiaalgebruik, en zijn nog steeds een goed begrepen ontwerpkeuze voor deze functie als kunstacademie. De besmettelijkheid van de witte gietvloeren in de lokalen van het Benthem Crouwel gebouw beperken de inzetbaarheid als 'materiaalgebonden' werkruimten maar voldoen prima als theorie-, projectie- en presentatieruimten.

- Een samenvoeging van de ruimten van BA en MA Beeldende Kunst zou een denkoefening zou kunnen zijn, en daarmee de ruimte in het Fedlev gebouw meenemen in de verdelingsopgave.

- Voor makend focuswerk is er voor de basisjaarstudent er geen vaste uitvalsbasis. Een uitloop vanuit het groepslokaal naar een andere algemene open werkplek binnen de academie is beperkt en staat hoog op de wensenlijst. Zoeken naar overlap met andere afdelingen waar dit ook speelt, ook bij de voortrajecten, kan een denkrichting zijn.

5 VERANDERING IN GEBRUIK

5.1 INTERDISCIPLINAIRE SAMENWERKING

De tendens van een meer interdisciplinaire benadering van het vakgebied is ook waarneembaar in de kunsten en ontwerp. Ook binnen de academie is er groeiende behoefte aan uitwisseling en samenwerking in maakprocessen die de afdelingscurricula overschrijden.

5.2 BEHOEFTE AAN SAMENKOMST

De huidige gebruikersgroep heeft behoefte aan ontmoeting, samenkomen, community-vorming, *hang-outs* en sociale interactie als ondersteuning van het kritische gesprek, en daarmee de ontwikkeling als kunstenaar en ontwerper.

5.3 BEHOEFTE AAN AFZONDERING

De toekomst van de huidige studentengeneraties staat in een ander perspectief dan die ten tijde van Rietvelds ontwerp. Een kanteling van vooruitzichten heeft ook invloed op de functie en betekenis van het onderwijsgebouw. Factoren als overprikkeling, mentale gezondheid, studieschuld, woningnood en een dreigende klimaatcrisis maken deel uit van de werkelijkheid waar deze leeftijdsgroep zich toe moet verhouden. Deze aspecten hebben invloed op de manier van studeren, en maken van de academie een onderkomen met een complexere ondersteunende functie dan waarvoor het gebouw destijds is ontworpen.

6 TUSSENRUIMTE

Bovengenoemde veranderingen gaan over het gebruik van de algemeen toegankelijke plekken: de tussenruimte van de campus als uitwisselingsgebied. Iets wat Rietveld ook heeft beoogd met de transparantie van het gebouw.

> ‘Renfro’s [14] mention of ‘smaller groups’ points to another reason why a scattered distribution of spaces might be more future proof than megastructures: people will be distributed, too. (...) The designers (Rosan Bosch Studio – red.) believe that school buildings with a strong focus on flexibility can play a pivotal role in avoiding school closures in the future. Thus, their design is based on adaptable, multipurpose environments that encourage students to move and flow throughout the campus. This trend towards multiuse over single functions is happening across all disciplines – for good reason.’[15]

De fysieke tussenruimte is de smeerolie tussen de afdelingen: de traditionele verkeersruimte en ook de plek voor ontmoeting en uitwisseling. Hieronder vallen de kantine, hal, trappenhuis en gangen, en ook de buitenruimte. Deze tussenruimte is een groot fluïdum en staat onder druk. Het is de enige ruimte die beschikbaar is om veranderingen in ruimtelijke behoeften op te vangen voor de academie als geheel. Het afdelingsoverschrijdend werken moet hier worden ondergebracht, maar ook ruimte bieden voor ontspanning, afzondering en op adem komen: factoren die Rietveld niet in zijn ontwerp heeft voorzien maar nu nodig zijn voor een gezonde onderwijsomgeving.

De werkplaatsen zijn als tussenruimte een categorie apart, vooral de werkplaatsen die niet afdelingsgebonden zijn of buiten de afdeling zijn gesitueerd. In het fysieke werkproces vindt hier ontmoeting en uitwisseling plaats. In die zin zijn ze één van de belangrijkste ankers voor het onderwijs en moeten uiterst zichtbaar zijn. Hieronder zal elke categorie kort worden belicht, in relatie tot het Rietveldgebouw.

6.1 NIET-AFDELINGSGEBONDEN ONDERWIJSRUIMTEN

De kennisbasis van de afdelingen is onverminderd noodzakelijk voor de specialisatie. De weg naar specialisatie is echter ook veelvormiger geworden in mediagebruik en verloopt grilliger dan ca. 20 jaar geleden. De overlap met andere vakgebieden is een toegevoegde waarde, maar maakt de ruimtelijke opgave een stuk complexer: er is voor meer functies binnen hetzelfde afdelingenaanbod meer oppervlakte nodig bij gelijkblijvende beschikbare ruimte.

Voor interdisciplinaire programma’s, de zgn. programmatische tussenruimte[16], is een aantal niet-afdelingsgebonden ruimten al door alle gebruikers te reserveren. Deze liggen verspreid over de drie gebouwen. In het Rietveldgebouw zijn dit de gymzaal, het paviljoen en de theorielokalen. Die laatsten zijn de zgn. ’schone’ lokalen. Deze verduisterbare ruimten zijn bestemd voor besprekingen, groepsbijeenkomsten en werkpresentaties. Voor materiaalgebonden werkprocessen van langere duur zijn deze ruimten niet geschikt, en juist hier is een groeiende behoefte aan.

14 https://dsrny.com
15 Bron: Tracey Ingram “The Porous Campus”, FRAME 143 nov-dec 2021
16 afdelingsoverschrijdende initiatieven: Studium Generale, LAPS, Honours Programme, Student Council, Hear-Here!, Unsettling, Garden Department,

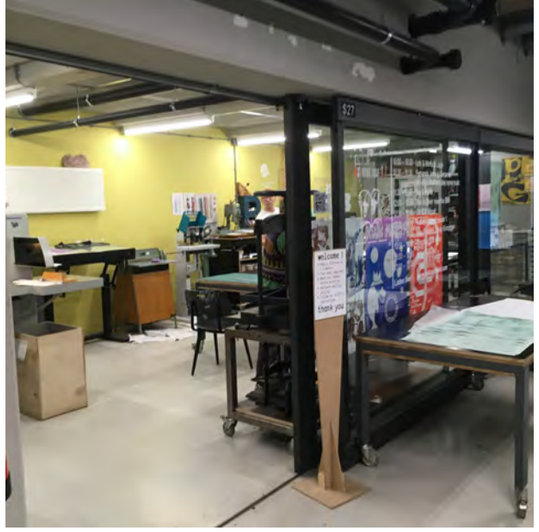

afb.6.1 werkplaats Boekbinderij, souterrain

afb.6.2 werkplaats Letterzetterij, souterrain

afb.6.3 werkplaats Grafiek, souterrain

afb.6.4 werkplaats afdeling TXT, souterrain

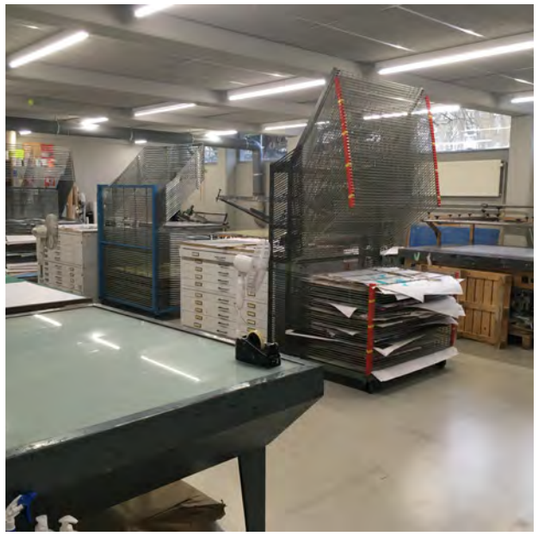

afb.6.5 werkplaats Zeefdrukken, souterrain

afb.6.6 werkplaats afdeling Sieraad, souterrain

Er zijn sinds 2020 Project Spaces te reserveren voor max. 3 dagen. In het Rietveldgebouw zijn dit de gym en het paviljoen. Voor presentaties en korte werkprocessen zijn deze met een eigen online boekingsysteem een welkome toevoeging. Voor incidentele en korte gelegenheden als workshops en presentaties zijn ze heel geschikt, maar minder voor langdurigere werk- en leerprocessen. De montagehal in het Fedlevgebouw ontwikkelt zich al tot zo'n zichtbare, niet-afdelingsgebonden open werkplek waar via het maken uitwisseling ontstaat.

6.2 GEZAMENLIJK MAKEN: WERKPLAATSEN

6.2.1 HUIDIG

Er is een tendens van toenemende belangstelling voor het makend onderzoek, ambachtelijke kennis en materialiteit. Een groeiend aantal studenten kiest voor materiaalgebonden afdelingen.[17] Ook afdelingsoverschrijdend: studenten doen technische expertise op buiten de eigen afdeling en passen dit toe in hun werken. Werkplaatsonderzoek en het gericht leren van materiaalgebaseerde technieken wordt daarvoor opgezocht.

Deze hybride werkwijze kan een opening zijn naar een andere manier van kijken naar de situering van de werkplaatsen. In het huidige afdelingsmodel liggen onderwijsruimten en (al dan niet afdelingsgebonden) werkplaatsen dicht bij elkaar. Een ontkoppeling hiervan kan de zichtbaarheid ten goede komen die stimulerend is en interesse wekt. Hoe zichtbaarder de werkplaats, hoe meer animo ervoor kan ontstaan. En uitnodigt tot interdisciplinair onderzoeken.

> 'De gezamenlijkheid van de maakprocessen leidt tot uitwisseling en dus tot verdieping. In de werkplaatsen komt de student makkelijk in contact met de ander. Hier komt het maken samen met de expertise, de techniek, en tegelijk ook met het werk van de ander. Het zien wat anderen doen leidt tot het gesprek over het maken dat breder is dan het eigen ik.'
> Bert Taken, team Vision Future Education

In het Rietveldgebouw zijn 11 van de 23 werkplaatsen van de academie ondergebracht. Afdelingsgebonden werkplaatsen: Mode, Fotografie, TXT, Weverij, Sieraad, Glas. Algemene werkplaatsen: Metaalwerkplaats, Zeefdrukkerij, Boekbindwerkplaats, Letterzetterij, Grafiekwerkplaats, Computerwerkplaats. (afb. 6.1 - 6.11) Het gebouw leent zich voor veel van de werkplaatsfuncties, ook gezien de centraal gelegen locatie.

De laagbouw is voor werkplaatsfunctie ontworpen rondom de binnenplaats als 'Werkplein' en uitvalsbasis voor grootformaat realisaties. Deze vleugel is geschikt voor technieken waar zwaarder materieel, installaties en de verplaatsingen hiervan nodig zijn: de gunstigste situering voor de metaal- en glaswerkplaats. Wanden kunnen worden gebruikt (ovens, lasruimte), via het sheddak komt het invallende daglicht van boven.

De werkplaatsen in het souterrain hebben weinig of soms geen daglichttoetreding, zoals de Boekbindwerkplaats. Veel studenten koesteren toch deze meer intieme werkplaatsen voor concentratiewerk. De transparantie van de

17 Afdelingskeuze in cijfers 2016-2021

afb. 6.7 Metaalwerkplaats

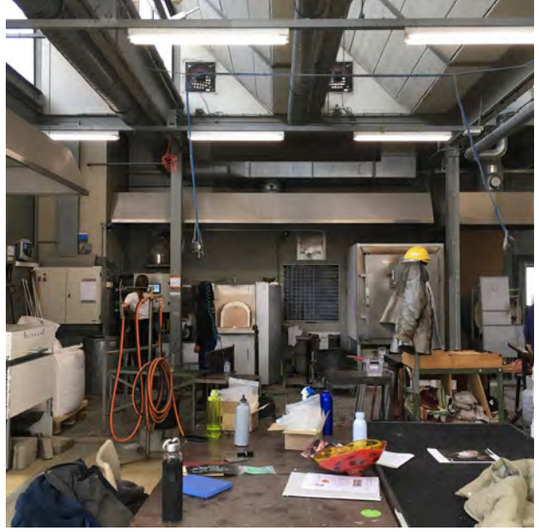

afb.6.8 werkplaats afdeling Glas

afb.6.9 werkplaats afdeling TXT weverij

afb.6.10 werkplaats Fotografie

afb.6.11 werkplaats afdeling Mode

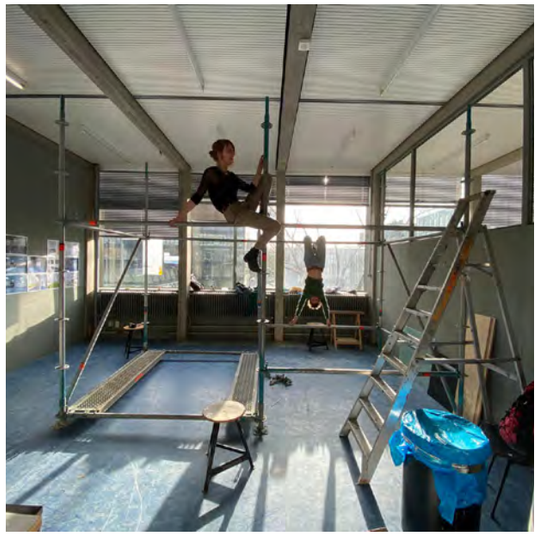

afb. 6.12 proefopstelling Architectonisch Ontwerpen, foto Nick Axel

afscheidingen tussen gang en werkplaatsen bevordert de zichtbaarheid van de activiteiten, zoals bij TXT, en het werk van de ander. Deze openheid is waardevol. In de hoogbouw bieden de brede gangen van de hoogbouw uitloop voor de werkplaats, en ruimte voor hieraan gekoppelde werktafels. De computerwerkplaats en de donkere kamers van de afdeling Fotografie hebben baat bij de ligging aan de noordzijde: lichtinval en temperatuur zijn hier meer gedempt en ondersteunen het werken met focus

Suggestie
De ruimte die is vrijgekomen na de verhuizing van de houtwerkplaats is voor meerdere functies ideaal: werkplek-functie (nu voor studenten Beeldende Kunst), maar ook werkplaats-functie voor bv. toekomstgericht innovatief materiaalonderzoek en laboratorium (nieuw Lectoraat Materials) waarbij het een ideale zichtbare situering zou zijn.

6.2.2 TOEKOMSTIG

De afdelingsspecifieke rol van een werkplaats is onmisbaar voor de specialisatie, maar een bredere inzetbaarheid zou bespreekbaar moeten zijn om nieuwe modellen door te kunnen denken. Dit heeft gevolgen voor de ratio docent-werkplaatsexpert, en daarmee voor het academiebudget. Vanuit een onderwijsvisie zal er een antwoord moeten komen op deze tendens van interdisciplinariteit die toenemende interesse voor ‘hybride’ werkplaatsinstructie laat zien.

> “Toekomstige onderwijsvisies kunnen m.i. goed in verband gebracht worden met toekomstige onderzoekvisies en dan ook met nodige inrichting en flexibiliteit van het gebouw. Wat zijn in-huis vormen van hands on praktijkgericht onderzoek (niet alleen academisch): het vergt mogelijk één en ander. Het inventariseren wat materiaalonderzoek kan zijn gaat niet alleen uit van wat we al hebben, maar kan duidelijk maken wat we nog nodig hebben om zelf in te richten (labs, apparatuur etc.) dan wel in samenwerkingsverbanden buiten de deur op te halen is.”
> Jaap Vinken, Sandberg Instituut

Voor groepsinstructie en groepsgewijs maken zijn de huidige werkplaatsen te beperkt in ruimte. Een evaluatie van het recente Practicum Generale programma zou kunnen aantonen of er meer ruimte voor instructie rondom de werkplaats zou moeten worden bestemd, of dat er met preciezere programmering van het Practicum Generale hetzelfde kan worden bereikt. De meeste werkplaatsen breiden nu noodgedwongen uit naar de gangen, met aanvullende equipment en werktafels, vooral in het souterrain.

Suggestie
De verdiepingen van de hoogbouw en de voormalige houtwerkplaats in de laagbouw zouden voor nieuwe werkplaatsen een gunstige ligging zijn: centraal, zichtbaar en voor de werkplaatsexperts een werkplek met voldoende daglicht. In de hoogbouw zou de lokaalhoogte ingezet kunnen worden voor extra werkplekken op entresol niveau. (afb. 6.12)

6.3 SAMENKOMST EN ONTMOETING

6.3.1 OPTIES

Het gebouw voorziet vooral in de voorzieningen voor samenkomst in groepsonderwijs en voor ontmoeting in de werkplaatsen. Buiten de studieruimten heeft Rietveld in zijn ontwerp vooral de verkeersruimten bestemd voor ontmoeting: bordes, hal, kantine, trappenhuis en gangen. Dit weerspiegelt een pragmatische kijk op werkdiscipline en de twijfelachtige rol die door Rietveld aan ontspanning werd toegedicht.

6.3.2 KANTINE

De kantine is de enige afspraak- en verblijfsplek, en - nog steeds - meer een klassieke mensa dan een gezellige *hang-out*. Deze laatste is schaars in de academie, de 'lagere zit' wordt nu buiten opgezocht op de entree- en paviljoentrap, de betonnen bankjes en richeltjes. Dat is weersafhankelijk. In de binnenruimte wordt hieraan een tekort gevoeld, de kantine biedt dit onvoldoende. En Rietveld voorzag hier niet in: 'zitten is een werkwoord'.

> 'Op één punt blijft Amsterdam duidelijk achter bij Arnhem: in de kantine. Hier is de kantine een restruimte tussen hal en de muur naar het gymnastieklokaal (overigens is dit, als ik het goed heb, de eerste academie met een sportzaal), een ruimte terzijde die niet tot leven komt en die in het schoolleven en de schoolruimte niet meespeelt. Een duidelijker relatie tot de hal zou een boeiender resultaat opgeleverd hebben. Maar in het geheel bezit de Rietveld Academie een duidelijkheid van conceptie die men – sinds Smithdons school in Hunstanton – in de bouwkunst der wereld niet meer heeft aangetroffen.'[18]

De kantine is een architectonisch lastige ruimte, en wordt ook nu nog door studenten als ongezellig ervaren[19]. Vooral het zitgedeelte levert kritische reacties op. De academie heeft een gebruikersgroep met behoefte aan ontmoeting, samenkomen, community-vorming, hang-outs en sociale interactie. (afb. 6.13, 6.14)

De keuken en uitgiftebalie beslaan de hele noordvleugel. De cateringfunctie van de kantine is fors uitgebreid, en foerageert de academiegemeenschap bij alle mogelijke gelegenheden. Hiervoor is equipment, manoevreer- en opslagruimte nodig. De keuken is op restaurantsterkte ingericht, en één van de weinige toevoegingen aan het gebouw die 'niet zomaar op een zaterdagmiddag is weg te halen'. Het permanente karakter van dit deel van de kantine kadert de inrichting van de resterende ruimte. De keuken en uitgiftebalie is een dynamisch verkeersgebied. Dit klopt met de ligging t.a.v. de entree.

18 Uit: 'Bouw' 18 mei 1968, A. Buffinga. Bron: 'Een academiegebouw als model', samengesteld door Erik Slothouber, Jeannette van Brummelen, uitgave Gerrit Rietveldacademie 1984

19 Bijlage 2 Studenten survey Basisjaar 2020-2021, C. Boomkens, H. Snel

Suggestie
Het is een ontwerpopgave om de zitruimte van de kantine meer uitnodigend te maken. Voorwaarden zijn dat het circulair, praktisch, uitnodigend en *peopleproof* is, inventief vanuit een bescheiden budget, en beeldend herkenbaar blijft in de waarden waar de academie zich voor uitspreekt.

Sfeer
De kantineruimte tussen ingang en voorgevel is open en onbestemd. Er zou ontwerpend onderzocht kunnen worden hoe de rusteloze aard van deze ruimte ondervangen kan worden zonder permanente ingrepen te hoeven doen.

Suggestie
Het massief toevoegen van planten is hier laaghangend fruit: het verbetert het binnenklimaat en dempt de akoestiek. Dit kan eenvoudig uitgevoerd worden met losse elementen zonder blijvende ingrepen in de ruimte. Het inschakelen van expertise ter ondersteuning zou de juiste aanpak zijn.

Meubilair
Als onderzoek naar geschikt meubilair voor de kantine zouden verschillende proefopstellingen kunnen worden gemaakt met ander academiemeubilair. Met gesloten beurs zouden zo eerst een aantal varianten in tafelgrootte en zithoogte kunnen worden onderzocht.

Suggestie
Hergebruik of uitruil met andere partijen zou moeten prevaleren boven nieuwe aanschaf bij keuzes voor ander meubilair. Producten en ontwerpen van studenten zouden hierin ook betrokken moeten worden. Het principe dat de academie hanteert bij het grafisch vormgeven voor diverse academiegelegenheden, nl. de kans bieden aan studenten om een werk in opdracht te realiseren, zou ze ook kunnen toepassen bij studievragen voor ruimtelijke elementen. De randvoorwaarden voor de vormgeving zouden dan in onderwijskontekst aan de orde komen.

Panelenwand
De panelenwand die de kantine afscheidt van de gymzaal, en over de volle breedte tot de keuken kan worden geopend als vouwwand, is geen origineel onderdeel van het gebouw. Hiermee kan het ook een uitgesproken afwijkend element zijn, zoals met de huidige lichtgroene kleur. De functie van affichewand en billboard, wat de ruimte levendig maakt en een toegevoegde waarde voor de kantine is, zou moeten blijven of zelfs geradicaliseerd.

Suggestie
De materiaaluitdrukking of kleur ervan kan worden heroverwogen. Gezien een houtafwerking nergens in het ontwerpconcept voor het gebouw voorkomt, zou dit ook een aan te bevelen afwerking zijn die kan bijdragen aan een gastvrije atmosfeer. Ook Innovatieve wandafwerkingen met een akoestisch absorberende werking, circulair, *biobased* en energieneutraal zouden hierop bij wijze van proefopstelling kunnen worden gemonteerd. Zo zouden resultaten van onderzoeken, bv. bij Material Research, zichtbaar kunnen zijn voor de hele academiegemeenschap.

afb.6.13 kantine

afb.6.14 kantine

afb. 6.15 trap tussen kantine en gymzaal

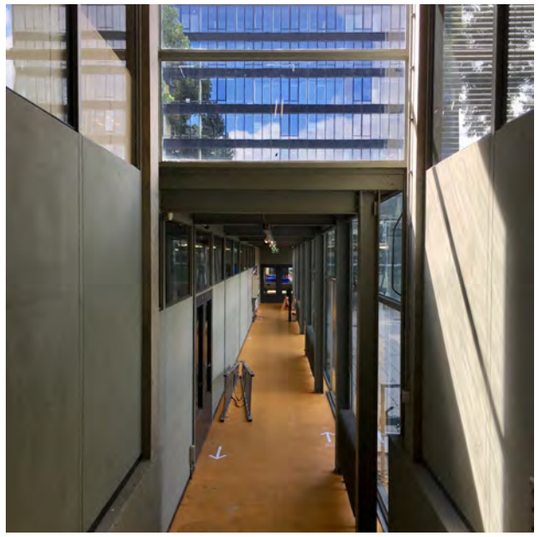

afb. 7.1 huidige gang laagbouw gezien vanuit de hoogbouw

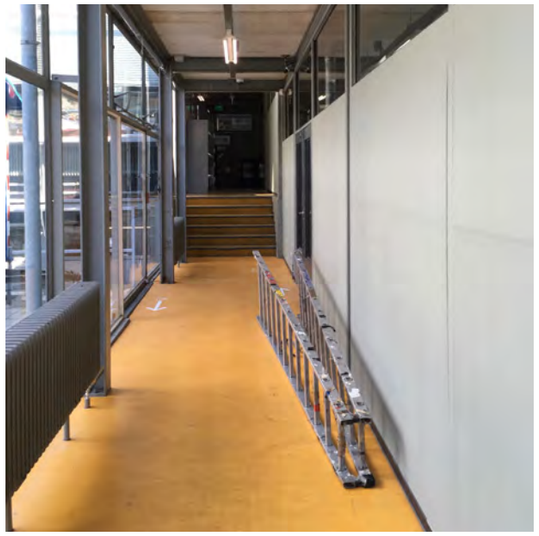

afb. 7.2 huidige gang laagbouw vanuit de Glasvleugel gezien

afb.7.3 studioruimte t.p.v. de trap naar de laagbouw

Incidentele trapverbinding kantine - gymzaal

De panelenwand kan worden geopend naar de achterliggende gymzaal. De ruimte van de kantine en gymzaal lopen hier in elkaar over, wat een bijzondere ruimtelijke kwaliteit is. Bij gelegenheden wordt vanuit hier een extra toegang tot de gym gemaakt. (afb. 6.15) De tijdelijke trapverbinding tussen de kantine en de gymzaal wordt voornamelijk ingezet bij eindexamenexposities. Voor de kantine betekent dit ruimteverlies: de doorgang van de hal naar deze trap moet worden vrijgehouden. Er blijft maar een smalle strook over voor een tafelopstelling.

Suggestie

Voor de rustfunctie van de resterende kantineruimte zou in het geval van een trapopstelling een korte looplijn vanuit de kantine-ingang naar de trap gunstig zijn, en kan de kantine als gastvrije ontmoetingsplaats ook in die situatie aangenamer maken.

6.4 AFZONDERING

Er blijkt onder studenten behoefte te zijn aan wat intiemere ruimten, als tegenhanger van de grote lichte lokalen. De transparantie en minimale begrenzing met de buitenruimte wordt soms zelfs als ‘overweldigend, bijna intimiderend’ ervaren[20]. De student en het werk worden volop in het licht gezet. Zozeer dat er gezocht wordt naar meer beschutte plekken in het gebouw; een behoefte waar Rietveld in zijn ontwerp aan voorbijging omdat hij die zelf blijkbaar niet kende.

> ‘Toen men Rietveld vroeg de scholen te bouwen, wist men ongeveer wel wat men verwachten kon en dat was een opvatting over onderwijs die niet ieder deelde. De individuele ontdekker die zich graag in een hoekje terugtrekt komt niet helemaal aan zijn trekken. Rietveld was zo in staat zich te concentreren – althans geheel teruggetrokken met zijn eigen dingen bezig te zijn - dat hij de wens in een school eigen hoekjes te maken niet kende.’[21]

Zoals al benoemd, heeft de academie in toenemende mate ook een verblijfsfunctie gekregen. De zorg voor internationale studentenpopulatie heeft ook een fysieke component: de academie als studieplek moet ook ondersteunend zijn aan (ook mentale) gezonde leefomstandigheden. De druk op huisvesting in Amsterdam is groot, de digitale communicatie w.o. videobellen is vast onderdeel van leven, werken en leren. Dit maakt de wereld groter maar het concentreren moeilijker, voor studenten en docenten.

Suggestie

Het *switchen* tussen de digitale en fysieke ruimte gebeurt razendsnel en onophoudelijk. Het privé en publieke loopt door elkaar, zoals ook wordt benoemd door Nick Axel, hoofddocent Architectural Design. De behoefte aan plekken voor afzondering wordt breed gevoeld: plekken die een minimum aan privacy bieden die voor (video)bellen en digitaal werken nodig is, akoestisch gedempt en met schermvriendelijke lichtsterkte – units vergelijkbaar met de luistercabine of telefooncel uit de vorige eeuw. Het is niet realistisch om hieraan voorbij te gaan. Het gebouw heeft hier in de toekomst meer voorzieningen voor nodig.

20 Bijlage 2 Studenten survey Basisjaar 2020-2021, C. Boomkens, H. Snel

21 Uit: Arch. Wiek Röling in ‘Algemeen Handelsblad’ 10 juni 1967 Bron: ‘Een academiegebouw als model’, samengesteld door Erik Slothouber, Jeannette van Brummelen, uitgave Gerrit Rietveldacademie 1984

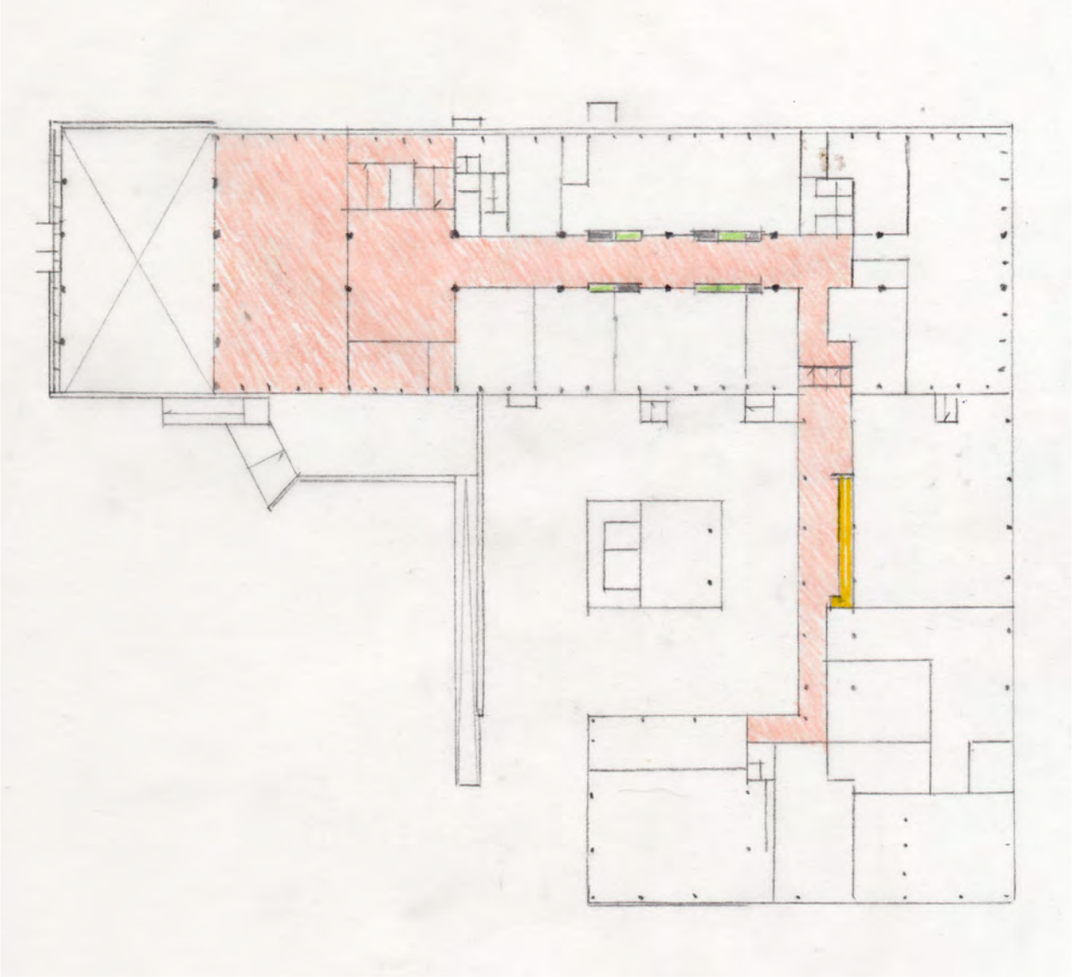

afb. 7.4
Gang laagbouw
algemeen toegankelijke ruimte begane grond met trap naar laagbouw over volle breedte herstelde breedte gang tot metaalwerkplaats

vaste bank met hoekdeel in oksel t.b.v. afzonderings- en werkplekken

afb.7.4A gang laagbouw oorspronkelijke breedte

> ‘To me, the most important question of sustainability when it comes to the Rietveld is a social, even psychological one. The scales, proportions, and dimensions of spaces within the Rietveld building are unique and make it what it is, but also, as the same time, inhibit its more intensive, meaningful, pedagogical inhabitation. There is no private space throughout the Academie. No place for students, no place for teachers, no place to be alone. I realize this might have been antithetical to Rietveld’s ideology of space, but for the building to continue functioning as a meaningful educational facility, I believe new social and psychological conditions need to be taken into consideration. Transparency and openness is not for everyone. People today need places to be alone. Public and private don’t exist in antagonism as they used to. At the Rietveld, we need public spaces for private use.’[22]

Het is de opgave om zulke plekken subtiel in te voegen in de nog beschikbare ruimte, rekening houdend met de principes van maateenheid, de transparantie boven niveau 2.10 en de scherpe detailleringswijze van het gebouw. De specifieke ruimtelijke kwaliteit wordt zo doende minimaal ondermijnd. Dat is precisiewerk en vraagt ontwerpend onderzoek – zie hoofdstuk Verkenningen. In het Fedlev gebouw is hier met het initiatief Rietveld Living Room al een eerste stap in gezet.

7 GANGEN

7.1 LAAGBOUW POTENTIEEL

De ‘gele gang’ aan de binnenplaats is in de oorspronkelijke vorm een bijzondere ruimte. Vanuit de hoogbouw komend werkt de gang als een zonnige magneet, en geeft de trap naar de lagergelegen gang aan de binnenplaats een zekere allure aan de beweging. De ligging op het westen maakt het een aangename plek die, dankzij de bescheiden afmetingen, een toevoeging zou kunnen zijn aan plekken voor overleg en gesprek. Deze optie is weggevallen met het versmallen van de gang bij de laatste interne verhuizing in 2018. Het verschuiven van de wand wegens gebrek aan afdelingsruimte is een (te) verregaande ingreep waarbij het ontwerp van Rietveld – maar vooral een ruimtelijke kwaliteit voor de academiegemeenschap - het moest ontgelden. (afb. 7.1 - 7.3)

Suggestie
Een verkenning laat zien wat de meerwaarde voor de academie zou kunnen zijn als een deel van deze ruimte zou worden hersteld, met uitzondering van de metaalwerkplaats-deel. Er zou geschikte ruimte vrijkomen voor algemeen toegankelijke zit-, rust- of werkplekken. (afb.7.4 - 7.6)

Het vervangen van de dichte gangwandmodule door de glazen versie (TXT, Mode) zou een uitnodigende visuele connectie bieden met de achterliggende ruimte. Deze variant zou functioneel kunnen zijn als in de achterliggende ruimte een werkplaatsfunctie zou krijgen (bv. Material Research)

22 Nick Axel, hoofddocent Architectural Design – Survey Hoofddocenten 2021

afb.7.5 gang laagbouw expo Total Design (’70-er jaren, fotograaf onbekend)

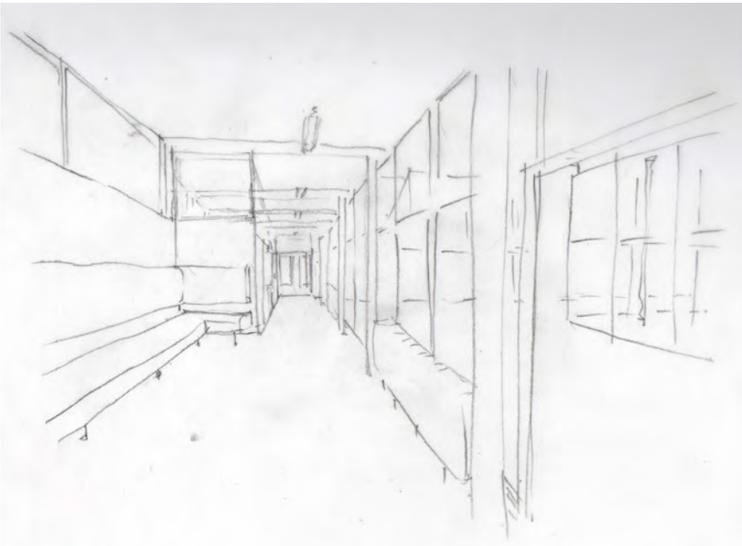

afb. 7.6 impressie gedeeltelijk herstel trap en gang

7.2 HOOGBOUW POTENTIEEL

De gangen worden intensief gebruikt. Het zijn de verkeersaders, en de plek voor gezamenlijke voorzieningen als lockers, kasten, afvalcontainers en gootstenen voor schildergerei. De kopieerapparaten/printers hebben op een aantal plekken ook een kleine desk met monitor, die doorlopend als werkstation worden gebruikt. De toegang tot het centrale trappenhuis, de lift, het sanitair en de vluchtroute naar de twee noodtrappenhuizen kaderen de mogelijkheden voor gebruik ervan als tussenruimte. De schaarse ruimte die dan nog overblijft wordt benut als ontmoetings- en werkplek. (afb. 7.7)

Op de eerste verdieping wordt de gangverbreding bij de voormalige directievertrekken benut als gemeenschappelijke afdelingsruimte van de afdeling VAV. (afb. 7.8) Hier heeft de gang een oorspronkelijk afwijkende indeling bij de voormalige directievertrekken, die nu als studioruimte worden gebruikt.

Suggestie
De indeling met een gangverbreding kan niet op alle verdiepingen identiek worden overgenomen, maar wel een voorbeeld voor meer algemeen toegankelijke tussenruimte. De lagere bovenlichten maken het een donkerdere plek, die juist voor schermgebruik gunstig kan zijn.

> ‘De gang in het Rietveld gebouw worden door onze afdeling intensief gebruikt voor gesprekken. Omdat onze atelierruimte beperkt is gebruiken de studenten vaak ook de gangen en de tafels om even aan te werken of besprekingen te voeren of om in de avond even te eten met elkaar. Die gangen zijn een waardevolle en unieke asset van het Rietveld gebouw. Ik zie ook echt dat ze door de afdelingen goed worden gebruikt.’[23]

De ruime breedte in de overige gangen biedt een strook van ca. 2 m voor zit- en werkplekken zonder de vluchtroute te belemmeren. De koppen van de gangen oostzijde zijn verkeers-luw, en daardoor gunstig als rustige bespreekplek voor de afdeling Beeldende Kunst en Mode. (afb.7.9)

Toegevoegde losse studieplekken (ontwerp Erik Slothouber) op verschillende werkhoogte zijn gerealiseerd in de gang van de tweede verdieping. (afb.7.10, 7.11) Samen met de zitelementen geeft dit een beeldende samenhang in dialoog met de vormentaal van Rietvelds kast-vitrinewanden.

Suggestie
De toegevoegde elementen zijn demontabel, en zo vastgezet dat de onderliggende kasten intact en leesbaar blijven als oorspronkelijk onderdeel van het gebouw. Bij alternatieven voor deze aanvullende elementen zouden dit ook de randvoorwaarden moeten zijn.

De gang van de derde verdieping is de enige gang die overdag door één afdeling wordt gebruikt, en is zodoende centraal beheersbaar als ruimte. Afvalbakken voor gescheiden afval, lockers en ingeklapt meubilair nemen een vaste hoeveelheid ruimte in beslag, naast het print-werkstation en de schildergootsteen. Het biedt ook ruimte voor extra ad hoc werkplekken voor de basisjaarstudenten (afb. 7.12). Na de Covid-19 pandemie ’20-’21, met de gang noodgedwongen als opslag voor de studentenwerken, is deze weer hersteld als ruimte waar buiten het

23 Margriet Kruyver, hoofddocent VAV – Survey Hoofddocenten 2021

afb. 7.7 bespreekplek gang afdeling VAV, eerste verdieping westzijde

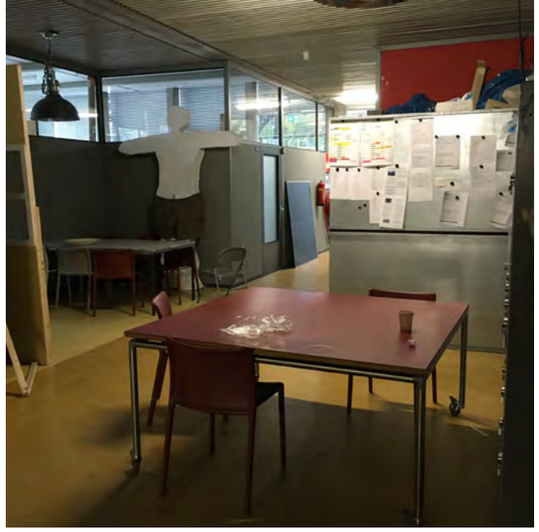

afb.7.8 'VAV Plaza' bij voormalige directiekantoren eerste verdieping

afb. 7.9 bespreekplek gang afdeling Beeldende Kunst, eerste verdieping oostzijde

afb.7.10 toegevoegde werkplekken 2e verdieping, ontwerp Erik Slothouber

7.11 toegevoegde werkplekken 2e verdieping, ontwerp Erik Slothouber

afb.7.12 gang als toegevoegde werkplek Basisjaar, 2012

eigen vaste groepslokaal kan worden gewerkt. De beschermschotten op maat voor de schuifpanelen van de kasten bieden extra wandvlak voor 2D werken. De voorzieningen voor deze gang-werkplekken zouden nog moeten worden uitgebreid: de individuele student heeft in het Basisjaar nauwelijks een werkplek voor zichzelf, enkel een vast groepslokaal. Het aanbieden van een mogelijkheid tot uitwijken, zodat de student naast de groepsdynamiek ook individueel een tijdelijke aanlandplek binnen de afdelingsverdieping kan vinden, is voor de toekomst een steeds belangrijkere ruimtelijke opgave geworden.

8 VERKENNINGEN INDELING GANG-LOKALEN

8.1 ONTWERP

De kenmerkende kast-vitrinewand bepaalt de ruimtelijke kwaliteit van de gang als tussenruimte. (afb.8.1) De afscheiding tussen de gangen en lokalen is naar de gebruiker toe ontworpen: er is afwisselend doorzicht (vitrines) en afscherming (kasten) in de loop door de gang. Dit brengt een visuele dynamiek, en maakt het gegeven van de beweging tot een kwalitatieve en ritmische ervaring.

De vitrines en kasten zijn ontworpen op een hoogte die uitnodigt tot gebruik. De bovenkanten van de rompen zijn met 2.10 m een bereikbare hoogte en daardoor een bruikbare richel. Alle bovenliggende ruimte is transparant: het geeft ruimte aan de blik over de afscheidingen heen, door het gebouw naar buiten. De maatvoering van deze onderverdeling in plint, kast/vitrine, bovenlicht is de sleutel tot de toegankelijkheid van de verdiepingen: uitnodigend, dienend en daarmee genereus van aard. Ook hier bieden op maat gemaakte schotten extra wandvlak, en zijn tegelijk een beschermlaag. (afb.8.2)

8.2 VITRINECONTACT

Tijdens de Covid-pandemie '20-'21 hebben de vitrines een belangrijke functie gehad voor het Basisjaar. De groepen van 20 studenten zijn over twee lokalen verdeeld, om zo het onderwijs te kunnen laten doorgaan met voldoende onderlinge afstand. De vitrines waren cruciaal voor contact met de andere helft van de groep in de tegenoverliggende ruimte. (afb.8.3) Het dichtzetten van vitrines aan de gangzijde met stellingkasten voor opslagruimte liet ook zien hoe gemakkelijk de gang een lange donkere tunnel kon worden. (afb. 8.4) Inmiddels is deze noodoplossing weer ontmanteld, met hernieuwde waardering tot gevolg voor de gang zoals deze door Rietveld is bedoeld met doorkijk naar de lokalen.

8.3 VERKENNINGEN RUIMTELIJKE REK BINNEN ERFGOEDWAARDE

Nieuwe plekken voor algemeen gebruik zijn schaars. De gangen zijn de enige ruimten die dit kunnen bieden zonder aan de afdelingsruimte te komen. De kast-vitrinewand is één van de beeldbepalende elementen van het gebouw, die bij voorkeur intact wordt gelaten. Het vinden van oplossingen voor algemeen te gebruiken ruimte is dus precisiewerk. Een aantal denkmodellen is hiervoor globaal verkend, waarbij het huidig afdelingsgebruik voor de gelegenheid is losgelaten en waarin de architectonische kwaliteit van het gebouw en de ligging van de ruimten als uitgangspunten zijn genomen.

afb.8.1 gang met kast-vitrinewand, foto D.Kransberg

afb.8.2 Lokaal 325 Basisjaar, afgeschermde kasten tbv wandoppervlakte

afb.8.3 vitrinecontact twee afgescheiden lokalen

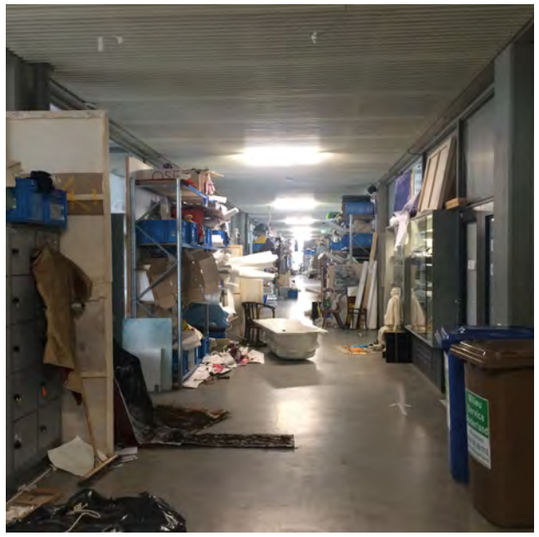

afb. 8.4 gang derde verdieping als noodopslag tijdens covidpandemie

afb.8.5 kastgebruik gang begane grond

afb.8.6 lege kastromp

8.3.A VASTHOUDEN INDELING GANGEN-LOKALEN

De kasten op de gang worden wisselend intensief gebruikt. Een mogelijkheid zou zijn om de kastinhoud elders te stallen. (afb.8.6) De schuifpanelen en kastplanken kunnen er eenvoudig worden uitgetild. Hoe zulke nissen kunnen worden benut zonder onomkeerbare ingrepen te doen, en zonder de kastromp te beschadigen is getoetst in verkennende schetsen.

Suggestie
De kastrompen zouden per direct kunnen worden ingezet voor afzonderingsplekken in de gangen, en zo toegevoegd worden aan de tussenruimte.

Een inventarisatie van de posities en openingsrichting van de kasten laat zien dat maar enkele kasten per verdieping daarvoor geschikt zijn. Dat voorkomt dat het aantal van zulke ingrepen invasief zou worden, maar biedt toch een gelijkmatig over het gebouw verdeeld aanbod van aanland- of afzonderingsplekken.(afb.8.7)

8.3.A1 NISRUIMTES VOOR AFZONDERING

Suggestie
De maat en constructie van de kastromp staan een 2-persoons zitfunctie toe – of opgekrulde lig. Met inschuifbare elementen hoeft de originele kastromp niet te worden aangetast. Een vormneutraal ontwerp met een *biobased* uitvoering hiervoor kan eenvoudig worden getest met een pilot. Op onderdelen kan het onderwijs een rol spelen. Een aan te koppelen tafelblad zou zo'n plek nog kunnen optimaliseren als werkplek.

Voordelen
- Het reliëf van wandvlakken in de gang wordt op deze plekken met 60 cm opgerekt tot de achterwand van de kastnis. De gang wordt op die plaatsen breder wat de ruimtelijke kwaliteit van de gang ten goede komt.
- Akoestische absorbtie door een zachte afwerking (kussens) is gunstig voor gesprekken en (video)bellen.
- stroomvoorziening in de vorm van USB-poorten kan eenvoudig hierin worden opgenomen
- Lichtinval in de nissen is indirect, wat gunstig is voor schermgebruik

afb.8.7 indicatieschets posities beschikbare kastnissen voor afzonderingsplekken 2021

- circulatieruimte
- kast opening gangzijde positie nisbank voor afzondering
- kast opening lokaalzijde
- vitrine

8.3.A2 GANG-UITSTULPINGEN VOOR AFZONDERING

Suggestie

Met het weghalen van een enkel wandvlak op sommige posities tussen de kast-vitrine-elementen, zou een klein aantal gevelgerichte kastnissen ook kunnen worden gebruikt als afzonderingsplekken met iets meer privacy. Hiervoor zou hetzelfde ontwerpconcept als bij de gangversies kunnen worden ingezet. Dit zou ook op subtiele manier iets aan de ruimtelijke dynamiek van de gang kunnen toevoegen. De achterliggende lokaalruimte – of een half dieptedeel ervan – zou zo bij de gang kunnen worden getrokken, met de kast-vitrinewand ongewijzigd als afscheiding. Zulke uitstulpingen als afzonderingsplek zouden algemeen toegankelijk moeten zijn. Op de 1e verdieping oostvleugel lenen twee posities zich hier het beste voor. (afb.8.10)

8.3.B PLAATSELIJK ONDERBREKEN AFSLUITING GANGEN-LOKALEN

8.3.B1 Uitbreiding algemene gezamenlijke focuswerkplekken

Er is een groeiende behoefte aan focus-werken in een gezamenlijke ruimte. De academiebibliotheek is hiervoor de uitgelezen plaats, zoals de universiteitsbibliotheken, maar door de stiltebepaling ontbreekt hier de mogelijkheid tot overleg. Een open en ontvankelijke copy-print werkplaats waar schoon kan worden gewerkt is hiervoor een goed functionerende voorziening. In het Rietveldgebouw heeft de voormalige bibliotheekruimte op de 1e verdieping precies deze kwaliteiten die een dergelijke ruimte nodig heeft: aan het einde van de verkeersbeweging door het gebouw, met uitzicht op het groen en het water zou deze plek een open en toch beschutte plek zijn voor een lage zit- of ligplaats (dit wordt door studenten gemist[24]), een aantal printers en digi-werkplekken aan het raam. Het algemeen toegankelijke karakter van de openbare ruimte als leeromgeving waar vrij doorheen kan worden bewogen is hier de opzet. Voor het geval van toekomstig ruimtegebrek heeft de voormalige bibliotheekruimte de kwaliteiten die voor een dergelijke functie ideaal zijn. (afb.8.9)

Suggestie

Met het verwijderen van de deur-met zijlicht, of misschien de wandmodule tussen gevel en directiekantoor, zou er een overdwarse ruimte ontstaan: dit deel van de gang is al verbreed en opent zich dan nog verder naar de noordgevel toe. Ook zou het adjunct-kantoor kunnen worden gekoppeld aan de hoekruimte met eenzelfde doel: een rustig gelegen algemeen toegankelijke schone werkruimte toevoegen met een minimum aan invasieve ingrepen. (afb.8.9)

24 Bijlage 2 Studenten survey Basisjaar 2020-2021, C. Boomkens, H. Snel

afb. 8.9 suggestie gezamenlijke focuswerkplek eerste verdieping waar oorspronkelijk de bibliotheek zich bevond (eerste verdieping)

afb. 8.10 indicatieschets posities gang-uitstulpingen voor afgezonderde werk- en overlegplekken, en suggestie gezamenlijke focuswerkplek

- circulatieruimte met uitstulpingen naar lokaalzijde
- kast opening lokaal- en gangzijde geschikt voor nisbank
- kast opening lokaalzijde
- vitrine
- werktafels onder raam
- aag zitten/liggen

afb.8.11 verkenning gunstige positie algemeen toegankelijke stilte-werkruimte

- circulatieruimte met algemene gezamenlijke werkruimte
- kast
- vitrine

8.3.B2 Uitbreiding algemene samenwerkplekken voor werkprocessen

In deze verkenning is gezamenlijke open werkruimte onderzocht binnen de ruimtelijke structuur van het oorspronkelijke ontwerp. Dit betekent het onttrekken van lokaalruimten ten gunste van gezamenlijk werken en uitwisseling binnen maakprocessen. Met als vooropgesteld gegeven dat er enkel naar gunstige posities in het gebouw is gekeken, en niet naar huidige bestemmingen.
Naast de montagehal in het Fedlev gebouw zouden meerdere plekken hiervoor bestemd kunnen worden, bijvoorbeeld in elk gebouw minimaal één. De studioruimte 622 in het Benthem Crouwel gebouw voorziet al in deze behoefte voor de voortrajecten en is een toegevoegde waarde gebleken voor de onderwijsprocessen van het makend leren.

Discussie
In het gebouw kunnen in theorie de wand- deur- bovenlicht- en kastmodules verwijderd worden om de achterliggende ruimte bij de algemeen toegankelijke te voegen. Het dilemma van het onttrekken van vierkante meters aan huidige afdelingsruimte blijft onveranderd.

In deze verkenning zijn de vitrinedelen inclusief de bovenlichten te behouden, om enige afscherming van de circulatieruimte en ook een ruimtelijke kwaliteit te behouden. De bovenlichten dienen ook ter verankering van de vitrines. De plattegrond toont een mogelijk gunstige positie, waarbij de afdelingsruimte in de oost- en westflanken niet worden aangetast, en de verkeersruimte naar vluchtroutes, trappenhuis, lift en sanitair ongehinderd blijft. (afb.8.11)

Knelpunten
- Kast-vitrinewand en bovenlichten maken warmtebeheersing mogelijk. Bij het weghalen hiervan zou er in het trappenhuis een warmteschild moeten komen.
- De akoestische impact op overige ruimten, geluidsoverdracht, is zonder (boven)afscheiding minder beheersbaar. Het intensieve en gefragmenteerde gebruik betekent vaak dat er een lezing wordt gegeven naast een luidruchtige activiteit in een aangrenzende ruimte. Dit zou mogelijk moeten blijven, maar vraagt om akoestische compartimentering of toevoegen van geluidsabsorberend materiaal.

8.3.C OPHEFFEN INDELING GANGEN-LOKALEN

Zuidgang als warmtebuffer onderwijsruimten hoogbouw

Een gang aan de zuidgevel als temperatuurbuffer tussen vliesgevel en lokaal wordt hier als suggestie onderzocht als een mogelijke oplossing voor de oplopende temperaturen in het gebouw bij voortschrijdende opwarming van het klimaat.
In dit model wordt de lokaal-gangenstructuur losgelaten en in twee voorstellen de gang naar de zuidgevel verplaatst. Naast klimaataanpassing zou dit ook meer algemeen toegankelijke werkplekken moeten opleveren.

Vasthoudend aan de maateenheid van 2.10 m. is naar nieuwe posities voor afsluitbare lokaalruimte gezocht. De tweede etage leent zich hier het beste voor, maar dit denkmodel zou ook op de overige verdiepingen kunnen worden toegepast. (afb.8.12 en 8.13)

afb. 8.12 verkenning zuidgang als warmtebuffer zuidwestzijde
circulatieruimte zuidwestgang met algemene gezamenlijke werkruimte verplaatst lokaal 220

kaast

vitrine

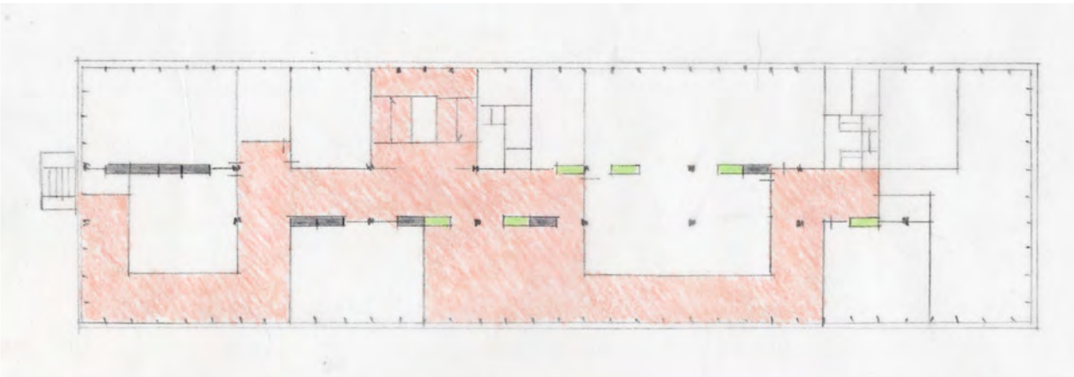

afb.8.13 verkenning zuidgang als warmtebuffer gehele zuidzijde, 2e verdieping
circulatieruimte met zuidgang, verplaatste lokael en algemene werkplekken tussen verticale ontsluitingspunten (lift (nood-)trappen)

kast

vitrine

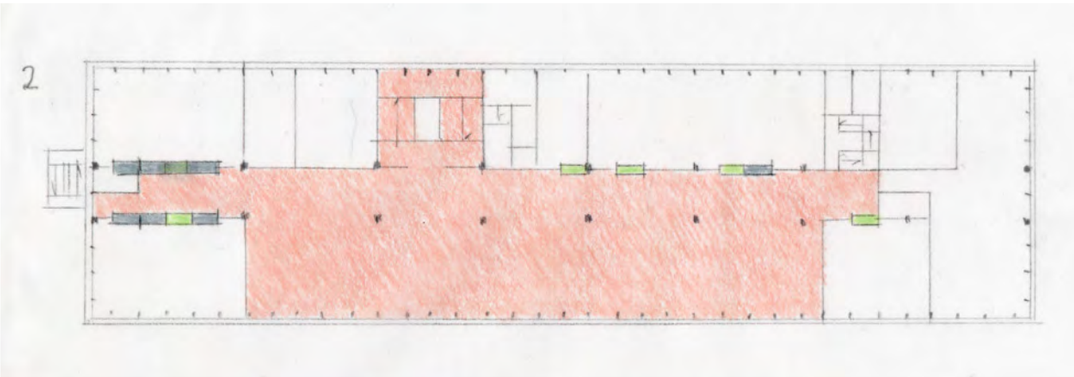

8.14 verkenning zuidzijde warmtebuffer met volledig open vloer, 2e verdieping.

circulatieruimte met algemene gezamenlijke werkruimte

kast

vitrine

Knelpunten

- beperkte lichttoetreding nieuwe lokaalruimten
- geen ramen om direct open te zetten naar de buitenlucht.
- ligging is onrustig door de dynamiek in de gangen aan drie zijden
- het principe ‘ruimte in ruimte’, zoals bij het aquarium 2e etage, levert geen prettige verblijfsruimte op, alleen voor kort gebruik.
- ongunstige akoestiek door het vele glasoppervlak dat nodig is voor voldoende lichtinval

NB! Dit scenario wordt met klem afgeraden. De verkenning laat zien dat het loslaten van de lokaal-gang indeling maar een beperkte ruimtelijke meerwaarde heeft. De ingrepen staan nauwelijks in verhouding tot de oplossingen. De ene noodoplossing zou de andere opvolgen, en vormgeving die in contrast met die van Rietveld zou moeten worden toegevoegd zou zeker invasief zijn, maar er valt te betwijfelen of hiermee niet het kind met het badwater zou worden weggegooid.

8.3.D VRIJE PLATTEGROND ZUIDFLANK

Eénzijdig loslaten afscheiding gang-lokalen
Een denkrichting is het volledig openen van één van de verdiepingsvloeren aan de zuidzijde: de vrije plattegrond, geheel of op een aantal plaatsen ontdaan van alle scheidingswanden, incl. de kast-vitrinewand. (afb.8.14) De noordzijde is hiervoor minder geschikt, door de ligging van de trappenhuizen, lift en sanitair. De nooduitgang is in deze versie toegankelijk: dit bepaalt de speelruimte. Een foto van een verdieping tijdens de bouw geeft een eerste indruk van het ruimtelijk resultaat van een dergelijke ingreep.

Discussie
Het weghalen van de afscheiding tussen gang en lokaal biedt een nieuwe vorm van hal-achtige ruimtelijkheid die uit zal nodigen tot een ander soort gebruik en toe-eigening ervan. Dit scenario doet in zeker opzicht afbreuk aan de ruimtelijke waarden van het gebouw, maar voegt een denkrichting toe over het ruimtegebruik en beheer ervan.

Mits behoedzaam uitgevoerd zou hier het principe van ‘shared space’ kunnen worden toegepast. In een dergelijke vorm van consensusbeheer zou de onderlinge afstemming en gezamenlijke verantwoordelijkheid een uitgangspunt voor gebruik zijn, naar voorbeeld van het Pontplein achter Amsterdam CS.[25] Een dergelijke ruimte zou opnieuw veroverd moeten worden, maar ook een nieuw soort ruimte bieden waarvan de uitwerking nu moeilijk voor te stellen is. Nieuwe randvoorwaarden zouden in zo’n model moeten worden vastgesteld om gebruiker en gebouw wederzijds optimaal dienstbaar te laten zijn. Een terugkeer naar een gang-lokalenindeling bij tegenvallend resultaat zou ten alle tijden mogelijk moeten zijn: deze indeling is beproefd en voorhanden.

25 Pontplein achter Amsterdam CS: complex verkeersknooppunt dat sinds 2016 vrij van het sturing is gelaten en hiermee de verantwoordelijkheid om er vrij van ongelukken doorheen te komen bij de gebruiker is gelegd.

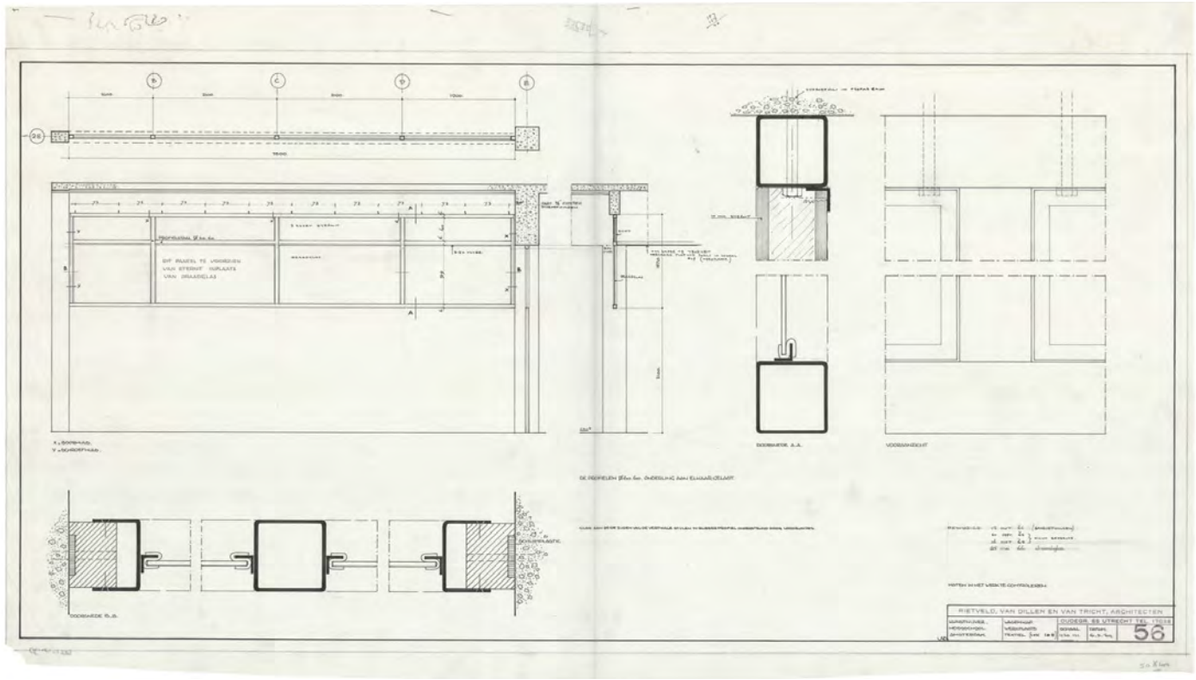

Afb. 9.1 ontwerptekening scheidingswand RIEZ nr. 93-1

Knelpunten

Fysiek: Er zullen in de open ruimten nieuwe compartimenteringen ontstaan. Hoe deze zouden moeten worden vormgegeven is een nieuw vraagstuk dat hieruit volgt.

NB: Dit leidt mogelijk terug naar het oorspronkelijke ontwerp, waarin deze vraagstukken al zijn geadresseerd.

Programmatisch: deze hoeveelheid vrije ruimte is niet beschikbaar met de huidige verdelingsmatrix. Deze zou dan, met zicht op de educatieve voordelen van meer algemene studieruimte, moeten worden herzien.

Beheer: een dergelijke ruimte wordt gemakkelijk een puinhoop als niemand van de gebruikers eindverantwoordelijk is.

8.5 AANBEVELINGEN, SUGGESTIES TUSSENRUIMTE

- Het Rietveldgebouw biedt mogelijkheden voor meer tussenruimte voor afdelingsoverstijgende activiteiten en samenwerkingsverbanden. Maar dit gaat ten koste van vierkante meters van afdelingen en andere voorzieningen. Zie hoofdstuk ‘Vergroening’ voor de buitenruimte als tussenruimte.
- Zoeken naar overlap in ruimtelijke wensen van afdelingen kan nieuwe ruimte opleveren. Wanneer het een meerwaarde voor het onderwijs oplevert zou dit een sleutel kunnen zijn voor meer collectief gebruik van bepaalde ruimten.
- Extra ruimte voor werkplaatsonderwijs kan onderzocht worden, ook voor afdelingsgebonden werkplaatsen.
- Het potentieel van de laagbouw voor werkplaatsgebruik opnieuw tegen het licht houden. De ligging is gunstig voor aan- en afvoer van zwaarder materieel, installaties en grondstoffen. De lichtinval vanuit het sheddak is functioneel voor materiaalbewerking. Het oorspronkelijke ontwerp was ook voor dergelijke functies bedoeld.[26] Het zou een uitgelezen plek zijn voor het toekomstige lectoraat ‘Material Research’ of andere materiaalgebonden werk- en onderzoeksplaats: centraal, zichtbaar, toegankelijk.
- De gang van de laagbouw is oorspronkelijk bedoeld als een ruimte, en als zodanig uiterst geschikt voor tussenruimte-functies die nu nodig zijn. De ligging aan de binnenplaats is bijzonder, net als de trap die het hoogteverschil moet overbruggen. De ruimtelijke kwaliteit van de oorspronkelijke breedte zou op moeten wegen tegen de winst aan studioruimte. Bij de laatste ‘shuffle’ in 2018 is dit m.i. een te verregaande ingreep geweest in de ruimtelijke waarde van dit deel van het gebouw. Herstel van de trap en deze gang ter plekke van de studio’s hoeft geen ruimteverlies te betekenen, als deze wordt uitgeruild met andere studioruimte die minder architectonisch markant is. Herstel van deze situatie wordt met klem aanbevolen. (afb.7.4A)
- De gangen van de hoogbouw bieden een aantal opties voor het oprekken van de tussenruimte voor afzonderingsplekken, binnen de mogelijkheden van de kast-vitrinewanden en reversibel van aard.
- Behoud gangen-lokalen indeling: bij radicale ingrepen zou Rietvelds ontwerp op één etage authentiek kunnen blijven, om het ruimtelijk concept van gangen-lokalen te behouden als erfgoed.

afb.9.2 verplaatsbare scheidingswand, hoge uitvoering

afb.9.3 verplaatsbare scheidingswanden, hoge uitvoering, met deur- en zijlichtmodule

9.4 verplaatsbare scheidingswanden, uitvoering met verspringende hoogte

afb.9.5 verplaatsbare scheidingswand, lage uitvoering met panelen t.b.v. leidingdoorvoer

afb.9.6 verplaatsbare scheidingswand, hoge uitvoering, volledige beglazing

afb.9.7 één-travee ruimte, hoge uitvoering, afdeling Sieraad

9 VERPLAATSBARE SCHEIDINGSWANDEN

9.1 RUIMTELIJKE WAARDE

Het concept van de verplaatsbare scheidingswanden is een kernwaarde van Rietveld's ontwerp. (afb. 9.1) Het vinden van een oplossing voor veranderende indelingen was een elementaire opgave, hij had begrepen dat dit hier nodig zou gaan zijn.

> 'Ik heb Zürich en Stockholm bezocht om daar academies te bekijken en de TH in Eindhoven. Maar eigenlijk waren we toen al in een te ver stadium. Wat in Stockholm zo fout was, was dat er niets aan de indeling gewijzigd kon worden. Bij ons kan dat wel. Rietveld heeft dat van het begin af aan ook zo bedoeld. De wanden zijn licht en eenvoudig verplaatsbaar, het heeft ook veel moeite gekost om daar goedkeuring voor te krijgen met het oog op brandveiligheid en dergelijke. In de TH in Eindhoven kon je de indeling ook makkelijk wijzigen.'[27]

De vormgeving van deze wanden is rank in detaillering, met een goed begrepen maatvoering. (afb. 9.2) Want hoewel de lokalen een flinke hoogte hebben blijft de ruimte aan de menselijke maat gekoppeld dankzij de verticale onderverdeling in wandvlak en bovenlicht. De ruimte is daardoor niet intimiderend ondanks de hoogte. De bovenlichten zijn een visuele 'escape': een ervaring van 'ruimte hebben' dankzij de lange zichtlijn. Dit geeft oriëntatie in de beweging door het gebouw. Ook als het bovenlicht aan de andere kant is geblindeerd is het glas nog steeds een reflectievlak voor licht en beeldspiegeling. Deze nuance in textuur voegt een subtiele ruimtelijke kwaliteit toe. (afb.9.3 - 9.6)

9.2 KLEINERE COMPARTIMENTEN

De hoogte-breedte verhouding bij de minimale 1 travee-compartiment is problematisch: de ruimte wordt een hoge schacht. (afb. 9.7) In de gangen, hal, kantine en toiletten wordt deze koker-werking opgeheven door een verlaagd plafond.

Suggesties

- Een compartimentering in het lokaalgedeelte naar kleinere ruimten met de bestaande modules kan een oplossing zijn voor nieuwe (afzonderings-) functies, ondanks de kokerwerking. Er zou hiervoor ook in de hoogte kunnen worden gedacht, met een verticale opdeling in gestapelde units of een kleine tussenvloer. Zo'n constructie zou als bouwpakket kunnen worden ingevoegd. Dit is een ontwerpopgave. Met een proefopstelling zou dit vrij makkelijk kunnen worden getoetst.
- Indelingen met kleinere modules over dwars (afb.9.8) worden momenteel nergens in het gebouw toegepast, maar kunnen nog oplossingen bieden als er meer compartimenten nodig zijn.

26 Zie ook: Jeroen van den Eijnde, pag. 311, voor typologieen van gebruik

27 Uit: Interview met Sybren Valkema (1916), oud docent basisstudie, dessinontwerpen en compositie- en vormleer, oprichter werkgroep Glas, afwisselend waarnemend- en adjunct directeur (en vanuit die functie 'bouwheer') IvKNO, later Gerrit Rietveld Academie, van 1943-1981, 28.3/27.4.'83

afb. 9.8 module overdwars, foto Kim Zwarts

afb. 9.9 scheidingswand lokalen Basisjaar derde verdieping zuidzijde, afstudeerwerk Joana Velu 2021

afb. 9.10 stalen schuifpuien tussen gang en werkplaatsen souterrain

afb. 9.11 ruimtescheiding souterrain tussen werkplaatsen Grafiek en TXT

afb. 9.12 ruimtescheiding kantoor werkplaatsbeheer souterrain

afb. 9.13 trappenhuisruimte souterrain, oorspronkelijke situatie

> (...)'We mochten rommelen aan het gebouw met de bedoeling dat het door een soort zelfwerkzaamheid, vanuit het gebouw zou ontstaan. Dat er wanden verplaatst en gesloopt konden worden, dat was van het begin af aan zo bedoeld. We moesten kunnen veranderen, voor een levend kunstonderwijs (...) Wat dat betreft is het een levend gebouw, waar je van alles mee kunt doen.'[28]

9.3 AANVULLENDE ONTWERPEN

Voor een aantal nieuwe behoeften en situaties is aanvullende scheidingswanden ontworpen door Erik Slothouber. Deze zijn passend ontworpen voor montage binnen het constructieve skelet, het gebouw hoeft zo minimaal te worden aangetast bij plaatsing. Er zijn schuivende, taatsende en vaste elementen, allen ingeklemd tussen vloer, plafondbalken en kolommen. Deze wanden hebben het scala van scheidingswanden aangevuld vanuit gelijksoortige principes voor vorm, materialisering en detaillering als die Rietveld hanteerde. Alleen is de constante van de transparantie door de bovenlichten in deze modellen losgelaten. Dit doorbreekt de éenheid van het gebouw naar komt tegemoet aan de behoefte aan doorlopende hoge wandvlakken.

Op de derde verdieping zuidzijde zijn de lokalen van het Basisjaar van elkaar gescheiden met een gesloten wand over de volledige hoogte. (afb.9.9) De heldere detaillering van de boven- en onderaansluiting sluit aan op de vormgeving van het gebouw. Gezien de hoogte is het een massieve constructie, en zijn de wanden weliswaar demontabel maar vallen niet meer onder de categorie 'flexibel'.

In het souterrain worden de vier werkplaatsen met een uniforme stalen schuif-wand afgesloten. (afb. 9.10) Een gemonteerde, en dus reversibele afscheiding is zo ontworpen dat de transparantie optimaal is, de constructie helder met aandacht voor de detaillering en een bescheiden beeldende impact. (afb. 9.11) Als aanvulling op de originele wand-typologieën van Rietveld hebben de ontwerpen van Slothouber een eigen categorisering in het bouwarchief van de academie met het verschijnen van dit CMP. Zo kan bij mogelijke veranderingen in indeling één van deze modellen worden toegepast wanneer de wanden van Rietveld geen oplossing bieden. Zo kunnen alsnog vergissingen hersteld worden gemaakt zonder de ruimtelijke kwaliteit van de oorspronkelijke situatie aan te tasten, zoals bv. de later toegevoegde opslag onder de trap in het souterrain. (afb. 9.13)

9.4 VERPLAATSINGSOPERATIES

> (...) 'Het interieur is zo ontworpen dat allerlei veranderingen eenvoudig aan te brengen zouden zijn. Door de veranderende conjunctuur blijken die veel ingrijpender te zijn ofwel budgettair onhaalbaar te worden. Veel sterker blijken echter toch weer menselijke factoren – geringe bereidheid tot verplaatsen en omschakelen – de ware redenen te zijn om reorganisaties te dwarsbomen.'[29]

28 Uit: Interview met Sybren Valkema (1916), oud docent basisstudie, dessinontwerpen en compositie- en vormleer, oprichter werkgroep Glas, afwisselend waarnemend- en adjunct directeur (en vanuit die functie 'bouwheer') IvKNO, later Gerrit Rietveld Academie, van 1943-1981, 28.3/27.4.'83. Bron: 'Een academiegebouw als model', samengesteld door Erik Slothouber, Jeannette van Brummelen, uitgave Gerrit Rietveldacademie 1984

29 Charles Jongejans (1918), oud-docent Grafisch ontwerpen Instituut voor kunstnijverheidsonderwijs IvKNO, later Gerrit Rietveld Academie, van 1948-1982. Bron: 'Een academiegebouw als model', samengesteld door Erik Slothouber, Jeannette van Brummelen,

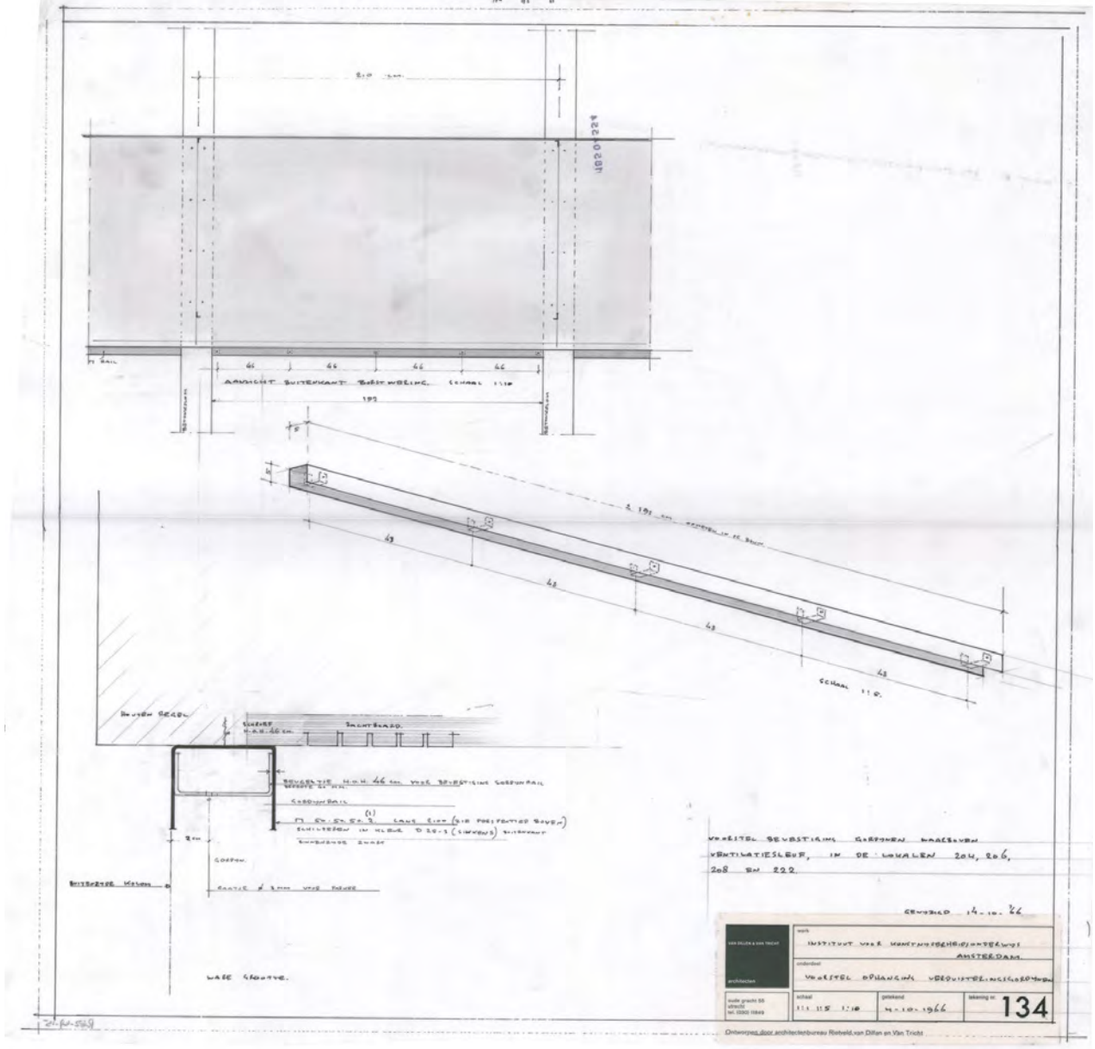

afb.10.5 ontwerptekening verduisteringsgordijn en ophanging tek.RIEZ.107-15

De belofte van een flexibele indeling is in de praktijk toch weerbarstig gebleken, en gebleven. Dat deze verplaatsingen niet ‘zomaar op een zaterdagmiddag konden worden gedaan’, daarvan was Rietveld zich al vanaf het begin van bewust. Toch zijn deze verplaatsingen een jaarlijks terugkerende ingreep, waarbij het ruimtelijke idee van het gebouw binnen de maateenheid wordt gevolgd. Het verplaatsen van een tussenwand is een mogelijke maar kostbare operatie, met slijtage aan de oorspronkelijke stalen onderdelen en restafval tot gevolg.

9.5 EEN VERBETERDE VERSIE

Een lichtere, makkelijker verplaatsbare reconstructie zou een kostenbesparende ontwerpopgave zijn, die het toekomstig soepel functioneren van dit gebouw zou kunnen ondersteunen.

Hypothetisch zou Rietvelds ontwerp voor deze wanden een eerste proefversie kunnen zijn die nog een verbeterde uitvoering verdient. Rietveld was geïnteresseerd in de voortschrijding van de techniek. Het speet hem dat hij toekomstige ontwikkelingen niet meer zou meemaken.[30]

Een geïnnoveerde versie die duurzamer is gematerialiseerd en makkelijker op te bouwen is zou de verplaatsingen versoepelen, en vooral: normaliseren. Ingelaten voorzieningen zouden opbouw en gebruik nog efficiënter kunnen maken, zoals koppelingen voor makkelijke montage van de hoge bescherm- en werkschotten, ophangpunten voor verduisteringsschermen[31] en USB poorten. Scheidingswanden 2.0. Zie ook de aanbevelingen in hoofdstuk ‘Grondhouding’, Elmo Vermijs, pag.351

Suggestie

- Het principe van flexibele scheidingwanden proberen gebruiksvriendelijker te maken. Het gebouw zou zo makkelijker kunnen meebewegen met de jaarlijkse veranderingen in afdelingsgrootte, en ondersteunend zijn aan het onderwijsconcept[32]. Een lichtere en duurzamere reconstructie zou een oplossing kunnen zijn, te toetsen in een pilot op locatie.
- Het onderwijs betrekken bij deze ontwerpopgave. Samenwerkingen zoeken met innoverende partijen, waarmee de positie van de academie kan worden versterkt. Net als Rietveld in zijn tijd, zouden dit voorlopers in hun gebied moeten zijn, in dit geval van *biobased* verplaatsbare ruimtescheidingen. Voor studenten is dit een uitgelezen kans om in gesprek te kunnen gaan met makers en vernieuwers, mogelijk hun toekomstige collega’s. Het toekomstig Lectoraat Material Research zou hierbij een gidsfunctie kunnen vervullen.

30 Uit: ‘Gerrit Th Rietveld Leven Denken Werken’ Bertus Mulder, uitgeverij SUN, 1994.
31 zie: Verduistering, pag. 409
32 *Undefined Unsolicited unsettling. Instellingsplan 2020-2025, Gerrit Rietveld Academie, Rietveld Academie, Sandberg Instituut*, Amsterdam: Uitgave Gerrit Rietveld Academie, 2019, 10.

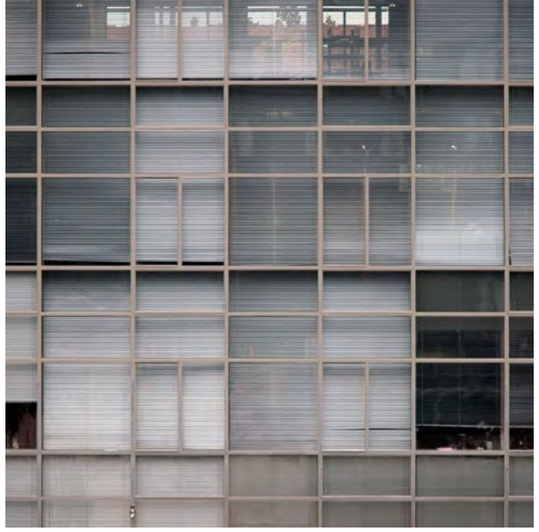

afb. 10.1 geveljaloezieën, foto Hans Vroege

afb.10.2 Fashionshow tegen achtergrond Rietveldgebouw met gesloten jaloezieën

afb. 10.3

afb.10.4 dagelijks gebruik jalouzieën zuidgevel

afb. 10.6 algemene verduisterbare cabine derde verdieping

afb.10.7 kierdichte verduistering fotostudio afdeling Fotografie

10 VERDUISTERING EN ZONWERING

10.1 ZONWERING JALOEZIEËN

Rietvelds concept van transparantie brengt zonwering en verduistering als onvermijdelijke voorzieningen met zich mee. De oplossingen hiervoor zijn deel van zijn ontwerp en niet zomaar inwisselbaar. Met name de zonwering van aluminiumkleurige jaloezieën is beeldbepalend voor het gebouw. De horizontale verdiepingsscheidingen worden zo aan het zicht onttrokken, wat het effect van de doorlopende vliesgevel versterkt. Textuur, kleurkeuze en maatvoering van de lamellen ondersteunen de suggestie van dematerialisering van de gevel en de architectonische samenhang van het gebouw.

Het intensieve gebruik ervan geeft vooral de zuidgevel een subtiele dynamiek door de verschillende standen tussen open en dicht. (afb. 10.1 foto: Hans Vroege) Bij de Fashionshow 2012[33] is de zuidgevel als achtergrondbeeld ingezet voor de presentatie in het tegenovergelegen BenthemCrouwel gebouw, dat destijds net in gebruik was en een nieuw uitzicht bood op de oudbouw. Met alle jaloezieën in eenzelfde gesloten stand krijgt het Rietveldgebouw een compacte sculpturale kwaliteit, (afb. 10.2 en 10.3) een toestand die in de praktijk zelden voorkomt met zoveel verschillende gebruikers in alle ruimten (afb.10.4).

Als zonwering zijn deze jaloezieën praktisch en effectief, zeker nu de bediening ervan weer handmatig en per element gebeurt. Het analoge mechaniek is robuust, en geschikt voor intensief dagelijks gebruik door docenten en studenten. Bij plotselinge windvlagen en opengeschoven raam kan de neergelaten jaloezie naar buiten worden gezogen, en kunnen de lamellen beschadigen. Dit wordt terecht met zorg onderhouden.

10.2 NOODZAAK VERDUISTERING VOOR KUNSTONDERWIJS

Functionele verduistering als voorziening voor het kunstonderwijs is in dit gebouw een uitdagende opgave. Ten tijde van de ingebruikname is al een ontwerpvoorstel gemaakt voor een gordijn om dit probleem te ondervangen. (zie ontwerptekening pag. 408) Deze is toen al specifiek ontworpen voor de blindering van de fotostudio in lokaal 222, de enige afdeling dit destijds nodig had. Inmiddels is het gebruik van projectie en beeldschermen algemeen geworden en zullen de voorzieningen in het gebouw daarin moeten meebewegen.

De overvloedige lichtinval is hinderlijk bij het gebruik van beeldschermen. Tafelopstellingen worden voor schermgebruik aangepast en ‘draaien met het licht mee’. De afdeling Fotografie gebruikt een losse verduisteringscabine die over een tafel met computerscherm kan worden geplaatst bij precisiewerk. In de gang van de 3e verdieping is ook een kleine algemene ruimte bestemd voor werken bij verduistering. (afb.10.6) Bij media waar een langduriger en intensiever schermgebruik de praktijk is, bv. bij de afdelingen VAV en Fotografie, is de verduisteringsbehoefte van een andere orde. De afdeling VAV kan gebruik maken van de lichtdichte studio- en werkruimten in de kelders van de overige twee gebouwen. De fotografiestudio is sinds de ingebruikname van het gebouw nog

33 ontwerp 2012 Niels Klavers, Afdelingshoofd Fashion Department

afb.10.8 incidentele verduistering bij Open Dag presentatie Basisjaar 2018

afb.10.9 incidentele verduistering bij Open Dag presentatie Basisjaar 2022

afb.10.10 projectie in half verduisterd lokaal met open bovenlichten

afb.10.11 ontmantelen aftimmering verduistering Graduation Show 2021

afb.10.12 kierdichte verduisteringsdoeken

onveranderd in lokaal 222. Met rolluiken in geleidingsprofielen op de betonnen kolommen (afb. 10.7) heeft de studio inmiddels een hermetische kierdichte verduistering aan de gevelzijde, en zwart geschilderde bovenlichten aan de gangzijde. Het is een demontabele voorziening en tast het gebouw niet aan, en zou ook op andere plekken kunnen worden ingezet als dit nodig zou blijken.

10.3 INCIDENTELE VERDUISTERING

De studenten zijn zelfredzaam en inventief in het vinden van een tijdelijke oplossingen voor verduistering bij presentaties, intern of openbaar. Met tape en zwarte vuilniszakken of papier worden bovenlichten en vitrines afgeplakt. In combinatie met jaloezieën in gesloten stand voldoet dit vaak prima. Jaarlijks worden er bij het Basisjaar voor de Open Dagen lokalen getransformeerd voor een groepsinstallatie waarin projectie en lichttechniek vaak een belangrijke plaats inneemt. (afb.10.10)

Voor de Graduation Shows zijn oplossingen nog drastischer: tijdelijke losstaande units of lokaalafscheidingen worden op maat ontworpen en kierdicht gerealiseerd als onderdeel van de afstudeerpresentatie. Na afloop worden deze weer ontmanteld. (afb.10.11) Er zijn ook vlakke gordijnpanelen voorhanden die vanuit de koof tussen de kolommen in de gevel worden opgehangen. Dit wordt uitgevoerd door de facilitaire dienst, en kan niet vrij door de gebruiker worden ingezet. Deze blindering is lichtdicht en komt het dichtst bij een gewenste bedienbare versie voor de gehele gevel. (afb.10.12)

10.4 THEORIELOKALEN EN LEZINGENRUIMTEN

Verdeeld over de drie gebouwen zijn er verduisterbare lokalen met vaste apparatuur voor presentaties met projectie bestemd voor groepsbijeenkomsten. De zgn. theorielokalen worden afgeschermd van daglicht met zwarte flanellen gordijnen Deze zijn met de hand of trekkoord eenvoudig te bedienen. Nadeel is dat het volumineuze pakket zwart textiel in de gevel de ruimte beïnvloedt, versombert, en het lokaalgebruik tot lezingen en ‘schone’ maaktechnieken beperkt. (afb. 10.13) Voor grote groepen en lezingen zijn de Theorietrap (Fedlev gebouw) en de gymzaal bestemd. Hier worden de verduisteringsgordijnen op afstand bediend gezien de hoogte van de ramen. De hoogte maakt het bedieningssysteem kwetsbaar, vooral in de gymzaal.

Een aantal volledig verduisterbare maakruimten voor studenten liggen aan de ‘blinde’ zijde van het Benthem Crouwel gebouw. Deze worden intensief gebruikt op reservering. In de kelderruimten van de twee gebouwen zijn de filmstudio’s en montageruimten zonder daglichttoetreding beschikbaar.

Suggestie

Een uitbreiding van de ‘schone’ ruimten in het Benthem Crouwel - en Fedlev gebouw die uitstekend geschikt zijn voor volledige verduistering. Een aantal is al goed uitgerust met projectievoorzieningen en gordijnen. Een ruil met theorieruimten in het Rietveldgebouw zou daar extra maakruimte met een minder kwetsbare witte vloer kunnen opleveren.

afb. 10.13 theorielokaal gordijnen

afb. 10.14 reflectievlak afgeschermd bovenlicht

afb.10.15A verduistering bovenlichten lokaal 110 met rolgordijnen en geschilderd glas

afb.10.15B verduistering hoge bovenlichten met rolgordijnen

afb. 10.16 'tv-kar'

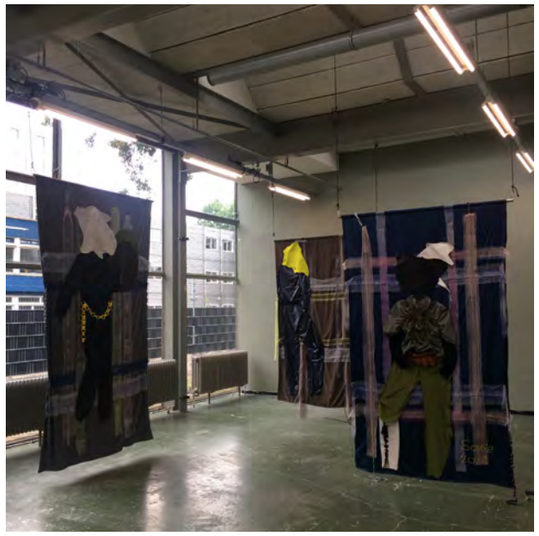

afb.10.17 gedempte lichtinval in voormalige houtwerkplaats in laagbouw, afstudeerwerk Bonnie Ogilvie 2021

10.5 LOKAAL- EN ATELIER-RUIMTE

Het idee dat projectie een voorziening is voor centrale en 'schone' activiteiten, zoals bij frontaal classicaal onderwijs gaat voor het makend onderwijs niet meer op. Projectie met een beamer is in studieprojecten een regulier onderdeel van een werk, en wordt gehanteerd als een zaklamp: een te manipuleren lichtbundel. De last van zware gordijnen die de ruimte beïnvloeden staat haaks op de behoefte aan neutrale werkruimte voor het beeldend onderzoek met projectie.

Suggestie
Verduisterende rolgordijnen parallel aan de jaloezieën kunnen voor atelier- en materiaalgebonden werkruimten ('niet-schoon') een minder kwetsbare en meer vorm-neutrale oplossing zijn. Montage in de koof achter de borstwering parallel aan de jaloezieën zou de lokaalruimten vrijhouden van beeldverstorende elementen. Ook van buiten naar binnen gezien zal er zo geen onnodig horizontale onderbreking van het gevelbeeld zijn en recht doen aan het ontwerp van het gebouw.

Een uitvoering met stootvaste bediening is een voorwaarde, zoals die van de jaloezieën, gezien de hoogte van de raampartij en de krachten die met de bediening gepaard gaan. Dat een scherm bij geopend raam naar buiten kan worden gezogen, en evt. beschadigd raken, moet worden meegewogen. Maar dit zou geen belemmering moeten zijn voor een proefopstelling - mogelijk voor de vaste ramen. In combinatie met de gesloten jaloezieën zou dit bij alle disciplines de nodige verduistering kunnen zijn bij het dagelijkse groepsgebruik van projectie en beeldschermen. Wanneer dit gebouw-breed zou worden ingezet zou ook dit de flexibiliteit van de indeling vergroten.

10.6 BOVENLICHTEN

Als de bovenlichten aan de achterkant zijn afgeschermd geeft de reflectie van het glas de ruimte toch een kwaliteit in textuur, en brengt subtiele dynamiek in het wandvlak. (afb. 10.14) De dichtgeschilderde bovenlichten in de scheidingswanden zouden kunnen worden heropend, wanneer daar aan beidezijden verduisteringsrolgordijnen zouden worden opgehangen. Deze hebben weinig ruimtelijke en beeldende impact en zijn handmatig te bedienen. Een uitvoering met een robuustere bediening dan de huidige zou het gebruik ervan nog versoepelen. Zo zou tussen veel lokalen de transparantie hersteld kunnen worden zonder de verduisteringsfunctie te verstoren. (afb.10.15A, 10.15B)

10.7 DAGLICHTARME SCHERMPLEKKEN

Het schermgebruik is alomtegenwoordig en nauwelijks meer plaatsgebonden, draadloze verbindingen sturen de apparatuur aan. Het gebruik voor communicatie wordt in lessituaties ingezet, individueel en in groepsverband.

10.7.1 ONLINE GROEPSONDERWIJS

Het onlineonderwijs is tijdens de Covid-19 pandemie noodgedwongen genormaliseerd. In combinatie met schermgebonden communicatie kon het praktijkonderwijs aan de academie worden voortgezet, zij het onder strikt gecontroleerde omstandigheden. Uit surveys kwamen kritische geluiden naar voren over de technische voorzieningen voor groepsbereik, die op dat moment onder grote druk stonden. Noodoplossingen met laptops bereikten het individu maar niet een groep. De gesloten jaloezieën voldeden amper als verduistering bij grootschermprojectie. Onder druk van deze uitzonderlijke situatie is snel duidelijk geworden welke extra voorzieningen nodig zijn voor goed functionerend online groepsonderwijs nodig zijn. Hoewel dit voor makend leren een ineffectieve vorm van onderwijs is gebleken zal het niet meer verdwijnen. De oplossing ligt inmiddels in de apparatuurkeuze en minder in verduisteringsvoorzieningen van het gebouw. Verplaatsbare beeldschermen van fors formaat en met hoge resoluties (‘tv-karren’) voldoen voor groepsbereik in lokalen. (afb. 10.16) De verduistering met de bestaande jaloezieën is daarmee behoorlijk toereikend bij een snel wisselend dagelijks lesrooster.

10.7.2 INDIVIDUEEL EN EEN-OP-EEN DIGITAAL OVERLEG

Het individuele schermgebruik voert een ruimtelijke component met zich mee: er zijn plekken nodig waar iemand kan landen (zitten) en digitaal handelen. Oplaadpunten, akoestische demping en afscherming van directe lichtinval zijn hiervoor een vereiste.

Het Rietveldgebouw kan hierin voorzien, mits dit in proportie is met de maatvoering van het gebouw. Bij voorkeur worden er een aantal formaten cabines van eenzelfde typologie hiervoor op maat ontworpen. De detaillering dient van eenzelfde verfijning te zijn als die van het gebouw. Dat luistert nauw en is een ontwerpkwestie meer dan een productaanschaf. De gangen zijn uitermate geschikt voor units lager de bovenlichten dan 2.10 m en maximaal 1.50 m uitkragend de gang in: bij deze afmetingen blijft de ruimtelijke kwaliteit van de gang als ruimte nog behouden.

In de laagbouw is de ruimte onder het sheddak (nu afdeling Beeldende Kunst) gunstig dankzij de indirecte lichtinval, net als de voormalige houtopslagplaats in het souterrain (afb.10.17). Daarnaast zouden ook in het BC- en Fedlev gebouw naar geschikte microruimten voor ‘digicabine’s’ worden gezocht als aanvulling op het Rietveldgebouw. Er zullen in alle drie de gebouwen meer van deze microruimten nodig gaan zijn, als zorgvuldig gemaatvoerde losse pixels in het ruimtelijke landschap.

10.8 AANBEVELINGEN

- Bestaande jaloezieën behouden en onderhouden zoals ze nu zijn aangebracht. Een beeldbepalend kenmerk van het gebouw, maar ook neutraal in de binnenruimte.

afb. 11.1 eigen planten beheerder computerwerkplaats

afb. 11.2 werkplek decaan met eigen plantenverzameling

afb.11.3 oorspronkelijk beoogde plek voor binnenbeplanting; vensterbank trappenhuis souterrain

afb.11.4 planten op reikhoogte bovenblad kast-vitrinewand, Basisjaar 2022

afb. 11.6 groen tussen kolommen, studentenproject DIY workshop 2013

afb. 11.7 stekjeshouders aan kolommen, ontwerpsuggestie student Agathe Plouzennec 2021

- Verduisterings-rolgordijnen parallel aan de bestaande jaloezieën aanbrengen over gehele gevel: projectie en beeldschermen zijn in alle lagen van de studie en werk op dagelijkse basis nodig. Flexibiliteit van indeling wordt hiermee vergroot. Verkenning met pilot in zuidlokalen.

- Aantal verduisterbare schone ruimten in de twee andere gebouwen uitbreiden ten gunste van meer maakruimte in het Rietveldgebouw.

- Breder toepassen van bovenlichtverduistering met lichtere rolgordijnen, als bestaand. Voor woelige onderwijsomstandigheden te denken aan een click-on montage-systeem, op te nemen in een mogelijke reconstructie-versie van de scheidingswand.

- Daglichtarme digi-werkplekken: overal verspreid in het gebouw aanbieden, ook half- open versies overwegen. Gangen en laagbouw zijn hiervoor geschikt. De ruimten rondom de voormalige directievertrekken en voormalige bibliotheek op de eerste verdieping zijn ook gunstig gezien de aard van de lichtinval. Met precisie zulke plekken identificeren.

11 VERGROENING

11.1 INLEIDING

De academie heeft haar ambities uitgesproken over verduurzaming[34]. Uit student surveys komt naar voren dat de zorg voor ecologisch handelen bovenaan de wensenlijst staat[35]. De toekomst van huidige studentengeneraties staat in een ander perspectief dan toen het gebouw werd ontworpen, de urgentie van de klimaatcrisis wordt breed gevoeld.

De inventiviteit van de gemeenschap en de faciliteiten voor materiaalgebonden werk maken een kunstacademie tot een bij uitstek geschikte plek voor vernieuwend onderzoek. Productietechnieken en materialen die destijds vernieuwend waren kunnen mogelijk worden vervangen door nieuwere toekomstbestendige versies. Een Rietveldgebouw 2.0?

Als aanvulling op het hoofdstuk ‘Grondhouding’ is hieronder ingezoomd op een aantal praktische aspecten die hieruit zouden volgen om zo vergroening in toenemende mate ondersteunend aan het onderwijs te laten zijn. De uitspraken van Rietveld zijn een referentiekader dat sturend is bij afwegingen over het ingrepen in het gebouw en het terrein.

> ‘Het beeld van de werkelijkheid is geheel afhankelijk van de speciale begrensdheid van het organisme, dat door het bewustzijn tot individu werd. De schaal waarop wij de omgeving als werkelijkheid beleven is voor onze waardebepaling maatgevend, doch in geen enkel opzicht superieur ten opzichte van welk ander organisme dan ook. De mens heeft zich vanwege z’n bewustheid en denkvermogen van hogere orde gevoeld en daarom ook de

34 *Undefined Unsolicited unsettling. Instellingsplan 2020-2025, Gerrit Rietveld Academie, Rietveld Academie, Sandberg Instituut*, Amsterdam: Uitgave Gerrit Rietveld Academie, 2019, 45.

35 Bijlage 2 Studenten survey Basisjaar 2020-2021, C. Boomkens, H. Snel

afb.11.8 gemeentelijke groenstrook noordzijde (jaren ’70, fotograaf onbekend)

afb.11.9 Kaukasische vleugelnootboom in gemeentelijke groenstrook noordzijde gebouw

afb. 11.10 doorzicht naar boom vanuit lokaal 319

afb. 11.11 kantoor afdeling VAV herfstgeel

afb. 11.12 introductie Basisjaar 2011

plicht op zich genomen het leven in ’t algemeen op te voeren tot hoger orde. Ik wil niemand de illusie ontnemen dat dit zou kunnen, maar ik zie in alles leven en in alle leven een naar eigen aard ontwikkeld bestaansrecht, waarvan wij niet kunnen uitmaken in hoeverre dit van zichzelf bewust is, of het nu een mineraal, een plant of een dier is.’[36]

11.2 BINNENKLIMAAT

Op dit moment heeft de academie geen agenda voor groenbeheer in het interieur. Studenten en medewerkers brengen eigen planten mee. In ruimten waar apparatuur non-stop in werking is, zoals printers en computers, is het effect hiervan merkbaar op de luchtkwaliteit en temperatuur, zeker voor degenen die hier voltijd werkzaam zijn als werkplaatsbeheerder of decaan. In de computerwerkplaats brengt een overvloedige hoeveelheid planten dit terug in balans, al is dit op eigen initiatief ingebracht. (afb. 11.1) Ook heeft de aanwezigheid van planten invloed op het welbevinden, wat ook uit onderzoeken naar voren komt.[37] De aard van de academiegemeenschap is van nature sensitief, de kalmerende werking van planten heeft ondersteunende waarde, zoals in het kantoor van de decaan. (afb. 11.2) De academie zou een duidelijk signaal afgeven met een beslissing om een vast budget aan afdelingen toe te wijzen voor investering in binnenbeplanting, en in samenspraak de verzorging ervan te garanderen.

Daarnaast zouden planten ook extreme temperatuurschommelingen in een ruimte kunnen opvangen en het binnenklimaat verbeteren. Het voorstel om dit in een pilot te onderzoeken (‘Grondhouding’, Elmo Vermijs, pag. 349) vraagt om behoedzame omgang met aan- en afvoer van vocht. Er moet voorkomen worden dat het gebouw, de afwerklagen en de interieurelementen door vocht worden aangetast.

Suggestie

De gunstige plekken in het gebouw zouden met hulp van deskundigen moeten worden bepaald, daar is specifieke kennis voor nodig. Gebruikers van niet-algemene ruimten zouden hier ook in moeten worden betrokken. Door het intensieve gebruik van het gebouw is er beperkt ruimte. Een paar vlot inzetbare denkrichtingen:

- de vensterbank in het trappenhuis naar het souterrain. (afb. 11.3) De praktijk van 1967 was al de voorzet. (zie ook pag. 350, afb.12 binnenbeplanting in trappenhuis 1967, foto Ton Roelofsma)

- de kantine: het toevoegen van fikse plantenvolumes zou een eerste stap kunnen zijn om aan de roep om vervriendelijking door groen tegemoet te komen zonder ingrepen aan het gebouw of meubilair.

- de bovenkanten van de kast- en vitrinewanden tussen gang en lokalen: wat nu al gebeurt. (afb. 11.4) Deze bovenstroken worden ook gebruikt voor opslag van rollen, kwetsbare materiaal en studiewerken van onhandig formaat. In overleg met de gebruikers zou per ruimte een combinatie van groen en opslag kunnen worden bepaald. (afb. 11.5 pag. 422)

afb. 11.13 tuin permacultuurstudies The Garden Department 2021

afb. 11.14 plantenbed binnenplaats provisorisch hersteld

afb.11.15 plantenbed binnenplaats met bamboe begroeiing

afb.11.16 groenaanleg binnenplaats 2013

afb.11.17

afb.11.18 bestrating terrein binnenplaats

- tussen of aan de kolommen in de gevel: dit komt regelmatig terug in verkenningen en initiatieven van studenten. Deze posities nemen geen functionele ruimte in. (afb. 11.6) groen tussen kolommen, studentenproject DIY workshop 2013) De grens tussen decoratief en functioneel groen is hierbij dun, een optionele toepassing ligt voor de hand. (afb. 11.7) stekjeshouders aan kolommen, ontwerponderzoek student)

- Overig wand- en vloervlak is schaars. Hoge ophanging vraagt om extra installaties voor bewatering. Dit betreft meer permanente ingrepen in het gebouw die behoedzaam zouden moeten worden uitgevoerd. Proefopstellingen met metingen zouden moeten uitwijzen of dit het energiegebruik terugdringt. Het welbevinden en het verbeteren van het binnenklimaat is minder makkelijk te bewijzen. Wanneer extra beplanting als klimaataanpassing de omstandigheden van toekomstig onderwijs ondersteunt zijn investeringen in verzorging en onderhoud zinvol. Zolang de ingrepen reversibel zijn zou dit per direct kunnen worden uitgevoerd.

11.3 BUITENRUIMTE NOORDZIJDE

De groenstrook aan de noordzijde, tussen het gebouw en het Zuider Amstelkanaal behoort niet tot het terrein van de academie, en wordt onderhouden door de gemeentelijke dienst V&OR/Groen. Vanuit de entreehal is de doorkijk naar de twee markante Kaukasische vleugelnootbomen (Pterocarya fraxinifolia) een markant aspect van het gebouw. (afb.11.8) De glasstrook over de volle hoogte van het trappenhuis trekt het buitengebied visueel bij de binnenruimte en brengt de bomengroep *hautnah*. (afb. 11.9). Ook is het zicht op de bomen mogelijk vanuit het tegenover het trappenhuis, dankzij de transparantie van vitrine. (afb. 11.10) De gebruikers van de ruimtes met een gele vloerafwerking hebben uitzicht op deze bomengroep. In de herfst voegt dit een dimensie toe aan de ruimtelijke ervaring als de bladeren verkleuren tot eenzelfde geel. Dit bijzondere visuele spektakel is een toegevoegde waarde van de plek (afb. 11.11). Het grasveld en de bomen bieden tijdens warme perioden schaduw en verkoeling. In samenspraak met de gemeente worden de bomen regelmatig bijgesnoeid, zodat ze vrij van de gevel blijven. Het wortelstelsel heeft genoeg ruimte om uit te waaieren naar de kade en de omringende vrije bodem[38]. Deze condities garanderen dat het gebouw in de toekomst van deze bomen profijt kan blijven houden, en daarmee van deze schaduwrijke plek achter de academie die vooral bij warm weer intensief wordt gebruikt.

De gemeente heeft momenteel geen reden om aan te nemen dat de huidige inrichting zal veranderen, en dus zal deze groenstrook onbebouwd blijven. Dit betekent dat het vrije uitzicht en de uitloop naar de kade onderdeel van de ruimtelijke kwaliteit van de academie zal blijven. Bij alle omgevings-veranderende wijzigingen wordt de academie geïnformeerd en is er mogelijkheid tot bezwaar. Mocht er de bomen iets overkomen, ziekte, beschadiging, omwaaien, dan handelt de gemeente conform de bomenverordening, en zal 1 op 1 herplanten onder deskundigheid van de gemeentelijke boomconsulent.

36 Gerrit Rietveld, voordracht te Delft, 1959
37 Wageningen Environmental Reasearch Rapport 2952 'Planten voor een prima binnenklimaat' - WUR, juni 2019, Hermans, De Vries, Jeurissen, Kraan, Oppedijk, Van Duijn
38 Bijlage 3 Rapportage Gemeente Amsterdam 2021, Rick van Putten, Anne Marie Cannoo V&OR/Groen

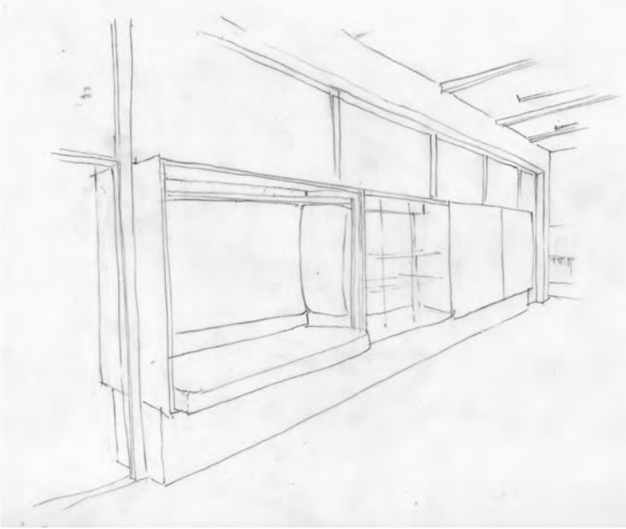

afb.8.8 impressie afzonderingsplek in kastromp

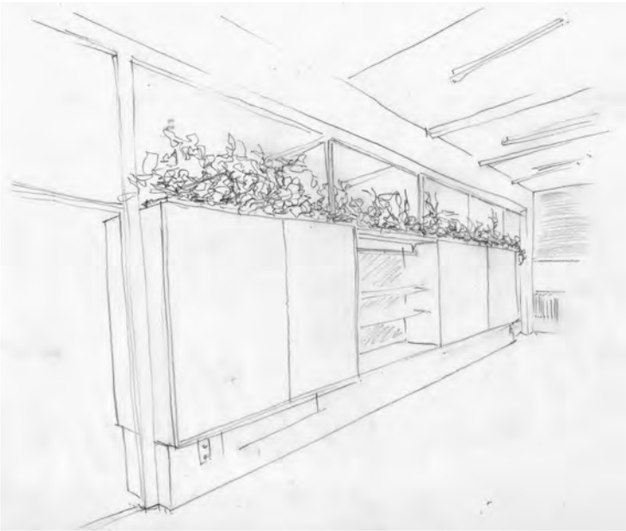

afb. 11.5 impressie massief groen bovenstrook kast-vitrinewand

11.4 BUITENLOKALEN VOOR EDUCATIE

De binnentuin is oorspronkelijk bedoeld als ‘buitenlokaal’, en faciliteit voor groepslessen in plantentekenen. Het tuinontwerp na de restauratie van 2004 is met een aangepast ontwerp van Buro Mien Ruys als gebruiksplek toegankelijk gebleven, ook voor groepsbijeenkomsten. (afb. 11.12) The Garden Department, een tweejarig intercurriculair programma (2020-2022) voor werken met en onderzoeken van permacultuur, heeft deze plek nu als onderzoeksterrein. (afb.11.13) Dit programma kwam tegemoet aan de brede behoefte aan herstel van contact met de natuurlijke leefomgeving. De tuin is in deze constellatie nog steeds toegankelijk gebleven, in een vorm waarin de kweekruimte voorrang heeft boven de bezoeker.

Het tijdelijke programma The Garden Department is in 2022 beeindigd. De betrokkenheid van het onderwijs bij The Garden Department is overtuigend aangetoond, en verdient een vorm van continuïteit op het terrein. Op het Werkplein rondom het paviljoen zijn de meeste originele plantenbedden gesneuveld in de strijd om meer ruimte. Het bed naast de trap naar de hoogbouw is inmiddels opnieuw aangelegd en in gebruik door The Garden Department. (afb. 11.14)

De ruimte rondom het paviljoen wordt intensief gebruikt als werkruimte, voor presentaties en vieringen maar ook voor tijdelijke overkappingen bij ruimtegebrek (afb.11.15). Tijdens de pandemie ‘20’21 was dit een uitbreiding die het onderwijs op locatie mede mogelijk maakte. Tot 2012 was het plantenbed, in een ander formaat, een begroeid onderdeel van het werkplein. (afb.11.16, 11.17) De positie van dit plantenbed als groene long tussen beglazing en verstening is nog steeds verdedigbaar voor onderwijs, onderzoek en voor verkoeling door vergroening. Het samengaan van deze functies zonder de berijdbaarheid en de mogelijkheid van tijdelijke overkappingen op te geven is op meerdere manieren te ondervangen.

11.5 VERKOELING DOOR VERGROENING

Het temperen van het binnenklimaat bij toenemende hitte moet idealiter samengaan met die van de buitenruimte voor een optimaal effect. Het totale oppervlak van hitte absorberend materiaal op het terrein is zodanig dat er enig effect ervan zal zijn op het binnenklimaat.

Ten tijde van het ontwerp was de klimaatomslag nog geen factor en was 30x30/50x50 betonnen stoeptegel een betaalbare en beeldend heldere oplossing voor bestrating. De opwarming door verstening van het stedelijke gebied is nu een onderwerp van zorg. Ook op de campus moet de bestrating nogmaals tegen het licht worden gehouden. De berijdbaarheid is belangrijk voor alle transportfuncties, maar de stroken waarover dit gebeurt kunnen preciezer worden vastgesteld. (afb. 11.18) Delen van de bestrating zouden vervangen kunnen worden door groen- en waterdoorlatende variant[39]. Ook fietsenstallingen hebben geen dichte betonnen bestrating nodig. De principes van het tuinontwerp van Buro Mien Ruys kunnen bij toekomstige ingrepen in dit oorspronkelijke buitengebied van de academie een referentiekader zijn.

39 First Guide to Nature Inclusive Design, Maike van Stiphout ism Mathias Lehner, 2019, uitg. nextcity.nl, 129, 153

afb.11.19 bomenrij (platanen) als ruimtelijke zuidbegrenzing van het buitenterrein, ter plekke van het huidige Fedlev gebouw. Jaren ’70, fotograaf onbekend. Archief Gerrit Rietveldacademie

11.6 ONDERZOEK

Het betrekken van het onderwijs bij de verschillende aspecten van vergroening is al gaande, waaronder het programma The Garden Department. Voor het toekomstig lectoraat Materialen[40] zou de vergroening een tak van onderzoek kunnen zijn met groeiend experiment op eigen terrein (bv. pigmenten, vezels, grondstoffen). De ambities voor een technologisch laboratorium[41] kunnen ook hieraan worden gekoppeld.

11.7 A ANBEVELINGEN EN SUGGESTIES ONDERWIJSRELATIE VERGROENING EN VERDUURZAMING

- De ecologische samenhang, waar Rietveld zich al over uitsprak, zou in het beleid voor vergroening van de academie sturend moeten zijn. De benodigde kennis moet hiervoor worden aangetrokken en op een overkoepelende manier richting geven aan alle ingrepen in en om het gebouw.

- Verduurzaming door vergroening in en om het gebouw kan ook een onderwijskundig doel dienen: het voorleven van de gewenste situatie is een didactische keuze. Door verduurzaming van het gebouw en het terrein te koppelen aan onderzoek in het BA en MA curriculum van alle afdelingen zou de academie een voorschot kunnen nemen op de veranderende beroepspraktijk van kunstenaars en ontwerpers.

- Er zal een vorm voor een reconstructie van het oorspronkelijke tuinontwerp van Mien Ruys moeten worden gevonden, ofwel een referentie hiernaar. De oorspronkelijke tekeningen en instructies voor beplanting en bestrating zijn voorhanden. Het samenvoegen van kennis zal dilemma’s moeten kunnen overbruggen in het bredere perspectief van de noodzaak ervan. De voortschrijdende inzichten over vergroening nodigen uit tot een nieuw gesprek hierover. De invulling van de oorspronkelijke tuin binnen het geheel van het huidige terrein zal daarom zorgvuldig moeten worden bestudeerd en afgewogen.

Suggesties

- Het specifiek ruimtelijke concept, dat aan de basis van dit ontwerp ligt, nl. het principe van twee algemeen toegankelijke buitenlokalen met een bomenrij als groene afscherming aan de twee ‘open zijden’ is een herkenbaar en helder uitgangspunt. (afb. 11.19) Het Fedlev gebouw heeft een van de open zijden ingenomen, maar een herplaatsing van een hoog opgroeiende bomenrij aan de erfgrenszijde zou om meerdere redenen een zinvolle reconstructie kunnen zijn: meer vergroening en, een afscherming van het belendende gebouw, onderhoudsarm, geen wezenlijke interruptie van de huidige parkeerfuncties.

40 beoogd Lectoraat Materialen en faciliteren onderzoek nieuwe materialen – *Undefined Unsolicited unsettling. Instellingsplan 2020-2025, Gerrit Rietveld Academie, Rietveld Academie, Sandberg Instituut*, Amsterdam: Uitgave Gerrit Rietveld Academie, 2019, 72,.

41 idem, 70.

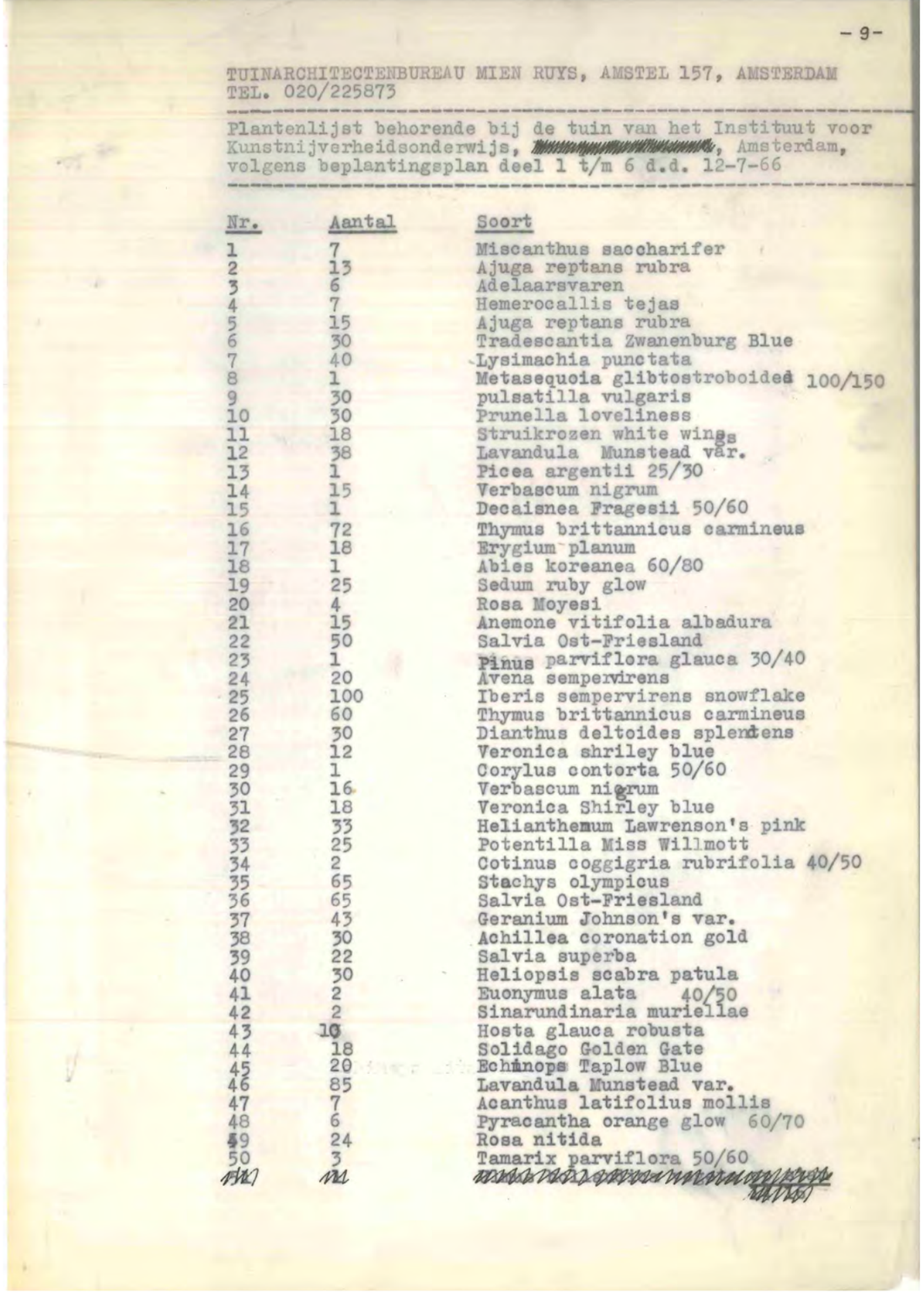

- 9-

TUINARCHITECTENBUREAU MIEN RUYS, AMSTEL 157, AMSTERDAM
TEL. 020/225873

Plantenlijst behorende bij de tuin van het Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs, [redacted], Amsterdam, volgens beplantingsplan deel 1 t/m 6 d.d. 12-7-66

Nr.	Aantal	Soort
1	7	Miscanthus saccharifer
2	13	Ajuga reptans rubra
3	6	Adelaarsvaren
4	7	Hemerocallis tejas
5	15	Ajuga reptans rubra
6	30	Tradescantia Zwanenburg Blue
7	40	Lysimachia punctata
8	1	Metasequoia glibtostroboides 100/150
9	30	pulsatilla vulgaris
10	30	Prunella loveliness
11	18	Struikrozen white wings
12	38	Lavandula Munstead var.
13	1	Picea argentii 25/30
14	15	Verbascum nigrum
15	1	Decaisnea Fragesii 50/60
16	72	Thymus brittannicus carmineus
17	18	Erygium planum
18	1	Abies koreanea 60/80
19	25	Sedum ruby glow
20	4	Rosa Moyesi
21	15	Anemone vitifolia albadura
22	50	Salvia Ost-Friesland
23	1	Pinus parviflora glauca 30/40
24	20	Avena sempervirens
25	100	Iberis sempervirens snowflake
26	60	Thymus brittannicus carmineus
27	30	Dianthus deltoides splendens
28	12	Veronica shriley blue
29	1	Corylus contorta 50/60
30	16	Verbascum nigrum
31	18	Veronica Shirley blue
32	33	Helianthemum Lawrenson's pink
33	25	Potentilla Miss Willmott
34	2	Cotinus coggigria rubrifolia 40/50
35	65	Stachys olympicus
36	65	Salvia Ost-Friesland
37	43	Geranium Johnson's var.
38	30	Achillea coronation gold
39	22	Salvia superba
40	30	Heliopsis scabra patula
41	2	Euonymus alata 40/50
42	2	Sinarundinaria muriellae
43	10	Hosta glauca robusta
44	18	Solidago Golden Gate
45	20	Echinops Taplow Blue
46	85	Lavandula Munstead var.
47	7	Acanthus latifolius mollis
48	6	Pyracantha orange glow 60/70
49	24	Rosa nitida
50	3	Tamarix parviflora 50/60

afb. 11.20 pagina van plantenoverzicht bloementuin Mien Ruys 1966. Herkomst reproductie: Special Collections, Wageningen University & Research - Library

- De bloementuin was bedoeld als een vrij begaanbare ruimte: een buitenverblijfsruimte met een houten vloer (bielzen). Een reconstructie van een dergelijk begaanbaar oppervlak dat voldoet aan de huidige eisen zou kunnen worden aangegrepen voor externe rust- en aanlandplekken tussen het groen – al of niet in vorm refererend aan de voormalige bielzentuin. Ook het herstellen van de mogelijkheid van bescheiden groepsbijeenkomsten zou in deze tuin een heel welkome aanvulling zijn op het ruimtegebruik van de academie. Met de aanplant zou hiermee rekening kunnen worden gehouden.

- het oorspronkelijke beplantingsconcept wordt in samenspraak met Buro Mien Ruys bestudeerd en getoetst aan de huidige inzichten (afb. 11.20) . Onderzocht kan worden in welke vorm deze in de toekomst nog toepasbaar zouden kunnen zijn, ofwel als markering ofwel als herinnering cq. referentie in overige beplantingskeuzes. Het vergroeningsplan voor het overige deel van het terrein valt hierbuiten, maar de beplantingskeuzes zouden ook daar als afgeleide kunnen worden toegepast.

- De drie opgeheven oorspronkelijke plantenbedden tussen paviljoen en laagbouw zouden kunnen worden hersteld en ingezet als permacultuur kweekbedden, naast het huidig herstelde plantenbed onder de gevel. Zo zou het ‘werkplein’ het beschutte territorium van de opvolger van The Garden Department kunnen worden – eventueel aan het toekomstige lectoraat ‘Material Research’ gekoppeld. In de ruimte tussen glasafdeling en paviljoen zou nog steeds een noodoverkapping kunnen worden opgezet.

- The Garden Department heeft aangetoond dat er vanuit de academiegemeenschap een consistente behoefte leeft aan het betrekken van groen in de studie. Hoe hiermee om te gaan in de toekomst na afronding van dit tijdelijke programma is een punt van verder onderzoek. Een suggestie is het continueren ervan op een eigen vast stuk van het terrein, afgesplitst van de erfgoedtuin. Zo zouden beide vormen naast elkaar kunnen bestaan, beide in de volle waarden van het eigen concept.

- De geperforeerde betontegels rondom de bomen, zoals in het oorspronkelijke ontwerp is aangegeven, zou aan de open westzijde kunnen worden teruggeplaatst als groen- en waterpasserende bestrating, bijvoorbeeld grasbetonstenen, als voorziening en tevens een markering van het oorspronkelijke ontwerp. Dit kan de huidige parkeervakken overlappen. Een markering van de drie oorspronkelijke plantenbedden in de bestrating zou op eenzelfde manier kunnen worden benaderd als deze niet fysiek zouden worden terugggeplaatst. Zo zouden ingrepen voor klimaatadaptatie, vergroening en erfgoed reconstructie op een pragmatische manier kunnen worden verenigd.

- De Gemeente Amsterdam ziet geen veranderingen van bestemming van de groenstrook aan de noordzijde van het gebouw[42]. De functie van de huidige groene gebieden in groter ecologisch perspectief (Zuidas, Nieuwe Meer) zal ook richting geven aan de keuzes van de academie. Zo kan de stadsecoloog in het gesprek worden betrokken, en kan de academie ook in gemeentelijke ecologische besluitvorming een stem ontwikkelen.

42 Bijlage 3 Rapportage Gemeente Amsterdam 2021, Rick van Putten, Anne Marie Cannoo V&OR/Groen

12 TENDENSEN/SAMENVATTEND

12.1 STUDIESITUATIE

De situatie van studenten en kunstenaars is onvergelijkbaar met die ten tijde van het ontwerp. Het economisch denkkader is dominanter geworden, vermarkting van het onderwijs is gaande, sinds de Bolognaverklaring is er sprake van een toenemend competitieve kenniseconomie bij een afkalving van overheidsvoorzieningen. In de kunsten is men meer op zichzelf aangewezen, kunstsubsidies nemen af onder druk van populistische tendensen. De druk op studenten is toegenomen door o.a. studieschuld en problematische huisvesting. De fysieke onderwijsplek heeft meer functies dan enkel studieruimte.

12.2 VOORZIENINGEN

De digitale technieken zijn een vast onderdeel van beeldend onderzoek en experiment en vormt geen aparte categorie meer. De materiaalgebonden werkwijzen gaan samen op met de digitale. Idealiter hebben alle afdelingen evenveel voorzieningen voor digitale als fysieke maakprocessen. Het onderscheid tussen 'schoon' en kliedergeschikt' is maatgevender voor een ruimte dan een specifieke digitale uitrusting. Deze wordt lichter en verplaatsbaarder. Oplaadpunten in overvloed en verduistering zijn overal evenredig nodig. Dit maakt toekomstige aanpassingen in de indeling flexibeler.

12.3 P PROGRAMMERING TUSSENRUIMTE: AFZONDERING

De behoefte aan afzondering is een nieuwe factor in de ruimtelijke opgave voor het kunstonderwijs. Dit geldt gelijkelijk voor docenten en studenten. Naast groepsgewijs werken en samenkomst vraagt de digitale communicatie om een andere vorm van aandacht die een ruimtelijke component heeft. Het persoonlijke en het openbare lopen voortdurend door elkaar. Compartimentering om kortstondig te onttrekken aan het openbare is geen overbodig comfort, eerder een vorm van verduurzaming van inzetbaarheid. Het vraagt om een nuancering in ruimtelijke voorzieningen, met meer varianten tussen groep en privé, en meer plekken om te landen.

12.4 PROGRAMMERING TUSSENRUIMTE: AFDELINGSOVERSTIJGEND

Factoren als samenwerking en ontmoeting zijn belangrijker zijn geworden, en hebben ruimte nodig naast die van de afdelingen. Verkenningen laten zien dat het gebouw veranderingen in de indeling toelaat, maar altijd ten koste van huidige functies. De keuzes voor toewijzing van oppervlakte en indeling is afhankelijk van beleid over onderwijsbenadering. Gezien de beperkte totale beschikbare ruimte zullen alle gebruikers bereid moeten zijn mee te bewegen bij het vinden van geschikte ruimtelijke oplossingen. Zo kan het Rietveldgebouw ook voor toekomstige studentengeneraties een Werk van ruimtekunst blijven waarmee ze het oneens of eens kunnen zijn, maar aanleiding voor een inhoudelijk gesprek over het visuele en zintuigelijke.

12.5 ONTWIKKELING ONDERZOEK

Inzetten van expertise van externe partijen is een kans voor de academie om dit aan onderwijs te koppelen. De verduurzaming en conserveringsopgave van het Rietveldgebouw is een geschikte aanleiding voor proefopstellingen, onderzoek *in situ* en *pilots*. Een dialoog tussen studenten en deskundigen uit diverse disciplines zou een didactische meerwaarde aan de onderneming geven, innovatie is verweven met het beeld en ontwerp. Een kunstacademie is een bij uitstek een geschikte plek hiervoor. De werkplaatsen en het toekomstige Lectoraat Material Research kunnen hier een sturende rol in vervullen.

12.6 RUIMTE MATERIAALSTROMEN

Afval is grondstof. Bakken voor preciezere afvalscheiding gaan veel ruimte innemen, meer nog dan nu het geval is. Recyclingstations voor materialen zullen de plaats van afvalcontainers in gaan nemen, als de academie haar afval nog intensiever wil hergebruiken. De hoeveelheid restafval zou zo nog verder kunnen worden teruggedrongen, wat weer ruimte oplevert. Hergebruik vraagt om zorgvuldige sortering, opslag, categorisering. Veel materiaal kan niet aan het weer worden blootgesteld bij hergebruik, een overdekte opslag dingt zo mee in de strijd om de vierkante meters. In de algemeen toegankelijke Montagehal in het Fedlev gebouw is inmiddels een recyclestation gerealiseerd, met een digitale ontsluiting in ontwikkeling: de Wunderkammer.

13 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

- De ruimtelijke eigenschappen van het Rietveldgebouw zijn waardevol als omgeving voor het kunstonderwijs. Ondanks de opzet om een neutrale omgeving aan te bieden om het werk van de studenten optimaal te ondersteunen is het gebouw toch niet neutraal gebleken maar een werk- en studieplek die door velen uitgesproken wordt gewaardeerd. Een zorgzame omgang met de bestaande afwerkingen en ruimtescheidende elementen garandeert dat toekomstige generaties van deze zelfde ruimtelijke eigenschappen kunnen profiteren. De maateenheid van 2.10 m, zowel in hoogte als in plattegrond, en het principe van transparantie boven deze hoogte

- De verduurzaming van het gebouw en het omringende terrein heeft de grootste urgentie. Voor het onderwijs betekent dit dat aanpassingen in de omgang met materialen – herkomst, aanvoer, gebruik, afvoer – slechts effectief kunnen zijn als dit een academiebrede aandacht krijgt. Het zichtbaar maken van verduurzamingsresultaten voedt de motivatie om de nodige gedragspatronen bij te stellen. Een dashboad met de actuele gegevens op een centraal zichtbare plaats zou hier effectief voor kunnen zijn.

- Voor het onderwijs is de verduurzamingsopgave een nieuwe component, die pionierswerk af zal dwingen, die pionierswerk af zal dwingen in samenwerkingscombinaties met o.m. de werkplaatsexperts en facilitaire zaken. De bewustwording van omgevingsfactoren is een educatief proces voor alle partijen. Maar vooral de student zal onder deze omstandigheden

toekomstige beroepspraktijk moeten opbouwen. Een deel van de didactiek zal ook vanuit de praktische kennisbasis van de werkplaatsen en Facilitaire Zaken komen.

- Het Rietveldgebouw zou veranderingen in onderwijsmodel ruimtelijk aankunnen zonder de kenmerkende ruimtelijke eigenschappen op te hoeven geven. De andere twee gebouwen zijn daarvoor wel onmisbaar als aanvulling. Veranderende behoeften in ruimtegebruik binnen de aangeboden ruimtelijke structuur en maatprincipes zijn in te passen zonder Rietvelds idee over ruimte aan te hoeven tasten. De aanleg van aanvullende technische voorzieningen en installaties zijn de grootste knelpunten in het interieur.

- De flexibiliteit van de indeling biedt nog altijd mogelijkheden om diverse functies in het gebouw onder te brengen. De gelijkwaardigheid van de interieurs maakt de ruimten uitwisselbaar en geschikt voor variabel gebruik. Het nog flexibeler maken van de verplaatsbare scheidingswanden door een lichtere en duurzamere materialisering van dezelfde vormgeving is een haalbare mogelijkheid die op kleine schaal met een pilot zou kunnen worden getest.

- De digitalisering heeft nieuwe ruimtebehoeften meegebracht. Kleinere compartimenten zullen moeten worden toegevoegd voor algemeen gebruik, met name in de tussenruimte. De toenemende behoefte aan afzondering is een indirect gevolg van de digitalisering. Klein-formaat overlegplekken, al of niet voor videobellen, zijn niet in het oorspronkelijke ontwerp voorzien, en zullen subtiel in het gebouw ingepast moeten worden. De vormgeving hiervoor luistert nauw, en zal in maatvoering en detaillering in balans moeten zijn met de beeldende principes van het gebouw.

- Naast de werkplekken van de afdelingen is er groeiende behoefte aan niet-afdelingsgebonden werk-, samenwerk- en ontmoetingsvormen. De mate van *overhead* van de academie – ruimte bestemd voor algemeen gebruik - wordt door een visie op het onderwijs bepaald, en vindt zijn weerslag in de verdelingsquota. De argumenten voor de verdelingsprincipes zouden regelmatig tegen het licht worden gehouden, om zo de balans tussen gezamenlijke en afdelingsgebonden ruimte op vastgestelde tijden te herijken. Deze evaluaties zouden academiebreed bekend moeten zijn, om alle partijen de gelegenheid te bieden de standpunten aan te dragen. De MR en de Student Council zouden hierin een belangrijke spreekbuis kunnen zijn, met name voor de argumenten van de studenten.
Met subtiele verschuivingen in de verdeling zouden de ruimtelijke eigenschappen van het gebouw geoptimaliseerd kunnen worden, en tegelijk ruimte bieden aan nieuwe functies, zoals die voor afzondering.

- Voordat er robuuste en lastig terug te draaien ingrepen worden gedaan ten gunste van algemene ruimten, werkplaatsen of ontmoetings-/uitwisselingsruimten moeten de consequenties ervan goed worden doorgedacht op alle fronten. Er moet worden voorkomen dat na het weghalen van bv. een kast-vitrinewand of bovenlicht deze binnen korte tijd door een noodoplossing wordt vervangen. Het is raadzaam om eerst onderzoeken of er elders op de campus alternatieven mogelijk zijn.

- De precieze vormgevingsproblematieken die met behoud van cultureel erfgoed gepaard gaan is een opgave die een reguliere taak van gebouw- en terreinbeheer overstijgt. De taak van het team Facilitaire Zaken wordt complexer en verfijnder door toegevoegde ontwerpopgaven voor oplossingen die visueel gevoelig zijn binnen de erfgoedwaarde. Een opbouwende dialoog op gezette tijden, waarin alle factoren worden gewogen en de verschillende expertise in gelijkwaardigheid gehoord wordt kan het onderwijs en het gebouw versterken. Het stroomlijnen hiervan kan zo tot voorbeeld worden voor onderwijsinstellingen die voor een gelijksoortige opgave staan.

- De aan te trekken expertise voor het toekomstbestendig maken van het gebouw zou ook aan het onderwijs gekoppeld moeten zijn, om zo de gezamenlijk een grondhouding op te bouwen in de veranderingsprocessen. Het behoud en zorgvuldig onderhoud van het Rietveldgebouw is conservering immers ook een verduurzamingskeuze. Het is didactisch zinvol als voortschrijdende inzichten breder wordt gedeeld, de academie is immers een educatieve instelling. Dit kan incidenteel of op projectbasis (lezingen, workshops), maar ook een stagemogelijkheid voor studenten opleveren. Als ingrepen voor verduurzaming en conservering worden betrokken bij het onderwijs vergroot dit de bereidheid om, vanuit begrip, mede zorg voor het gebouw te dragen.

14 BIJLAGEN

Zie online archief Intranet CMP Gerrit Rietveld Academie

1. Plattegronden en indelingen Rietveldgebouw 2016-2021

2. Survey studenten 2019-2021, docenten en medewerkers over het gebruik van het Rietveldgebouw als onderwijsruimte, uittreksels MTO 2019 en STO 2020, survey hoofddocenten 2021 , C. Boomkens, H. Snel

3. Rapportage gemeente Amsterdam betreffende het bomenbestand gemeentelijke groenstrook noordzijde Rietveldgebouw.

Geraadpleegde bronnen

- ‘Undefined Unsolicited unsettling. Instellingsplan 2020-2025, Gerrit Rietveld Academie, Rietveld Academie, Sandberg Instituut’, Amsterdam: Uitgave Gerrit Rietveld Academie, 2019, 10.
- ‘Concept Huisvesting Rietveld Academie/ Sandberg Instituut’, Functioneel programma, april 2012
- ‘Gerrit Th Rietveld Leven Denken Werken’ Bertus Mulder, uitgeverij SUN, 1994.
- Rapportage Facilitaire Zaken, 2018 ‘Huisvesting 2018 en verder’.
- ‘The work of G. Rietveld architect’, Theodore M. Brown, 1958
- ‘The Porous Campus’, Tracey Ingram, FRAME 143 nov-dec 2021
- ‘Weelde van de eenvoud’, Arjan Bronkhorst, Lectura Cultura, Amsterdam, 2018.
- ‘Gerrit Rietveld’, Ida van Zijl, Phaidon 2010.
- ‘Een academiegebouw als model’, samengesteld door Erik Slothouber, Jeannette van Brummelen, uitgave Gerrit Rietveldacademie 1984
- ‘Planten voor een prima binnenklimaat’ - Wageningen Environmental Reasearch Rapport 2952 WUR, juni 2019, Hermans, De Vries, Jeurissen, Kraan, Oppedijk, Van Duijn
- Rapportage Gemeente Amsterdam 2021, Anne Marie Cannoo, Rick van Putten - V&OR/Groen
- ‘First Guide to Nature Inclusive Design’, Maike van Stiphout ism Mathias Lehner, 2019, uitgeverij nextcity.nl.

Fotoverantwoording

‘Ruimtekunst voor kunstonderwijs. Gebouw in gebruik’, Carla Boomkens

Alle afbeeldingen en tekeningen: Carla Boomkens, tenzij anders vermeld.

Gerrit Rietveld Academie

tekeningen 1950–1967

Gerrit Rietveld
Rietveld, Van Dillen en
Van Tricht Architecten

(1e ontwerp Zuider Amstelkanaal, schets begane grond en gevels), ongedateerd, ca 1954, (Gerrit Rietveld), HNI-RIEZ_81-2
Schetsontwerp Kunstnijverheidschool te Amsterdam, schaal 1:500, ongedateerd, ca 1954, (B. Merkelbach en G. Rietveld), HNI-RIEZ_87-3

Vloerconstructie KN.school, schaal 1:50/1:100, 31 mei 1957, HNI-RIEZ_88-11
1A IKNO Amsterdam, schaal 1:1000, 30 december 1958, HNI-RIEZ_85-3

2A IKNO Amsterdam, schaal 1:100, 10 december 1958, HNI-RIEZ_114-4
4A IKNO Amsterdam, schaal 1:100, 19 december 1958, HNI-RIEZ_85-2

21 Zuid- en noordgevels, bestektekening, schaal 1:100, januari 1960-6 april 1960 (JvD), HNI-RIEZ_96-9
22 Oost- en westgevels, bestektekening, schaal 1:100, januari 1960-6 april 1960, (JvT), HNI-RIEZ_96-4

12 Begane grond, bestektekening, schaal 1:100, november 1959-6 april 1960, (JvT), HNI-RIEZ_94-8
24 Dakranddetail hoofdgebouw, bestektekening, schaal 1:1, februari 1960-november 1962, (JvT), HNI-RIEZ_97-8

39 Doorsnede over ingang en trappenhuis, schaal 1:20, 21 januari 1964, (JvD), HNI-RIEZ_98-2

64 Borstweringen hoogbouw (gedeeltelijk), schaal 1:2, 6 juli 1964-19 juli 1965, (JvD), HNI-RIEZ_101-7
81 Geveldetail ingang, schaal 1:20, februari 1965, HNI-RIEZ_103-10

92 Verzamelblad scheidingswanden 1e verdieping, schaal 1:50, maart 1965-18 mei 1965 (JvD) HNI-RIEZ_104-4

K1 Kastelementen, schaal 1:1/1:20, 19 januari 1965, HNI-RIEZ_93-3

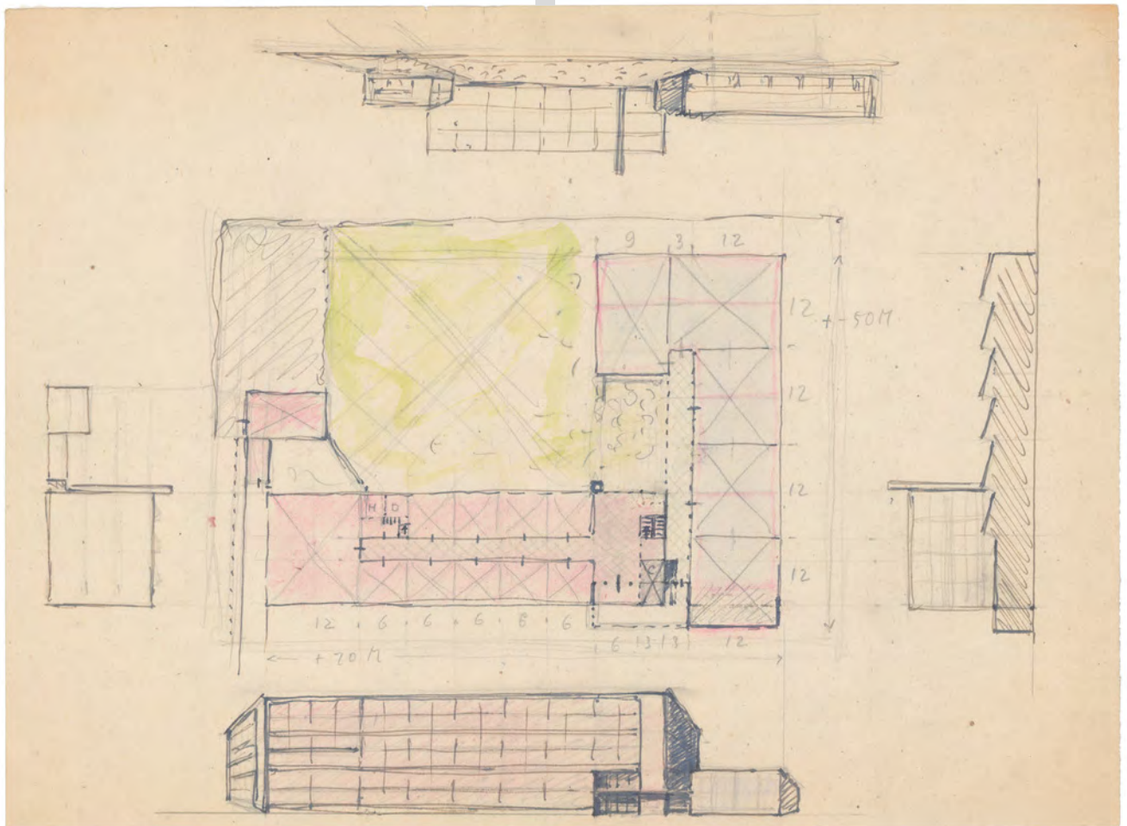

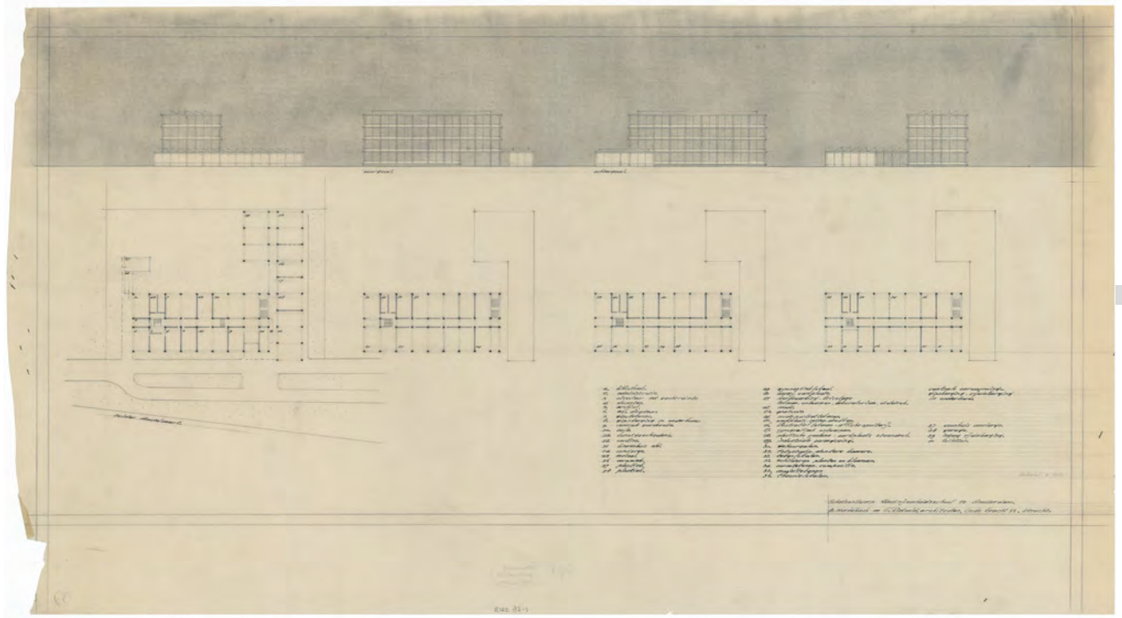

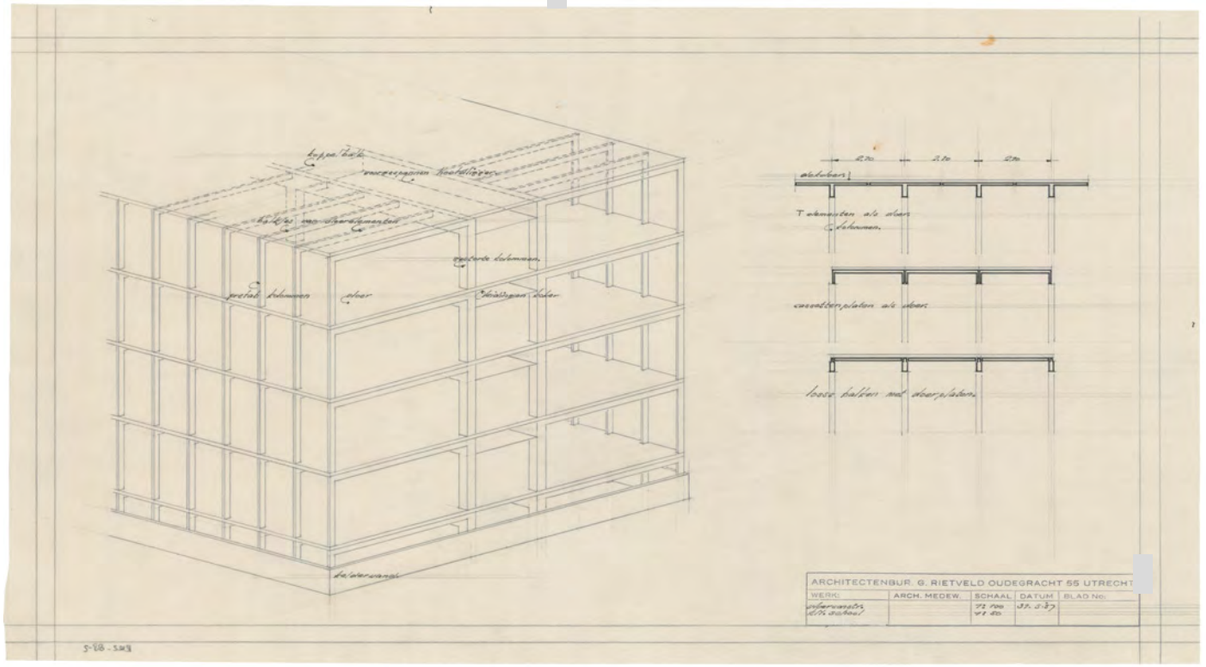
kopse balk
overspannen kostelijzer
balken met kortsmuurtje
gesloten kolommen
gestalte kolommen
vloeiende kolommen
dakterrassen
2.70
2.70
2.70
dakdekken
T-vormsten als vloer
C-kolommen.
ineenlopende platen als vloer.
losse balken met vloerplaten.
ARCHITECTENBUR. G. RIETVELD OUDEGRACHT 55 UTRECHT
WERK:
ARCH. MEDEW.
SCHAAL
DATUM
BLAD No:
1:100
1:40
31. 5. 37

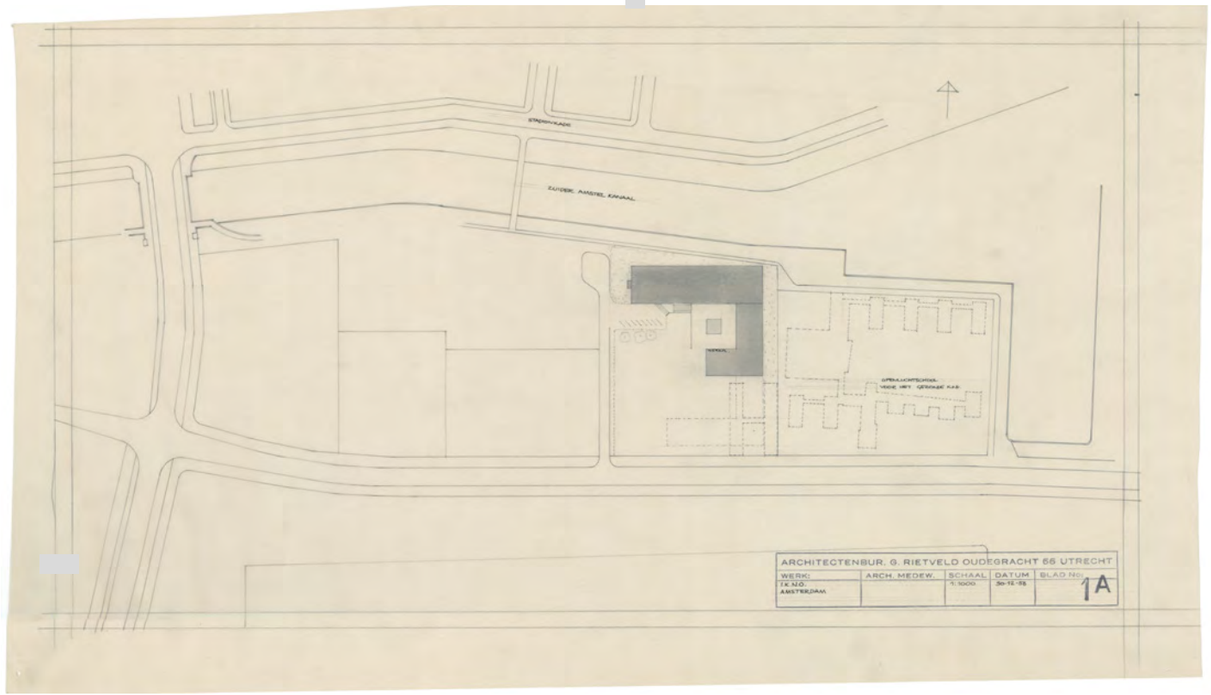
STADSWINKADO
OUDERK. AMSTEL KANAAL
ARCHITECTENBUR. G. RIETVELD OUDEGRACHT 66 UTRECHT
WERK:
TE ALG.
AMSTERDAM.
ARCH. MEDEW.
SCHAAL
1:1000.
DATUM
30-12-38
BLAD No:
1A

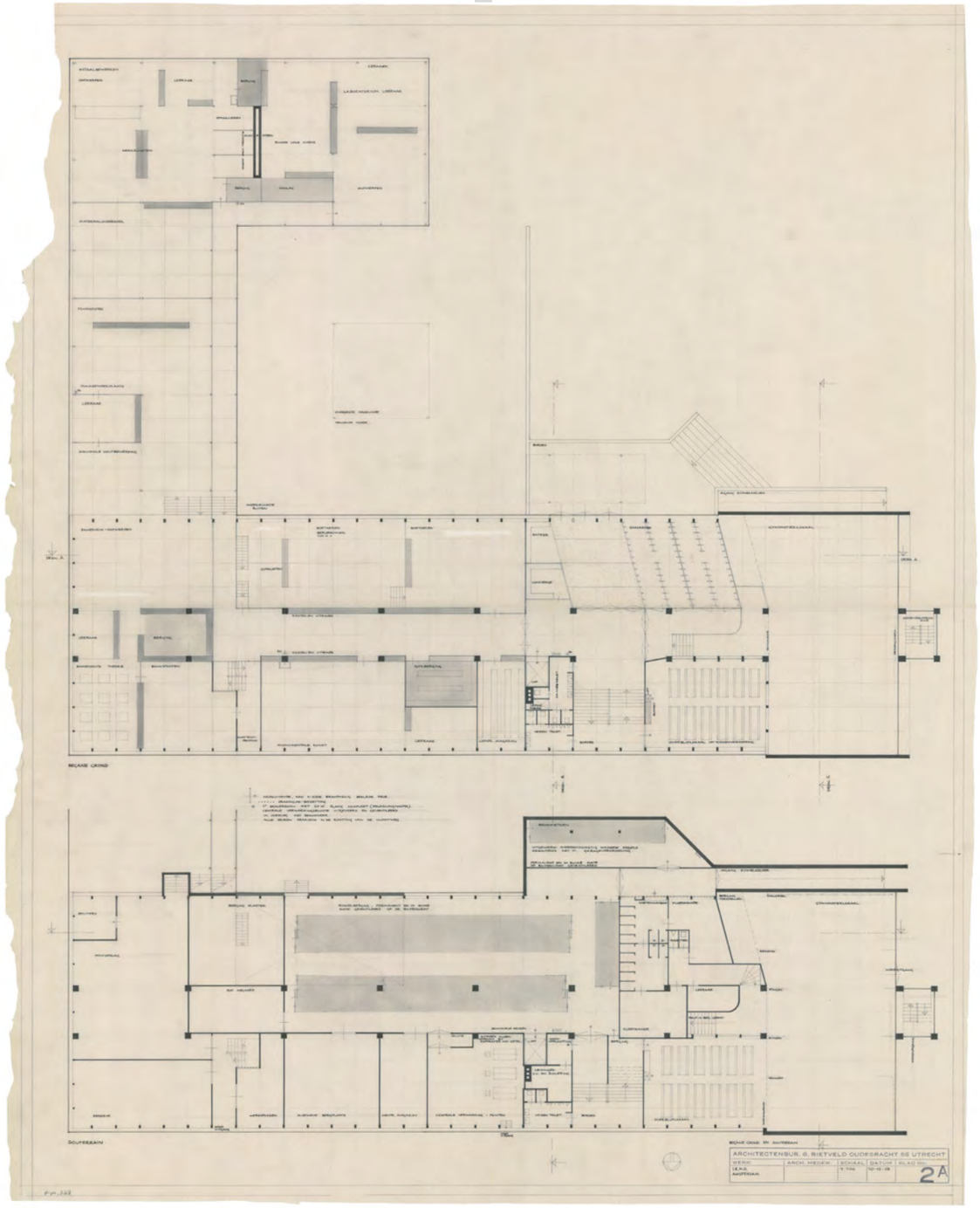
MEZANINE GROND
SOUTERRAIN
ARCHITECTENBUR. G. RIETVELD OUDEGRACHT 55 UTRECHT
2A

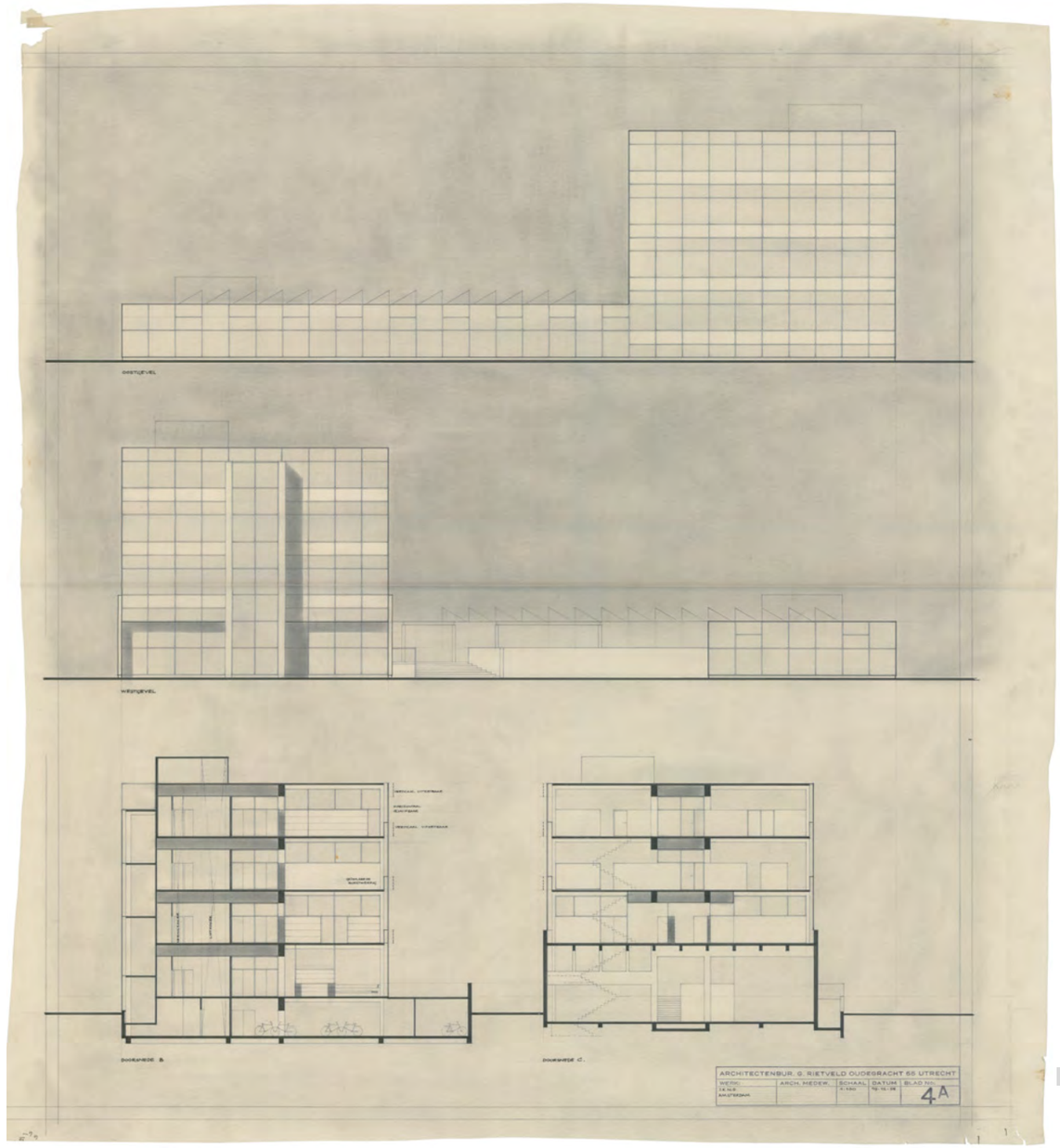
OOSTGEVEL
WESTGEVEL
DOORSNEDE B.
DOORSNEDE C.
ARCHITECTENBUR. G. RIETVELD OUDEGRACHT 55 UTRECHT
4A

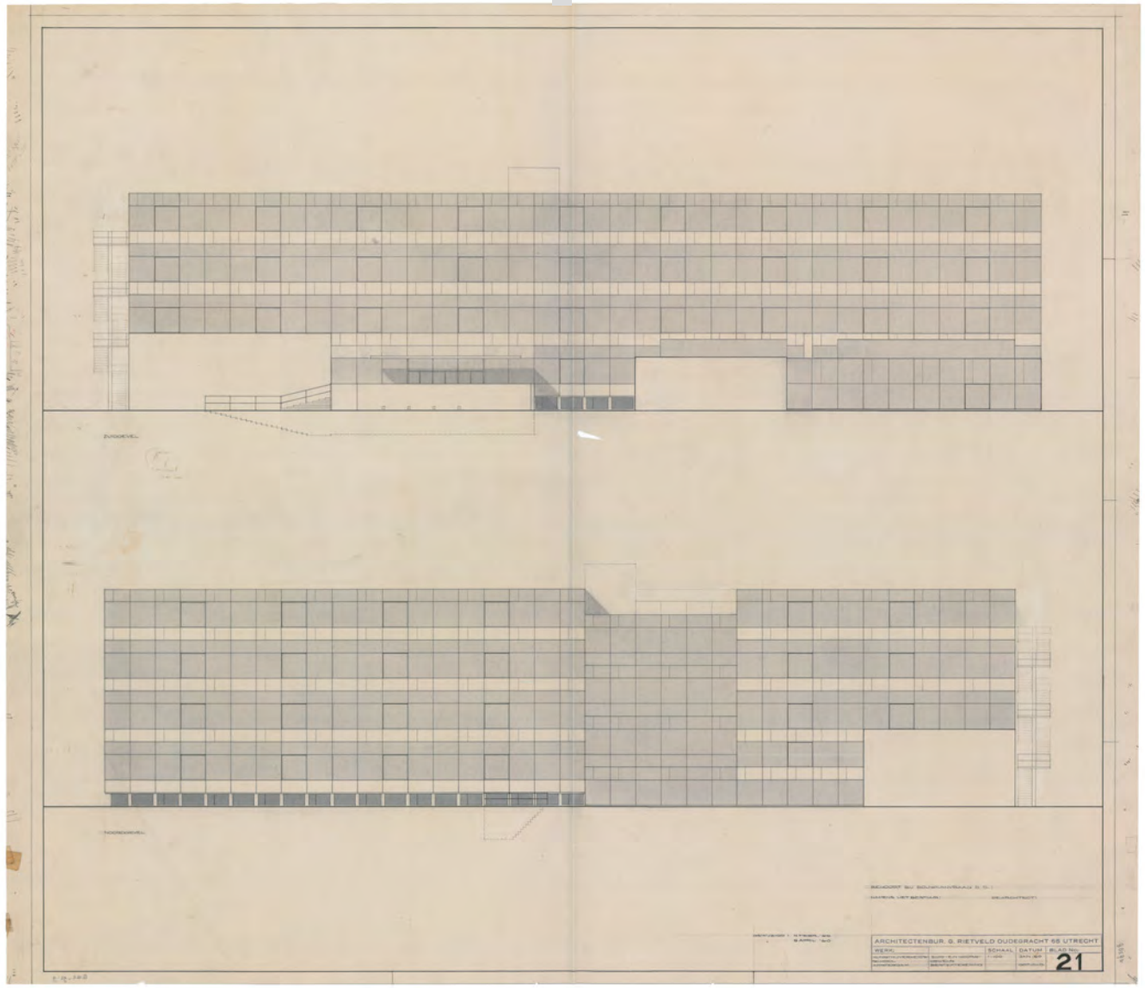
ARCHITECTENBUR. G. RIETVELD OUDEGRACHT 68 UTRECHT
WERK
SCHAAL
DATUM
BLADNR.
21

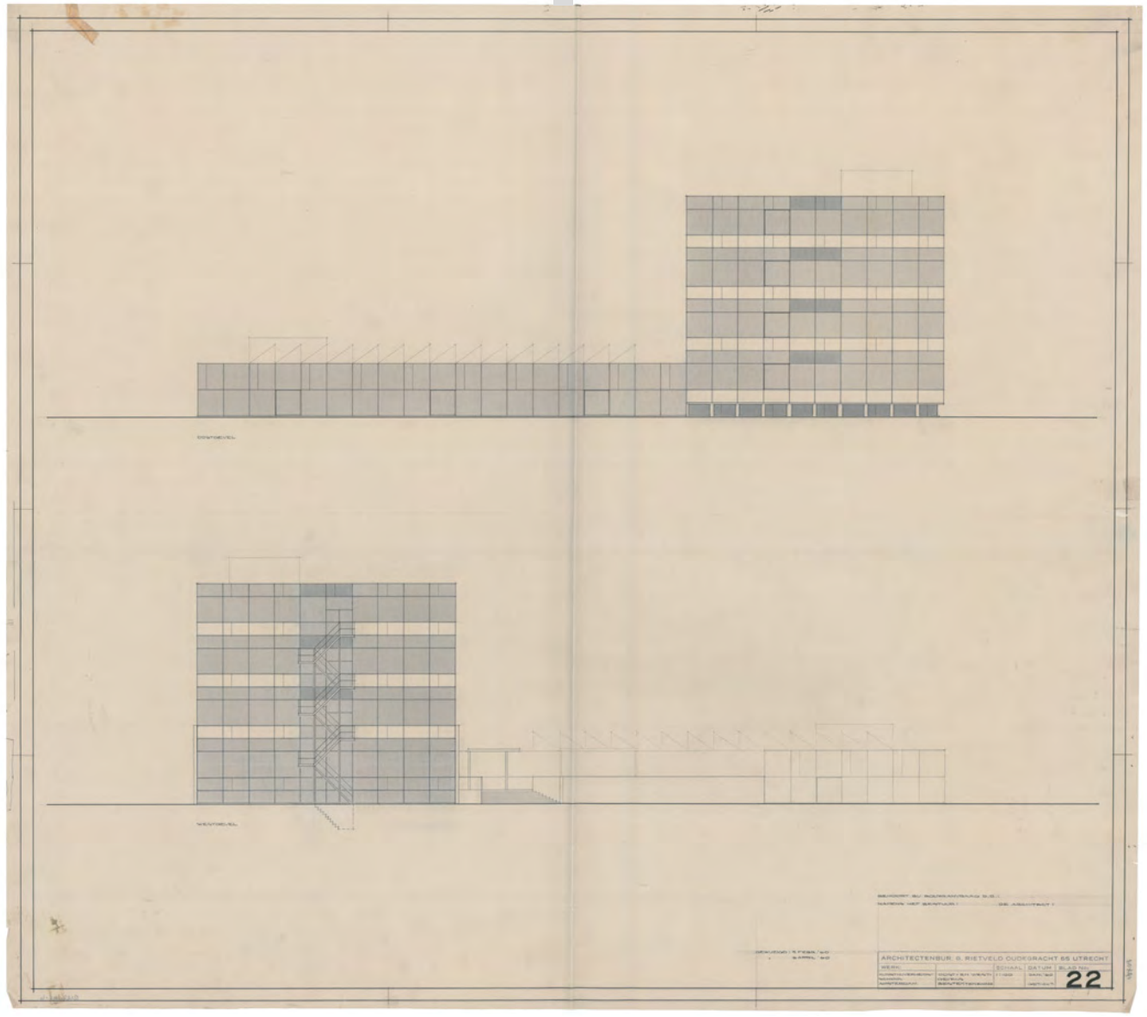
ARCHITECTENBUR. G. RIETVELD OUDEGRACHT 68 UTRECHT
WERK
SCHAAL
DATUM
BLADNR.
22

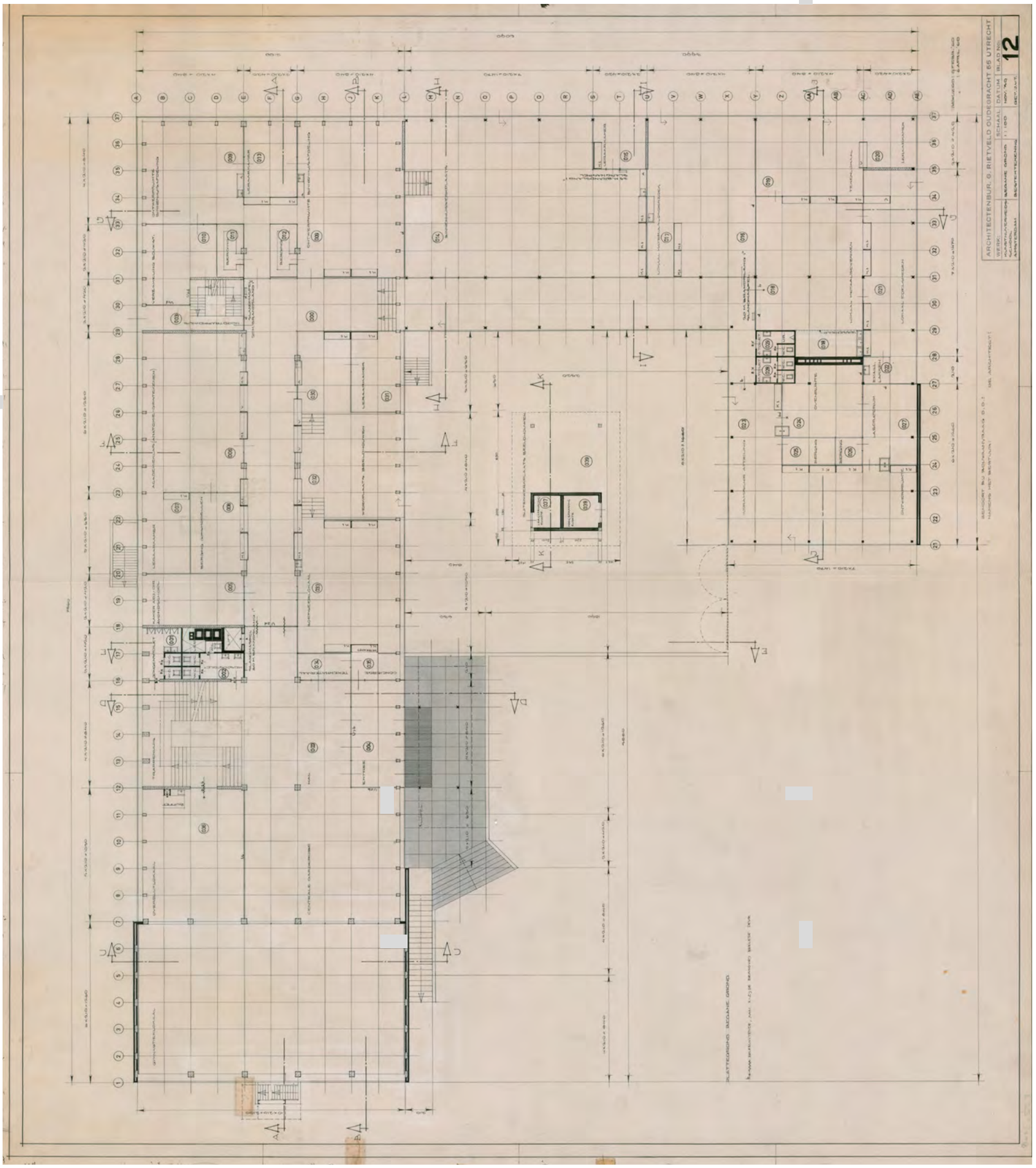
ARCHITECTENBUR. G. RIETVELD OUDEGRACHT 66 UTRECHT
WERK:
SCHAAL:
DATUM:
BLAD NO.
12

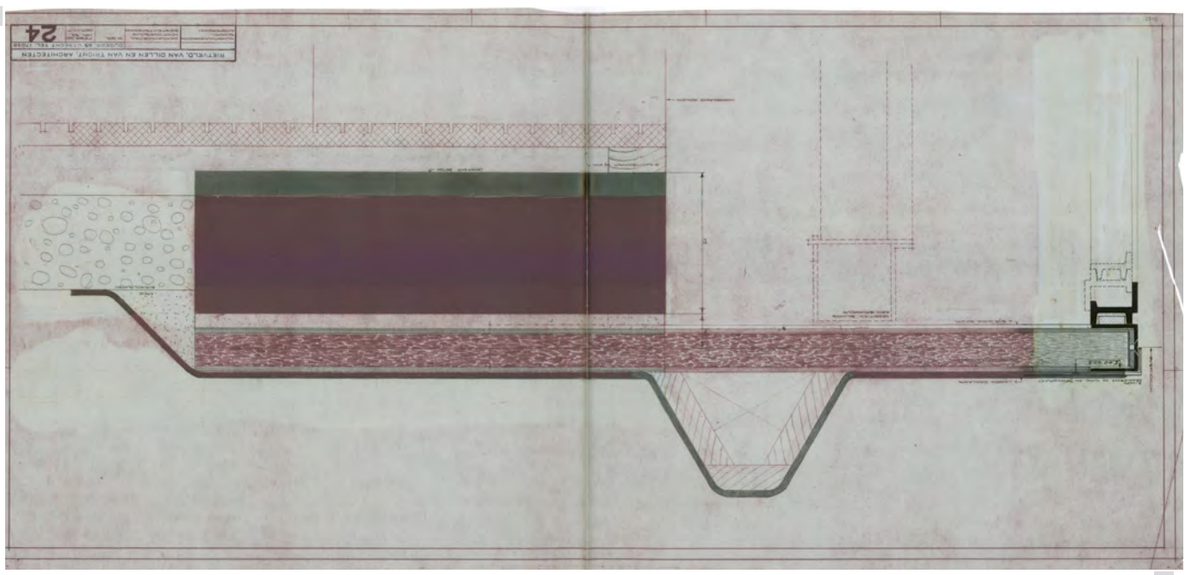
24

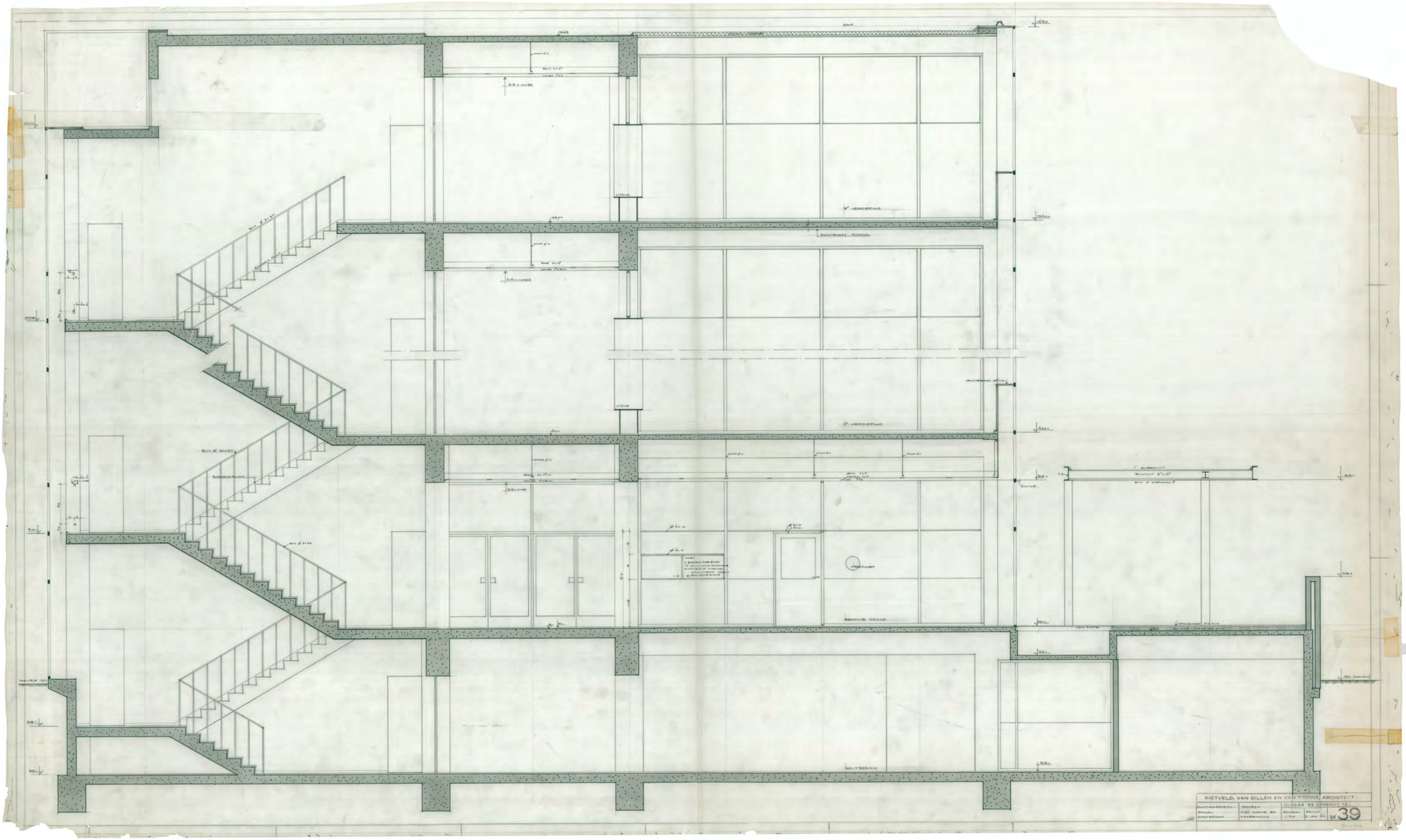
RIETVELD, VAN DILLEN EN VAN TRIGHT, ARCHITECT
OUDEGRACHT 65 UTRECHT TEL.
39

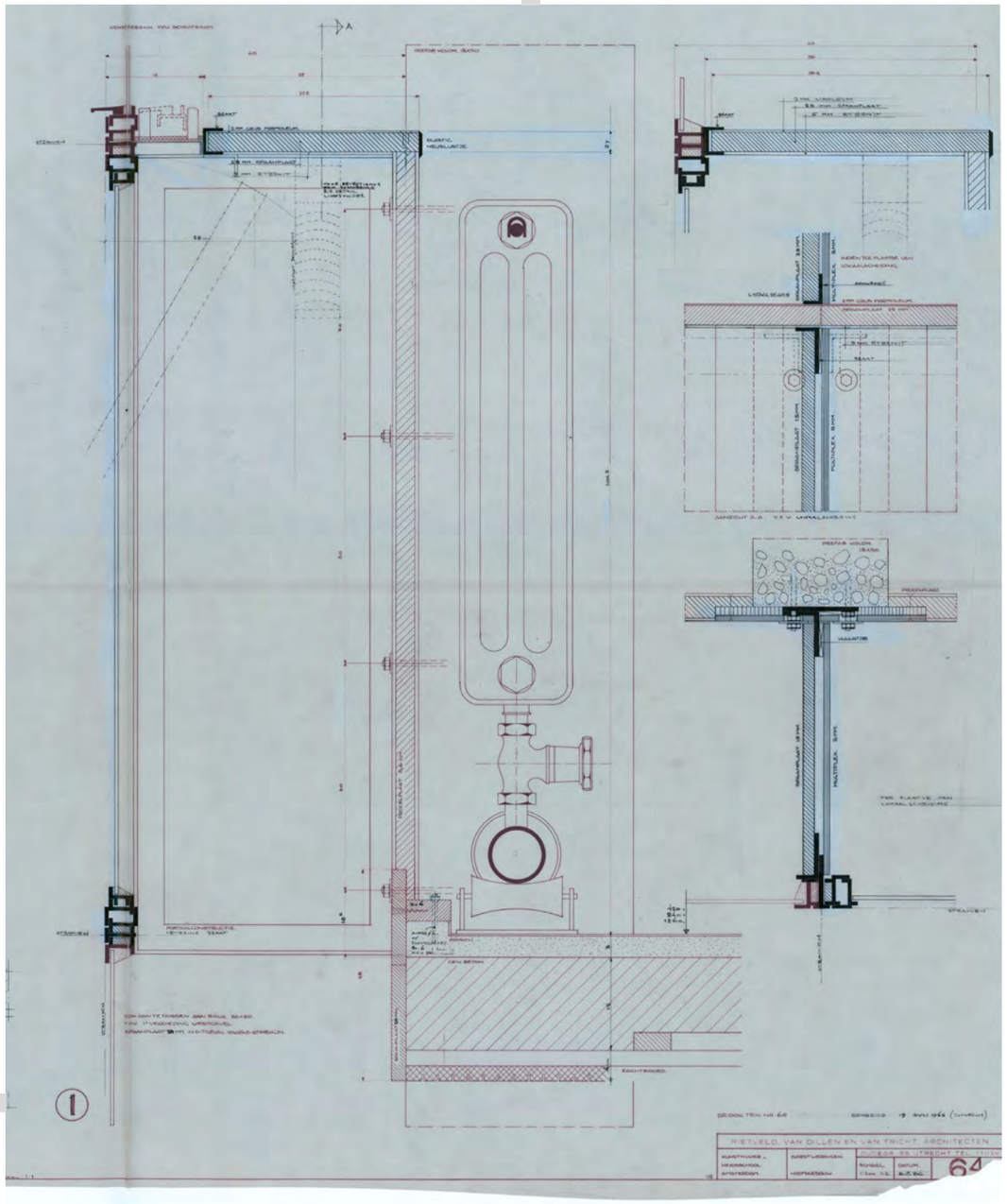
RIETVELD, VAN DILLEN EN VAN TRICHT, ARCHITECTEN
64

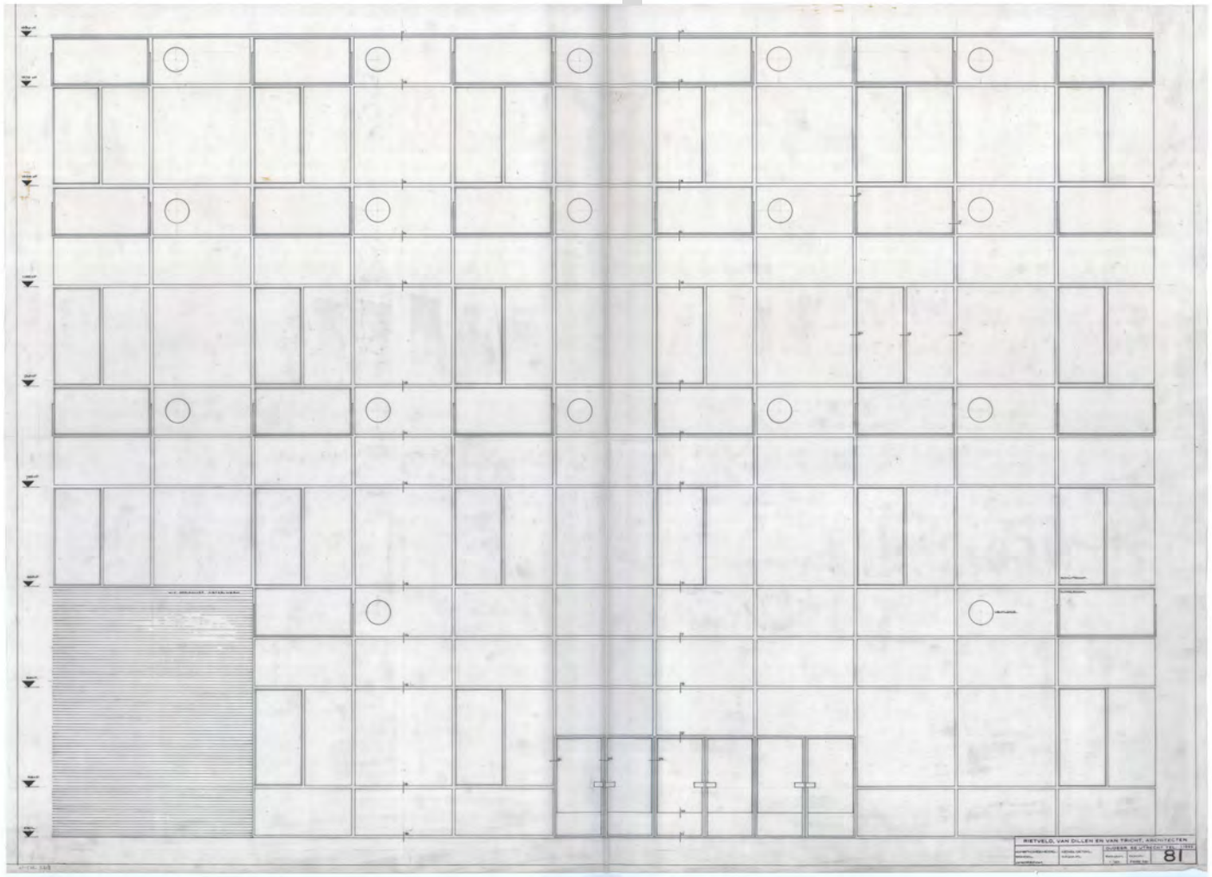
RIETVELD, VAN DILLEN EN VAN TRICHT, ARCHITECTEN
81

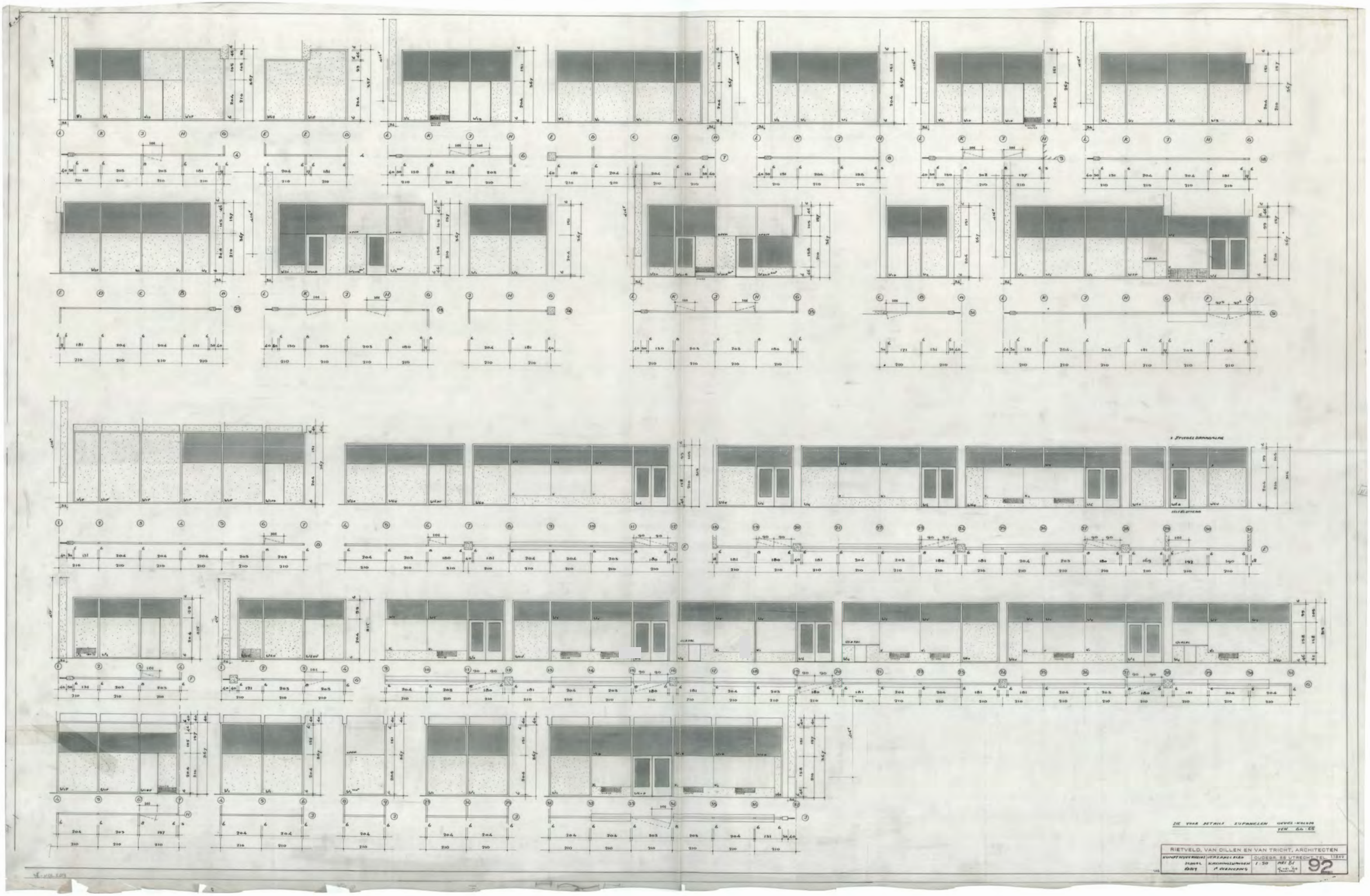
RIETVELD, VAN DILLEN EN VAN TRICHT, ARCHITECTEN
OUDEGR. 86 UTRECHT TEL. 11849
1:50
92

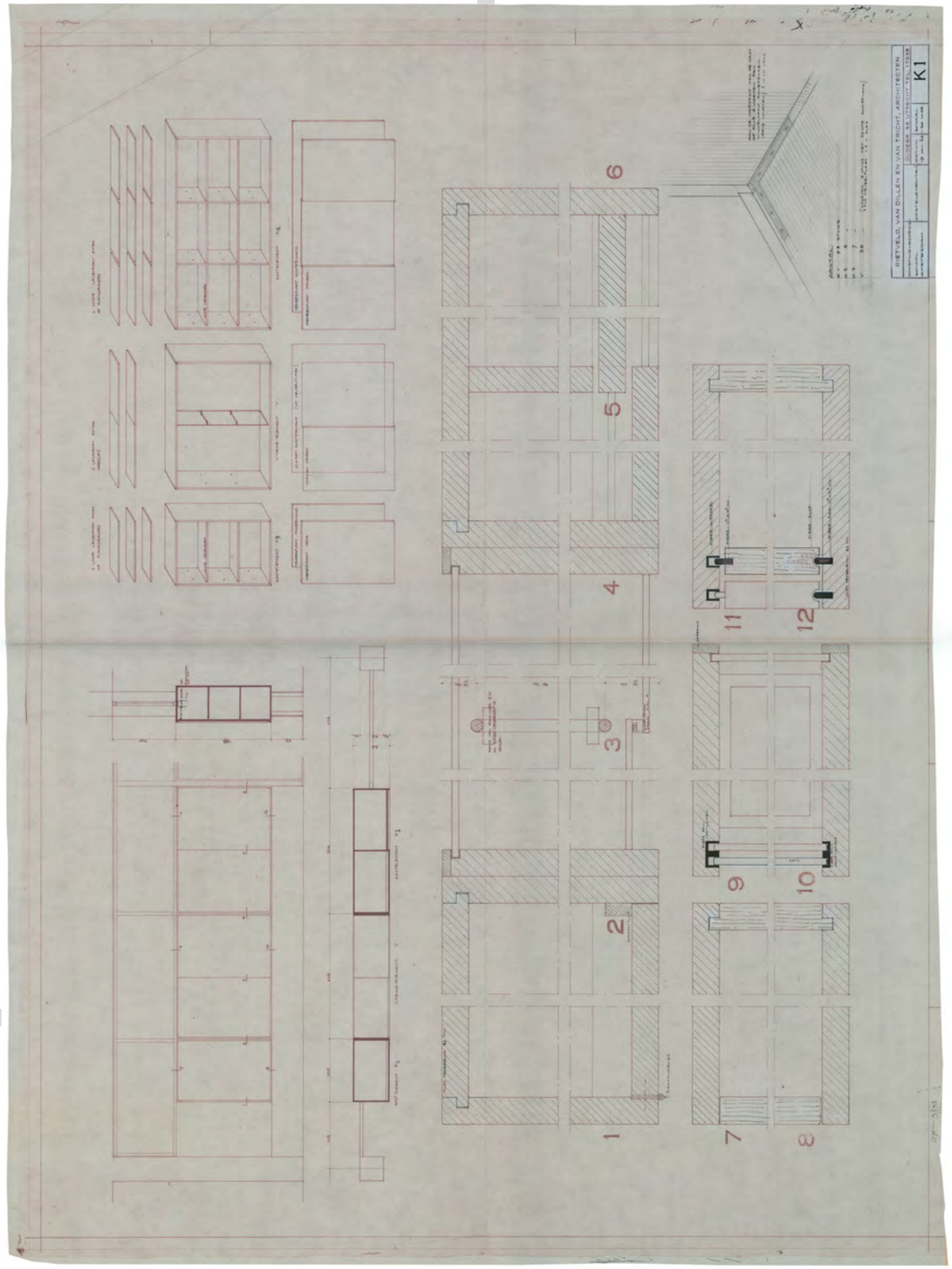

“Om in het leven in sommige gevallen ja en in andere gevallen neen te kunnen zeggen is een min of meer uitgesproken houding noodzakelijk, hoewel ik niet zie dat deze anders dan zeer betrekkelijk kan zijn.”

Carla Boomkens

Carla Boomkens is ruimtelijk ontwerper en interieurarchitect. Ze is opgeleid tot plastisch vormgever en architectonisch ontwerper aan de kunstacademie St. Joost in Breda. Sinds 1985 is ze als interieurarchitect gevestigd in Amsterdam. Een verlengde stage bij architect Angelo Mangiarotti in Milaan in de 80-er jaren is richtinggevend geweest voor haar ontwerpbenadering. Ze is inmiddels als *membro promotore* betrokken bij de stichting die zijn nalatenschap beheert. Ze is als docent verbonden aan de Gerrit Rietveldacademie (GRA) sinds 1991.

Ze is werkzaam geweest als assistent van arch. Borek Sípek. Als medewerker van architect Dante Benini (Milaan) en Laboratorio Morseletto (Vicenza) heeft ze als vertaler-ontwerper ervaring met materiaalspecifieke realisaties in de bouwpraktijk. Haar meubel- en objectontwerpen betreffen met name locatie-specifieke uitvoeringen of nicheproductie in kleine oplage, zoals de gepatenteerde draagbare dansvloer voor flamenco- en tapdans.

Vanuit haar positie als ontwerper en interieur-architect maar ook als bouwvertaler NL-I heeft ze ervaring opgebouwd in de omgang met het spanningsveld van ruimtelijke interventies in bestaande gebouwde omgeving en in historisch betekenisvolle architectuur. Ze is in 2019 als consulent betrokken bij Rietveld's enige gerealiseerde woning in de VS (Ohio).

Het gesprek met de toekomstige ontwerper-kunstenaar is sturend in het toespitsen van haar werkzaamheden op onderwijs. Vanuit de dialoog streeft zij naar ontwikkeling van pragmatische analyse gekoppeld aan hands-on beeldende verkenningen, materiaalgevoeligheid en instinctieve verbeelding om tot authentiek ruimtelijk ontwerp te kunnen komen. Ze heeft een brede leservaring opgebouwd naast die aan de Gerrit Rietveld Academie, aan onder meer KABK (1992-1993) en PERK, waar ze interieurontwerp en theoretisch onderzoek doceert. Relevante kennisaanvulling wordt gezocht in trainingen in socratische dialoog en focus op circulariteit. Daarnaast is ze betrokken bij onderwijsondersteunende activiteiten waaronder workshops, medezeggenschapsraad, voorzitter examencommissie en teamlid Kwaliteitsafspraken voor resp. TUE (1998-2000), GRA (2012-2019), Academie Artemis (2018-2020), GRA (2019-heden).

Jeroen van den Eijnde - Jorn Konijn

Jeroen van den Eijnde is opgeleid als productontwerper aan de kunstacademie van Arnhem en als designhistoricus aan de Universiteit Leiden. Hij promoveerde op een studie naar ideologie en theorie in het Nederlandse vormgevingsonderwijs. Hij schreef boeken en artikelen over het historische en actuele ontwerponderwijs in Nederland, België en Duitsland met een focus op de rol van theorie in relatie tot de belichaamde kennis van het ambachtelijke maken. Bekende publicaties zijn Symfonie voor Solisten (1994) Het huis van IK. Ideologie en theorie in het Nederlands vormgevingsonderwijs (2015), Van koninklijk naakttekeningen tot een universele vormleer (2015), A Hall of Mirrors in Art Production. The Academic Workplace as a Copy Machine (2016) en Bauhaus, binnenhuis en (buiten)ruimte (2019). Sinds 2016 is Van den Eijnde lector Tactical Design aan ArtEZ hogeschool voor de kunsten waarin hij onderzoeksprojecten initieert op het gebied van circulair en duurzame design, textiel en mode. Daarin werkt hij samen met ontwerpers en wetenschappers die de mogelijkheden voor sociaal en ecologisch duurzame waardeketens onderzoeken op basis van onder meer hernieuwbare (bio)materialen, innovatieve productiemethoden en cultuurverandering in (her)gebruik van producten. Daarbij is hij vooral geïnteresseerd in transdisciplinaire samenwerking in ontwerp- en innovatieprocessen en de rol die prototypes (als visualisaties van ideeën voor de toekomst) hierbij spelen. Van den Eijnde is tevens als docent verbonden aan de bacheloropleiding Product Design van ArtEZ en verzorgt gastlessen- en lezingen aan diverse instituten waaronder Wageningen University & Research, Radboud Universiteit Nijmegen en Linneaus University in Zweden.

Van den Eijnde heeft als adviseur en/of bestuurder gewerkt voor Stimuleringsfonds Creatieve Industrie, Raad voor Cultuur, Prins Bernhard Cultuurfonds Gelderland en Ontwerp Platform Arnhem. Momenteel is hij lid van de programmaraad CLICKNL, kernlid van het Network Applied Design Research (NADR) en regionale matchmaker voor het SIA Programma GoCI dat ontwerpers wil verbinden aan de onderzoeksprogramma's van de topsector Creatieve Industrie.

Jorn Konijn is directeur van het Van Eesteren Museum – Museum voor Stedenbouw. Opgeleid als kunsthistoricus en scenarioschrijver aan de Universiteit van Amsterdam, startte hij zijn loopbaan bij verschillende Nederlandse cultuurfondsen, zoals het Mondriaan Fonds en DutchCulture. Daarna startte hij zijn carrière als curator van architectuur en design tentoonstellingen. In 2009 werd hij curator voor het NAi (Nederlands Architectuur Instituut) waar hij de internationale tentoonstellingen verzorgde. In 2013 verliet hij het NAi om curator te worden van de complete Architectuurbiënnale van Shenzhen & HongKong en in 2015 werd hij curator van de Design Biënnale van Brazilië. Tot 2019 werkte hij als freelance curator waarna hij Hoofd Programma van de Dutch Design Week werd. In 2022 startte hij in zijn huidige functie bij het Van Eesteren Museum. Daarnaast is hij verbonden aan ArtEZ Hogeschool voor de Kunsten in Arnhem als projectleider bij het lectoraat Tactical Design. Ook is hij een verbonden aan de Technische Universiteit Eindhoven als PhD kandidaat architectuur historie, waar hij hoopt te promoveren op het tentoonstellingswerk van Aldo en Hannie van Eyck.

Suzanne Fischer - Sylvian Braat

Suzanne Fischer is senior onderzoeker van bouwhistorie en kleurhistorie, gespecialiseerd in 20e eeuwse monumenten. Zij studeerde architectuur aan de TU Delft, afdeling bouwkunde. Vanaf 1992 werkte ze als architect, projectontwikkelaar en als freelance-onderzoeker, o.a. aan de Van Nelle fabriek en 'Zonnestraal'. Kleuronderzoek leerde ze in de praktijk bij Polman kleur & architectuur. Naast haar freelance werk als architect en onderzoeker was zij gastdocent bij de TU Delft, werkte ze aan de opzet van de tentoonstelling 'Toeval Gezocht' in het Stedelijk Museum en deed ze onderzoek op het gebied van gebruiksevaluatie van gebouwen in Reggio Emilia.

Sinds 2006 heeft ze een eigen onderzoeksbureau dat actief is in heel Nederland. Tot haar projecten behoren het HaKa-gebouw, het NatLab en het Klokgebouw op Strijp-S, het Nationaal Lucht- en Ruimtevaartlaboratorium, het Monument op de Afsluitdijk, het Stuwcomplex Hagestein, het Industriegebouw, het Amstel Hotel, het Burgerweeshuis van Aldo van Eyck, de 1e Openluchtschool voor het Gezonde Kind, het Van Doesburghuis, de Bijlmerbajes, modelboerderij 'Lactaria', gebouw De Wereldbibliotheek, villa De Karekiet en de Aula van de TU Delft. Bij het onderzoek van de Rietveld Academie werkte ze samen met Sylvian Braat.

Sylvian Braat is opgeleid als (restauratie) architect in Delft en heeft, naast een korte carrière als architect en tijdens een langere expat-periode met haar gezin, doorlopend van alles vormgegeven. Meer recent voltooide zij haar proefschrift 'On sensory experience of historic architecture'. Hierna maakte Sylvian een doorstart in het bouwhistorisch onderzoek, dankzij en met collega Suzanne Fischer, die haar ondertussen begeleidt in het ontwikkelen van vaardigheid in het kleurhistorisch onderzoek.

De Gerrit Rietveld Academie past in een rij van onderzochte wederopbouw-gebouwen, waarbij Sylvian geniet van het herontdekken van de wijze waarop ruimte gecreëerd is met gevoel (en vaak ook ambitie) voor de gebruiker en door toepassing van nieuwe bouwmaterialen en -methodes. En waarbij alle aspecten van het ontwerp, van de stedenbouwkundige situatie tot textuur en kleur van bouwmaterialen, ruime aandacht hebben gekregen.

Zij tracht haar enthousiasme voor elk onderzocht gebouw steeds over te dragen in heldere, beeldende rapportages. In de hoop dat het enthousiasme en de zorgvuldigheid waarmee het gebouw tot stand kwam ook in de toekomst herkend en met plezier gebruikt zal worden.

Wessel de Jonge

Wessel de Jonge is oprichter van WDJArchitecten en hoogleraar Heritage & Design aan de Technische Universiteit Delft. Hij studeerde in 1985 af als architect aan de faculteit Bouwkunde in Delft. Aansluitend op zijn aanstelling als research fellow op de faculteit en als ontwerper op verschillende architectenbureaus vestigde hij zich in 1999 als zelfstandig architect met de missie om het herontwerp van bestaande gebouwen tot een volwaardige architectonische opgave met een bijzondere culturele waarde te maken. Het bureau is gespecialiseerd in de herbestemming van 20e-eeuws erfgoed en heeft naam gemaakt met de restauratie van Gerrit Rietveld's paviljoen op de Biennale van Venetië, de restauratie en herbestemming van v.m. sanatorium 'Zonnestraal' in Hilversum en de Van Nellefabriek in Rotterdam, de herbestemming van het St. Jobsveem in Rotterdam tot woningen, de restauratie en herprogrammering van het Olympisch Stadion in Helsinki (internationaal ontwerpteam), de restauratie en herbestemming van de voormalige gevangenis Noordsingel in Rotterdam, en de restauratie van de Openluchtschool, de herbestemming van LTS Patrimonium tot Cygnus Gymnasium, het GAK gebouw tot woningen en het Burgerweeshuis tot kantoorcomplex, allen in Amsterdam.

Hij was in 1988 mede-oprichter van DOCOMOMO International dat wereldwijd opkomt voor erfgoed van de Moderne Beweging. Verder was hij o.a. lid van de Commissie Waardestelling Wederopbouw Rotterdam (1997) en van de Commissie Welstand en Monumenten Rotterdam (2001-2007), en vicevoorzitter van de adviescommissie voor het UNESCO monument Villa Tugendhat in Brno (2010). Hij is bestuurslid van het Nationaal Renovatieplatform NRP en commissaris bij de Vereniging Hendrick de Keyser.

Sinds 2015 is Wessel de Jonge in deeltijd hoogleraar Heritage & Design aan de faculteit Architectuur van de TUDelft. Hij is onder andere (co-)auteur van 'Het Nieuwe Bouwen en Restaureren'(1991), 'Van Nelle. Monument van Vooruitgang' (2005), 'Zonnestraal. Geschiedenis en Restauratie van een Modern Monument'(2010), 'Sustainable Renewal of the Everyday Modern'(2017) en 'Designing from Heritage' (2017).

Martine Kuipers

Martine Kuipers heeft aan de Universiteit van Amsterdam Culturele Studies, met als specialisatie Kunst- en Cultuurbeleid, en Archiefwetenschap gestudeerd. Van 2009 tot 2018 was zij de eerste archivaris van de Gerrit Rietveld Academie. Daarvoor had zij geruime tijd bij het Stadsarchief Amsterdam gewerkt.

Wat Martine in haar werk interesseert zijn de betekenissen en functies die archieven hebben voor vormers en individuele gebruikers, als bron voor bewijs, verantwoording, kennis, onderzoek, inspiratie en zelfs identiteit. Ook de rol die metadata in hun verschillende vormen spelen bij het vinden en verbinden van de informatie die archieven te bieden hebben. Wat haar eveneens interesseert is de dynamische relatie tussen archief, gebruiker en (her)gebruik, waarbij in iedere bestaansfase van een archief de rol en de functie ervan verandert en waarbij vanuit iedere, soms onverwachte, verrassende en creatieve invalshoek een archief tot antwoorden, of juist tot nieuwe vragen en vondsten kan leiden.

Bij de Gerrit Rietveld Academie heeft zij, in samenwerking met het Rijksbureau van Kunsthistorische Documentatie eerst het organisatiearchief van de academie van 1967 tot en met 2004 geïnventariseerd en beschreven en na bewerking overgebracht. Vervolgens heeft zij het overgebleven organisatiearchief vanaf 2004 en andere aanverwante archieven van de academie beheerd. Zij heeft daartoe onder meer een academiebreed beleid voor (digitaal) archiefbeheer geformuleerd, dit vertaald naar een handboek voor de medewerkers en heeft zij een toekomstvisie geschreven voor archief- en informatiebeheer van academie. Als lid van de projectgroep Vereniging Hogescholen Selectielijst Hogescholen, heeft zij bijgedragen aan het opstellen en actualisatie van de Selectielijst Hogescholen voor het bewaren en vernietigen van informatie. Daarnaast adviseerde en ondersteunde zij medewerkers bij archiveren en hielp zij interne en externe gebruikers van de archieven met hun zoek- en informatievragen. Sinds 2018 werkt Martine weer bij Stadsarchief Amsterdam, waar zij verantwoordelijk is voor het dagelijks beheer van alle metadata van de archieven en collecties van het Stadsarchief. Daarnaast is zij als metadata specialist betrokken bij overbrengingsprojecten van afgesloten digitale archieven en, momenteel in het bijzonder, bij de ontwikkeling van het publicatiekanaal van het Stadsarchief voor actief openbaar te maken stukken en dossiers van de Gemeente Amsterdam en

migratietrajecten als de overstap naar het nieuwe collectiebeheersysteem van het Stadsarchief zelf en de overdracht van alle archieven en collecties van Gemeente Weesp.

Frank Mandersloot

Frank Mandersloot werd geboren in een huis van Rietveld, en speelde 14 jaar lang in Tolsteeg, Utrecht, de wijk die na de oorlog werd ontworpen door Gerrit Rietveld en Cornelis van Eesteren. op 12-jarige leeftijd zag hij een tentoonstelling van Piet Mondriaan in de Zonnehof, Amersfoort, een tentoonstellingsgebouw van Rietveld. Dit was een initiatie, en hij besloot ter plekke zijn leven aan kunst te wijden. vanaf zijn 14e jaar woonde hij in Nuenen en bezocht wekelijks het Van Abbemuseum. hij studeerde op de Koninklijke Academie in Den Bosch en Ateliers '63 (de Ateliers), in Haarlem. hij werkt sinds 1983 in Amsterdam, en begeleidt studenten aan de Gerrit Rietveld Academie sinds 1986. vier decennia werkt hij inmiddels aan sculptuur en installaties, die regelmatig worden worden tentoongesteld in musea, kunstruimtes en in situ. 'voor de bijen' (Amsterdam) is een monumentaal werk van hem in de openbare ruimte.

Mariel Polman - Santje Pander

Mariël Polman is opgeleid als meesterschilder aan het Nimeto in Utrecht, architect aan de TU Delft en onderzoeker van afwerklagen in historische binnenruimten aan de Stichting Restauratie Atelier Limburg in Maastricht. Zij promoveerde op een studie naar De kleuren van het nieuwe bouwen tijdens het interbellum in Nederland aan de TU Delft, waarin zij de resultaten van kleuronderzoek plaatste in de context van kleurtheorie, schildersambacht, verfindustrie en architectuur.

Sinds 1995 heeft zij een eigen bureau voor kleuronderzoek POLMAN kleur & architectuur en sinds 1997 werkt zij als specialist kleur en schilderingen bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). Ze geeft gastlessen in binnen- en buitenland.

Ze deed onder andere kleuronderzoek aan gebouwen van Duiker en Bijvoet (Zonnestraal Hilversum, 3de Ambachtsschool en herenhuis Scheveningen, 1e Openluchtschool en Cineac Amsterdam) Brinkman en Van der Vlugt (Van Nelle fabriek Rotterdam), Theo van Doesburg (De Aubette Straatsburg, Van Doesburghuis Meudon), Konstantin Melnikov (Melnikovhuis Moskou) en Gerrit Rietveld (woningen Erasmuslaan Utrecht, Kunstacademie Arnhem, meubels UNESCO Perskamer; huis Visser met uitbreiding van Aldo van Eijck en het Rietveldpaviljoen Kröller Müllermuseum). Thans richt zij zich op de kleuren van de Wederopbouw binnen het programma Erfgoed van de 20ste eeuw van de RCE : het kleurenkastje van Bakema, de Rietveldacademie Amsterdam en de archieven van verffabrikanten. Ze is lid van Docomomo International Specialist Committee Interior Design.

Santje Pander is opgeleid als restaurator van historische binnenruimten aan de Universiteit van Amsterdam. Ze is gespecialiseerd in onderzoek naar moderne interieurafwerkingen, kleurhistorisch onderzoek, conservering van historische verflagen, beheer en behoud van historische binnenruimten en digitale reconstructie.

Sinds 2021 heeft ze een eigen bureau voor kleuronderzoek en restauratie, Pander onderzoek en restauratie waarin ze werkt aan verschillende kleuronderzoeken en restauratieprojecten. Daarnaast werkt Pander sinds 2022 voor de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed waar ze onder andere werkzaam is binnen het programma Erfgoed van de 20ste eeuw: het kleurenkastje van Bakema, de Rietveldacademie Amsterdam en de archieven van verffabrikanten.

Pander geeft lezingen in binnen en buitenland en deed onder andere onderzoek naar de UNESCO Perskamer van G. T. Rietveld. Ze deed hierin onderzoek naar de linoleumvloer, werkte aan de restauratie van de linoleummeubels en maakte i.s.m. het 4D Research Lab van de Universiteit van Amsterdam een digitale 3D reconstructie van het interieur.

Joost Salemink

Joost Salemink is opgeleid als bouwkundige aan de Hogeschool van Arnhem. Vervolgens verdiepte hij zich in de architectuur aan de Academie van Bouwkunst Arnhem. Deze opleidingen brachten hem een brede technische kennis en gevoel voor esthetiek. Hierdoor kan hij als verbindende schakel de stakeholders in architectonische projecten samenbrengen zodat ze complementair aan elkaar hetzelfde doel nastreven.

In 1999 startte Joost zijn carrière bij ABT als bouwkundig tekenaar, waar hij inmiddels de rol van adviseur vervult. Hierbij houdt hij zich bezig met het coördineren van middelgrote tot grote nieuwbouw-, verbouw- en renovatieprojecten in alle fasen en het adviseren in onder andere de initiatief- en definitiefase. Naast zijn vakinhoudelijke rol geeft Joost leiding aan collega's uit verschillende vakgebieden en is hij mentor.

In de afgelopen 23 jaar heeft Joost bijgedragen aan vele diverse projecten. Zo is hij verantwoordelijk voor de directievoering en aansturing van de kwaliteitsinspecteurs bij de Gerrit Rietveld Academie en is hij bouwprojectmanager bij de Gerrit Rietveld Campus. Andere projecten binnen zijn portfolio zijn Amsterdam Museum, Rozet te Arnhem, Stadhuis Deventer, Naturalis Biodiversity Center te Leiden, het stationsgebouw te Arnhem en het Muziekgebouw aan 't IJ te Amsterdam.

Hergebruik en verduurzamen van gebouwen speelt een steeds grotere rol binnen de bouw, een belangrijk aspect waar Joost zich hard voor maakt. Joost: 'als ontwerpers kunnen we een nieuwe bewustwording creëren door, met respect voor het bestaande, ingrepen te plegen waarbij het reduceren van energie- en materiaalconsumptie de belangrijkste beslisfactoren zijn.'

Vanuit zijn ervaring beseft Joost dat samenwerking en overleg de basis zijn voor een goed proces en eindresultaat. Joost: 'Bouwen doen we samen! Het maken van verbinding op persoonlijk vlak en 100% vertrouwen in elkaar hebben zijn belangrijke factoren voor mij om het maximale uit een team te halen. Wat ik mezelf en anderen steeds voor ogen probeer te houden is dat we uiteindelijk allemaal voor hetzelfde doel gaan: een goed gebouw en tevreden gebruikers.'

Anet Scholma

Anet Scholma studeerde tuin- en landschapsinrichting aan de RHSTL in Boskoop waar zij in 1983 afstudeerde. Als afstudeerspecialisatie deed zij historisch onderzoek naar buitenplaatsen en stelde hiervoor reconstructie en beheerplannen op. Januari 1985 startte zij als ontwerpster op het Tuinarchitectenburo Mien Ruys en Hans Veldhoen waar zij als assistent van Mien Ruys aan ontwerpen werkte en de schetsen van Mien Ruys uitwerkte. Tussen 1987 en 1993 studeerde zij Landschapsarchitectuur aan de Academie van Bouwkunst in Amsterdam. Haar afstudeeropdracht betrof een herinrichtingsplan voor het Schoterbos, een stadspark in Haarlem. Sinds 1993 is Anet Scholma directielid en werd de bureau-naam veranderd in het huidige Buro Mien Ruys tuin- en landschapsarchitecten. Sinds 2002 is zij eigenaar van het bureau.

Sinds 1988 schrijft zij artikelen over vormgeving in het kwartaalblad ‘Onze Eigen Tuin’ (opgericht door Mien Ruys en haar echtgenoot Theo Moussault). Vanaf 2002 is zij lid van de redactie en mede-eigenaar van de uitgeverij die het blad uitgeeft.

Anet Scholma is adviseur van het bestuur van de Stichting Tuinen Mien Ruys en heeft de esthetische supervisie over de Tuinen, die deels rijksmonument, deels gemeentelijk monument zijn.
Vanaf het begin van de oprichting (in 2012) is Anet Scholma lid van de Vakgroep Groen Erfgoed, een vakgroep voor professionals die restauratieplannen of herinrichtingsplannen maken voor tuinen en terreinen die onder cultureel erfgoed vallen.
Steeds meer opdrachten betreffen herinrichting of restauratie van door Mien Ruys ontworpen terreinen die inmiddels een monumentale status hebben gekregen. Voorbeelden hiervan zijn een groenstructuurplan voor het dorp Nagele en een herinrichtingsplan voor het park rond de Ploegfabriek in Bergeijk.

Jeroen Semeijn

Jeroen Semeijn studeerde af in architectuur bij vakgroep Restauratie & Renovatie aan de Technische Universiteit Delft. Als praktiserend architect heeft hij verschillende huisvestingsprojecten in Nederland in zijn portefeuille; de aanpassing en herbestemming van de gebouwen Helicon (Sjoerd Soeters, 1998) en Castalia (Michael Graves, 1998) ten behoeve van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, alsmede het interieur van het hoofdkantoor van het grootste Nederlandse energiebedrijf, Eneco.

Sinds 2016 is Jeroen als senior architect werkzaam WDJArchitecten. Dit bureau is in 1999 opgericht door Wessel de Jonge en is gespecialiseerd in de herbestemming van 20e-eeuws erfgoed. Hergebruik van bestaand erfgoed is de basis van de projecten van WDJA; daarnaast speelt het verduurzamen ervan een belangrijke rol. Bestaande gebouwen een nieuw leven geven is al een circulaire grondhouding op zich, maar het toepassen van circulaire, bio-based en hergebruikte materialen speelt een steeds belangrijkere rol in de bouw en dus ook bij de projecten van WDJA. Een ontwikkeling die Jeroen omarmt en op de voeten volgt.

Bij WDJA heeft Jeroen gewerkt aan onder andere de herontwikkeling van het voormalige gevangeniscomplex in Rotterdam (1872-99) met adaptief hergebruik en uitbreiding voor woningen, commerciële ruimte, hotel en stadspark. Een quick scan voor de herbestemming van het tentoonstellingsgebouw van Gerrit Rietveld in Amersfoort (1959). De restauratie, renovatie en verduurzaming van de om- en om woningen in Reeuwijk, een sociaal woningbouw project van Rietveld uit 1957. De lopende projecten zijn HAKA Rotterdam met kantoren en restaurant, met restauratie, adaptief hergebruik en uitbreiding van het HAKA-gebouw (H. F. Mertens, 1932); en de herontwikkeling van het voormalige kantoorgebouw van de Britisch American Tobacco in Brussel met adaptief hergebruik en uitbreiding voor woningbouw waarvan 30% nul-energie woningen; en de transformatie, verduurzaming en nieuwbouw uitbreiding van de Keijserschool in Amsterdam.

Erik Slothouber

Erik Slothouber studeerde architectonische vormgeving en grafisch ontwerpen aan de Gerrit Rietveld Academie. Na zijn afstuderen in 1979 starte hij zijn eigen ontwerpburo, hierin werkt hij, veelal in samenwerking met aanverwante disciplines, aan projecten rondom interieurontwerp, tentoonstellingsontwerp en meubelontwerp.
Na zijn afstuderen aan de Rietveld Academie tot halverwege de jaren ’80, werkte Slothouber aan zijn meubel- en interieur projecten in de meubelmakerswerkplaats van Gerard van de Groenekan, de meubelmaker van Rietveld. Vanaf die periode ontwikkelde hij zijn kennis en expertise rondom het werk van Gerrit Rietveld.

Vanaf 1984 tot 2019 was Erik Slothouber verbonden aan de Gerrit Rietveld Academie, als docent aan de afdeling Architectural Design en als lid van de staf.

In de functie van staflid bouwzaken, van 1985 tot 2009, was hij verantwoordelijk voor het onderhoud van het door Gerrit Rietveld ontworpen academiegebouw. Samen met Ingenieursburau ABT ontwikkelde hij hiervoor het restauratieplan dat in 2004 werd uitgevoerd.

Sinds zijn pensionering in 2019 is Slothouber als extern deskundige betrokken bij zaken die betrekking hebben op het academie gebouw van Rietveld. Samen met Wessel De Jonge nam hij het initiatief voor het opstellen van dit Conservation Management Plan.

Erik Slothouber maakt deel uit van een netwerk van Rietveld deskundigen. Hij is auteur en samensteller van twee eerdere uitgaven over het gebouw van de Gerrit Rietveld Academie: ‘De Rietveld Academie - Een Akademiegebouw als model’ (1984) en ‘De Kunstnijverheidscholen van Gerrit Rietveld’ (1997).

In opdracht van de Rietveld Stichting deed hij historisch onderzoek naar het ’Om-en-om-project’ van Rietveld in Reeuwijk-Brug, een van de drie sociale woningbouwprojecten die Gerrit Rietveld heeft gerealiseerd. In vervolg op dit onderzoek, gepubliceerd in ‘Rietveld in Reeuwijk’ (2017) is het project in 2022 door WDJArchitecten gerestaureerd en gerenoveerd.

Bert Taken

Bert Taken studeerde filosofie en massacommunicatie en sociale psychologie aan de Universiteit van Amsterdam. Hij promoveerde aan de Vrije Universiteit van Amsterdam met een proefschrift over de historische ontwikkeling van het instituut kunstacademie, getiteld ‘Tussen beroep en roeping. De academie in het spanningsveld van kunstpraktijk en staat’ (2019). Over kunstonderwijs publiceerde hij verder (met Jeroen Boomgaard) ‘Between Romantic Isolation and Avant-gardist Adaptation’ (2012) en (met Jeroen (Boomgaard) ‘Teaching Art in the Neoliberal Realm’ (2012).

Vanaf 1983 tot 2022 doceerde Bert Taken kunsttheorie aan verschillende afdelingen van de Gerrit Rietveld Academie. Tevens was hij van 1992 tot 2001 aan dezelfde academie hoofd toelatingen en van 2002 tot 2008 medeorganisator van het Studium Generale lezingenprogramma. Vanaf 2014 tot nu maakt hij deel uit van de Examencommissie en vervult in deze commissie sinds 2020 de functie van voorzitter. Ook is hij sinds 2000 hij nauw betrokken geweest bij het opstellen van de drie instellingsplannen van de Gerrit Rietveld Academie die sindsdien zijn verschenen.
Van 1989 tot 1992 verzorgde hij lezingen aan de AKI Academie voor beeldende kunst te Enschede.
Vanaf 2004 tot heden geeft hij colleges History, Philosophy and Art aan de Academie van Bouwkunst te Amsterdam.

Elmo Vermijs

Elmo Vermijs werkt op het snijvlak van kunst, design, architectuur en landschap. Hij onderzoekt de relatie tussen ruimte, (afval)materialen en regeneratieve productieprocessen, om nieuwe perspectieven te genereren op het gebruik van materiaal in de hedendaagse samenleving. Dit doet hij door de talloze relaties te onderzoeken tussen het gebruik en de productie van (afval)materialen en hun historische, politieke en ecologische context. Op dit moment is Vermijs vooral geïnteresseerd in de relatie tussen de huidige manieren van lineaire productie en de impact op de natuurlijke omgeving. In zijn werkproces werkt hij samen met lokale partijen en integreert hij materiaalonderzoek met nieuwe milieu-inzichten. In zijn werken -vaak aangevuld met publicaties, workshops en gesprekken- worden bezoekers uitgenodigd tot fysieke interactie met zowel de ruimte als de materialen als katalysator om na te denken over een scala aan maatschappelijke vraagstukken en nieuwe manieren te vinden om zich te verhouden tot de (natuurlijke) omgeving.

Elmo Vermijs behaalde zijn BFA met onderscheiding in Architectural Design aan de Gerrit Rietveld Academie in Amsterdam (NL).

Zijn werk was onder meer te zien in de IJsselbiënnale, Deventer (NL); Ichihara Art Mix, Ichihara (JP); RE_NATURE, Den Bosch (NL), Aomori Contemporary Art Center, Aomori (JP); European Cultural Capital, Plovdiv (BG); Oerol Festival, Terschelling (NL); European Land art route, Sint-Oedenrode (NL).

Vermijs was resident bij Aomori Contemporary Art Centre, Japan, hij was research fellow bij het lectoraat LAPS van de Gerrit Rietveld Academie, Amsterdam (NL) en verschillende van zijn projecten zijn geselecteerd of bekroond met de Vredeman de Vries Prijs en de Doen Material Award. Hij ontving subsidies van onder andere het Regieorgaan SIA, Vriendenloterij Fonds, Stimulerings Fonds, Amarte Fonds, Mondriaan Fonds en de Nederlandse Ambassade in Japan. Hij is uitgenodigd door diverse onderwijsinstellingen zowel in Nederland voor lezingen of workshops, onder andere; Basisjaar en afdeling Architectonische Vormgeving van de Gerrit Rietveld Academie, Amsterdam (NL); de afdeling Landschapsontwerp van de TU, Delft (NL); Hout en Meubileringscollege, Amsterdam (NL); Waddenacademie, Leeuwarden (NL); KnowhowShow Academy, Plovdiv (BG); Springtij Forum, Terschelling (NL); Matsusimo Academy in Tokyo (JP); University San Gregorio, Portoviejo (ECU), onder andere.

Willemijn Zwikstra

Willemijn Zwikstra MMus MA studeerde Viool aan de conservatoria van Den Haag en Utrecht en Kunstgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht, waarbij ze zich specialiseerde in de geschiedenis van architectuur en vormgeving. Momenteel werkt ze als zelfstandig onderzoeker, auteur, redacteur en viooldocent.

Willemijns onderzoek betreft met name de architectuurstroming van Het Nieuwe Bouwen, in het bijzonder het werk van Gerrit Rietveld. Als masterstudent liep Willemijn stage op de afdeling Toegepaste Kunst en Vormgeving van het Centraal Museum. Daar assisteerde ze bij de voorbereidingen voor de tentoonstelling ‘Rietvelds Universo’ in het Museo nazionale della Arti del XXI secolo te Rome. In 2012 deed ze voor de afdeling Erfgoed van de gemeente Utrecht een inventarisatie van het Rietvelderfgoed in de stad. Ze beschreef de staat van de gebouwen en de wijzigingen die ze in de loop der tijd hadden ondergaan.

Van 2013 tot 2015 was Willemijn in dienst bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Daar deed ze onderzoek naar het functionalistische Noordoostpolderdorp Nagele, ontworpen door een architectencollectief waar Gerrit Rietveld deel van uitmaakte. Het werd gepubliceerd in Nagele. ‘Een moderne erfenis’ (2016). In 2017 deed Willemijn onderzoek naar vijftien woonhuizen voor het boek Gerrit Rietveld. ‘Weelde van de soberheid’ (2018). Ze sprak ook met de bewoners, soms nog opdrachtgevers of nazaten daarvan. Daarnaast deed Willemijn in de afgelopen jaren onderzoek voor zeven museumhuizen van Vereniging Hendrick Keyser, die meer dan 400 historische huizen in Nederland bezit.

Recent publiceerde Willemijn onder andere een essay in Museum De Lakenhal. ‘Gebouw, geschiedenis, collectie’ (2019) over de transformatie van de zeventiende-eeuwse Leidse lakenhal tot museum en over de latere uitbreidingen. Ze schreef ook de twee kernhoofdstukken van Van Nellefabriek. ‘Werelderfgoed in glas en staal’ (2020). In het Jaarboek ‘Oud-Utrecht 2023’ verschijnt volgend jaar een artikel over Rietvelds relatie met de stad Utrecht en de mythevorming rond zijn persoon en werk.

Bijlagen

463 Visie toekomstig onderwijs
Ruimtekunst voor kunstonderwijs
Carla Boomkens

Visie toekomstig onderwijs

Ruimtekunst voor kunstonderwijs

Bijlagen

BIJLAGE 1 - Indelingen Rietveld gebouw 2016-2022

Indeling 2016-2017

Rietveldgebouw

3

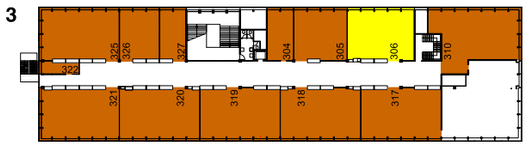

Basisjaar
DOGtime 1&2
Vooropleiding
Oriëntatiejaar
322 opslag Basisjaar
327 kantoor Basisjaar

beamlokaal

2

Fotografie
222 fotostudio
Grafisch Ontwerpen
Inter-Architecture
Beeld en Taal

beamlokaal
werkplaats
203 open computer
205 computer
231 Fotografie: doka / scan & uitleen
231a Fotografie: printen

1

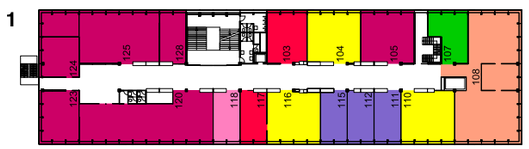

VAV
105 filmstudio
128 kantoor VAV
Beeld en Taal
Mode

beamlokaal
werkplaats
107 Mode
bespreekruimte
staf
103 Public Rietveld
117 Lectoraat

0

TxT
Edelsmeden
Glas

werkplaats
008 Edelsmeden
014 hout
015 kantoor hout / metaal
016 metaal
017 las / slijp ruimte
023a Glas

staf
033 opslag kantine
033a werkruimte concierges
005 kantoor kantine + facilitaire zaken

algemene faciliteiten
006 & 007 bibliotheek
013 tool-o-theek
034 receptie
036 kantine

projectruimte
020 tijdelijke projectruimte
Glas / Keramiek MAD (S.I.)
039 Paviljoen

containers 1

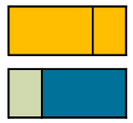

0

TxT
Glas
MAD (S.I.)

S

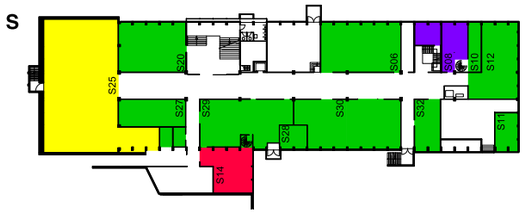

werkplaats
S06 zeefdruk
S10 klophok Edelsmeden
S11 verfspuitcabine
S12 cadcam
S20 zetterij
S27 binderij
S28 kantoor grafiek / TxT
S29 grafiek
S30 TxT
S32 spuiterij TxT / zeefdruk

beamlokaal / gymzaal
staf
S14 werkruimte concierges
algemene faciliteiten
S08 SKOR archief

Gerrit Rietveld Academie
Rietveld gebouw
A3 = schaal 1:500 MvH31.08.2016

Indeling 2017-2018

Rietveldgebouw

3

Basisjaar
DOGtime 1&2
305 opslag DOGtime
322 opslag Basisjaar
327 kantoor Basisjaar

beamlokaal

2

Fotografie
222 fotostudio
Grafisch Ontwerpen
Mode
Beeld en Taal

beamlokaal
werkplaats
203 open computer
205 computer
208 Mode
231 Fotografie: doka / scan & uitleen
231a Fotografie: printen

1

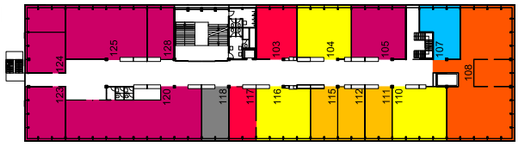

VAV
105 filmstudio
128 kantoor VAV
Grafisch Ontwerpen
Fotografie
TxT
Inter Architecture

beamlokaal
staf
103 Public Rietveld
117 Lectoraat

0

TxT
Edelsmeden
Glas

werkplaats
008 Edelsmeden
014 hout
015 kantoor hout / metaal
016 metaal
017 las / slijp ruimte
023a Glas

staf
005 kantoor kantine + facilitaire zaken

algemene faciliteiten
006 & 007 bibliotheek
013 tool-o-theek
034 receptie
036 kantine

projectruimte
020 tijdelijke projectruimte
Glas / Keramiek /
Radical Cut-Up (S.I.)
039 Paviljoen

S

werkplaats
S06 zeefdruk
S10 klophok Edelsmeden
S11 verfspuitcabine
S12 cadcam
S20 zetterij
S27 binderij
S28 kantoor grafiek / TxT
S29 grafiek
S30 TxT
S32 spuiterij TxT / zeefdruk

beamlokaal / gymzaal
staf
S14 werkruimte concierges
algemene faciliteiten
S08 SKOR archief

Gerrit Rietveld Academie
Rietveld gebouw
A3 = schaal 1:500 MvH02.08.2017

Indeling 2018-2019

Rietveldgebouw

3

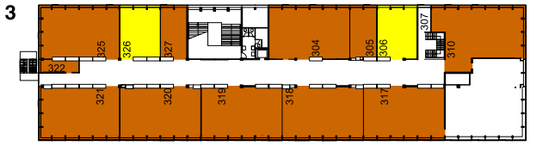

Basisjaar
DOGtime 1&2
305 opslag DOGtime
322 opslag Basisjaar
327 kantoor Basisjaar

beamlokaal

2

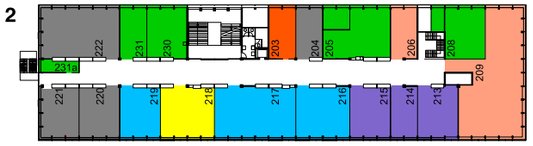

Fotografie
222 fotostudio
Grafisch Ontwerp
Mode
Beeld en Taal
Architectural Design

beamlokaal
werkplaats
203 open computer
205 computer
208 Mode
231 Fotografie: doka / scan & uitleen
231a Fotografie: printen

1

VAV
128 kantoor VAV
Architectural Design
Beeldende Kunst
TxT

staf
102 Public Rietveld
103 Lectoraat
beamlokaal

0

TxT
Edelsmeden
Glas
Beeldende Kunst

034 receptie
036 kantine
projectruimte
039 Paviljoen
staf
005 kantoor kantine + facilitaire zaken
werkplaats
015 metaal
030 weverij

S

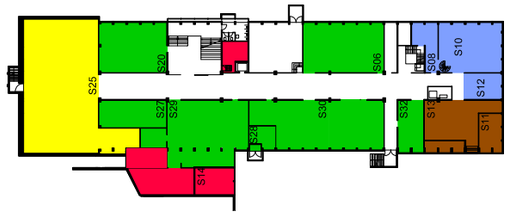

werkplaats
S06 zeefdruk
S20 zetterij
S27 binderij
S28 kantoor grafiek / TxT
S29 grafiek
S30 TxT
S32 spuiterij TxT / zeefdruk
Beeldende Kunst

Edelsmeden
S12 klophok
beamlokaal / gymzaal
staf
werkruimte concierges

Gerrit Rietveld Academie
Rietveld gebouw
A3 = schaal 1:500 MvH_06.07.2018

Indeling 2019-2020

Rietveldgebouw

3

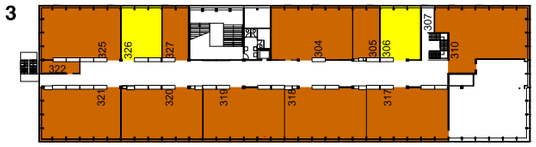

Basisjaar
DOGtime 1&2
305 opslag DOGtime
322 opslag Basisjaar
327 kantoor Basisjaar

theorieruimte

2

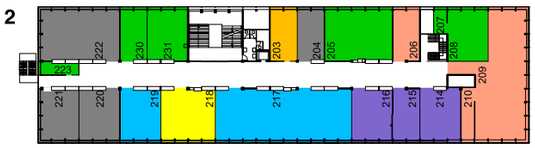

Fotografie
222 fotostudio
Grafisch Ontwerp
Mode
Beeld en Taal
TxT

theorieruimte
werkplaats
205 computer
208 Mode
223 Fotografie: printruimte
230 Fotografie: doka
231 Fotografie: kantoor, scan, uitleen

1

VAV
128 kantoor VAV
Architectural Design
Beeldende Kunst
TxT

staf
102 Public Rietveld
103 Lectoraat
theorieruimte

0

TxT
Edelsmeden
Glas
Beeldende Kunst

036 kantine
projectruimte
039 Paviljoen
staf
005 kantoor kantine + facilitaire zaken
werkplaats
015 metaal
021 glas
030 weverij

S

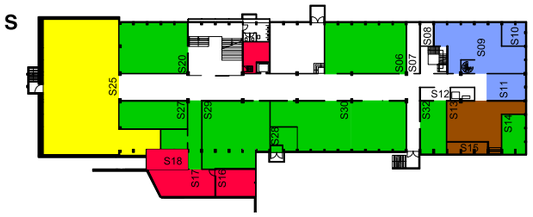

werkplaats
S06 zeefdruk
S14 spuitcabine
S20 zetterij
S27 binderij
S28 kantoor grafiek / TxT
S29 grafiek
S30 TxT
S32 spuiterij TxT / zeefdruk
Beeldende Kunst

Edelsmeden
S11 klophok
theorieruimte / gymzaal
staf
S16 werkruimte concierges
S18 opslag schoonmaak

Gerrit Rietveld Academie
Rietveld gebouw
A3 = schaal 1:500 MvH_22.07.2019

Indeling 2020-2021

Rietveldgebouw

3

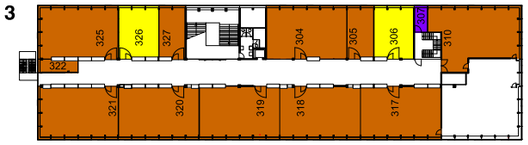

Basisjaar
DOGtime 1&2
305 opslag DOGtime
322 opslag Basisjaar
327 kantoor Basisjaar

theorieruimte
gebedsruimte

2

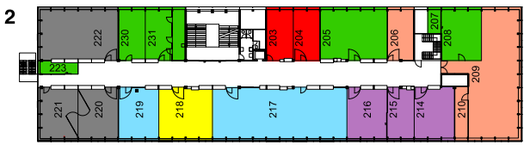

Fotografie
222 fotostudio
Grafisch Ontwerp
Mode
Beeld en Taal
staf

theorieruimte
werkplaats
205 computer
208 Mode
223 Fotografie: printruimte
230 Fotografie: doka
231 Fotografie: kantoor, scan, uitleen

1

VAV
128 kantoor VAV
Architectural Design
Beeldende Kunst

staf
102 Public Rietveld
103 Lectoraat
theorieruimte
AST ruimte

0

TxT
Edelsmeden
Glas
Beeldende Kunst

036 kantine
projectruimte
039 Paviljoen
staf
005 kantoor kantine + facilitaire zaken
werkplaats
015 metaal
016 kantoor
017 lasruimte
018 slijpruimte
021 glas
034 weverij

S

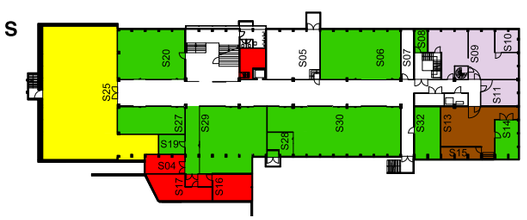

werkplaats
S06 zeefdruk
S08 tuft ruimte
S14 spuitcabine
S20 zetterij
S27 binderij
S28 kantoor grafiek / TxT
S19+29 grafiek
S30 TxT
S32 spuiterij TxT / zeefdruk

Beeldende Kunst
Edelsmeden
S11 klophok
theorieruimte / gymzaal
staf
S04 werkruimte concierges
S16 opslag schoonmaak

Gerrit Rietveld Academie
Rietveld gebouw
A3 = schaal 1:500 MvH_20.08.2020

Indeling 2021-2022

Rietveldgebouw

3

Basisjaar
DOGtime 1&2
305 opslag DOGtime
322 opslag Basisjaar
327 kantoor Basisjaar

theorieruimte
gebedsruimte

2

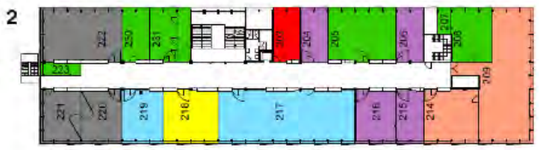

Fotografie
222 fotostudio
Grafisch Ontwerp
Mode
Beeld en Taal
staf
203 decaan

theorieruimte
werkplaats
205 computer
208 Mode
223 Fotografie: printruimte
230 Fotografie: doka
231 Fotografie: kantoor, scan, uitleen

1

VAV
128 kantoor VAV
Architectural Design
Beeldende Kunst

staf
102 Public Rietveld
103 Lectoraat
theorieruimte
AST ruimte

0

TxT
Edelsmeden
Beeldende Kunst
Edelsmeden + Beeldende Kunst
Glas

036 kantine
projectruimte
039 Paviljoen
staf
005 kantoor kantine + facilitaire zaken
werkplaats
015 metaal
016 kantoor
017 lasruimte
018 slijpruimte
021 glas
034 weverij

S

werkplaats
S06 zeefdruk
S08 tuft ruimte
S09 Edelsmeden
S10 Edelsmeden
S11 klophok
S14 spuitcabine
S20 zetterij
S27 binderij
S28 kantoor grafiek / TxT
S19+29 grafiek
S30 TxT
S32 spuiterij TxT / zeefdruk

Beeldende Kunst
theorieruimte / gymzaal
staf
S04 opslag schoonmaak
S16 werkruimte concierge

Gerrit Rietveld Academie
Rietveld gebouw
A3 = schaal 1:500 MvH_25.08.2021

BIJLAGE 2
CMP_GRA Visie Toekomstig Onderwijs

Survey Studenten, (Hoofd-)docenten, gebruikers gebouw 2019-2021
Carla Boomkens, Henri Snel (1.)

Peiling gebruik en gebruikers van het Rietveldgebouw als onderwijsruimte
Inhoud

1. survey Basisjaarstudenten 2020-2021
2. uittreksel Medewerkerstevredenheidsonderzoek MTO 2019
3. uittreksel Studenten tevredenheidsonderzoek STO 2020
4. survey Hoofddocenten 2020-2021

1. Survey reports Student questionnaires by Basicyear Groups B+C 2020-2021

Survey Basicyear Group B

Method**:** Group assignment design class. February – May 2021
Lead: Henri Snel, teacher design
Participants: Group B
Responders: Student-held Survey: various students over various years and depts.

min/min	min	min/plus	plus	plus/plus	questions (n-35)
0	3	7	13	11	1. (Space) Gerrit Rietveld was the designer of this academy. *Are you familiar with Gerrit Rietveld and his work?*
5	18	7	11	3	2. *Do you feel like the building offers possibilities to easily connect with other departments?*
0	1	6	18	13	3. Do you wish there would be more collaborative spaces amongst different departments? *If so, would you like to work there?*
0	1	9	10	16	4. *Would you like to have the possibility to make exhibitions in the school premises?*
1	8	13	5	11	5. The hallways serve only as a storage space at the moment, *would it be a good idea to designate specific storage spaces and use the hallways for something else?*
0	1	5	13	12	6. Do you think that we should take more action in using sustainable materials and ecological awareness?
1	7	11	15	3	7. *Do you want to have adjustable walls, to easily change the space of a classroom?*
7	9	12	6	6	8. How important are glass showcases to you as an exhibition space?
3	3	7	15	15	9. Do you want an individual space where you can also just lie on the ground and give air to your thoughts?
5	5	15	4	8	10. *How does the color scheme inside the Rietveld Academie building affect you?*

11. ***What is the most important part of the building that should never be changed?***

1. Rooftop but make it comfier maybe.
2. Smoking area and Gym.
3. Smoking area.
4. The windows and staircase
5. The big hallways/staircase
6. Ik hou heel erg van de grote ramen, en ook al is dat alleen basisjaar. Ik vind de hoogte van het gebouw ook fijn. Daardoor kan je vanuit de klas alles buiten bekijken
7. The entrance hall
8. The canteen.
9. The windows, plugs in the roof, open doors.
10. The big windows and the high ceiling.
11. The garden
12. Canteen
13. The staircase

14. Canteen
15. The bare, open feeling of it, where the only decoration is by means of students work
16. The light from all the windows, and Rietveld grey.
17. The windows.
18. The whole building should never be changed! Except for the ugly colors in the canteen. And maybe change something about the toilets so they don't permanently smell like shit.
19. The windows and the feeling of freedom that comes along with it. And it also gives the opportunity to Lurk at other people's spaces.
20. Structural integrity
21. The Rietveld Building as itself, the established one, as he built it
22. Lovely grey & depressive environment
23. The glass and high ceiling
24. Big windows, staircase, actually everything is perfect the way it is, very nice calm environment, attitude
25. Student privacy and spaces
26. Stairs.
27. Don't change the old Rietveld building!
28. Grey
29. anything can be changed if new environment is needed
30. nothing
31. glass façade, the feeling of unlimited open space
32. Plants in the garden.
33. Canteen / commun space

12. While designing this building, Rietveld thought a lot about the used material as well. Glass facades, transparent flexible interior walls, mostly consisting out of materials taken from the ground, not being processed. Nowadays, the environment feels more important than ever. *With this in mind, how do you think we could make the future of the Rietveld building more climate friendly?*

1. I don't know, think of everything as if it is to polluting
2. Use materials that are recyclable, or ruse recycled materials
3. De materialen van het gebouw hergebruiken als dat mogelijk is
4. Maybe solar panels, or reusing rainwater or something
5. Bring jackets.
6. To change the glass in the windows to some more insulating glass (if that is possible), so the climate in the school is more climate friendly.
7. Solar panels, garden ☺, insulation, food in the canteen.
8. Maybe some sustainable energy
9. Make Rietveld more political active, facilitate space to organize
10. Find better glass
11. More nature
12. Make better use of heat from furnaces that burn year round
13. The ceiling and the radiators, the holes in the ceiling.
14. Double glass for isolation.
15. What if all the students in the building wear solar panels on their clothes???? The sweaty classes in the summer (because of the sun shining through the big windows) make me think this could work. :0
16. Like isolation is important but one thing that I really dislike about the school are the taps where you push on the thing and then for about 30 seconds or something the water

keeps flowing. Sometimes you just need a little bit of water for something and then like 2 liters of water come out of the tap.

17. Doable glass windows
18. Height of ceiling
19. Ise green material and rethink spaces that are already in place
20. Deper (?) Spaces and up cycling construction materials, use greener tech but with the basis of (?).
21. Carbon material (?) Carbon and renewable energy with local material
22. Sun Panels on the roof.
23. Vegetarian sandwiches should be cheaper than meat sandwiches
24. Burn it
25. make a workspace where all of the machines can be used
26. with using sustainable, cyclical processes
27. Having more green spaces
28. Organic, local sourced food
29. buying ceramic mugs at the canteen for people who forget they want one
30. I think it is very important to get the recycling system in the academy on point, considering how much waste is produced in my basicyear only. Also, although in covid times it is quite hard, but I think the academy should give up on one-use products (cups, utensils).
31. Grow own vegetables to use it in canteen
32. Only glass walls

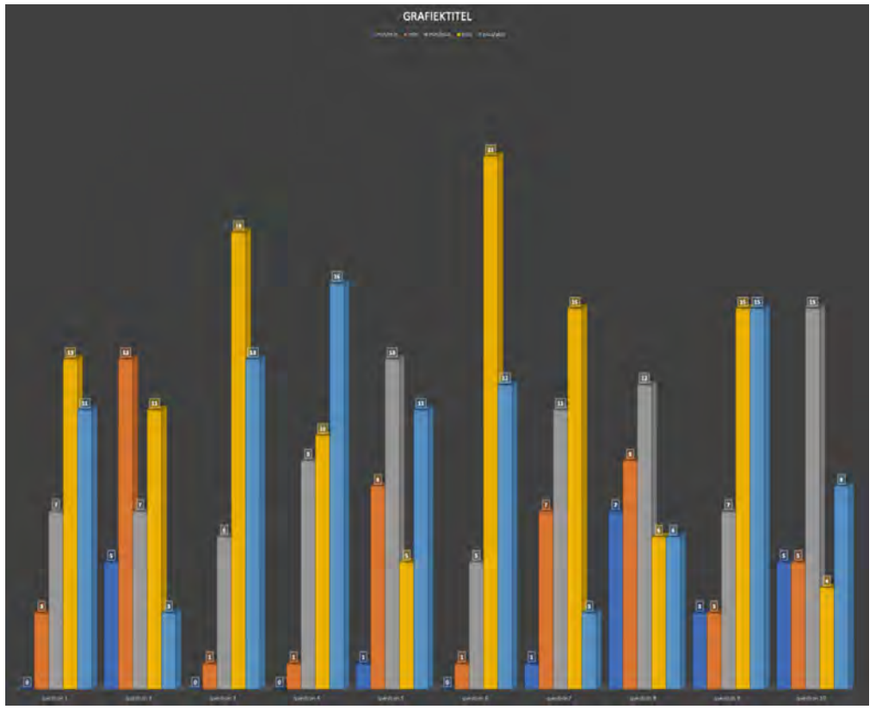

Survey Basicyear Group C

Method**:** Group question to volunteer and commit. April-May 2021
Lead: Carla Boomkens, teacher design
Participants:
Enzy Zhang*/Agathe Plouzennec*/Yuval Danon*/Jack van Leeuwen/Leah Mann/Jan van Delft/ Ivalu Carlsen
* team leaders - developing designs for building improvement as assignment design
Responders: Student-held Survey: various students over various years and depts
Meetings**:** 2 Zoom group meetings, several in-person class reviews (Covid measurements considered), email dialogue.

Questions to Group C:

As an educational building, which spatial qualities are supportive for you?

AP// - In the Rietveld building I like the light coming from the windows and the sensation of hugeness when I enter the room.
JvD// - vitrines als 'tussenruimte' zijn prima
- see through vitrines very much appreciated. Warmte overkant zichtbaar, of juist koelte.
- amazing vitrines, sliding walls to have both vitrines AND wall-surface
LM// - vitrines great. Curating bolder, better! (who should be taking care & responsible?)

What could be improved?
In general:

- Storage shortage
- Classrooms/work spaces
- studio-like spaces available
- Workshop accessibility
- Shared workspace with others, for meeting, exchange /'*Tussenruimte* Space -in-between'
- Bathrooms

Storage

AP// - Keeping the space clear, tidy, and clean classrooms is important:
We need cleaning equipments for this. And more storage, more lockers.
JvL// - inventievere manier van storage?

Classrooms/work spaces:

JvL// - more wall surface
LM// - more wall surface in classrooms
- room dividers in classrooms
LM// - more fluid interiors
LM// - more transportable furniture
EZ// - Beeld&Taal students they rent a space outside the academy.... Fedlev montagehal: so much wasted space: more effective use of available space.
- Lack of space for basicyearstudents to work: students want partition walls to study and retreat. Many choose Fine Arts to have an own studio space.

Workshops

YD// - A system that should be more functional in booking time slots for the workshops. Now we can book sometimes weeks upfront, but what happens is that everyone just book time slots and people that need it can't use it. We " student" understand that is this time with covid it is extra hard for the school to find a way. But if this will be our new normal we should consider better systems to make it easier for the workshops as well for us students.

Shared workspace with others, for meeting, exchange /Tussenruimte

YD+LM// - empty building (corona) is so perfect it is intimidating. Something is missing - must study on that....
JvD// - wist niet van basisjaar pre-covid situatie, waarin groepen eigen lokaal hadden, nu mist gezelligheid en uitwisseling
AP// -More facility to work, also in corridors
YD// - The missing of an outside space to work. I called this point "Outside sculpture garden". A place where you can work outside can add something to the work, but maybe more important: it adds something to the communication with the surrounding buildings.
A place where you can work big or outside, should be considered important for future education.
It not only helps people to work on a larger scale, but it can also have a positive effect on working together with people or learning with new people.
This space should be flexible in use. For example, use it for performances or installations, so the space will not become an empty space again.
YD// - Empty space(S) and flexibility. That should be a point considered important to me. What I mean by saying this, is that there are a lot of spaces that we don't use or are not used in the way they should be used. As an example, see pictures below (3rd floor), for me a typical example for "empty space(S)" We should think of these spaces as what it can add or what would be a good use for that kind of space. Maybe a hangout room for first year would fit or it can be used to paint in.

Can you suggest new solutions for new developments?

YD// **-** There are many ideas that can work or cannot work, but to find out, there should be some kind of try out system. I think with more try outs, the flexibility of the spaces will get the best use in finding out how this can work. This not only goes for basic year but for the entire Rietveld building. So the flexibility of departments are also considered important to me. When f.i. the Graphic Design dept. has less students, maybe their space should be considered somewhere else, so for example if there should be more students at VAV, they should be able to use this space: so there will be less loss of empty spaces.
AP// - I would love to see more plants in the Rietveld building. It's a lot of responsibility to keep them alive but it could be a devided task between the classmates.
For me it's really important and relaxing to see and smell plants.
The pots could also be hanging on the ceiling to optimize the space. Or on the handrails.
If we are used to see healthy plants everywhere, I'm sure people will keep them alive and take care and interest for them.

Bathrooms:

AP// - The ladies bathrooms are another struggle to deal with: the space (especially for the ladies one) is too small and the light is not always working.

EZ// - Toilets: more ladies students, male toilets are larger. Swap male female, or gender neutral?
YD// - For woman there must be a system of free tampons and sanitary pads

Wheelchair accessibility:
EZ// - Door of ladies' toilets too narrow for wheelchairs.
- Invalidentoilet enkel op b.g.
- lift is te klein, rolstoel met gestrekt gegipst been onmogelijk - daarmee ook toegang tot gym/lezingen/workshops onmogelijk.

Community gathering, exchange, hang out together:
LM// - Missing is: "loose space" - building too beautiful, intimidating. Cosiness missing, sense of community is missing, cold sober. More footprint students...
Suggestions:
LM// - Insta account GRA well curated, interesting, geweldig, waarom niet meer schermen in de kantine met running insta: 'cafetaria should reflect insta + works students on display'
- Billboard buiten met wisselende werken: beautiful! Waarom niet ook in de kantine?
- green color of doorpanels to the gym is ugly
A// - piano at academy? making music together, offering facilities/space.
YD// - A chill/hangout area, I think this can be done in many ways and this also doesn't have to be inside the Rietveld building. A flexible area or space where people can meet and work to getter is something that I miss in Rietveld. Especially in this first basic year I think it could have a great effect on the students.
The idea to 'only create a space to hangout' is a limitation on its own. So for instance we, students, should think of what this space could give us more. Maybe there will be lectures, chess competitions, jam sessions etc. But if the space would be outside it can be interactive with other ideas.

Is the building 'modern day educational technology - ready'?
AP// - The possibility to choose if we want a dark room to project videos or not is also required.
- Why not getting more curtains and having beamers in the classrooms (on the ceiling?) to create a digital space for the « zoom people »?
- more plugs for the different electronic materials, more electricity points for chargers
- more on Zoom - standard every lesson: How adapt building for more screens, camera's, sound facilities. And instruct teachers better.
EZ// - mixture education: both home and school: more productive with Zoom, better equipment wanted.
YD// - A thing students can't stress more about is the amount of wall outlets. The fact that we can only use one side of the rooms for electricity is not functional in a time where we use computers, phones and all others that are important.

Sustainability:
JvD// - more separating waste bins inside classrooms?
- Canteen: cutlery not plastic!
- organic waste composting please
- How about sustainable heating, radiators? (informing students about sustainability efforts academy/CB)

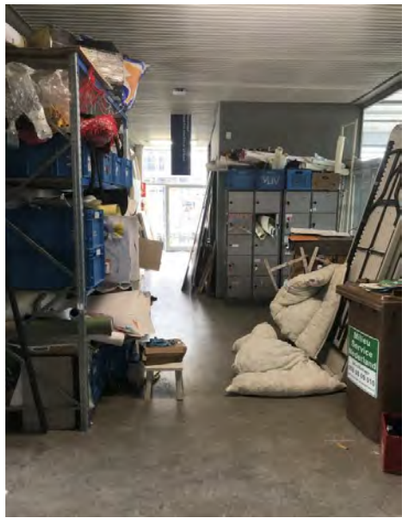

Photo's: Yuval Danon (student)
Suggestion:
Shortage of storage room to be reconsidered: empty spaces to be redirected as free accessible workspace –

Onderzoek en verwerking: Henri Snel, Carla Boomkens
GRA_CMP_VFE_KIM2020
Samenstelling Carla Boomkens, oktober 2021

2
. uittreksel Medewerkers Tevredenheids Onderzoek MTO 2019
Uittreksel op thema 'faciliteiten' 'gebouw' 'werkplek' t.b.v. CMP

Respons 44,1%, 116 medewerkers

Algemene tevredenheid
De werkplek/fysieke omstandigheden (ruimte per persoon, daglicht, atmosfeer, geluid e.d.)

2012	2014	2017	2019	
47,3%	50%	56%	36,5%	/1
3,24	3,38	3,40	3,17	/2

Gebouw en werkplek
Zie pag 15 MTO – zie hieronder, pag.2
Aantal keer genoemd percentage van totaal
Ik ben tevreden over het gebouw waarin ik werk:
2019 – 3,52
Ik ben tevreden over mijn werkplek (voor docenten de onderwijsruimte):
2019 – 3,28

Relevante opmerkingen:
-Een gevaarlijke muur bij fotografie, die is omgevallen *(hoe om te gaan met flexibele/ aanpasbare ruimten in RV gebouw? Actie ondernomen door FZ – CB))*
-Te weinig effectieve werkruimten voor studenten, waardoor gangen en labyrinten vol spullen zijn *(hoe om te gaan met opslag van werken?)*

Verbeteren
Zie pag 24 MTO – zie hieronder, pag. 3

Aantal keer genoemd		percentage van totaal
Werkplek:	10	8,1
Milieu – groen	4	3,2

Bij aanvullende opmerkingen:
'Groenbeheer. Wat betreft milieu loopt de Rietveld achter, er mag veel meer worden ingezet op minder verstening. Bijna al het groen wat er was is inmiddels aan tegels teloor gegaan, de prachtige bomen zijn op één na verdwene en de tuin is nu een zandbak. Aanplant van een enkel klein boompje kan dit niet oplossen, groen lijkt nu hooguit te worden getolereerd. Als er op het terrein weinig plek is zou er misschien iets mogelijk zijn met groene daken? Werknemers horen niets over mogelijke plannen op dit gebied, en of er überhaupt beleid voor is.'

/1 Percentage respondenten dat aangeeft (zeer) tevreden te zijn
/2 Gemiddelde uitkomsten op vijfpuntsschaal

Betere communicatie en de welwillendheid van alle lagen van de Rietveld om zich hiervoor in te zetten.

Informatie en inwerken nieuwe medewerkers

Aan de medewerkers die na 1 september 2017 in dienst zijn gekomen zijn de volgende vragen gesteld, dit gaat om 18 respondenten:

Informatie en communicatie	2012	2014	2017	2019
Bij de start van mijn aanstelling heb ik voldoende informatie gekregen om mijn werk goed te kunnen doen	3,26	3,37	3,51	3,10
Ik ben tevreden over de wijze waarop ik ben ingewerkt				3,15

De respondenten zijn minder tevreden over de informatie die ze bij de start van hun aanstelling hebben ontvangen om het werk goed te kunnen doen. Voor het eerst is gevraagd of ze tevreden zijn over de wijze waarop ze zijn ingewerkt.

Gebouw en werkplek

Gebouw en werkplek	2012	2014	2017	2019
Ik ben tevreden over het gebouw waarin ik werk	3,68	3,80	3,80	3,52
Ik ben tevreden over mijn werkplek (voor docenten de onderwijsruimte)	3,34	3,47	3,45	3,28
Ik ben tevreden over de faciliteiten in de theorie/beamerlokalen	3,46	3,55	3,33	3,46
Ik ben tevreden over de ICT faciliteiten (bijv. toegang internet, printen, programma's)	3,44	3,29	3,05	3,46
Ik ben tevreden over de veiligheid binnen gebouwen en op de werkplekken		3,79	3,69	3,60

De respondenten zijn positief over het gebouw waarin ze werken |3,52| en over de veiligheid binnen de gebouwen en op de werkplekken |3,60|. De respondenten zijn minder tevreden over hun werkplek. De tevredenheid over de ICT faciliteiten is toegenomen |van 3,05 naar 3,46|.

De respondenten kregen de mogelijkheid aan te geven welke onveilige situaties ze tegenkomen in het gebouw. De volgende punten zijn genoemd:

- Bezwaar tegen camera's in de gangen, omdat de gangen onderdeel zijn van de lesomgeving
- Een gevaarlijke muur bij fotografie, die is omgevallen
- Te weinig effectieve werkruimte voor studenten, waardoor gangen en labyrinten vol spullen zijn
- gebruik van gevaarlijke stoffen
- racisme
- teveel rommel op de gangen, waardoor nooduitgangen soms slecht bruikbaar zijn en kans is op brandgevaar
- vrije inloop, waardoor mensen van buiten de academie spullen kunnen stelen.
- Werken zonder toezicht in montagehal
- Klimaat in BC gebouw erg slecht, brandende ogen, geluid airconditioning, te warm en te koud, licht kan niet zelf geregeld worden.

Het totale overzicht van onveilige situaties is direct na sluiting van het onderzoek doorgestuurd naar het hoofd facilitaire zaken.

baan totaal	1	0,7%
leidinggevende	1	0,7%
Totaal	**144**	**100,0%**

Zij noemden in totaal 144 aspecten. De inhoud van het werk werd het meest genoemd |32 keer| gevolgd door het werken met en voor studenten |24 keer|, de relatie met collega's |22 keer| en de zelfstandigheid en verantwoordelijkheid binnen de functie |22 keer|.

Verbeteren

Onderwerp	Aantal keer genoemd	Percentage van totaal
communicatie	23	18,5%
CvB/besturing organisatie	16	12,9%
personeelsbeleid	16	12,9%
hoeveelheid werk	11	8,9%
werkplek	10	8,1%
contract	8	6,5%
overige	8	6,5%
leidinggevende	6	4,8%
vast inkomen/salaris	4	3,2%
milieu - groen	4	3,2%
scholing/ontwikkeling	3	2,4%
samenwerken	3	2,4%
GRA totaal	2	1,6%
inhoud werk	2	1,6%
studenten	2	1,6%
sfeer	2	1,6%
zelfstandigheid	1	0,8%
PDCA	1	0,8%
kantine	1	0,8%
ICT	1	0,8%
Totaal	**124**	**100,0%**

Op de vraag wat er voor verbetering vatbaar is bij het werken aan de Rietveld Academie/ het Sandberg Instituut werden 124 aspecten genoemd. Informatievoorziening en communicatie werd het meest genoemd |23 keer|, gevolgd door het CvB/ de besturing van de organisatie |16 keer|, personeelsbeleid |16 keer| en de hoeveelheid werk |11 keer|.

> Over het geheel genomen vind ik de werksfeer bijzonder negatief. Er wordt veel geklaagd. Er is een hoop kritiek. Er worden weinig complimenten gegeven aan collega's door collega's die hun werk goed doen of bijzondere projecten tot stand brengen. Er is gevoelsmatig weinig ruimte voor/behoefte aan ontwikkeling en initiatief, omdat men "toch al weet dat het niet werkt". Men wil dat alles verandert, maar als er dan dingen veranderen willen ze niet meewerken of steunen omdat het ineens "teveel tijd kost".

> De veel te grote aantallen startende studenten, waarin 23 studenten per klas onmogelijk groot is. Daar leggen we ons elk jaar maar weer bij neer, maar zou eigenlijk aanleiding moeten zijn collectief te gaan staken. Onze vorm van onderwijs pretendeert en vereist zowel intensieve individuele begeleiding als het voeden en aansturen van een grote groep tegelijk en dat is eigenlijk ondoenlijk. Bovendien is zo'n enorm aantal afstuderende vormgevers en

GRA_CMP_VFE_KIM2020
Samenstelling Carla Boomkens, mei 2021

3.Uittreksel Studenten tevredenheidsonderzoek STO 2020

Selectie op onderwerpen 'Huisvesting' 'Faciliteiten' t.b.v. CMP

'Een niet representatief onderzoek in Coronatijd, dus zonder vergelijking met voorgaande onderzoeken, maar met veel teksten van studenten die de vragenlijst wel hebben ingevuld.'
De uitkomsten op de stellingen worden weergegeven op een vijfpuntsschaal. Uitkomsten van 3.0 en lager zijn negatief. Uitkomsten van 3,5 en hoger zijn goed. N staat voor het aantal respondenten.

Inhoud van de opleiding:
De mate waarin de inhoud van de opleiding stimulerend is 3,73 //134 = N

The vision on 'how to teach' from the academy appears to be extremely beneficial for my own practice. Every day, within the development of every project or idea the physical and mental space that our school offers had a really positive impact on my method and creativity. The facilities and workshops allow an extraordinary devotion from each student to its own work that I find crucial for our preparation/education to become professional artists and/or designers. And I think it is also important to mention that this 'openness' is also very much present on each student and on the relationship between the student community of the academy which improves and enriches the quality of the studies at the GRA.

More classes that you as a student can select or deselect, like small courses, (how to make a frame, how to work with glass, what is Marxism in today's society, whatever etc) small extra workshops that you can attend to if you want J
De houding ten aanzien van techniek. Het is een conceptuele academie en dat is heel goed maar technieken die sommige richtingen met zich meebrengen krijgen niet de aandacht die het zou moetne krijgen. Daarnaast zie je vaak, door de houding, dat veel technieken niet bekend zijn, bij studenten maar zeker ook bij docenten. Zodra er dan een bepaalde techniek gebruikt wordt die oud, nieuw of onbekend is lijkt het alleen nog daar over te gaan. Dan valt de conceptuele kant van een werk bijna weg. Er mag meer stimulering zijn om technieken te beheersen.

Faciliteiten

	gemiddelde	aantal respondenten
De geschiktheid van de onderwijsruimten	2,93	134
De geschiktheid van werkplekken (bv. computers, studieruimten)	3,47	133
De beschikbaarheid van werkplekken	2,85	134
Bibliotheek	4,48	134

	gemiddelde	aantal respondenten

ICT-faciliteiten	3,91	133
Kantine	3,41	134

Receptie	3,81	133
Winkeltje/Tool-o-theek	4,06	134
Studentenservicepunt (entree BC-geb.)	3,61	133
Werkplaatsen	4,11	134
Begeleiding door werkplaatsgeheerders	3,84	134

That classrooms remain a friendly work environment, especially in the basic year, it becomes a problem if one starts working from home for the sole reason that space is not shared properly. It prevents others from properly developing their projects. Maybe the students should arrange this themselves but I do think the teachers should be more present.

We talk a lot about climate change but we still use a TON of plastic in the canteen (around muffin, sandwiches…and cups!)

We need more working space. I know we built the Fedlev building recently but it is not enough. Some departments are growing and some of them are decreasing when it comes to the number of students. But still growing departments have a small space for too many students. We need some solution.
Also, concerning the health of people in rietveld, canteen needs to renovate. We need better food in a cleaner and more pleasant place.

Ook werkruimte voor 1e en 2e jaar DOGtime (13 x herhaald, CB)

Space management. In the Fashion Dept there is hardly any space to properly work and often people are found working on the floor or in the hallway in order to have enough surface. TRhere is also a lot of materials involved and all in all, it is just ridiculous for us to have just this small classroom.

Om te werken op de department. Dart betekend voor mij heel vaak dat ik naar huis ga om te werken ipv op school blijf buiten de lestijden.

De werkruimtes kunnen beter verdeeld worden.

Het rietveldgebouw komt her en der chaotisch over, als daar wat meer overzicht en ruimte komt denk ik dat dat een positieve invloed heeft op de ontwikkeling van studenten. Meer aandacht aan de studeeromgeving en gebouwbeheer. Een permanente expositieruimte waar studenten en/of docenten kunnen exposeren zou een aanvulling kunnen zijn voor de rietveld academie. De Rietveld Gallery.

Get rid of the 5G thing on the roof!! It is absolutely unacceptable that the academy doesn't give a shit about students health.

Open vragen

Wat vind je het meest positief aan het studeren aan de Rietveld?

Onderwerp	aantal keer genoemd
Stimulerend onderwijs	77
Werkplaatsen	21
Interactie studenten	21
Docenten	19
Internationaal	18
Sfeer	17
Environment	16
Uitwisseling	12
Faciliteiten algemeen	4
Tussen afdelingen	3
Tijd	3
Studenten initiatieven	3
Keuze vrijheid	2
Concierge receptie	2
Overige	25
Eindtotaal	242

Wat vinden ze voor verbetering vatbaar?

Onderwerp	aantal keer genoemd
(studio)ruimte	24
Docenten	23
Informatie uitwisseling	13
Zorg voor studenten	12
Voorbereiding beroepspraktijk	11
Openingstijden werkplaatsen	9
Techniek	9
Open minded	8
Theorie/onderzoeksvaardigheden	8
Faciliteiten algemeen	5
Lesaanbod	4

SG	4
Housing problem	4
Diversiteit docenten	3
Transparantie beleid	3
Begeleiding werkplaatsen	3
Duidelijk programma	3
Minder studielast	3
Veranderen/vernieuwen	3
Kwaliteitszorg	3
Sfeer	2
Beoordelingscriteria helder	2
Hygiene in gebouwen	2
Klimaat/plastic	2
Verantwoordelijkere studenten	2
Kantine	2
Opslag	2
Overige	12
Totaal	199

Ruimte is een belangrijk onderwerp voor gesprek, hoe komt de verdeling tot stand, wat zijn mogelijkheden om meer ruimte te creëren. Studenten willen hierover praten met Ben Zegers en met degene die de ruimteverdeling doet.

Andere onderwerpen zijn: het eten in de kantine, huisvesting in Amsterdam en de rol van de academie hierin, zorg voor welzijn van studenten en voorbereiding op de beroepspraktijk.

Overige
Improve the interaction between the departments!

I believe that one of the points to be improved with the importance of constant sharing and feedback on each other's work and experience – a suggestion could be a bigger interdepartemental connection, maybe we could have more moments of discussing each other's work, which is definitely extremely mportant for one's development.

The facilities need use of materials that don't only inspire flux and modular, flexible being. Also rest, ground and steadiness. Some students don't even have this in their living environments and not in the (probably) new city they are in. The facilities need more space for different attitudes to be able to take place in the academy. My disablilty is not really diagnosed but I am quite a rollercoaster minded. This requires foe me to calm down my mind and ground myself back again. I suspect this is something that a lot of people experience too around me, anxieties and living in one's mind. I feel that the school is oriented around noise, which a result of the work being produced (great! Action and

energy) but is very full, clogged. In the fine art studios we are a lot and there is the need for more space for the body as well as for the mind. Maybe a resting space too.

I am in fine arts: for our department, as we have no technical classes I think it could be beneficial if we were provided with a list of all technical classes happening in the academy as it is quite a lot of work to find this information. I recently found out that the fashion department received a class in adobe illustrator at the beginning of the year that would have been very helpful for my practice if I had known it had been happening. It ends up creating e somewhat paralyzing system for fine arts students.

I understand that the basicyear is abouw trying out everything but the ecological consciousness remains quite low, and that includes both students and teachers. I think teachers should be way more present when it comes to not wasting resources too much and giving better advices on how to reuse materials. I have only seen such behavior from design teachers so far. I just find it really sad how much gets thrown away after the assessments, that everything is so rushed to throw everything out. I understand the time pressure but so far it is based only on the student initiative to up-cycle materials. And I think such initiatives should be more encouraged by the teachers. I am also a bit tired that some assignments in sculpture class are about making big things and I find it a bit obsolete in the sens that one may not have the financial resources nor the will to wast so many materials for one single project.

De angstvallige houding tegenover technologie en innovatie en het gemis van diversiteit in ras en cultuur bij docenten.'

Samenstelling STO 2020 Jet Langman
GRA_CMP_VFE_KIM2020 Carla Boomkens mei 2021

4. Survey Hoofddocenten BA 2020-2021
Vragen per email aan Hoofddocenten BA afdelingen - 2 jun. 2021

"Beste hoofddocent, dear head of department, *for English see below*
Kunnen jullie als hoofddocent ons bijlichten over onderstaande drie zaken?
1. Welke inzichten geef je ons mee vanuit jouw vakgebied over tendenzen in verduurzaming, w.o. materiaalgebruik, afvalstromen, energiegebruik?
2. Hoe zie je toekomstig educatief gebruik van de ruimte in relatie tot de digitalisering, w.o. ook je ervaring met online versus fysiek onderwijs?
3. Wat is voor jou de betekenis van het gebouw als onderwijsplek?"

Nick Axel, afdelingshoofd Architectural design
The architecture of the building is a pedagogical reference point.
I often use it as an example to teach architecture, to convey the clarity of materials, the rhythm of modularity, the modernist sense of proportion, etc.
When it comes to sustainability, however, let me start by saying that some of my ideas were developed in conversations with Annelies last year, before covid, when we were discussing the role of project spaces.

To me, the most important question of sustainability when it comes to the Rietveld is a social, even psychological one.
The scales, proportions, and dimensions of spaces within the Rietveld building are unique and make it what it is, but also, as the same time, inhibit its more intensive, meaningful, pedagogical inhabitation.
There is no private space throughout the Academie. No place for students, no place for teachers, no place to be alone.
I realize this might have been antithetical to Rietveld's ideology of space, but for the building to continue functioning as a meaningful educational facility,
I believe new social and psychological conditions need to be taken into consideration.
Transparency and openness is not for everyone. People today need places to be alone. Public and private don't exist in antagonism as they used to.
At the Rietveld, we need public spaces for private use.

Margriet Kruyver - Head and teacher VAV-moving image
Het gebouw is van onschatbare waarde als onderwijsplek. De recente ervaring met online onderwijs heeft dit meer dan bewezen.
De waarde van het je begeven door de gangen, wandelend allerlei gesprekken te hebben, met studenten maar ook met de staf is een zeer prettige manier van werken, ook buiten het scherm van de computer om. En vaak veel sneller en efficiënter.
Dus het gebouw is van groot belang.
De gang in het Rietveld gebouw worden door onze afdeling intensief gebruikt voor gesprekken. Omdat onze atelier ruimte beperkt is gebruiken de studenten vaak ook de gangen en de tafels om even aan te werken of besprekingen te voeren of om in de avond even te eten met elkaar.
Die gangen zijn een waardevolle en unieke asset van het Rietveld gebouw. Ik zie ook echt dat ze door de afdelingen goed worden gebruikt.

Met bovenstaande heb ik denk ik vraag 2 ook al beantwoord. Natuurlijk is het goed dat we ook de digitale mogelijkheden hebben ontdekt en geëxploreerd, maar niet als vervanging van het fysieke onderwijs. Soms kan het efficient zijn en dan is het functioneel. Meer als aanvulling en soms als vervanging als dat wenselijk is.

Punt 1
Ik weet niet veel van verduurzaming op technisch gebied. Ik wil wel kwijt dat ik de ramen prachtig vind en uniek. Het feit dat ze open kunnen moet zeker zo blijven. De atmosfeer kan erg bedompt en vervuild raken in een kunst academie als er nooit ramen open kunnen, vooral omdat er toch met allerlei materialen wordt gewerkt. Sinds een aantal jaren werken Mariken en ik op de eerste verdieping in het Rietveld gebouw. De beste plek waar ik ooit heb gewerkt. Ik geniet er iedere dag van en vind het een voorrecht om op zo'n plek te werken.
Ik ben begonnen in een hokje in de kelder met alleen een gat in een raam, heb in het BC gebouw gewerkt waar nu de ICT zit, met Mariken verhuisd naar het toen nog TNT gebouw aan de overkant, toen naar de Rietveld tegenover het trappenhuis en tenslotte dan in deze ruimte.

Het Rietveld gebouw blijft top. Hoe het verduurzaamd zou kunnen worden…. Daar kunnen mensen zich over buigen die er verstand van hebben. En hopelijk gebeurt dat dan met behoud van de unieke kwaliteit van dit prachtige gebouw.

Ik denk dat ik zeker ook voor Mariken spreek.
Mocht zij nog andere inzichten hebben dan zal ze dit zeker mailen!

Jens Pfeifer, afdelingshoofd The Large Glass
We hebben in het verleden al een paar voorstellen gedaan ivm verduurzaming en ruimt indeling en de perspectieven voor de glasafdeling (wat nu heel actueel is geworden).
Anders hoop ik na de tentoonstelling meer tijd te hebben om dit schriftelijk te beantwoorden.
Groet, Jens
In live gesprek 9 juli afgesproken dat de afdeling de verregaande verduurzamingsplannen op schrift zet en na de zomer overlegt. Waaronder: voorstel vervangen gasgestuurde ovens door electrische, de ovens mogelijk niet altijd aan laten staan door over te stappen op periodieke beschikbaarheid en daarmee curriculum aanpassen.

Jeroen Kramer, afdelingshoofd DesignLab:
Je begrijpt dat ik op een ander moment ook graag nog eens uitgebreider over jouw vragen wil en kan spreken. Maar voor nu kan ik je wel zeggen dat ik er naar uitkijk om terug te gaan naar het 'originele' gebouw.
En dat ik ook -met jullie- nieuwsgierig ben hoe we dit beter/up to date kunnen gebruiken en inzetten voor het onderwijs.

1. Welke inzichten geef je ons mee vanuit jouw vakgebied over tendenzen in verduurzaming, w.o. materiaalgebruik, afvalstromen, energiegebruik?

> laat zien wat er gebeurt, dus bijv. zonnepanelen of afvalcontainers 'in your face'…en idealiter ook wat het kost/opbrengt…dus een volle afvalbak, wat kost dat,..hoeveel energie zouden wij kunnen opwekken? etcetc. informatie, harde data ;-)

2. Hoe zie je toekomstig educatief gebruik van de ruimte in relatie tot de digitalisering, w.o. ook je ervaring met online versus fysiek onderwijs?

> grotere open werkruimte en enkele kleinere afgesloten/private lokalen

3. Wat is voor jou de betekenis van het gebouw als onderwijsplek?

> het gebouw zelf is al een conversation-piece en de details zijn voor mij vaak aanleiding om naar te verwijzen,..of het nu het glas, de kozijnen, draagconstructie, kleur etc. is.

Mo Veld/Niels Klavers, Mode:
Zoals ik je al had verteld heeft de Rietveld modeafdeling geen vastomlijnd protocol wat duurzaamheid betreft. We leiden onze studenten niet per se op voor de industrie om de massa tegen elke prijs van een constante stroom producten te voorzien. In tegendeel. Als onze studenten al interesse hebben om daadwerkelijk kleding te gaan maken dan gaat het kwantitatief om zeer bescheiden hoeveelheden en zit het werk kwalitatief juist hoog, door de zorg en culturele betekenis die ze er inleggen (geen wegwerpproduct) en het respect voor makers en anderen van wie ze afhankelijk zijn in zo'n praktijk. Dit alleen al is duurzaamheid.

Daarnaast voeden we natuurlijk wel het kritisch denken en dat gaat - uiteraard - ook over duurzaamheid. Planet is maar een van de drie P's, en onze studenten zijn zeer gevoelig voor de

‘People-P’. De sociaal-economische ongelijkheid in de wereld is een van de grootste thema’s voor deze generatie.
Daarnaast moeten ze straks in hun praktijk ook een eerlijke ‘profit’ kunnen maken om hun persoonlijke economie leefbaar te maken, dus om helemaal geen sporen na te laten (de Planet P) is in onze ogen oneerlijk als massaketens wel volop hun gang kunnen gaan met het verpesten van de psyche van de consument. Als gezegd, onze studenten zullen eerder werk maken dat die psyche adresseert, het gaat ze dus meer om een culturele dialoog over consumptiegedrag en de betekenis van hun werk dan over het zo veel mogelijk verkopen van spullen.

Basiskennis van de belastende aspecten van materialen en technieken en schonere alternatieven krijgen ze zeker mee in de opleiding, net als spaarzaamheid, hergebruik etc, maar het is geen strenge leidraad. Studenten moeten zich - ondanks alle bewustwording - ongestoord kunnen (leren) uitdrukken in materialen en technieken.

Er wordt te vaak naar de jongere generaties gewezen: jullie zijn de toekomst, jullie moeten de wereld maar redden. Dat is in onze ogen absurd oneerlijk. Wat juist nodig is is zeer strenge internationale (!!) wetgeving/verdragen en hele grote investeringen in duurzame technologieën om het tij van klimaatverandering en uitputting van grondstoffen te keren. Op hun eigen koopkracht en stemgedrag na hebben de jonge generaties hier zeer weinig in de pap te brokkelen. Ze kunnen zich beter in de dialoog mengen om tussen de oren van het publiek waarde-veranderingen aan te sporen.

Dit is hoe we er over nadenken … iedere docent heeft natuurlijk specifieke aspecten die hij/zij benadrukt, maar en zijn simpelweg geen geboden.

GRA_CMP_VFE_KIM2020
Samenstelling Carla Boomkens, oktober 2021

Bijlage 3
GRA_CMP_ Visie Toekomstig Onderwijs /Vergroening

Rapportage bomenbestand gemeentelijke groenstrook academiegebouw, Gemeente Amsterdam

Onderhoud Kaukasische vleugelnootbomen achter academiegebouw.

De twee Kaukasische vleugelnootbomen aan achterzijde gebouw bewijzen het nut van vergroening als verduurzamingsingreep: in het veranderend klimaat bewijst het terrein onder de bomen aan het water aan de noordzijde van de academie zich inmiddels als steeds meer gebruikte plek voor samenkomst, soms zelf als les- of werkplek.
De twee bomen zijn in december 2021 door de specialisten van de Dienst Groenvoorzieningen Amsterdam bijgesnoeid. Net als de boom op het belendende perceel oostzijde, die momenteel de noord-oosthoek van het dak heeft bereikt
Toekomstig boomonderhoud aan de noordzijde zal regelmatig ingepland moeten worden voor:
- de optimalisering en herstel van het omringende grasveld
- de lichttoetreding in de lagergelegen ruimten aan de noordzijde
- beschadiging voorkomen aan dak en gevel door takken.

Rapportage door gemeente Amsterdam d.d. betr. invloed wortelstelsel op fundering en bodemgesteldheid.

Hierbij de bevindingen n.a.v. ons bezoek ter plaatse.
De stamvoet van de grote vleugelnoot (Pterocarya fraxinifolia) achter het academiegebouw staat op voldoende afstand van de gevel. Hierdoor, maar ook vanwege het feit dat de boom in een ruim plantsoen staat, kunnen de wortels zich ondergronds naar alle kanten vrij ontwikkelen. Het is daarom onwaarschijnlijk dat er wortels onder de fundering van het gebouw groeien. Bovendien zijn de omstandigheden onder de funderingen ongeschikt voor wortelgroei. Het is er te nat, te koud en zuurstofarm.

Rick van Putten , Anne Marie Cannoo
V&OR/Groen
Gemeente Amsterdam
29 oktober 2021

GRA_CMP_VFE_KIM2020
Samenstelling Carla Boomkens, december 2021

Initiatief:
Wessel de Jonge (WDJArchitecten)
Erik Slothouber (Gerrit Rietveld Academie)

Principle Research Team:
Carla Boomkens (Gerrit Rietveld Academie)
Wessel de Jonge (WDJArchitecten)
Joost Salemink (ABT Ingenieursbureau)
Jeroen Semeijn (WDJArchitecten)
Erik Slothouber (Gerrit Rietveld Academie)

Project management:
Carla Boomkens (Gerrit Rietveld Academie)
Jeroen Semeijn (WDJArchitecten)

Advisory board:
Jeroen Boomgaard
Hubert-Jan Henket
Nicole Maarsen
Aart Oxenaar
Ida van Zijl

Grafisch ontwerp:
Line Arngaard (Gerrit Rietveld Academie alumna)
Lettertype:
Jungka – ontwerp Karel Martens i.s.m. Jungmyung Lee (docent Gerrit Rietveld Academie)
Fotografie tussenbladen:
Romina Koopman (Gerrit Rietveld Academie alumna)
Omslagfoto: Kim Zwarts

Dit Conservation Management Plan werd mogelijk gemaakt door een Grant van de Getty Foundation in het kader van het 'Keeping It Modern 2020' programma - Helping professionals and communities preserve 20th-century buildings around the world-

Bijzondere dank aan:
Rietveld Stichting voor het mede mogelijk maken van het verwerven voor dit project van de foto's van Kim Zwarts.

Dank aan:
Centraal Museum / Rietveld Schröder Archief
Het Nieuwe Instituut / Rijkscollectie voor Nederlandse Architectuur en Stedenbouw
Pictoright
Rietveld Stichting / Rietveld Foundation
Wageningen University & Research – Library / Speciale Collecties

Judith Kroon (Hoofd Bedrijfsviering Gerrit Rietveld Academie)
Arnoud Kortenbout (Hoofd Facilitaire Zaken Gerrit Rietveld Acadmie)
Bea Baartman (ICT ondersteuning Gerrit Rietveld Academie)
Linda Hooning (archivaris Gerrit Rietveld Academie)
Martine Eskes
Floor Koomen
Marijke Slothouber (correcties teksten Erik Slothouber)
Henri Snel (opstart project en concept ontwikkeling)
Bert Taken (redigeren teksten Visie Toekomstig Onderwijs)

Gerrit Rietveld Academie, Conservation Management Plan, Een levend monument voor eigentijds kunstonderwijs
-Historisch onderzoek - Gebouw en onderwijs-

Samenstelling:
Carla Boomkens
Wessel de Jonge
Jeroen Semeijn
Erik Slothouber

Uitgever:
Gerrit Rietveld Academie, Amsterdam

This publication is made possible with support from the Getty Foundation as part of its Keeping It Modern 2020 initiative.

ISBN: 9789083223919

© 2023 Gerrit Rietveld, c/o Pictoright Amsterdam
© 2022 Gerrit Rietveld Academie
© 2022 Rietveld Stichting, auteurs en fotografen
Niets van deze pagina's, zowel tekst als beeld, mag worden gebruikt voor enig ander doel dan onderzoek, academisch of niet-commercieel gebruik.

De Gerrit Rietveld Academie heeft geprobeerd alle rechthebbenden van de beelden te achterhalen. Mocht u desondanks onbenoemd materiaal tegenkomen waarvan u rechthebbende bent, neemt u dan contact op met public@rietveldacademie.nl.

Getty

RIETVELD
STICHTING

Erik Slothouber
Carla Boomkens

Willemijn Zwikstra
Mariël Polman
Santje Pander
Anet Scholma
Martine Kuipers
Bert Taken
Frank Mandersloot
Jeroen van den Eijnde
Jorn Konijn
Elmo Vermijs

Getty

ISBN 9789083223919